

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»
FACULTY OF HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

ISSN 2523-4498 (Print)
ISSN 2786-6513 (Online)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
Серія: ІСТОРІЯ

**SCIENTIFIC HERALD
OF UZHGOROD UNIVERSITY**
Series: HISTORY

Засновник і видавець ДВНЗ
«Ужгородський національний університет».
Виходить з 1995 року

Founder and publisher – State higher educational establishment
«Uzhhorod National University».
Published since 1995

ВИПУСК 1 (48)
ISSUE 1 (48)

Ужгород 2023
Uzhhorod 2023

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» червня 2023 р., протокол №

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б»
Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 1301 від 15.10.2019 р., додаток 8).
Науковий вісник проіндексовано в науково-репозитарних базах, наукометричних базах даних та наукових пошукових системах: **Index Copernicus International, Crossref, Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky, Open Ukrainian Citation Index (OUCI).**

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2023. Вип. 1 (48). 160 с.

Головний редактор:

Данилець Юрій – кандидат історичних наук, PhD., доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (далі – ДВНЗ «УжНУ»), Україна.

Заступник головного редактора:

Прохненко Ігор – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ «УжНУ», Україна.

Редакційна колегія:

Бабіч Марек – магістр, PhD, доцент Філософського факультету Католицького університету в Ружомберку, Словаччина; **Галемба Агнешка** – доктор габілітований, професор Інституту археології та етнології Польської Академії Наук, Польща; **Гутька Мирослав** – магістр, PhD, доцент, завідувач кафедри історії Філософського факультету Католицького університету в Ружомберку, Словаччина; **Калішевська Івона** – доктор, доцент, заступник директора Інституту етнології та культурної антропології Варшавського університету, Польща; **Кічера Віктор** – кандидат історичних наук, PhD., доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Марек Павел** – PhDr. PaedDr., Ph.D., професор, почесний професор кафедри історії університету Палацького в Оломоуці, Чехія; **Міщанин Василь** – доктор історичних наук, доцент; професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Немеш Ярослав** – магістр, PhD, доцент; доцент кафедри історії Педагогічного факультету Університету Коменського в Братиславі, Словаччина; **Нікжентайтис Альвідас** – доктор габілітований, професор Литовського інституту історії, Литва; **Радченко Наталія** – докторка історичних наук, доцентка кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Тодоров Ігор** – доктор історичних наук, професор; професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Худіш Павло** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Цоранич Ярослав** – доцент PhDr., PhD., завідувач кафедри історичних наук, заступник декана з освіти та акредитації Греко-католицького богословського факультету Пряшівського університету, Словаччина; **Шмігель Міхал** – doc. PhDr., PhD., доцент кафедри історії Філософського факультету Університету Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина; **Шмід Марек** – доцент PhDr., Ph.D., завідувач кафедри історії церкви та історії літератури Католицького теологічного факультету Карлового університету, доцент інституту історії Філософського факультету Південночеського університету в м. Чеське Будейовіце, Чехія; **Шніцер Ігор** – кандидат історичних наук, PhD., доцент; завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Шульце Вессель Мартін** – доктор, професор; професор історичного семінару Історія Східної та Південно-Східної Європи, університету Людвіга-Максиміліана в Мюнхені, Німеччина.

*Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB № 7972
від 9 жовтня 2003 р.*

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів. За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор. Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>
Адреса редакції: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Факультет історії та міжнародних відносин, пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Recommended to publication by the Scientific Council of Uzhhorod National University, record № from June , 2023.

Under the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection is included in CATEGORY «B» of the List of electronic professional publications of Ukraine authorized to publish theses of applicants for the degree of doctor and candidate of sciences in the field «HISTORICAL SCIENCES» (Order of the MES of Ukraine № 1301 on 15.10.2019, Appendix 8).

Scientific Herald is indexed in: **Index Copernicus International, Crossref, Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky, Open Ukrainian Citation Index (OUCI).**

Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other]; Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2023. Issue 1 (48). 160 p.

Editor-in-chief:

doc. **Yurii Danylets**, Candidate of History, PhD., Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University» (further SHEE «UzhNU»), Ukraine.

Deputy Editor:

doc. **Igor Prokhnenko**, Candidate of History, Senior Research Fellow, Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine.

Editorial board:

doc. Mgr. **Marek Babic**, PhD., Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia; dr hab. **Agnieszka Halemba**, Profesor of the Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Poland; Mgr. **Miroslav Hutka**, PhD., Head of Department of History of the Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia; dr **Iwona Kaliszewska**, Assistant Professor, Deputy Director (International Collaboration) of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology University of Warsaw, Poland; doc. **Viktor Kichera**, Candidate of History, PhD., Docent Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; doc. **Pavlo Khudish**, Candidate of History, PhD., Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; prof. PhDr. PaedDr. **Pavel Marek**, Ph.D., Professor; Emeritus Professor of the Department of History of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, Czech Republic; doc. **Vasyl Mishchanyn**, Doctor of History, Professor of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; doc. Mgr. **Jaroslav Nemeš**, PhD., Docent of the Department of History of the Faculty of Education Comenius University in Bratislava, Slovakia; prof. habil. dr. **Alvydas Nikžentaitis**, Professor of the Lithuanian Institute of History, Lithuania; **Nataliia Radchenko**, PhD hab. (History), Associate Professor of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; prof. **Ihor Todorov**, Doctor of History, Professor of the Department of Country Studies of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; doc. PhDr. **Jaroslav Coranič**, PhD., Head of Department of historical sciences, Vice-dean for education and accreditation of the Greek-Catholic Theological Faculty, University of Prešov, Slovakia; doc. PhDr. **Michal Šmigel**, PhD., Head of the Department of History of Faculty of Arts, Matej Bel University, Slovakia; doc. PhDr. et PaedDr. **Marek Šmíd**, Ph.D., Docent of the Department of Ecclesiastical History and Literary History of the Catholic Theological Faculty, Charles University, Docent of the Institute of History of the Faculty of Arts, University of South Bohemia České Budějovice, Czech Republic; doc. **Ihor Shnitser**, Candidate of History, Docent, Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; prof. Dr. **Martin Schulze Wessel**, Professor of Eastern European History at the Ludwig-Maximilian University, Germany.

Certificate of state registration of the printed mass media: series KB № 7972 from October 9, 2003.

The editorial board publishes materials without sharing author's views in some cases. The author is responsible for the content of publication, credibility of the facts, quotations, dates etc. The Peer-reviewed Journal.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>

Editorial Board Address: SHEE «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations,
3 Narodna-sq., Uzhhorod, 88000, e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

© Scientific Herald of Uzhhorod National University. Series: History, 2023

© Printing House of Uzhhorod National University «Hoverla», 2023

© Copyright by the contributors, 2023

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Мороз Володимир

«Русь есть кость с кости нашей и тѣло с тѣла нашего»: чи був сербом
мукачівський єпископ Партеній Петрович 8

Прокіп Андрій, Клок Василь, Кендус Олександра, Михальський Юрій

Роль Петра Бубели у генезі українсько-угорських відносин у 1918 – 1919 рр. 18

Федчук Олександр

Дубенська семінарія східного обряду в процесі розвитку неоунії на Волині 25

Юхимчук Микола

Організація фондової роботи у Волинському краєзнавчому музеї (1991 – 2021 рр.) 33

Босак Едгар

Вектори сучасної польсько-української співпраці в кінематографії 40

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Ферков Оксана

Земельно-майнове становище монастирів ордену св. Павла Відлюдника на території
Ужанського комітату у XIV – XVI ст. 49

Зубанич Ласлов, Балла Естер

Жінки в історії ранньомодерного часу – видатні особистості родини Другетів (II) 59

Бевзюк Євгеній, Котляр Ольга

«Слов'янська взаємність»: перехрестя імперських ідей в україно-слов'яно-європейських
рецепціях 71

Марек Павел

Пастирське послання словацьких та підкарпатурських єпископів 1924 р.:
історіографія питання (англійською) 84

Вайс Кароліна

Католицька жіноча преса у міжвоєнній Польщі: у пошуках образу
ідеальної жіночності 93

Шніцер Ігор

Проблеми федералізації Чехословаччини в січні – серпні 1968 р. 99

Данилюк Іван

«Футбольна війна»: сальвадуро-гондураський конфлікт 1969 року 106

**ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ**

Смерека Богдан

Акти закладення сіл на волоському праві у Калуському старостві Галицької землі.....113

Ісак Юрій, Сліпецький Олег

Понятійний апарат історичної науки в Україні у світлі сучасних
методологічних пошуків.....129

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ154

CONTENT

HISTORY OF UKRAINE

Moroz Volodymyr

«Rus' is bone of our bones and flash of our flashe»: did the Mukachevo bishop Partenii Petrovych was a Serbian?..... 8

Prokip Andrii, Klok Vasyl, Kendus Oleksandra, Mykhalskyi Yuriy

The role of Petro Bubela in the genesis of Ukrainian-Hungarian relation in 1918-1919..... 18

Fedchuk Alexander

The Dubno seminary of the Eastern Rite in the development of the neo-Union process in Volyn 25

Yukhymchuk Mykola

Organization of collection work in the Volyn museum of local lore (1991 – 2021)..... 33

Bosak Edgar

Vectors of modern Polish-Ukrainian cooperation in cinematography 40

WORLD HISTORY

Ferkov Oksana

Land and property status of the monasteries of the Order of St. Paul the Hermit in the of Uzhanskyi region in the 14th to 16th centuries 49

Zubanych Laslov, Balla Ester.

Women in the history of the Early modern time – outstanding personalities of the Drugeth family (II) 59

Bevzyuk Evgen, Kotlyar Olga

«Slavic mutuality»: intersection of imperial ideas in Ukrainian-Slavic-European receptions 71

Marek Pavel

The historiography of the pastoral letter of the Slovak and Subcarpathian Ruthenia bishops of 1924 84

Vais Karolina

The Catholic Women's Press in interwar Poland: In looking for the figure of an ideal woman 93

Shnitser Ihor

Problems of the federalization of Czechoslovakia in January – August 1968 99

Danyliuk Ivan

"Football War": The Salvadoran-Honduran Conflict of 1969..... 106

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY AND SPECIAL HISTORICAL DISCIPLINES

Smereka Bohdan

Deeds on Foundation of Villages under Wallachian Law in Kalush Starosty
of Halych Land..... 113

Isak Yurii, Slipetskyi Oleg

Conceptual apparatus of historical science in Ukraine in the light
of modern methodological research 129

SUBMISSION REQUIREMENTS AND FORMATTING GUIDE 154

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 929.5:271.45-726.2(477.87)"16"

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(48\).2023.279935](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(48).2023.279935)

«РУСЬ ЕСТЬ КОСТЬ С КОСТИ НАШЕЙ И ТЪЛО С ТЪЛА НАШЕГО»: ЧИ БУВ СЕРБОМ МУКАЧІВСЬКИЙ ЄПІСКОП ПАРТЕНІЙ ПЕТРОВИЧ

Володимир Мороз

кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії Церкви Українського католицького університету, Львів

E-mail: moroz.volodymyr@ucu.edu.ua

Scopus Author ID: 57366037900

<https://orcid.org/0000-0002-0852-4285>

Стаття присвячена дослідженню питання походження мукачівського унійного єпископа 1651 – 1665 рр. Партенія Петровича, обраного духовенством згідно з волею попереднього єпископа Василя Тарасовича. У роботі використано методи комплексного критичного аналізу джерел та гіпотез про походження названого архієрея із залученням результатів вивчення змісту й спрямованості його діяльності в рамках методологічного підходу, який враховує стійкі зв'язки Мукачівської єпархії з сусідніми єпархіями Київської митрополії. Вивчення походження єпископа на основі численних джерел, у тому числі генеалогічних і топографічних, зумовлює наукову новизну статті. Проведене дослідження дозволило отримати такі основні результати: відкинути гіпотези про сербське походження ієрарха з теренів сучасної Угорщини або Словаччини, натомість підтвердити його руське (українське) походження, швидше всього з околиць села Синевирська Поляна Закарпатської області України, приналежність до роду Петровичів – гілки шляхетської родини Кульчицьких з Перемиської землі Руського воєводства, а також виявити вказівки на родинний зв'язок Партенія Петровича з Василем Тарасовичем. Усе це дає змогу пояснити спосіб приходу Партенія на мукачівську катедрu та його позиціонування як місцевого, а не приїздового, діяча й аналогічне сприйняття його духовенством єпархії. Більше того, приналежність мукачівських єпископів Василя Тарасовича і Партенія Петровича до Кульчицьких спонукала у 1680-х рр. кандидувати на цю ж катедрu чергового представника цього роду: Порфирія Кульчицького, користуючись підтримкою польського короля Яна III Собеського і, ймовірно, героя оборони Відня 1683 р. Франца Юрія Кульчицького. Втім, через складні політичні обставини Порфирій став не мукачівським, а унійним пінсько-турівським єпископом. Отримані результати дослідження значно збагачують знання про мукачівських єпископів XVII ст., способи передачі єпископської влади, боротьбу за катедрu і роль галицької шляхетської родини Кульчицьких в цих процесах.

Ключові слова: Київська митрополія, Мукачівська єпархія, Перемиська єпархія, Василь Тарасович, Партеній Петрович, Порфирій Кульчицький.

***Постановка проблеми.** Партеній (у хрещенні Петро) Петрович – унійний мукачівський єпископ 1651 – 1665 рр. Його називають першим унійним архієреєм на цій катедрі, бо єпископ 1633 – 1651 рр. Василь Тарасович, склавши католицьке Визнання віри, був ув'язнений трансільванськими князями-кальвіністами Ракоці і змушений зректися католицизму. Він зробив це позірно, щоб зберегти єпархію і забезпечити місце наступникові, якого сам обрав: Партенію [Пекар, 1967, с. 29–30, 194; Hodinka, 1909, old. 319]. На вимогу Ракоці Тарасович 12 червня 1641 р. підписав зобов'язання прийняти призначення на єпископство від князя – визнати повну залежність від нього, не тримати гроші поза контролем цього правителя («в Польщі» (Галичині), не утримувати в Мукачеві «забагато» священників і семінаристів звідти [Дулишкович, 1874, с. 94; Лучкай, 2002, с. 264; Rath, 1936, s. 57].

Джерела відображають тісний зв'язок Тарасовича

й Петровича, але його досі не вивчено. Одним з міфів про Партенія, що ускладнює розуміння причин його вступу на катедрu і врядування, є твердження про сербське походження ієрарха. Особа єпископа, який начебто походить з-поза цієї руської, за джерелами, єпархії, випадає з дискурсу її історії XVII ст. В історіографії побутує штучний образ прихोждька, який незрозуміло швидко й легко сягає вершин кар'єри в чутливому до опозиції «свої-чужі» просторі, втримується на посаді в часи збурень, стає любленим спільнотою, її репрезентантом.

Аналіз досліджень і публікацій. Особою Партенія Петровича у XVIII ст. зацікавився історик о. Йоаннікій Базилевич, ЧСВВ, який опрацював низку джерел і не виділяв його як чужинця [Basilovits, 1799, р. 99, 100, 101]. Такої ж думки у XVIII ст. був о. Іван Пастелій [Лучкай, 2000, с. 26–27; Петров, 1906, с. 11], у XIX ст. – о. Іван Дулишкович та єпископ Юліян Пелеш [Дулишкович, 1874, с. 96; Pelesz, 1881, s. 359–361]. Тезу про сербське походження Петровича висловив у XIX ст. о. Михайло Лучкай. Він, не покликаючись на джерело, писав теж, що владику роджений у володінні *Секул* або *Саколь*

* Це дослідження проведене в рамках проекту викладацької стипендії УКУ з Професорського фонду д-ра Олександра і Ярослави Гудзяків на 2022–2023 навчальний рік

Саболичського комітату [Лучкай, 2000, с. 268]. Надалі думки про сербські корені єпископа дотримувалися кілька дослідників, передусім Олексій Петров. Він твердив, що ієрарх – серб з с. Секуле за 50 км на північ від Братислави [Кондратович, 1932, с. 1252]. Це ж відстоював о. Міхал Лацко [Ласко, 1955, р. 115–117]. В наші дні це некритично поширюють деякі автори, намагаючись робити узагальнення і укріплюючи невірний образ єпископа [Фенич, 2019, с. 164, 166]. Але показово, що вже в середині XX ст. о. Атанасій Пекар, ЧСВВ, який використовував працю Лацка, відчувачи труднощі «сербсько-словацької» гіпотези, оминув це питання, відклав до появи нових джерел [Пекар, 1967, с. 30, 196].

Виділення невіршених частин проблеми. Встановлення походження й ідентичності Партенія важливе в кількох відношеннях. Передусім йдеться про реконструкцію його автентичного образу для уникнення викривлених і спрощених бачень історії. Адже до неадекватного розуміння в душі вигаданої ізоляції Мукачівської єпархії від Київської митрополії ведуть бездоказові твердження такого роду, якими пробують підкріпити міф про Ужгородську унію 1646 р., як щось цілковито непов'язане з Берестейською унією 1596 р. [Фенич, 2019, с. 164]. Поверховими є тлумачення, що це єгерський латинський єпископ Юрій Якушич «для завершення цієї [унійної] справи здибав здібну і відповідну людину, того Петра Партенія» [Лучкай, 2000, с. 277; Пронин, 2009, с. 218]; що сестра Якушича Анна Другет запросила Петровича і ще одного ченця, «щоби познайомилися з унією», бо ця магнатка як «богобійна вдова [...] бачила безпомічність і бідне життя руського духовенства, [...] почала провадити духовенство на церковну унію» [Кондратович, 1925, с. 57]. Насправді вона 24 квітня 1646 р. зробила брату-єпископу «подарунок»: в день іменин зібрала священників своїх маєтностей, аби підписали документ, що визнають владику Якушича, тобто, при живому єпископі Тарасовичу і в обхід нього переходять з Мукачівської єпархії візантійського обряду до Єгерської єпархії латинського обряду [Пронин, 2009, с. 215; Gradoš, 2016, s. 232–235; Zubko, 2016, s. 7–8]. Цей формат «возз'єднання» спричинив боротьбу Мукачівської єпархії за свободу від Єгеру, що тривала до її «канонічного заснування» 1771 р. Викривлені тлумачення місця й ролі Партенія в цих процесах перешкоджають розумінню історії єпархії та краю.

Головними цілями статті є: 1) критичний огляд тверджень про корені Партенія; 2) з'ясування його походження; 3) опис ролі його роду в історії Мукачівської єпархії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдиним відомим сучасником Партенія, що писав про його походження, був о. Михайло Андрелла. В публікації копії його трактату 1697 – 1701 рр. «Оброна вѣрному чловеку», здійсненій Петровим, йдеться: «Петръ Петровичъ Парѳеній [...] изъ села, названого Секоуль. Знаю, его, я, его, бомъ я былъ въ дому егожъ въ тыхъ Секулахъ, при св. Иоаннѣ блиско тое, въ Нѣмецкой земли» [Петров, 1932, с. 280]. Лучкай не знав цього фрагмента. Петров же, критично

підійшовши до думок попередників, некритично довірився цьому тексту й забув власні перестороги, що: «Судячи з початку рукопису, він не оригінал, а копія; на це ж вказують і доволі численні помилки та пропуски» [Петров, 1893, с. 534]. Дослідник оминув те, що Андрелла згадав про походження єпископа і в іншому трактаті, тепер втраченому, але відомому в XIX ст. [Пронин, 2009, с. 244]. Навіть якщо Петрову ця робота була недоступна, її цитував Лучкай у своїй «Історії», яку він знав: «Михайло Андрелла, праця, прим. II. – говорить, що [Партеній] русин із Польщі» [Лучкай, 2000, с. 268]. Тезу про сербське походження єпископа Петров висловив категорично: «Він був серб з родини Петровичів в селі Секуле у Братиславській столиці» [Кондратович, 1932, с. 1252]. Так вчений поєднав: 1) фразу зі сповненої помилками копії «Оброни», не конфузившись відсутністю інших вказівок на зв'язок архиєрея з с. Секуле, та 2) не підкріплені джерелами слова Лучкая, що владику – серб.

В ключі своєї гіпотези Петров згадав лист Петровича 2 серпня 1651 р. до міщан і старости м. Левоча, писаний «латинськими літерами сумішшю польської і словацької мов» [Петров, 1906, с. 19]. Та цей аргумент породжує ще більше питань: писав єпископ чи секретар; якщо єпископ, то як, чому і де серб з-під Братислави вступив до унійних василіян і став піонером та промотором ідентичності в душі реформ чернецтва київського митрополита Йосифа Велямина Рутського? Адже Петрович першим в Мукачівській єпархії підписувався приставкою OSBM (ЧСВВ), як це робили реформовані ченці Київської унійної митрополії [Кинах, 1924, с. 56; Hodinka, 1911, old. 158]. І от він мав би ще писати сумішню словацьких і польських слів та бути своїм в єпархії настільки, що Тарасович призначив його наступником і наказав духовенству «під страхом Божого гніву, а також майбутнього суду, щоб не приймали за єпископа нікого іншого» [Лучкай, 2000, с. 269].

Це розпорядження зафіксоване у грамоті про вділення єпископських свячень Петровичу, виданій в Альба Юлії між 23 липня і 5 вересня 1651 р., архієпископом альба-юлійським (білгородським) Стефаном Сімоновичем [Hodinka, 1911, old. 158–159; Welykuj, 1973, р. 91]. Для повноти слід відзначити, що співсвятителями Партенія були єпископ бістрицький Сава (іноді пишуть біфранський Сабо або Сана [Лучкай, 2000, с. 277, 285]) і Григорій Молдавський [Лучкай, 2000, с. 270, 285]. Всі вони неунійні, що зумовило потребу визнання дійсності свячень Римом. Тільки 8 червня 1655 р. папа Олександр VII затвердив Партенія на катедрі, тільки 1660 р. він був інстальований на неї імператором, і тільки 1664 р., за рік до смерті, допущений родиною Ракоці до єпископської резиденції в Мукачівському монастирі [Лучкай, 2000, с. 284–285; Пекар, 1967, с. 196; Пронин, 2009, с. 221; Welykuj, 1954, р. 559]. Акцентуємо, що Петрович поїхав отримати свячення до православних єпископів, які знали про його унійність, не через незнання. Він зробив це, взоруючись на своїх попередників Івана Григоровича і Василя Тарасовича, які робили так, будучи на зв'язку з київським унійним митрополитом, і

розуміючи настрої духовенства та світської влади.

Масштаб підтримки Петровича в єпархії показує те, що на соборі духовенства улітку 1651 р. за його обрання єпископом проголосували 370 священників, проти – 30 [Баран, 1968, с. 12; Hodinka, 1911, old. 166; Lasko, 1955, р. 120]. У джерелах Петрович повсякчас виступає як руський священник, відтак єпископ русинів [Baran, 1960, р. 440–448; Hodinka, 1911, old. 159–161, 163, 165, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 191; Welykuj, 1953, р. 248, 249, 256, 328]. Сам він 13 березня 1664 р. в меморіалі до Риму, складеному за підсумками чернечого собору 29 липня 1663 р., писав: «Любо вправдѣ Рус[ь] есть кость с кости нашей и тѣло с тѣла нашего» [Lasko, 1955, р. 238]. Як підсумував Лучкай, русини любили Петровича, бо хоч він не був дуже освічений, та промовляв до них і займався церковними справами рідною мовою [Лучкай, 2000, с. 277, 282]. Це відображає розуміння належності до нації за народженням. Єпископ не просто виражає «руськість», а діє в координатах доби й культурного кола, йде за словами Мелетія Смотрицького, який в «Треносі» писав: «Nie wiara abowiem Rusina Rusinem, Polaka Polakiem, Litwina Litwinem czyni: ale vrodzenie u krew Ruska, Polska, u Litewska» [Frick, 1995, р. 235, 354]. Тобто, Партеній услід за Мелетієм звертається до ¹, некритично поставився до повідомлень про Петровича, вибірково приймав або відкидав їх.

Проблему того, що «серба з-під Братислави» навряд чи прийняли б легко за єпископа в Мукачівській єпархії, Лацко розумів і пробував вирішити через припущення, що він, родившись біля 1592 р., десь 1620 р. вступив до Мукачівського монастиря, де вів побожне життя і «асимілювався» [Lasko, 1955, р. 117, 119]. Але в джерелах нема інформації, що Петрович, як і Тарасович, вступили до монастиря в Мукачеві. Брак даних про початки монашого служіння Петровича на Закарпатті зауважив архім. Василь Пронін. Але він висловив необґрунтоване припущення, що за назвою *Секоул* може критися м. *Сокаль* [Пронін, 2009, с. 218].

Радше Петрович міг почати монаше життя в Лаврівському монастирі – «кузні кадрів» Перемиської єпархії, який в сер. XVII ст. кілька разів переходив з рук в руки між православним та унійним таборами на чолі з єпископами Атанасієм Крупецьким та Антонієм Винницьким [Zielecka-Mikołajczyk, 2021, s. 96, 102, 110–111, 116]. Тут може критися причина пізньої появи згадок про нього на Закарпатті. Завдяки цьому ж Петрович мав бути знайомий з членами обох таборів. Опосередкований зв'язок єпископа з Лавровом проглядається навіть в тому, що коли Софія Ракоці змусила піти з Мукачева єпископа Йоаннікія Зейканя, то в 1663 р. про допущення в єпископську резиденцію Петровича просив колишній господар Волоського і Молдовського князівств Костянтин Щербан Басараб: меценат Мукачівського і Лаврів-

появляється «кровою», щоб передати розуміння «етнічного». В цій концепції націю становила і представляла не вся етнічна спільнота, а шляхетний стан [Старченко, 2021, с. 109–112; Frick, 1995, р. 236]. До зв'язку Партенія зі шляхтою ще вернемося.

Багатох труднощів, закладених в гіпотезі про сербське походження Петровича, не врахував о. Лацко. Він на основі чомусь виключно шематизмів вказав, що в єпархії не було населеного пункту, подібного до *Саколь*. Далі відкинув думку про походження єпископа з Саболчанського комітату, бо хоч там жили серби і німці, та не було поселення *Св. Ян*. Маловірогідним Лацко вважав, що єпископ міг походити з околиць монастиря *Sekul*, тобто лаври *Нямц і Секул* біля м. Тиргу-Нямц в Румунії. Лацко відстоював походження ієрарха з-під Братислави, бо там були серби, є *Св. Ян* і близько до *Німецької землі* – Австрії [Lasko, 1955, р. 114–116].

Йдучи шляхом Петрова, але тут же перечачи йому, Лацко писав, що натяком на сербське походження єпископа є «численні сербські вирази», в одному документі 1663 р. з Ватиканського архіву, а в іншому – «суміш сербської і словацької» [Lasko, 1955, р. 116–117, 118]. Так вчений, що тяжів підкреслювати вагу словацького елемента в Мукачівській єпархії коштом українського (руського) [Пекар, 1997, с. 8] ського монастирів [Гаджега, 1932, с. 164; Пронін, 2009, с. 222; Швед, 2007, с. 70–71].

Питання того, як Партеній, що, за словами Лацка, родився в православній сербській сім'ї, перейшов до унії, викликало в нього потребу чергової спроби пояснення через припущення. Начебто він навернувся в Мукачівському монастирі під впливом єпископа Крупецького, лишаючись в юрисдикції Григоровича і Тарасовича [Lasko, 1955, р. 119]. Але, по-перше, цей монастир не був унійним за обох єпископів; вони крилися з поглядами і про унійну позицію Тарасовича князям донесли монахи. По-друге, тоді ж Петрович, після появи в єпархії з василіянином з Галичини Гавриїлом Козовицьким, очолив унійну місію в Ужгороді [Пекар, 1967, с. 30, 33].

Як бачимо, вибудовуючи свою гіпотезу про походження єпископа, Лацко стикався з суперечностями, які намагався вирішити, вдаючись до припущень, але це лише ускладнювало картину. Проте вчений відмовився верифікувати найлогічнішу думку: Петрович – місцевий. Вочевидь, цей дослідник не знав слів Андрелли, що єпископ був «русином з Польщі», як і того, що поселення, на яке вказує форма *Секул*, в Мукачівській єпархії є: це присілок с. Синевирська Поляна (первісно Поляна), відомий тепер як *Сакальова* [Бембило, Підберецький, 2012, с. 7]. Він розташований під горою *Секул*, яка відділяє село від оз. Синевир, на північ від якого пролягає Вододільний хребет Карпат. Неподалік, в масиві Сколівські Бескиди, зосереджена група топонімів з основою *Секул*. Це місцина *Секул* між р. Орявою і її притокою р. Бутивля, де є р. *Секул* – притока Оряви; хребет *Секул* – вододіл р. Рожанка і р. Мізунка, на якому є гора *Секул* (Чиряк) і *Секульський* потік – притока Рожанки [Chlebowski, Walewski, 1889, s. 421]. Це також р. *Сукель* (Сукіль) – притока р. Свіча, що тече через с. *Сукіль* сучасної Болахівської міської

¹ Також о. Лацко бездоказово заперечував зв'язок мукачівського єпископа Сергія з Київською митрополією, хоч насправді той керував частиною її неунійних структур після Берестейської унії у 1600 – 1620-х [Lasko 1976; Мороз, 2020, с. 10–21]. Цей же автор намагався обґрунтувати словацьке походження єпископа Мануїла Ольшавського [Lasko 1959; Мороз, 2021, с. 8–15].

громади Івано-Франківської обл.

Аналізуючи діяльність Андрелли, можна пере-свідчитися, що попри Сакальову він ходив. Записи дяча в книгах, які йому належали, показують знайомство з м. Стрий, де перебував православний митрополит Доситей, а також з с. Перегінське, де згодом перебував і 1693 р. помер мукачівський єпископ Методій Раковецький [Ісаєвич, 1989, с. 165; Ісаєвич, Фрис, 1993, с. 41]. У трактаті «Логос. Слово Божие» Андрелла писав: «Христос носив мене в Стрий»: 1686 р. він супроводжував Раковецького на свячення в Доситея [Микитась, 1968, с. 158]. Згодом священник відвідував Раковецького в Перегінському. І якщо прямувати з Марамороша, де після переходу на православ'я 1669 р. переважно жив Андрелла [Там само], то Сакальова розташована біля шляху до Стрия через Торунський перевал або до Перегінського через Німецький перевал. У 1670-х рр. Андрелла служив в Дубовому [Bendász, 1999, old. 177], звідки у Перегінське можна йти через Німецький перевал. Якщо ж він йшов з Мукачева, то в Стрий міг добиратися через Верецький перевал, а до Перегінського – біля Сакальови через Німецький перевал або з неї попри полонину Гичу.

Але як пояснити згадки в «Оброні» про *Св. Яна й Німецьку землю*? Тут слід врахувати, що трактат Андрелла завершив десь 1701 р., приблизно 65-літнім [Пронин, 2009, с. 244, 246]. Він міг помилитися й написати, як вийшло, замість «*въ тыхъ же Секулахъ при селѣ Полянѣ ꙗ blisko тоє, въ Польской земли*». Помилку міг зробити і переписувач трактату, ознайомлений ліпше з географією Словаччини з огляду на навчання у Трнаві чи Братиславі, ніж з Верховиною. Список «Оброни», з якого Петров публікував її, зберігся. Там фрагмент виглядає так: «*въ тыхъ же Секулахъ, прѣ сѣлѣ жоаннѣ blisko тоѣ, в нѣмецкой землѣ*» [НИОР БРАН, Ед. хр. №25.7.22, с. 888]. Це підтверджує наше припущення щодо «села», а не «святого», а водночас наштовхує на думку, що під *Німецькою землею* автор міг мати на увазі і якусь конкретну місцевість у самому краї, надану німецьким (австрійським) власникам чи користувачам. Підстави для цього існували, бо, наприклад, ще у 1685 р. до Марамороша були введені чотири тисячі австрійської кінноти і тисяча піхотинців [Макара, Офіцинський, 1995, с. 8]. Та є ще аргументи на користь походження Петровича з Сакальови.

Досі була загадкою приставка до імені єпископа: *Rotoszinszky* (Ротосинський) і *Ratossinszky* (Ротошинський) у праці Базиловича [Basilovits, 1799, р. 99, 100, 101]. Останній вжив її як *cognomine* [Там само]. Лучкай, а за ним Дулишкович, пишучи *Ротишинський, Ротишинський і Ротисинський* (*Rotisinszky, Rotisinsky i Rotisinszky*), вважали, що це помилка Базиловича, бо мало бути, мовляв, *Volosuvskoho* (Волошинівського) – пізнішого мукачівського єпископа [Дулишкович, 1875, с. 121; Лучкай, 2000, с. 294–295].

Пелеш не повірив у це й писав таки *Rotosinsky* (Ротосинський) [Pelesz, 1881, s. 359]. Натомість Петров, не знаючи топоніма, який пасує до слова, вважав, що «*єпископ Партеній не носив прізвище*

Ростошинського – це фантазія Базиловича» [Кондратович, 1932, с. 1252]. Але помилився, бо при Синевирській Полянці р. Теремлю утворюють ріки Слобода й *Ростока* [Бембило, Підберецький, 2012, с. 8–9]. Остання витікає з-під хребта, на якому розміщена згадана полонина Гича. Тож Базилович не вигадав когномен Петровича, а зберіг свідчення про його малу батьківщину.

Піддається поясненню і друге слово з імення єпископа: *Петрович*. Хоч одні автори вбачали в ньому сербське прізвище і марно шукали корені серед іммігрантів, а інші розуміли його як патронім, опираючись більше на свій російський досвід [Петров, 1906, с. 19], є логічне й просте пояснення цієї частини ймення, базоване саме на місцевих реаліях. На нього вказує вже велика, практично родинна, довіра Тарасовича й Петровича, що мала наслідком успадкування катедри.

Архім. Пронін вважав, що тісним взаєминам між Тарасовичем і Петровичем сприяли їх спільне походження з Галичини і спільність поглядів на майбутнє єпархії [Пронин, 2009, с. 218]. Тут він, завершуючи роботу 1951 р., пішов далі, ніж о. Лацко, який завершив роботу 1955 р. Водночас досі ніхто не звернув увагу на те, що політика Тарасовича з передачі катедри є такою ж, як у багатьох єпархіях Київської митрополії XVI – XVII ст.: літній єпископ намагався зробити наступником свого молодшого родича. Так у Холмській єпархії тенденція до «успадкування» катедри родичами намітилася на поч. XVI ст., а впродовж 1566 – 1603 рр. єпископами в Холмі були або претендували на катедру представники однієї сім'ї: Захарія, його син Леонтій Пелчицький, зяті Теодор та Діонісій Збіруйський [Соневіцький, 1982, с. 27, 28, 33]. У Перемиській єпархії в 1578 р. єпископ Антоній Радилівський призначив своїм помічником з правом наступництва братанича (племінника) Івана; останній перемиський єпископ XVI ст., Михайло Копистинський, був родичем попереднього єпископа Арсенія Брилинського; у 2-й пол. XVII – поч. XVIII ст. перемиську катедру там займали по черзі троє Винницьких: Антоній і його братаничі Інокентій та Георгій [Соневіцький, 1982, с. 34]. Аналогічно у Львівській єпархії Гедеон Балабан прагнув зробити своїм наступником племінника Ісаю [Грушевський, 1995, с. 586–587; Ісаєвич, Я., 1966, с. 79]. У Луцько-Острозькій єпархії єпископ Діонісій Жабокрицький був племінником єпископа цієї єпархії, а відтак київського православного митрополита Гедеона Святополк-Четвертинського [Курганович, 1914, с. 640]. Призначення Тарасовичем Петровича своїм наступником теж пояснюється спорідненістю, бо Тарасовичі й Петровичі – гілки руського (українського) шляхетського роду з Перемиської землі: Кульчицьких. Тарасовичі – одна з більших гілок, а Петровичі – відгалуження гілки Галковичів (Галчат) [Смуток, 2008, с. 154–156, 161–162, 175, 179–180; Смуток, 2021, с. 405, 651–731]. Як встановив дослідник Ігор Смуток, Петровичі і Тарасовичі родичалися між собою [Смуток, 2021, с. 655], а Галковичі у XVI–XVII ст. активно родичалися, між іншим, з Винницькими [Смуток, 2021, с. 405].

Зрештою, з ними родичалися й інші гілки Кульчицьких [Смуток, 2021, с. 413, 457, 507, 564, 575, 578, 671, 690, 699, 733, 734, 735, 739, 766, 774, 775, 780, 787]. Ця спорідненість важлива для контексту діяльності Партенія Петровича.

Якщо Тарасович прийшов в Мукачівську єпархію з Галичини і пам'ять про це збереглася, то Петрович міг родитися в Сакальові: бути нащадком Кульчицьких, які там осіли. Наразі знаємо ще одне повідомлення про життя Петровичів на Закарпатті в 1-й пол. XVII ст.: у 1645 р. в с. Котельниця Березького комітату жив кенез Дмитро Петрович [Чучка, 2005, с. 443]. Кенези і солтиси – організатори й старости нових поселень, в які вони закликали селян з Галичини. Але предок Партенія в Сакальові не обов'язково мав бути кенезом, бо «більшість бойків і всі гуцули приходили на угорський бік Карпат ніким не кликані» [Мицюк, 1938, с. 38, 40]. Між іншим, найдавніша частина Синевирської Поляни (з 1970-х рр. окреме село) розташована на р. Слобода при верхів'ї Ростоки і має назву Свобода (*Слобода*). Заселили її люди з Галичини [Бембило, Підберецький, 2012, с. 13]. Вочевидь, аналіз урбаріальних актів XVII ст. може доповнити перелік Петровичів у краї, але це виходить за рамки нашого дослідження.

Зрозуміло, що Петрович був своїм в Мукачівській і Перемиській єпархіях у релігійному й національному плані. Він, як і Тарасович, був шляхтичем (Кульчицькі були гербу Сас), другим з черги відомим представником Кульчицьких на мукачівській кафедрі. Тут покажемо і вагомим є навіть узагальнене визнання угорським примасом Дьєрдем Селепчені під час суперечки про особу наступного мукачівського єпископа в 1666 р., що «*semper retroactis temporibus et saeculis ex Russia mittebantur illuc episcopi*» [Hodinka, 1909, old. 215], тобто, з давніх віків присилалися в Мукачівську єпархію, єпископи з Русі. Примас уникнув терміну *Мукачівська єпархія*, бо заперечував її існування, щоб не допустити єдності з Київською митрополією і підпорядкувати собі [Баран, 1968, с. 19–20]. Але і в нього не було сумніву про руське походження Петровича, як і Тарасовича.

Примітно, що коли йшлося про визнання свячень Петровича і його затвердження на кафедрі, то 15 січня 1652 р. шестеро архidiaконів подали до Риму документ, яким просили про: 1) збереження грецького обряду; 2) обрання єпископа «з наших»; 3) звільнення духовенства від повинностей [Hodinka, 1909, old. 164]. Застереження про «наших» кандидатів, репрезентантів релігійно-національної руської спільноти, стосувалося передусім Петровича. І подаючи цей документ, духовенство діяло за практикою сусідніх руських єпархій [Соневицький, 1982, с. 31].

Стосовно чуток про сербське походження слід відзначити, що те ж безпідставно твердили про наступника Партенія, Йосифа Волошиновського [Баран, 1968, с. 26; Лучкай, 2000, с. 309]. Насправді він, як і Кульчицькі, представник руської шляхти Перемиської землі, причому обидва роди родичалися [Баран, 1968, с. 21–22; Смук, 2021, с. 421, 456, 510,

558, 589, 658, 739, 797]. Втім, наразі Волошиновський був опонентом Кульчицьких.

Волошиновський, якому 1668 р. вділив єпископський свячення львівський православний єпископ Йосиф Шумлянський, 1680 р. разом з останнім вділив такі свячення перемиському православному єпископові Інокентію Винницькому [Баран, 1968, с. 23, 26]. Так він брав участь у конфлікті Винницького та Малаховського за перемиську кафедру. З останнім Волошиновський мав порухи, бо цей унійний владика 1671 р. був його опонентом у змаганні за мукачівську кафедру [Баран, 1968, с. 26–27; Гаджега, 1932, с. 161–170]. У 1680-х рр. Малаховський протегував як кандидата на мукачівського єпископа чергового Кульчицького – василіянина Порфирія (у хрещенні Петра) [Лучкай, 2000, с. 319; Пекар, 1967, с. 197], офіціала Перемиської єпархії [Zielecka-Mikołajczyk, 2021, s. 417], сина священника з м. Ратно на Поліссі, який признавався до рідні на галицькому Підгір'ї [Балик, 1973, с. 84]. Тож після Тарасовича і Петровича діяльність Кульчицьких в Мукачівській єпархії тривала.

Кандидатуру Порфирія підтримав король Ян III Собеський, якому імператор Леопольд Габсбург не міг відмовити через потребу допомоги у війні з турками [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 81; Лучкай, 2000, с. 319–321]. Певну роль у цих подіях відіграв герой оборони Відня 1683 р. Юрій Франц Кульчицький, якого згодом теж помилково називали сербом [Баран, 1968, с. 44; Ямінський, 1983, с. 6]. Та коли небезпека минула, імператор не виконав обіцянку; також призначенню Кульчицького протистояла угорська латинська ієрархія [Баран, 1968, с. 45–47]. Порфирій потім був коад'ютором Малаховського [Welykuj, 1954, р. 106], генеральним офіціалом Київської унійної митрополії, а в 1703 – 1716 рр. – унійним пінсько-турівським єпископом [ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 4, спр. 421, арк. 225]. Так скінчилася доба Кульчицьких на мукачівській кафедрі, хоч у єпархії вони, зокрема Петровичі, жили, і аж до XIX ст. були священниками. Зокрема, парохом с. Скотарське Березького комітату 1733 р. був Яків Петрович [Lehoczyk, 1904, old. 23, 118]. Тарасовичів в єпархії жило більше, і вони до середини XX ст. здійснювали священниче служіння передусім у селах біля Бардієва в теперішній Словаччині [Панькевич, 1970, с. 23, 25], на межі з Перемиською єпархією. В останній, по сусідству, теж служили численні Кульчицькі [Чучка, 2005, с. 313; Zielecka-Mikołajczyk, 2021, с. 67, 69, 120].

Загалом можна підсумувати, що встановлення походження єпископа Партенія Петровича, як і Василя Тарасовича, з роду Кульчицьких дозволяє ліпше розуміти причини й механізми «успадкування» мукачівської кафедри і тісного зв'язку Мукачівської єпархії з Київською митрополією. Це відкриває додаткові можливості для пояснення історичних процесів XVII і наступних століть, передусім активної боротьби цієї єпархії за незалежність від Егерської латинської єпархії при підтримці Київської митрополії.

Список використаних джерел

- Baran, A., 1960. Documenta inedita de confirmatione Partenii Petrovyč episcopi Mukačoviensis, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 2, vol. 3 (9), issue. 3-4, Romae: PP. Basiliani, p. 440–448.
- Basilovits, J., 1799. *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, pro religiosis ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCXL. factae*, vol. 1, pars 1, Cassovia: Typographia Ellingeriana, 104 p.
- Bendász, I., 1999. *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Ungvár: KMKSZ, 308 old.
- Chlebowsky, B., Walewski W. (Ed.), 1889. *Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa: Wiek, 421 s.
- Frick, D. A., 1995. *Meletij Smotryckij*, Cambridge: Harvard University Press, 395 p.
- Gradoš, J., 2016. Užhorodská únia z 24. Apríla 1646 vo svetle jej dokumentu. *Theologos, teologická revue*, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, №2, s. 229–241.
- Hodinka, A., 1909. *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 856 old.
- Hodinka, A. (Ed.), 1911. *A Munkácsi görög-szertartású püspökség okmánytára*, vol. 1: 1458 – 1715, Ungvár: Unio könyvnyomdájában, 668 p.
- Lacko, M., 1959. *New documents about Michael Manuel Olšavsky Bishop of Mukačevo*, Rome: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, p. 53–90.
- Lacko, M., 1976. *The Union of Užhorod*, Cleveland – Rome: Slovak Institute, 190 p.
- Lacko, M., 1955. *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Rome: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 280 p.
- Lehoczky, T., 1904. *A Beregmegyei Görög-szertartású katolikus lelkeszségek története a XIX. Század végeig*, Munkács: Gründstein Mór könyvnyomdájában, 174 old.
- Pelesz, J., 1881. *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf der Gegenwart*, vol. 2, Würzburg: Verlag von Leo Woerl, 1094 s.
- Rath, I., 1936. *Eparchie munkácsi od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*, Praha: Tiskárna Družstva Vlast, 61 s.
- Welykyj, A. G. (Ed.), 1953. *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*, vol. 1: 1622 – 1667, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 368 p.
- Welykyj, A. G. (Ed.), 1956. *Congregationes particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*, vol. 1: 1622 – 1728, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 307 p.
- Welykyj, A. G. (Ed.), 1954. *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075 – 1953)*, vol. 2: 1700 – 1953, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 668 p.
- Welykyj, A. G. (Ed.), 1973. *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*, vol. 2: 1641 – 1664, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 387 p.
- Zielecka-Mikołajczyk, W., 2021. *Gdzie Wschód spotkał się z Zachodem. Dzieje i organizacja unickiej diecezji przemysko-samborskiej w latach 1596 – 1772*, Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 726 s.
- Zubko, P., 2016. O dokumente Užhorodskej únie z 24. Apríla 1646, *Slavica slovac*, №1, s. 3-9.
- Балик, Б., 1973. «Катафалк чернечий» василіян XVII – XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів), *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 2, vol. 8, issue. 1-4, Romae: PP. Basiliani, c. 67-98.
- Баран, О., 1968. *Церква на Закарпатті в роках 1665 – 1691*. Extractum e “Bohoslovia”, vol. XXXII, Рим: Видання «Богословії», 72 с.
- Бембило, М., Підберецький М., 2012. *Синевирська Поляна. Історія і сучасність*, Ужгород: Тіпрані, 196 с.
- Гаджега, В., 1932. Йосиф Волошинівський, єпископ мукачівський і Іван Малаховський, єпископ перемиський, як єпископ мукачівський, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, vol. 4, issue. 1-2, Жовква: Накладом редакції «Записок ЧСВВ», с. 161–170.
- Грушевський, М., 1995. *Історія України-Руси*, т. 6, Київ: Наукова думка, 667 с.
- Державний Архів Закарпатської Облaсті (ДАЗО), ф. 151, оп. 1, спр. 81, 2 арк.
- Дулишкович, І., 1875. *Історическія Черты угро-русскихъ*, тетрадь 2, Унгварь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 140 с.
- Ісаєвич, Я., 1966. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVIII ст.*, Київ: Наукова думка, 251 с.
- Ісаєвич, Я., Фрис, В., 1993. *Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України*, вип. 1, Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 74 с.
- Кинах, Г., 1924. Вел. Рутського: Правила для монахів ЧСВВ, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, т. 1, Жовква: Печатня ОО. Василіян, с. 56-72.
- Кондратович, І., 1932. Воспоминания объ А. Л. Петровѣ, *Карпатскій Свѣтъ*, №5, с. 1250–1253.
- Кондратович І., 1925. *Історія Подкарпатської Русі для народа*, Ужгород: Книгопечатня «Унію», 120 с.
- Курганович, С., 1914. *Діонисій Жабокрицький, єпископ Луцький и Острозьскій. Історико-біографическій очеркъ*, Київ: Типографія Акц. О-ва «Петръ Барскій въ Кіевѣ», 363 с.
- Лучкай, М., 2000. *Історія карпатських русинів*, т. 2, Ужгород: Закарпаття, 388 с.
- Лучкай, М., 2002. *Історія карпатських русинів*, т. 3, Ужгород: Закарпаття, 328 с.
- Макара, М., Офіцинський, Р., 1995. Німці на Закарпатті (X – XX ст.), *Carpatica – Карпатика*, вип. 4, Ужгород: Патент, 5-21.
- Микитась, В., 1968. *Давня література Закарпаття*, Львів: Видавництво Львівського університету, 256 с.
- Мицюк, О., 1938. *Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі*, т. 2, Прага: Друкарня Р. Грдлічкі, 390 с.
- Мороз, В., 2020. Мукачівський єпископ Сергій в маєностях Острозьких і Заславських та його невідома місія в Київській митрополії першої чверті XVII ст., *Науковий вісник Ужгородського університету*, Серія: *Історія / М-во освіти і науки України*; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.], Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (43), с. 10–21.
- Мороз, В., 2021. Мукачівський єпископ Стефан (Симеон) Ольшавський: його життя і свячення київським митрополитом Атанасієм Шептицьким у 1735 р. (публікація грамоти свячень), *Науковий вісник Ужгородського університету*, Серія:

Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.], Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (45), с. 8–15.

Научно-исследовательский отдел рукописей Библиотеки РАН, Санкт-Петербург (НИОР БРАН), Коллекция Алексея Петрова., ед. хр. №25.7.22, 946 с.

Панькевич, І., 1970. *Матеріали до історії мови південнокарпатських українців*, Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, вип. 4, кн. 2, Пряшів: Словацьке педагогічне товариство, відділ української літератури, 222 с.

Пекар, А., 1967. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 1, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 1, vol. 22, Roma: PP. Basiliani, 241 с.

Пекар, А., 1997. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 2, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 1, vol. 50, Roma: PP. Basiliani, 492 с.

Петровъ, А. (Ред.), 1932. *Духовно-полемицескія сочиненія іерея Михаила Оросвиговскаго Андреллы противъ католичества и унії. Оборона вѣрному члѣву, съ предисловіемъ Ю. А. Яворскаго*, Прага: Nákladem královské české společnosti nauk, VIII+300 с.

Петров А., 1893. Рец. на: Е. Сабовъ. Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ, съ прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ. Унгваръ 1893, *Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія*, С.-Петербургъ: Типографія В. С. Балашева, №289, октябрь, с. 516–549.

Петровъ, А., 1906. *«Старая вѣра» и унія в XVII – XVIII вв. Пояснительная записка*, С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 88 с.

Пронин, В., 2009. *Історія Православної Церкви на Закарпаттє*, Ужгород: Філокаліа, 527 с.

Смуток, І., 2008. *Вступ до генеалогії шляхти Самбірського повіту XVI – початку XVII ст. (Шляхетські прізвища)*, Львів: ТзОВ «Камула», 336 с.

Смуток, І., 2021. *Руська шляхта Перемишльської землі (XIV – XVIII ст.). Родоводи*, т. 4, Львів: Простір-М, 804 с.

Соневицький, Л., 1982. Студії з історії України, *Записки НТШ*, т. 202, Париж – Нью Йорк – Сідней – Торонто: НШТ, 311 с.

Старченко, Н., 2021. *Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію*, Київ: Laurus, 616 с.

Фенич, В., 2019. *Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії*, Ужгород: Видавництво В. Падяка, 248 с.

Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів (ЦДІАЛ), ф. 201, оп. 4, спр. 421, 472 арк.

Чучка, П., 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*, Львів: Світ, 704+XLVIII с.

Швед, М., 2007. *Спаський та Лаврівський монастирі – осередки духовності й культури в Галичині*, Львів: Місіонер, 108 с.

Ямінський, Б., 1983. Герой Відня – українець Юрій Франц Кульчицький, *Юрій Франц Кульчицький і козаки герої віденської перемоги 1683 р.*, с. 5–18.

References

Balyk, B., 1973. «Katafalk chernychy» vasyliian XVII – XVIII st. (Rukopysna zbirka zhyttiepyisv vasyliian) [The monkery's catafalque from XVII – XVIII centuries (The handwritten corpus of Basilian biographies)], *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 2, vol. 8, issue. 1-4, Romae: PP. Basiliani, s. 67–98. (in Ukrainian).

Baran, O., 1968. *Cerkva na Zakarpatti v rokakh 1665 – 1691*. [The Church in Subcarpathia from 1665 to 1691]. Extractum e «Bohoslovia» t. XXXII, Rome: Vydannja «Bohoslovii», 72 s. (in Ukrainian).

Baran, A., 1960. Documenta inedita de confirmatione Partenii Petrovyč episcopi Mukačoviensis, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 2, vol. 3 (9), issue. 3-4, Romae: PP. Basiliani, p. 440–448. (in Latin).

Basilovits, J., 1799. *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, pro religiosus ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCCLX. factae*, vol. 1, pars 1, Cassoviae: Typographia Ellingeriana, 104 p. (in Latin).

Bembylo, M., Pidbereckiy, M., 2012. *Synevyrskya Polana. Istoriia i suchasnist*. [Synevyrskya Polana. The history and modernity], Uzhhorod: Timpani, 196 s. (in Ukrainian).

Bendász, I., 1999. *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Ungvár: KMKSZ, 308 old. (in Hungarian). Centralnyj Derzhavnyj Istorychnyj Arkhiv Ukrainy, m. Ljviv (CDIAUL) [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv], f. 201, op. 4, spr. 421, 472 s. (in Latin, in Polish).

Chlebowski, B., Walewski W. (Ed.), 1889. *Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa: Wiek, 421 s. (in Polish).

Chuchka, P., 2005. *Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainciv: Istoryko-etymolohichnyj slovnyk* [Surnames of Ukrainians in the Zakarpattia. Historical and etymological dictionary], Lviv: Svit, 704+XLVIII s. (in Ukrainian).

Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskoji oblasti [The State Archive of Zakarpattia oblast], f. 151, op. 1, spr. 81, 2 ark. (in Latin).

Dulishkovich, I., 1875. *Istoricheskiya cherty ugro-russkikh*, issue 2, Ungvar: Pechatnia Karla Iegera i Alberta Yu. Rejpajja, 140 p. (in Russian).

Frick, D. A., 1995. *Meletij Smotryckyj*, Cambridge: Harvard University Press, 395 p. (in English).

Gradoš, J., 2016. Užhorodska únia z 24. Apríla 1646 vo svetle jej dokumentu, *Theologos, teologická revue*, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, №2, s. 229–241. (in Slovak).

Hadzheha, V., 1932. Josyf Voloshynovskiy, epyskop mukachivskiy i Ivan Malakhovskiy epyskop peremyskiy, yak epyskop mukachivskiy [The bishop of Mukachevo Josyf Voloshynovskiy and the bishop of Peremyshl Ivan Malakhovskiy as the bishop of Mukachevo], *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, vol. 4, issue. 1-2, Zovkva: Nakladom redaktsii «Zapysok ChSVV», s. 161–170. (in Ukrainian).

Hodinka, A., 1909. *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 856 old. (in Hungarian).

Hodinka, A. (Ed.), 1911. *A Munkácsi görög-szertartásu püspökség okmánytára*, vol. 1: 1458 – 1715, Ungvár: Unio könyvnyomdájában, 668 p. (in Italian, in Hungarian, in Latin).

Hrushevskiy, M., 1995. *Istoriia Ukrainy-Rusy*, vol. 6, Kyiv: Naukova dumka, 667 s. (in Ukrainian).

Isaevych, Ya., 1966. *Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI – XVIII st.*, Kyiv: Naukova dumka, 251 s. (in Ukrainian).

- Isaievych, Ya, & Frys, V., 1993. *Kataloh kyrylychnykh starodrukiv Lvivskoi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka Akademii Nauk Ukrainy*, issue. 1, Lviv: Lvivska Naukova Biblioteka im. Stefanyka, 74 s. (in Ukrainian).
- Kynakh, H., 1924. Veliamyna Rutskeho Pravyla dlia monakhiv Ch. sv. Vasyliia V. *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, vol. 1, s. 56–72. (in Ukrainian).
- Kondratovich, I., 1932. Vospominaniya ob A. L. Petrove. *Karpat'skiy Svet*, №5, s. 1250–1253. (in Russian).
- Kondratovich, I., 1925. *Istoriia Podkarpatskoi Rusi dlia naroda*, Uzhhorod: Knyhopedchatnia «Unio», 120 s. (in Ukrainian).
- Kurganovich, S., 1914. *Dionisij Zhabokrickij, episkop Luckij i Ostrozhs'kij. Istoriko-biograficheskij ocherk*, Kiev: Tipografija Akc. O-va «Petr Barskij v Kieve», 363 s. (in Russian).
- Lacko, M., 1959. *New documents about Michael Manuel Olšavsky Bishop of Mukačevo*, Rome: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, p. 53–90. (in English).
- Lacko, M., 1976. *The Union of Užhorod*, Cleveland – Rome: Slovak Institute, 190 p. (in English).
- Lacko, M., 1955. *Unio Užhodensis Ruthenorum Carpatiorum cum Ecclesia Catholica*, Rome: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 280 p. (in Latin).
- Lehoczy, T., 1904. *A Beregmegyei GörögSZertartásu katholikus lelkésziségek története a XIX. Század végeig*, Munkács: Gründstein Mór könyvnyomdájában, 174 old. (in Hungarian).
- Luchkai, M., 2000. *Istoriia karpatskykh rusyniv*, vol. 2, Uzhhorod: Zakarpattia, 388 s. (in Ukrainian).
- Luchkai, M., 2002. *Istoriia karpatskykh rusyniv*, vol. 3, Uzhhorod: Zakarpattia, 328 s. (in Ukrainian).
- Makara, M., Oficynskij, R., 1995. Nimci na Zakarpatti (X – XX st.), *Carpatica – Karpatyka*, vyp. 4, Uzhhorod: Patent, 5–21.
- Mykytas, V., 1968. *Davnia Literatura Zakarpattia. Narysy literatury Zakarpattia doby feodalizmu*, Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 256 s. (in Ukrainian).
- Myciuk, O., 1938. *Narysy z socialno-hospodarskoï istorii Pidkarpatskoi Rusy*, vol. 2, Praha: Drukarnia R. Hdrlichky, 390 s. (in Ukrainian).
- Moroz, V., 2020. Mukachivskiy yepyskop Serghii v maietnostiakh Ostrozkykh i Zaslavskykh ta yoho nevidoma misiia v Kyivskii mytropolii pershoi chverti XVII st. [The bishop of Mukachevo Sergius in estates of Ostrogski and Zaslavski families, and his unknown mission in the Kyivan Metropolitanate during the first quarter of XVII century], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»*, Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 2 (43), s. 10–21. (in Ukrainian).
- Moroz, V., 2021. Mukachivskiy yepyskop Stefan (Symeon) Olshavskiy: yoho zhyttia i sviachennia kyivskym mytropolym Atanasiiem Sheptyckym u 1735 r. (publikaciia hramoty sviachen) [Life of the Mukachevo bishop Stefan (Simeon) Olshavsky and Metropolitan's Athanasius Sheptycki charter on his consecration in 1735 (publication of the act)], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»*, Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 2 (45), s. 8–15. (in Ukrainian).
- Nauchno-issledovatel'skij otdel rukopisej Biblioteki RAN, Sankt-Peterburg (NIOR BRAN), Kollekcija Alekseja Petrova., ed. hr. №25.7.22, 946 s. (in Church Slavonic, in Latin)
- Pankevych, I., 1970. Materialy do istorii movy pivdenonokarpatskykh ukrainciv, *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury v Svydnyku* [Material for the history of the language of the Southern Carpathian Ukrainians, *Scientific annals of the Museum of Ukrainian culture in Svidnik*], issue. 4, book. 2, Priashiv: Slovacke pedahohichne tovarystvo, Viddil ukrainskoi literatury, 222 s. (in Ukrainian).
- Pekar, A., 1967. Narysy istoriji Cerkvy Zakarpattja [The delineations of the Church history of Zakarpattia], vol. 1, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 1, vol. 22, Roma: PP. Basiliani, 241 p. (in Ukrainian).
- Pekar, A., 1997. Narysy istoriji Cerkvy Zakarpattja [The delineations of the Church history of Zakarpattia], vol. 2, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 1, vol. 50, Roma: PP. Basiliani, 492 c. (in Ukrainian).
- Pelesz, J., 1881. *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf der Gegenwart*, vol. 2, Würzburg: Verlag von Leo Woerl, 1094 s. (in German).
- Petrov, A. (Ed.), 1932. *Duhovno-polemicheskiya sochineniya iereya Mihaila Orosvigovskago Andrejly protiv katolichestva i unii*, Praha: Nakladem Královské České společnosti Nauk, VIII+300 s. (in Russian).
- Petrov, A., 1893. Recension on: E. Sabov. Hristomatiya cerkovno-slavyanskikh i ugro-russkikh literaturnykh pamjatnikov, s pribavlenniem ugro-russkikh narodnykh skazok na podlinnykh narechiyah. Ungvar, *Zhurnal Ministerstva Narodnago Prosveshcheniya* [Journal of the Ministry of National Education], S.-Peterburg: Tipografiya B. S. Balasheva, №289, October, s. 516–549. (in Russian).
- Petrov, A., 1906. «Staraya vera» i uniya v XVII – XVIII vv. *Poyasnitelnaya zapiska*, Sanktpeterburg: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk, 88 s. (in Russian).
- Pronin, V., 2009. *Istoriia Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpat'e* [The history of the Orthodox Church in Zakarpattia], Uzhhorod: Φιλοκαλία, 527 s. (in Russian).
- Rath, I., 1936. *Eparchie munkáčská od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*, Praha: Tiskárna Družstva Vlast, 61 s. (in Czech).
- Smutok, I., 2008. *Vstup do henealohii shliakhty Sambirskoho povitu XVI – pochatku XVII st. (Shliakhetski prizvyska)* [Introduction to the genealogy of nobility in Sambir powiat during the XVI – early XVII century (Nobility's surnames)], Lviv: TzOV «Kamula», 336 s. (in Ukrainian).
- Smutok, I., 2021. *Ruska shliakhta Peremyslskoi zemli (XIV – XVIII st.). Rodovody*, vol. 4, Lviv: Prostir-M, 804 s. (in Ukrainian).
- Sonevyckiy, L., 1982. *Studii z istorii Ukrainy, Zapysky NTSh*, vol. 202, Paris – New York City – Sydney – Toronto: NTSh, 311 s. (in Ukrainian).
- Starchenko, N., 2021. *Ukrainski svity Rechi Pospolytoi. Istoriia pro istoriiu* [Ukrainian worlds Polish–Lithuanian Commonwealth. Stories about history], Kyiv: Laurus, 616 s. (in Ukrainian).
- Fenych, V., 2019. *Hreko-katolyky uzhhorodskoi uniinoi tradycii: mify, stereotypy, realii* [Greek-Catholics of Uzhhorod union tradition: myths, stereotypes, realities], Uzhhorod: Vydavnytstvo V. Padiaka, 2019, 248 s. (in Ukrainian).
- Shved, M., 2007. *Spaskyi ta Lavrivskiy monastiri – osередky dukhovnosti i kultury v Halychyni*, Lviv: Misionar, 108 s. (in Ukrainian).

Yaminskyi, B., 1983. Heroi Vidnia – ukrainets Frants Kulchytskyi, Yurii Frants Kulchytskyi i kozaky heroï videnskoï peremohy 1683 r. [The Ukrainian Frants Kulchytskyi as the hero of Vienna, Yurii Frants Kulchytskyi and Cossacks as heroes of the Vienna victory in 1683], Philadelphia: Litopys Boikivshchyny, s. 5–18. (in Ukrainian).

Welykyj, A. G. (Ed.), 1953. Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia, vol. 1: 1622 – 1667, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 368 p. (in Italian, in Latin).

Welykyj, A. G. (Ed.), 1956. Congregationes particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes, vol. 1: 1622 – 1728, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 307 p. (in Italian, in Latin).

Welykyj, A. G. (Ed.), 1954. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075 – 1953), vol. 2: 1700 – 1953, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Series 2, Sectio 3, Roma: PP. Basiliani, 668 p. (in Italian, in Latin).

Welykyj, A. G. (Ed.), 1973. Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes, vol.2: 1641 – 1664, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, series 2, sectio 3, Roma: PP Basiliani, 387 p. (in Italian, in Latin).

Zielecka-Mikołajczyk, W., 2021. *Gdzie Wschód spotkał się z Zachodem. Dzieje i organizacja unickiej diecezji przemysko-samborskiej w latach 1596 – 1772*, Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 726 s. (in Polish).

Zubko, P., 2016. O dokumente Užhorodskej únie z 24. Apríla 1646, *Slavica slovac*, №1, s. 3–9. (in Slovak).

Volodymyr Moroz

Ph.D., Research fellow at the Institute of Church History, Ukrainian Catholic University, Lviv

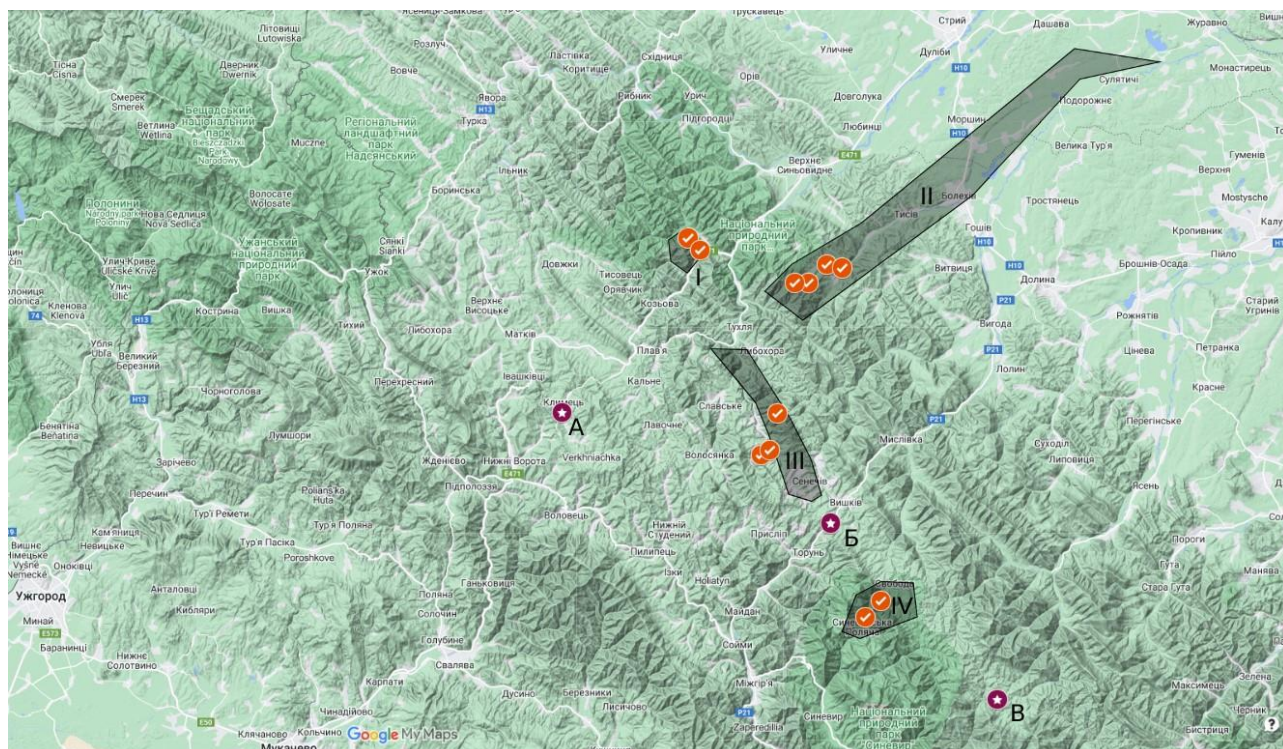
«RUS' IS BONE OF OUR BONES AND FLASH OF OUR FLASHE»: DID THE MUKACHEVO BISHOP PARTENII PETROVYCH WAS A SERBIAN?

This research aims to ascertain the origin of the Mukachevo Uniate bishop Partenii Petrovych (1651 – 1665), who was elected by the clergy after a testament of the previous bishop Vasyl Tarasovych. The complex studying of documental sources and hypotheses concerning the bishop's national background and territorial affiliation, as well as applying results of content analysis of his legacy, is the method we used in this work. A methodological approach that considers strong relations between the Mukachevo eparchy and the Kyivan Metropolitanate became a framework base for this exploration. This base allowed us to arrange data from sources, including genealogical and topographical, and generate a scholarly novelty of the inquiry. Our study enabled us to disclaim theses about Petrovych's Serbian origin. The investigation ascertained the bishop's Ukrainian origin from the village Synevyr'ska Poliana in the Zakarpattia region of Ukraine. We discovered the hierarch was a Petrovychi branch of the Kulczycki noble family member from the Peremyshl Land of Ruthenian Voivodeship in the Polish Crown. Moreover, Partenii Petrovych was a relative of Vasyl Tarasovych, because Tarasovychi is the other branch of the Kulczycki family. While revealing Petrovych's origins, we explain his installation on the Episcopal see and his positioning as a native, not an immigrant. In common, the legacy of bishops Tarasovych and Petrovych from the Kulczycki family induced the third member of the same family, hieromonk Porphyrii, to become a candidate for the Mukachevo Episcopal see in the 1680th. The Polish king John III Sobieski and possibly the hero of the Battle of Vienna in 1683, Yurii-Frants Kulczycki, supported him in these attempts. Nevertheless, Porphyrii became not the bishop of Mukachevo but Pinsk and Turov.

Keywords: Kyivan Metropolitanate, Mukachevo eparchy, Peremyshl eparchy, Partenii Petrovych, Porphyrii Kulczycki, Vasyl Tarasovych.

ДОДАТКИ

Топоніми «Секул» і похідні від них в Українських Карпатах

А – Верецький перевал, Б – Торунський перевал, В – Німецький перевал.

I – група села Коростів: Секул – гірська околиця в Сколівських Бескидах, розміщена між рікою Орявою і її лівою притокою Бутивлею. Секул – гора 1057 м. над рівнем моря в цій околиці, розміщена на пн-зх від с. Коростів. Малий і Великий Секул – полонини на горі Секул. Секул – потік в околиці Секул, який бере початок на пд-зх схилах гори Секул, ліва притока Оряви. Село Коростів Сколівського р-ну Львівської обл. розташоване на шляху зі Стрия до Верецького перевалу.

II – група села Сукіль: Сукіль – село в Болахівській міській громаді Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Сукель (Сукіль, Брязка) – ріка в Стрийському р-ні Львівської обл. і Долинському р-ні Івано-Франківської обл., ліва притока Свічі. Потік Сукель 1-й – витік р. Сукель, який бере початок біля гори Зелем'янки. Потік Сукель 2-й – витік р. Сукель, який бере початок біля гори Зелем'янки.

III – група села Рожанка: Секул – гірський хребет у Сколівських Бескидах, вододіл рік Рожанка і Мізунка, на терені якого розміщені: Великий Секул (Чиряк) – гора 1249 м. на сх від с. Нижня Рожанка Сколівського р-ну Львівської обл., на межі Львівської та Івано-Франківської областей. Малий Секул – гора 1215 м. на пн від гори Великий Секул. Секульський потік – права притока Рожанки, що витікає із західних схилів хребта Секул і впадає до неї на межі сіл Верхня і Нижня Рожанка. Секульська Рожанка – історична назва с. Верхня Рожанка.

IV – група села Синевирська Поляна: Сакальова – найвисокогірніший присілок Синевирської Поляни Хустського р-ну Закарпатської обл. Сакальова – гора 1145 м. Секул – гора 1389 м. на пн від с. Синевирська Поляна, над Синевирським озером.

Мапа виконана автором у службі «Google Maps».

РОЛЬ ПЕТРА БУБЕЛИ У ГЕНЕЗІ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН У 1918 – 1919 РР.

Андрій Прокіп

кандидат історичних наук, доцент, провідний співробітник Львівського історичного музею, відділ «Музей-Арсенал», Львів

E-mail: andrprokip@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6777-5146>

Василь Клок

кандидат історичних наук, доцент Львівського торговельно-економічного університету, Львів

E-mail: clockvas@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-2613-2007>

Олександра Кендус

кандидат філософських наук, доцент Львівського торговельно-економічного університету, Львів

E-mail: lesya.kendus@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5908-8383>

Юрій Михальський

кандидат історичних наук, доцент Львівського торговельно-економічного університету, завідувач кафедри історії і філософії, Львів

E-mail: myhalski@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1504-2604>

У даній статті порушується тема ролі Петра Бубели у зародженні та розвитку відносин між Західноукраїнською народною республікою (ЗУНР) та Угорщиною у 1918 – 1919 рр. Після розпаду імперії Габсбургів та формування в Центральній та Східній Європі нових національних держав, гостро постала проблема формування нової системи міжнародних відносин. Генеза українсько-угорських міждержавних взаємин мала важливе значення для обох країн та політичної ситуації в регіоні. На підставі аналізу архівних матеріалів та мемуарів, автори проаналізували етапи розвитку цих зв'язків та прийшли до висновку, що основною проблемою для обох сторін було питання політичної приналежності Закарпаття. Проте, через польсько-українську війну 1918 – 1919 рр. та військові конфлікти Будапешта з сусідами, це питання було відкладено. Сторони зосередились на економічній та військовій співпраці. Було з'ясовано, що отаман П. Бубела, який в цей період був заступником державного секретаря військових справ ЗУНР-ЗО УНР та був пов'язаний з працею над матеріально-технічним забезпеченням Галицької Армії (ГА) військовим спорядженням, зброєю, медикаментами, різними товарами для потреб армії, контактував з даних питань із Угорщиною. З'ясовано, що П. Бубела налагодив співпрацю з представником від Угорської Радянської Республіки (УРР), який прибув до Станіславова у 1919 р., завдяки чому уряд ЗО УНР підписав з Угорщиною торговельний договір. Встановлено, що П. Бубела особисто листувався з народним комісаром закордонних справ УРР Б. Куном. Зауважено, що однією з причин відставки П. Бубели з посади заступника секретаря військових справ ЗО УНР у червні 1919 р., як він сам стверджував, стала наявність зв'язків з представником радянської Угорщини. Таким чином, вважаємо, що тема українсько-угорських зносин 1918 – 1919 рр., участі у їх налагодженні окремих чільних представників ЗУНР-ЗО УНР, таких як, зокрема, П. Бубела, є перспективною і потребує подальших досліджень.

Ключові слова: Бела Кун, Будапешт, Галицька армія, дипломатія, дипломатична місія, Західноукраїнська народна республіка, Львів, Петро Бубела.

Постановка проблеми. Зникнення у результаті Першої світової війни з мапи Європи імперії Габсбургів та утворення нових незалежних держав на її території, зумовили потребу налагодження відносин між ними на новому рівні. Листопад 1918 р. став доленосним для народів Центрально-Східної Європи, зокрема для українців та угорців. На західно-українських землях після революційного «Листопадового Чину» проголошено Західну Українську Народну Республіку (ЗУНР), а в Угорщині, після «революції айстр», 13 листопада 1918 р., імператор

Карл I (король Карл IV) зрікся угорського престолу і лідер парламентської фракції радикалів і соціал-демократів граф Михайл Карої проголосив Угорську демократичну республіку (УДР). Дві країни опинилися в схожій геополітичній ситуації, оскільки були оточені ворожими країнами, які збройними та політичними шляхами прагнули ліквідувати їхню державність. Тому, з листопада 1918 р. ЗУНР та Угорщина розпочинають розбудовувати свої відносини. В першу чергу, акцент робився на військовій та економічній співпраці.

Аналіз останніх досліджень. Дана проблематика частково розглядалася у дослідженнях Ірини Матяш та Юрія Мушки, Олега Павлишина, Віктора Кирея, Василя Кучерука, Володимира Клапчука, Володимира Рутара, Ярослава Янчука, Магди Імре (Magda Imre) та Ласло Шюца (László Szűcs), Аकोша Біро (Akos Biró), ін. Для написання статті використано також спогади з 1915 р. провідного угорського діяча, члена революційного уряду в 1919 р. Йожефа Погані (József Pogány) «Lemberg tiz hónap az orosz carizmus uralma alatt», у тій їх частині, яка стосується його поглядів на історію України та згадок про перебування у Львові у період 10-ти місячної російської окупації 1914 – 1915 рр., спогади керівника української місії в Будапешті Миколи Галагана «З моїх споминів», спогади письменника Андрія Чайковського, архівні документи Державного архіву Одеської області, що стосуються участі Петра Бубели у міждержавних контактах ЗУНР (ЗО УНР) та Угорщини в 1919 р.

Мета дослідження. Розгляд окремих аспектів міждержавних відносин органів влади Західної України та Угорщини у період 1918 – 1919 рр. та висвітлення ролі у цьому процесі провідного державного діяча, члена уряду, заступника державного секретаря військових справ Західної Української Народної Республіки (ЗУНР), згодом Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗО УНР) Петра Бубели (1889 – ?).

Виклад основного матеріалу. Уже в листопаді 1918 р. між ЗУНР та Угорщиною розпочалося налагодження міждержавних контактів. Розглядалося болюче для обох сторін питання Закарпаття, адже угорські органи влади вкрай вороже ставилися до виявленої українцями тенденції приєднати цього регіону до України. Законом від 2 грудня 1918 р. Угорщина визнала право Закарпаття («Руської Країни») на автономію, однак на практиці він не діяв [Галаган, 2005, с. 413].

Важливими були питання відправки на батьківщину українських військових, які опинилися в Угорщині після завершення I світової війни. Цим займалася не тільки дипломатична місія ЗУНР в Будапешті, а й окрема військово-санітарна місія, на чолі з її комендантом галичанином поручником Остапом Гамерським та його помічниками Іллею Маслоком і Костянтином Загородою [Галаган, 2005, с. 433].

Перед галицькими місіями стояли важливі для ЗУНР питання організації закупівлі в Угорщині військового спорядження, продовольства, медикаментів, інших товарів.

Інтереси ЗУНР в Угорщині, за рекомендацією державного секретаря закордонних справ ЗУНР Лонгіна Цегельського, представляв уродженець Коломиї, виходець з відомої театральної сім'ї, дипломат і військовий, отаман ГА Ярослав Біберович [Кучерук, 2010, с. 31]. Дослідник історії ЗУНР Олег Павлишин зазначав, що у Будапешті Я. Біберович налагодив контакти з політичною елітою Угорщини, з місіями Антанти, для потреб ЗУНР та ГА, займався організацією закупівлі в Угорщині військового спорядження, продовольства, товарів для ЗУНР [Павлишин, 2018, с. 118].

З метою підписання угоди про вільний переїзд

українських вояків через угорську територію до Галичини, а також про доставку товарів для ЗУНР 29 листопада 1918 р. до Будапешта прибула галицька делегація на чолі з Євгеном Петрушевичем та Володимиром Сінгалеви́чем [Рутар, 2011, с. 219]. У листі до Є. Петрушевича від 21 січня 1919 р. Я. Біберович вказував на те, що угорці не хочуть пропускати до ЗУНР вагони з амуніцією через побоювання, що українці можуть використати зброю проти них самих і захоплять Закарпаття. Для того, щоб залагодити непорозуміння, угорці вимагали від уряду ЗУНР офіційно підтвердити, що зброя не буде використана проти них. Водночас, не заперечували її застосування проти румунів. Я. Біберович наголошував на тому, що у випадку її використання проти румунів, угорці готові доставити ще більше військового спорядження для ГА [Рутар, 2011, с. 220].

Після Акту Злуки відбулося об'єднання дипломатичних місій ЗУНР та УНР. Я. Біберович став другим радником голови місії УНР Миколи Галагана в Угорщині, представником ЗО (Західної Облaсті) УНР. До складу місії входили також Микита Шاپовал (секретар), Микола Шраг (радник), Олександр Олесь, Олекса Клор, Тиміш Яцкевич, Михайло Курчак та ін. За рекомендацією Я. Біберовича, М. Галаган включив до складу місії двох галичан – Івана Стасіва та Івана Флюнта. «У мене збереглися добрі спогади про проф. І. Флюнта, але ще кращі про Ів. Стасіва, якого я ближче міг пізнати й оцінити його глибоку відданість справі нашої національно-визвольної боротьби. Я з великою приємністю згадую про те, що наші відносини протягом нашої спільної праці у Будапешті не омрачилися ніяким серйозним непорозумінням; я дуже радий, що й до цього часу з Ів. Стасівим я знаходжусь в дружніх листових зносинах», – згадував М. Галаган [Галаган, 2005, с. 432]. На посаду радника, яка передбачалася для представника ЗУНР потрапив член партії соціалістів-революціонерів (УПСР) М. Шраг [Матяш, Мушка, 2005, с. 114].

Питаннями технічного, продовольчого, фінансового забезпечення ГА, закупівлі в Угорщині та інших країнах військового спорядження, опікувався також і заступник державного секретаря військових справ, виконувач обов'язки державного секретаря військових справ ЗУНР-ЗО УНР отаман П. Бубела.

Так, згідно з його розпорядженням від 1 березня 1919 р., підписаним спільно головою уряду (президентом державних секретарів) ЗО УНР Сидором Голубовичем та П. Бубелою, хорунжий ГА мав отримувати щомісяця (без врахування доплат) 230 крон, четар 280 крон, поручник 340 крон, сотник 400 крон, отаман 450 крон, осавул 550 крон, полковник 750 крон [Голубович, Бубела, 1919, с. 6].

У розпорядженні П. Бубели від 10 березня 1919 р., щодо харчового забезпечення армії вказувалося, що на денне забезпечення офіцерів із розрахунку на одну особу виділяється «150 гр. м'яса, 100 гр. каші, 20 гр. солі, 0,5 гр. перцю або паприки, 10 гр. омасти (смазьцю), 4 гр. цибулі або часнику, 1 цл. оцту, 15 гр. білого борошна, 200 гр. житнього, хлібного борошна, 500 гр. картоплі, 20 гр. цукру» [Вістник Державного Секретаріату Військових Справ, 1919, с. 3].

Не залишалися поза увагою військового відомства

і питання підвищення боєздатності армії шляхом підтримки нових, як на той час, видів озброєнь. Так, важливе місце у структурі ГА П. Бубела відводив розвитку такого нового й перспективного виду збройних сил як бойова авіація. Безпосередньо організацією галицької бойової авіації займався син великого Каменяра Петро Франко, якого ще в грудні 1918 р. наказом П. Бубели призначено керівником авіаційного (летунського) відділу. У першому пункті цього наказу говорилося, що: «1. Командантом Летунського Відділу і референтом летунства при Державнім Секретаріаті Військових Справ іменую поручника УСС Петра Франка... Тернопіль, дня 1 грудня 1918 року. Товариш Державного Секретаря Військових Справ Бубела, сотник» [Кучабський, Франко, 1999, с. 51].

У березні 1919 р. своїми розпорядженнями П. Бубела визначив, що офіцери авіації, окрім належних виплат за військове звання, мають додатково отримувати 190 крон на місяць, підстаршини авіації – 150 крон. За знищення одного ворожого літака виплачувалася винагорода у розмірі 1000 крон, за випробовування літака – 100 крон. З іноземними пілоти-професіоналами укладалися окремі угоди [Вістник Державного Секретаріату Військових Справ, 1919, с. 9].

У 1919 р., як військовий експерт, у переговорах з представниками Угорщини, Австрії, Чехословаччини про закупівлю військового спорядження для ГА брав участь молодший брат Петра – Володимир-Андрій Бубела (1894 – 1941) – учасник польсько-української війни 1918 – 1919 рр., замордований росіянами у Львові 1941 р. у замарстинівській в'язниці [Янчак, 2004, с. 8].

Про перебування В. Бубели за кордоном побіжно дізнаємося з матеріалів судового процесу 1929 р., вчиненого поляками над колишніми військовими другої сотні т. зв. «курень смерті» УСС, що у час боїв за Львів 1918 р. діяла на відтинку Підзамче-Підбірці під командуванням поручника Сократа Іваницького (майбутнього доктора права, професора – *авт.*) [Калина, 1936, с. 44], з приводу вбивства польського добровольця Адама Терліковського. В акті обвинувачення вказувалося, що «під час українсько-польської війни під Львовом обвинувачений Володимир Бубела взяв до неволі в дні 7 грудня 1918 р. польського легіоніста Адама Терліковського в селі Лисиничах... В Підбірцях Бубела мав його обвинувачувати перед командантом українського війська, поручником Іваницьким за видуманий грабунок. Після того Терліковського вивів придніпрянський козак Василь (невідомого прізвища) за стодолу і там його вбив. Переслуханий обвинувачений Бубела не почувается до вини і заперечує, немов би він ходив критичного дня на стежу, яка забрала Терліковського в полон...» [Діло, 1929, с. 5]. У звіті з судового процесу також вказува-лося, що «по повероті Бубели з Чехословаччини почали говорити, що підсудний поповнив якісь промахи» [Діло, 1929, с. 5]. Через польські звинувачення, брат П. Бубели Володимир-Андрій був ув'язнений на два роки.

Повітовий комісар ЗУНР на Самбірщині, письменник Андрій Чайковський, згадуючи про економічні стосунки Галичини з урядом Угорщини

писав про постачання авіазапчастин, а деколи і укомплектованих літаків з Угорщини для військової авіації ЗУНР. Він стверджував, що Угорщина взамін за нафту передала авіації ГА велику кількість військової амуніції, включно з бойовими літаками [Чайковський, 2002, с. 222].

У березні 1919 р. низку угод з урядом УДР уклала в Будапешті делегація ЗО УНР на чолі з Семеном Вітиком. Як згадував М. Галаган, головною метою делегації «було закуплення на Угорщині різних військових предметів, потрібних для війни проти поляків. На це вказує й той факт, що в складі делегатів були старшини, в тім числі й інтендантські» [Галаган, 2005, с. 433]. Протоколи цих угод передбачали постачання військової техніки та зброї взамін на бориславську нафту та паливно-мастильні матеріали.

Дослідник В. Клапчук зазначав, що завдяки нафтовій промисловості розвивався експорт, товарообіг ЗО УНР. Станом на лютий 1919 р. ринок нафти ЗО ЗУНР суттєво перевищував можливості її переробки та експорту. Щомісячно видобували 5 тис. цистерн, а переробляли на державному нафто-переробному заводі 1,5 тис. цистерн. В обмін на нафту, згідно з торговими угодами, Угорщина зобов'язувалася надсилати до ЗО УНР одяг, медикаменти, амуніцію, зерно (до березня 1919 р. з Угорщини мали надійти 80 вагонів зерна) [Клапчук, 2018, с. 623].

А. Чайковський згадував: «Не довго працював у нас д-р Скибінський, бо за кілька неділь перенісся до Дрогобича. Його замінив товариш Вітик. Розуміється, що позиція в Дрогобичі була багато краща і безпечніша, як в Самборі. Там було подальше від боевої лінії і заробіток був кращий. Як мені розказували люди, познайомлені зі справою, в Дрогобичі було змагати нафти на два мільярди. Магазинували її ще німці, та не встигли вивезти. Говорено, що всі цистерни були так переповнені, що дальше добування ропи було для браку місця припинене. Говорено далі, що мадяри ще перед большевицьким переворотом давали нам по 300 корон за гекто ропи, але «дожа» Вітик жадав конечно за нафту «пшениці для його робітників», (котрі, правду кажучи, не мали що робити, і, коли не служили при дрогобицькій армії, то байдикували). Мадяри оферували нам замість грошей таке, чого нам було конче потрібно для війська, – від чобіт до муніції та літаків, бо там того добра було доволі, а в нас сиділи дармо змобілізовані курені по касарнях босі, бо не можна було з ними робити звичайних вправ, без чого вояк прямо дуріє і деморалізується. Наші вояки втікали з касарень, а коли їх приловлено, то оправдовувалися тим, що пішли за чобітьми. І це виглядало на правду. Але дрогобицький «дожа» тим не зворушувався і нафти без пшениці не хотів дати. Центральне правительство не мало сили його до того примусити, бо ж він був одним з п'яти директорів, отже, найвищої влади, прямо кажучи, «айнфінфтель кайзер». Я чув не раз, як говорили наші старшини в Самборі: «Треба нам піти одним куренем до Дрогобича. Вітика повісити, а нафту вивезти на мадяри й добути звідтіля, чого нам треба. Може б воно й добре було, коли б були зробили з тим самі

старшини порядок, але тоді вже було запізно, бо по большевицьким перевороті на Мадярщині не було з ким говорити» [Чайковський, 2002, с. 222–223].

Наприкінці березня 1919 р. у результаті перевороту, до влади в Угорщині прийшли ліві сили (соціал-демократи і комуністи). Голова місії УНР М. Галаган згадував: «На другий день, ц. т. 21 березня, ми проснувшись уже під новою владою. Всюди, як це було й у нас дома, стало червоно. Слово «vörös» («вереш» – «червоний») уживане було в найрізномордніших випадках, так само як і «a proletár diktatura». На вулицях появились перші відділи «vörös Hadsereg» («червоної армії») ... Головою ради народних комісарів став соціал-демократ Гарбаї; кожним окремим комісаріатом мала управляти колегія на чолі з комісаром даного ресорту. Із усіх комісарів було 12 соц.-дем. і 1 комуніст; із членів колегій було 10 соціал-демократів і 7 комуністів. Комісаром закордонних справ призначено Белю Куна (членами колегії були соціал-демократ Петро Агоштон і комуніст Ерне Пор); комісаром «Руської Країни» призначено бувшого її губернатора Авг. Штефана» [Галаган, 2005, с. 436].

Незважаючи на те, що 21 березня 1919 р. влада в Угорщині змінилася, попередні домовленості про постачання до ЗО УНР з боку нового угорського уряду не порушувалися. Українська торговельно-дипломатична місія залишилася та не виїхала після лівого перевороту з Угорщини. Наприкінці березня 1919 р. при Харчовому уряді ЗО УНР створено «Державне українське бюро товарообмін». Для ефективної роботи цієї організації були відкриті по українським містам спеціальні осередки. Так, в Гусятині і Тернополі осередки для Наддніпрянщини, в Лавочному – для Угорщини, Камянець-Подільський, Проскурів – для Загреба і Праги [Рутар, 2011, с. 220].

Важливе місце у закупівлях військового майна за кордоном займала інтендатура. Отаман П. Бубела, 24 березня 1919 р., видав інструкцію (за номером XLVIII), яка регулювала організацію та роботу інтендатури. У документі зазначалося, що інтендатура ДСВС (Державного Секретаріату Військових Справ) є найвищою інтендантською владою у ЗО ЗУНР. Їй підлягають в економічно-адміністративних справах інтендатури при окружних військових командах (ОВК). Інтендатура ОВК «складається з 4-х референтів: управителя інтендатури, одностроєвого референта, ліквідуючого старшини (поборового референта), каси. Окружній інтендатурі в економічно-адміністративному плані підлягають усі відділи та підвідділи ОВ команди» [Бубела, 1919, с. 1–2].

Населення ЗО УНР і безпосередньо вояки ГА потерпали від браку медикаментів і медичного устаткування. Закупівля медикаментів здійснювалися переважно через українські дипломатичні місії в Австрії, Чехо-Словаччині та Угорщині [Рутар, 2011, с. 220].

У березні 1919 р. лівий уряд Угорщини прислав до ЗО УНР свого представника Макса Пінтера. Отаман П. Бубела згадував, що «до Станіслава приблизно в березні 1919 р. прибув представник Радянської Угорщини, який був офіційно прийнятий і з яким я зразу налагодив тісні зносини, завдяки чому Уряд

підписав торговельного договору з Радянською Угорщиною і назначив нам свого представника. Те, що я увесь час ходив у солдатській формі без старшинських відзнак, це що у мене дома майже кожний день бував угорський радянський представник – мало за наслідок що на мене інші члени уряду дивились як на більшовика, яким я в дійсності не був, бо на жаль тоді не розумів як слід цього терміну. Надіявся навчитись в угорського представника алеж він був як після виявилось соціал-демократ. Правда, велику користь дала мені його розмова, – зустріч з представниками чужоземних держав улаштована мною в моєму помешканні де він гарно змалював їх фарисейську політику. Товариш Б. Кун можливо тямить скільки я завантажував його допитами у різних спільних справах» [ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 9/5].

19 травня 1919 р. Рада Державних Секретарів ЗО УНР ратифікувала торговельну угоду з радянською Угорщиною. В угоді йшлося про зобов'язання Угорщини поставляти до ЗО УНР ліки, ріллянічні машини і технічні артикули, взамін за нафту. Як зазначив дослідник В. Кирея, можливо, пункт «технічні артикули» давав широке поле для трактування, і передбачав у тому числі і постачання військових літаків, бо в самій угоді про літаки мова не йшла [Кирея, 2017, с. 50].

Угорський політичний діяч Бела Кун, який після перевороту 21 березня 1919 р. та приходу до влади лівого уряду Шарля Габраї, очолював комісаріат закордонних справ Угорської Радянської Республіки (УРР), через М. Галагана висловив бажання зустрітись з колишнім головою Директорії УНР Володимиром Винниченком, зважаючи на його ліві погляди. Як наголошували дослідники І. Матяш та Ю. Мушка, угорські комуністи сподівалися через посередництво В. Винниченка отримати допомогу від російських більшовиків. Українська ж дипломатія в особі голови місії М. Галагана намагалася через угорське посередництво припинити війну УНР з більшовицькою Росією [Матяш, Мушка, 2005, с. 117].

У протоколах революційного уряду УРР зазначалося, що Б. Кун, звітуючи перед революційною народною радою УРР вказував, що УНР через свого представника в Будапешті М. Галагана прагне посередництва Угорщини між УНР і російською радянською республікою та що «він буде на радіозв'язку не тільки з Леніном, а й з Голубовичем і Винниченком» [Imre, Szűcs, 1986, s. 84]. Очевидно, Б. Кун розраховував на те, що досягнення порозуміння УНР-ЗОУНР з більшовиками покращить складне військове становище Угорщини, а очікуваний прямий зв'язок УРР з червоною армією матиме вирішальний вплив, тому Б. Кун підтримував ці переговори, «які однак не увінчалися успіхом» [Imre, Szűcs, 1986, s. 17, 84].

Значну частку революційного уряду УРР складали євреї. За даними дослідника А. Біро, в Угорщині до 1918 р. близько 10 % офіцерів запасу цісарсько-королівської армії були євреями, при тому що євреї складали тоді близько 5 % від загальної кількості населення імперії Габсбургів. Під час російської окупації Галичини упродовж 1914 – 1915 рр. майже

400 тис. галицьких євреїв змушені були утікати з краю, з них 77 тис. знайшли притулок у Відні, а 20–25 тис. опинилися у Будапешті [Biró, 2019, s. 17].

У 1919 р. пости народного комісара військових справ, командира 2 корпусу армії УНР займав угорський громадсько-політичний діяч єврейського походження, журналіст Йозеф Погані, певним чином пов'язаний з Галичиною і Львовом, розстріляний сталінським режимом у 1938 р. Про своє перебування у Львові в час 10-місячної російської окупації 1914–1915 рр. Й. Погані залишив цікаві спогади, у яких з симпатією відгукувався про українців та захоплювався їх боротьбою з російським імперіалізмом.

У цій праці, він коротко подав історію розвитку українського національно-визвольного руху, наголошуючи, що український національний рух став одним з найважливіших у всесвітній історії визвольних рухів: «Україна займає велику територію у 680 тис. кв. км, з яких 75 тис. припадає на Галичину, потужний народ України – це 32-мільйонний народ, з якого 4 мільйони живуть у Галичині та Буковині... Гайдамаки, селянські повстання – ось він національний орнамент українського народу», – наголошував Й. Погані [Rógány, 1915, s. 22–23]. Він зазначав, що українське питання завжди піднімалося в історичних конфліктах. Російський царизм намагався знищити національну свідомість українців, позбавити українців усіх національних установ та організацій, заборонити мову. Щоб український народ прокинувся, писав Й. Погані, потрібні були дві величезні бурі – російська революція 1905 р. та введення загального виборчого права у Галичині 1906 р. Після революції 1905 р., у Росії з'явилися елементи демократії, парламент, вільна преса. Селянин і робітник стали кимось у суспільстві. Разом із соціальним рухом в Україні поживається і національний рух «піднімається українська мова, розливається рясним потоком українська преса, розходяться написані українською мовою буклети і книги, утворюються українські робітничі та селянські партії, формується прошарок української інтелігенції. Загальне рівне виборче право пробуджує у Галичині самосвідомість, також і серед селян-русинів. Селянин-русин уже не почувається кріпаком, але вимагає рівних прав з польським шляхтичем», – зазначав Й. Погані [Rógány, 1915, s. 24]. У першій російській думі було 40 українських представників, а в парламенті Австрії 32 представники від руського народу. Невелика Галичина стала П'ємонтою для всієї української нації й питання України стало справою життя Російської імперії, підкреслював він [Rógány, 1915, s. 25].

У 1919 р. для підтримки контактів з російськими більшовиками, представники УНР здійснювали авіаційні перельоти через фронт. Так, наприклад, заступник наркома оборони УНР, один із засновників комуністичної партії Угорщини, Тібор Самуелі у травні 1919 р. здійснив переліт через фронт на двохмісному літаку до Москви для переговорів з радянським керівництвом.

У депеші Б. Куна від 24 квітня 1919 р. представнику Угорщини при уряді ЗОУНР М. Пінтеру щодо

перельотів угорських літаків через територію ЗОУНР зазначалося: «Товаришеві Пінтеру Представникові Угорської Радянської Республіки в Станіславі 1144/19 26/04/1919. Вашу телефонограму про незаплановане приземлення літака Брест – Москва з товаришами, які втікають від правосуддя, я знаю і прошу народ і високий уряд Західноукраїнської Народної Республіки дозволити безперешкодно продовжити політ до Росії, оскільки це є в інтересах Західноукраїнської Народної Республіки. Бела Кун». Голова уряду ЗОУНР С. Голубович доручив ДСВС «випустити обох угорських літаків враз зі всіма паперами, а рівнож дозволити п. Максіві Пінтерові на розмову з ними. Прошу о видане відповідних заряджень. През. держ. Секр.» [ДАЛЮ, ф. 257, оп. 2, спр. 1417, арк. 13].

Про такі перельоти подавав відомості і П. Бубела. Зокрема, він згадував, що надав можливість угорському представнику при уряді ЗОУНР відправити кур'єра до голови радянського уряду в Україні Християна Раковського. Він, зокрема, зазначив, що «між іншим йому було потрібно надіслати кур'єра літаком до товариша Раковського і я на власну відповідальність дав на це згоду. В дорозі літак за несправністю мотору сів на Галицькій території. Мною видано було наказа негайно доставити літака для направи до Станіслава а разом з літаком прибув кур'єр товариш Варга. З вдячності за гостинність він подарував мені кишенькового револьвера і дав прочитати листа товариша Б. Куна до товариша Леніна. Я відмовився читати, тому що не хотів перевіряти чужих листів, але ж на першому місці я завважив фразу: «... революція без жертв плоду не дає» (в тім роді). Ці слова глибоко засіли мені в голову і напровадили на думку що і так як ми в Львові теж проводили революцію в рукавичках, то й наш З.О. УНР не буде мати успіху. Все те подаю тому, щоб вказати той процес перелому в мойому світогляді, який вже тоді в мене почався» [ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 9/5].

Однією з причин відставки з посади заступника державного секретаря військових справ у червні 1919 р. був, як зазначав П. Бубела «можливо що більшу роллю відіграв тісний мій зв'язок з представником Радянської Угорщини» [ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 9/5].

Висновки. Таким чином, як видно з документів, отаман П. Бубела – один зі співорганізаторів «Листопадового Чину» та творців ЗУНР, в силу своїх прямих обов'язків як члена уряду ЗУНР-ЗОУНР, заступника (товариша) державного секретаря військових справ ЗУНР-ЗОУНР, пов'язаних з працею над забезпеченням ГА військовим спорядженням, зброєю, різними товарами для потреб армії, мав з цих питань часті контакти з представниками інших держав. Зокрема, контактував та сприяв налагодженню зв'язків з представниками Угорщини (Угорської Демократичної Республіки (УДР), згодом Угорської Радянської Республіки (УРР)). З архівних матеріалів дізнаємося, що П. Бубела мав контакти з представником від УРР, який прибув до Станіслава у 1919 р., та з яким П. Бубела «налагодив тісні зносини». Завдяки чому, як він стверджував уряд ЗО

УНР «підписав торговельного договору з Радянською Угорщиною». Особисто листувався з народним комісаром закордонних справ УРР Б. Куном. «Товариш Б. Кун можливо тямить, скільки я завантажував його допитами у різних спільних справах», – писав П. Бубела, з чого можна зробити висновок, що листування між двома урядовцями «у різних спільних справах» було досить жвавим. Навіть

свою відставку з посади заступника (товариша) державного секретаря військових справ пов'язував через «зв'язок з представником Радянської Угорщини». На нашу думку, тема українсько-угорських зносин 1918–1919 рр., участі у їх налагодженні окремих чільних представників ЗУНР-ЗО УНР, таких як П. Бубела, є перспективною і потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел

- Biró, A., 2019. *Júda Magyar oroslánjai Galicia földjén*, Budapest: Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 28 s.
- Imre, M., Szűcs, L., 1986. *A forradalmi kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 588 s.
- Rógány, J., 1915. *Lemberg. tíz hónap az orosz carizmus uralma alatt*, Budapest: Kiadja Népszava-Könyvkereskedés, 143 s.
- Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257, оп. 2, спр. 1417, на 19 арк.
- Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, на 226 арк.
- Бубела, П., *Розпоряд*, 1919, *Вістник Державного Секретаріату Військових Справ*, 10 цвітня, Ч. 9, с. 3.
- Бубела, П., 1919. *Улад інтендатури (XLVIII Розпоряд)*, *Вістник Державного Секретаріату Військових Справ*, 1 мая, Ч. 12, с. 1–2.
- Відгомін українсько-польської війни, 1929, *Діло*, 30 травня, ч. 118, с. 5.
- Галаган, М., 2005. *З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): документально-художнє видання, передмова: Т. Осташко, В. Соловйова, К.: Темпора, 656 с.*
- Голубович, С., Бубела, П., 1919. Доповнення до платень Українського Війська з дня 1 марта 1919, *Вістник Державного Секретаріату Військових Справ*, 15 марта, Ч. 7, с. 6.
- Кирея, В., 2017. *Авіація Української Галицької Армії (1918 – 1920)*, дисерт. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, Львів, 223 с.
- Клапчук, В., 2018. *Економіка ЗУНР, Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923, Енциклопедія. Т. 1. А-Ж*, Івано-Франківськ, 696 с.
- Кучабський, Ю., Франко, П., 1999. *Петро Франко (сторінки життя)*, Львів: Львівське обласне Товариство політичних в'язнів і репресованих, 122 с.
- Кучерук, В., 2010. *Українська Галицька Армія. Довідник. Львівський історичний музей, К., Київська нотна фабрика, 2010, 448 с.*
- Матяш, І., Мушка, Ю., 2005. *Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади*, Київ: Києво-Могилянська академія, 397 с.
- Павлишин, О., 2018. *Біберович Ярослав, Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923, Енциклопедія. Т. 1. А-Ж*, Івано-Франківськ, 696 с.
- Рутар, В.С. Діяльність керівництва ЗУНР по організації закордонних поставок військового майна для Галицької Армії, 2011, *Гуманітарний журнал, літо-осінь*, 3-4, с. 216–225.
- Чайковський, А., 2002. *Спогади. Листи*. Дослідження: У 3 т., Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, Т. 1., 514 с.
- Янчак, Я., 2004. *З історії авіації УГА*, Львів, Ліга прес, 44 с.

References

- Biró, A., 2019. *Júda Magyar oroslánjai Galicia földjén*, Budapest: Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 28 s. (in Hungarian).
- Bubela, P. Rozporiad, [Order], 1919, *Vistnyk Derzavnogo Sekretariatu Vijskovykh Sprav*, 10 cvitnia, ch. 9, s. 3. (in Ukrainian).
- Bubela, P., 1919. Ulad intendantury (XLVIII Rozporiad), [Arrangement of the intendant (Order XLVIII)], *Vistnyk Derzavnogo Sekretariatu Vijskovykh Sprav*, 1 maja, ch. 12, s. 1–2. (in Ukrainian).
- Derzavnyj arhiv Lvivskoi oblasti (DALO), f. 257, op. 2, spr. 1417, na 19 ark.
- Derzavnyj arhiv Odeskoj oblasti (DAOO), f. 8065, op. 2, spr. 7792, na 226 ark.
- Galagan, M., 2005. *Z moih spomyniv (1880-ti – 1920 r.): dokumentalno-hudoznie vydsnnia*. Pepedmov: T. Ostashko, V. Solovijova. [From my memories (1880s-1920s): documentary-fiction edition, foreword: T. Ostashko, V. Solovijova], K.: Tempora, 656 s. (in Ukrainian).
- Golubovych S., Bubela P., 1919. Dopovnennia do platen Ukrainskogo vijska z dmia 1 marta 1919, [Additions to the payments of the Ukrainian Army from March 1], *Vistnyk Derzavnogo Sekretariatu Vijskovykh Sprav*, 15 marta, ch. 7., s. 6. (in Ukrainian).
- Imre, M., Szűcs, L., 1986. *A forradalmi kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 588 s. (in Hungarian).
- Janchak, Ja., 2004. *Z istorii aviatcii UGA* [In history aviation UGA], Lviv: Liga-Pres, 2004, 44 s. (in Ukrainian).
- Klapchuk, V., 2018. *Ekonomika ZUNR, [Economy of WUPR], Zahidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918 – 1923. Encyklopedia. T. 1. A-Z*, Ivano-Frankivsk, 696 s. (in Ukrainian).
- Kucheruk, V., 2010. *Ukrainska Galytska Armia, [Ukrainian Galician Army], Dovidnyk, Lvivskij istorychnyj muzej, K., Kyivska notna fabryka, 2010, 448 s.*
- Kuchabskyj, Uj., Franko P., 1999. *Petro Franko (storinky zytia)*, [Petro Franko (pages of life)], Lviv: Lvivske oblasne Tovarystvo politychnyh viazniv i represovanyh, 122 s. (in Ukrainian).
- Kyreja, V., 2017. *Aviatsia Ukrainskoi Galytskoi Armii (1918 – 1920)*, [Aviation of the Ukrainian Galician Army (1918 – 1920)], *dysert. Na zdobuttia naukovoogo stupenia kandydata istorychnyh nauk, specialnist 20.02.22 – vijskova istoria*, Lviv, 223 s. (in Ukrainian).
- Matias, I., Mushka Uj., 2005. *Dijalnist Nadzvychajnoi dyplomatychnoi misii UNR v Ugorschyni: istoria, spogady*, [Activities of the UNR Extraordinary Diplomatic Mission in Hungary: history, memories], Kyiv, Kyjevo-Mogylianska Akademia, 397 s. (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, O., 2018. *Biberovych Jaroslav, [Biberovych Jaroslav], Zahidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918 – 1923. Encyklopedia. T. 1. A-Z*, Ivano-Frankivsk, 696 s. (in Ukrainian).
- Rógány, J., 1915. *Lemberg. tíz hónap az orosz carizmus uralma alatt*. Budapest: Kiadja Népszava-Könyvkereskedés, 143 s. (in Hungarian).
- Rutar, V. E., *Dijalnist kerivnyctva ZUNR po organizaciji zakordonnyh postavok vijskovogo majna dlia Galytskoi Armii, [Activities of the ZUNR leadership on the organization of foreign supplies of military property for the Galician Army], 2011, Gumanitarnyj zurnal, lito-osin, 3-4, s. 216–225. (in Ukrainian).*
- Tchajkovskij A., 2002. *Spogady. Lysty*. [Memories. Letters], *Doslidzennia: U 3 t. Uporiadkubannia B. Z. Jakymovych, za uchastiu Z. T. Gren, O. V. Sedliara; Redkol.: B. Z. Jakymovych ta in., Lviv, T. 1., 514 s. (in Ukrainian).*
- Vidgomin ukrainsko-polskoi viny, [Echoes of the Ukrainian-Polish war], 1929, *Dilo*, 30 travnia, ch. 118. (in Ukrainian).

Andrii Prokip

PhD in History, Associate Professor, Leading Researcher at the Lviv Historical Museum,
Department of the Museum-Arsenal, Lviv

Vasyl Klok

PhD in History, Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Oleksandra Kendus

PhD in Philosophy, Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Yuriy Mykhalskyi

PhD in History, Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, Head of the Department in
History and Philosophy, Lviv

THE ROLE OF PETRO BUBELA IN THE GENESIS OF UKRAINIAN-HUNGARIAN RELATION IN 1918 – 1919

This article discusses the role of Petro Bubela in the emergence and development of relations between the Western Ukrainian People's Republic (WUPR) and Hungary in 1918 – 1919. After the collapse of the Habsburg Empire and the formation of new nation-states in Central and Eastern Europe, the problem of forming a new international relations system became acute. The genesis of Ukrainian-Hungarian interstate relations was important for both countries and the political situation in the region. Based on the analysis of archival materials and memoirs, the authors analyzed the stages of development of these relations. They concluded that the main problem for both sides was the issue of political affiliation in Transcarpathia. However, this issue was postponed due to the Polish-Ukrainian War of 1918 – 1919 and Budapest's military conflicts with its neighbors. The parties focused on economic and military cooperation. It was found out that ataman Petro Bubela, who at that time was the Deputy Secretary of State for Military Affairs in the Western Region of the Ukrainian People's Republic (WRUPR) and was involved in the logistics and technical support of the Galician Army (GA) with military equipment, weapons, medicines and various goods for the needs of the army, was in contact with Hungary on these issues. It was found that Petro Bubela established relations with a representative of the Hungarian Soviet Republic (HSR), who arrived in Stanislaviv in 1919 thanks to the government of the Western Region Ukrainian People's Republic, signed a trade agreement with Hungary. It was installed that Petro Bubela personally corresponded with Kuhn Bela, the National Commissioner for Foreign Affairs of the Hungarian Soviet Republic (HSR). It was noted that one of the reasons for Petro Bubela's retirement from the position of Deputy Secretary in Military Affairs of the Western Region Ukrainian People's Republic in June 1919, as he claimed himself, it was the existence of links with Soviet Hungary's representative. Thus, we believe that the topic of Ukrainian-Hungarian relations in 1918 – 1919, the participation in their establishment of certain prominent representatives in the Western Region Ukrainian People's Republic (WRUPR), such as, in particular, Petro Bubela is the prospect and requires further researches.

Keywords: Bela Kuhn, Budapest, Galician Army, diplomacy, diplomatic mission, Western Ukrainian People's Republic, Lviv, Petro Bubela.

ДУБЕНСЬКА СЕМІНАРІЯ СХІДНОГО ОБРЯДУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ НЕОУНІЇ НА ВОЛИНІ

Олександр Федчук

протоієрей, кандидат історичних наук, проректор із наукової роботи Волинської духовної семінарії, Луцьк

E-mail: ol_fedchuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8494-9066>

В 1925 р. на Волині з'явилася унія східного обряду, названа також неоунією. Її розповсюдження проходило під контролем Луцького католицького єпископа Адольфа Шельонжека, а українське греко-католицьке духовенство до цього процесу не допускалося. За відсутності окремого неоунійного кліру єпископ покладався на названих в народі «перельотами» відступників від православ'я, які проходили нетривалу перепідготовку на базі Луцької католицької семінарії, а також тимчасово переводив на східний обряд окремих латинських ксьондзів. Оскільки така кадрова політика не виправдовувала себе, восени 1928 р. Шельонжеком у Дубному було відкрито семінарію східного обряду. Через невирішені матеріально-побутові проблеми вона припинила своє функціонування через рік і відновила роботу тільки в 1931 р., коли опіку над нею взяв Ватикан, де було складено навчальну програму. Ректором семінарії було призначено ксьондза Антонія Дабровського. Хоча основний тягар фінансування навчального закладу продовжувала нести на собі Луцька дієцезія, більшість його вихованців прибували з-поза меж Волині і після закінчення навчання отримували призначення на уніатські парафії інших воєводств. Викладачі Дубенської семінарії часто змінювалися, а кількість одночасних студентів майже ніколи не перевищувала сорок осіб на п'ять курсів, маючи у другій половині 1930-х рр. тенденцію до зменшення. Духовну опіку над семінаристами здійснював апостольський візитатор уніатів Волині і Полісся єпископ Микола Чарнецький, який рукопокладал випускників у священний сан, але не мав впливу на їх парафіяльні призначення. До 1939 р. священнослужителями стали всього 23 випускники Дубенської семінарії, з яких тільки шестеро отримали парафії в Луцькій дієцезії. Після встановлення на Волині радянської влади навчальний заклад припинив свою роботу, а його власність була націоналізована.

Ключові слова: неоунія, Дубенська семінарія, студенти, Адольф Шельонжек, Микола Чарнецький.

Постановка проблеми. Неоунія чи унія східного (слов'янського, візантійсько-слов'янського) обряду розпочала розповсюджуватися у Польщі з 1924 р. Українське греко-католицьке духовенство до її впровадження не залучалося, оскільки ідеологи неоунії прагнули не допустити її українізації. Таким чином, після появи на Волині в 1925 р. перших неоунійних осередків Луцький єпископ почав спиратися на названих в народі «перельотами» відступників від православ'я, котрі мали очолювати ці осередки. Одночасно перед ним постало питання перепідготовки таких осіб, а також підготовки майбутніх пастирських кадрів з числа переведеної в унію молоді.

Ціллю даної статті є аналіз функціонування в Дубному семінарії східного обряду, в якій готувалися кадри для поповнення неоунійного кліру.

Джерела та література. У вітчизняному науковому середовищі проблемам неоунії приділялося доволі небагато уваги. Єдиною комплексною працею з теми є монографія О. Федчука [Федчук, 2022], який акцентував увагу також і на освітній підготовці неоунійного кліру. З досліджень меншого масштабу варто виділити роботи Ю. Крамара [Крамар, 2015], Р. Скакуна [Скакун, 2007] та Н. Стоколос [Стоколос, 1999], які окремих акцентів на функціонуванні Дубенської семінарії не ставили. Джерельною базою для висвітлення цієї проблеми можуть стати документи Варшавського Archiwum Akt Nowych (AAN), де зберігається різна доповідна та статистична

інформація про семінарію, а також матеріали часопису єзуїтів східного обряду «Oriens», в якому регулярно повідомлялося про життя навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Перший досвід підготовки неоунійного кліру в Луцькій дієцезії було отримано навесні 1926 р., коли на базі єпархіальної семінарії десятиденний вишкіл пройшли чотири ієромонахи та один ієродиякон, які висловили намір перейти з православ'я в неоунію. На прохання Луцького єпископа Адольфа Шельонжека³ з ними займався ксьондз Микола Чарнецький⁴, котрий спеціально для цього 3 квітня прибув із монастиря редемптористів східного обряду у Збоїських біля Львова. Як стверджувалося у єзуїтському виданні «Oriens», що протягом 1933 – 1939 рр. було головним

³ Єпископ Адольф Шельонжек народився 1 серпня 1865 р. у Люблінському воєводстві. Закінчив католицьку духовну семінарію в Плоцьку й духовну академію у Санкт-Петербурзі. В 1909 р. став ректором Плоцької семінарії, в 1918 р. – титулярним єпископом Барка і Плоцьким суфраганом. 3 грудня 1925 р. – керуючий Луцькою дієцезією. В січні 1945 р. арештований радянською владою й ув'язнений, а в травні 1946 р. депортований до Польщі. Помер 9 лютого 1950 р.

⁴ Єпископ Микола Чарнецький народився 14 грудня 1884 р. на Івано-Франківщині. Закінчив колегію св. Йосафата в Римі, в 1909 р. став священником, викладав у Станіславській греко-католицькій духовній семінарії. З 1919 р. – в монастирі отців редемптористів у Збоїських біля Львова, з 1926 р. – у місії редемптористів на Волині. В 1931 р. отримав архієрейські свячення в Римі й призначений Апостольським візитатором уніатських парафій Волині і Полісся. В квітні 1945 р. заарештований НКВС і засуджений. Після звільнення проживав у Львові, де помер 2 квітня 1959 р.

органом пропаганди неоунії, перебування в семінарії на Красному у Луцьку склало велике враження на новонавернених, які «покращували теологічні знання під керівництвом отця Чарнецького» [Redemptoryscis wschodni na Wołyniu, 1933, s. 23]. Отримання ними ґрунтовніших знань із різних семінарських дисциплін вважалося необов'язковим як із огляду на вже наявний у «перельотів» багаж знань із тих галузей церковної науки, що мало різняться в православному та католицькому викладах, так і через необхідність якнайшвидше відправити їх на церковне служіння.

Сподівання курії на вказаних ченців виявилися перебільшеними, оскільки троє із них вже у червні 1926 р. повернулися до православ'я. В умовах гострої нестачі пастирських кадрів єпископ мусив приймати у спілкування «перельотів» з числа православних священників, які користувалися вкрай негативною репутацією, а також доручати парафії східного обряду латинським ксьондзам. Однак як одні, так інші не сповна відповідали тим вимогам, які ставилися перед неоунійним кліром, що змушувало ідеологів неоунії шкодувати через відсутність «священників, спеціально підготованих із молоді в католицькому та одночасно апостольському дусі для розповсюдження унії» [Seminarium rapieskie w Dubnie, 1933, s. 25]. Для виправлення ситуації в Луцькій католицькій семінарії з 1927 р. розпочало функціонувати спеціальне відділення, де викладач ксьондз Йосип Бурачевський⁵ готував кількох студентів для пастирської праці в східному обряді. Подібна практика була заведена і в інших дієцезальних семінаріях.

Однак єпископ Шельонжек був переконаний, що вивчені в католицькій семінарії особи не могли отримати повноцінної підготовки для зайняття парафій східного обряду. Саме тому він вирішив відкрити в Луцькій дієцезії окрему семінарію східного обряду, приміщення для якої віднайшлося в Дубному. На початку 1920-х рр. у цьому місті польська влада повернула католикам будівлю колишнього бернардинського монастиря, в якому в XIX ст. було влаштовано православний монастир. Дубенська семінарія східного обряду мала стати третьою частиною духовної семінарії Луцької дієцезії, до вже існуючих вищої семінарії у Луцьку та нижчої у Володимирі.

Ректором цієї семінарії єпископ призначив колишнього Кременецького декана, а потім професора Луцької семінарії ксьондза-каноніка Леопольда Шумана⁶, а викладачами – вже згадуваних Й. Бурачевського та М. Чарнецького, а також ксьондза Кукуружинського, котрі мали приїздити в Дубно тільки для проведення лекцій. Як стверджував Дубенський повітовий староста, серед викладачів мали бути також професор Луцької семінарії ксьондз Скальський та «перельот» із с. Дубечне Ковельського повіту Василь Грош [AAN, MWR i OP: 472, k. 16].

Формальне відкриття навчального закладу

відбулося у жовтні 1928 р. На початку осені південно-східне крило монастиря було відремонтоване та вмебльоване. Інша частина приміщення допоки займалася приватними особами і мала ремонтуватися вже наступного року, після відселення людей. Як повідомляв у Міністерство релігійних визнань і народної освіти Волинський воєвода, на навчання прибуло всього шестеро осіб римо-католицького визнання, троє з яких уже були ксьондзами, двоє – дяконами, а один вважався нижчим причетником. П'ятеро студентів були польської національності, а ще один мав батька-росіянина й матір-польку, котра виховала сина в католицькому дусі [AAN, MWR i OP: 472, k. 17]. Прийняття на навчання осіб, які вже перебували в сані, пояснюється, схоже, відкриттям при семінарії однорічного курсу для латинських кліриків, котрі мали прийняти східний обряд, про що писав повітовий староста (див. дод. 1) [AAN, MWR i OP: 472, k. 16].

Згодом на навчання прибуло ще декілька осіб, тож на кінець весни 1929 р. в Дубенській семінарії східного обряду навчалося дев'ятеро студентів, із яких тільки один, Петро Пересипкін із Підляшшя, перебував у сані. Отже, інші католицькі клірики залишили навчання раніше запланованого. Цікаво, що вже тоді понад половина студентів походила не з Волині. Крім П. Пересипкіна, це – Річард Єдрош із Франції, Іван Круковський із Замостьського повіту, Казимир Горецький із Ченстоховського повіту та Йосип Форис із Велички. Інші четверо були волинянами: Станіслав Фудалевич із Дубенського повіту, Олександр Маєр із Горохівського повіту, Лев Курінний зі Здолбунівського повіту та Стефан Монастирський із Дубенського повіту [AAN, MWR i OP: 472, k. 23]. Також у семінарії з'явився новий викладач – ксьондз Хенрик Дяковський, котрий був одним із тих латинських кліриків Луцької дієцезії, котрі посилалися єпископом для обслуговування парафій східного обряду.

Припинивши роботу на час літніх канікул, у 1929/1930 навчальному році семінарія не відновила її восени. Воєвода Г. Юзевський пояснював це браком слухачів [AAN, MWR i OP: 416, k. 190], причиною чого, у свою чергу, в «Oriens» називали нерегулярність занять та поганий стан семінарського приміщення [Seminarium rapieskie w Dubnie, 1933, s. 25]. Найвірогідніше, єпископ Адольф Шельонжек не зміг налагодити матеріальне забезпечення відкритої ним семінарії, що не спонукало до вступу в неї молодь, серед якої неоунія не користувалася популярністю.

Відродження семінарії східного обряду в Дубному слід пов'язувати зі збільшенням уваги до неоунії з боку Ватикану. В лютому 1931 р. редemptорист Микола Чарнецький був рукопокладений у Римі в єпископський сан і призначений Апостольським візитатором уніатських парафій Польщі поза межами Галичини. Після цього на Волині почали розповсюджуватися чутки, що візитатор буде мати резиденцію в Дубному, ставши також ректором місцевої семінарії. Хоча М. Чарнецький, як і раніше, залишився проживати в Ковелі, у Ватикані дійсно зайнялися відродженням у Дубному семінарії

⁵ Ксьондз Йосип Бурачевський народився в 1898 р., у сан висвячений в 1923 р. Крім викладацької роботи, був настоятелем парафії в Турійську на Волині. Після Другої світової війни служив у Польщі, де й помер у 1960 р.

⁶ Відомо, що в 1945 р. ксьондз Леопольд Шуман був адміністратором Луцької дієцезії.

східного обряду, яка мала набути статусу папської. Цілковито вірогідно, що це стало наслідком прохання самого єпископа Чарнецького, який у часі свого перебування в Римі на початку 1931 р. зустрічався як із папою Пієм XI, так і з керівником комісії «Pro Russia» при Конгрегації Східних Церков єпископом Мішелем д'Ербінью.

Влітку 1931 р. в семінарії було проведено значні реставраційні роботи, відремонтовано частину зруйнованого приміщення, в якому могло поміститися поки тільки шістнадцять студентів. Саме цю обставину в «Oriens» називали головною причиною обмеження числа прийнятих на навчання, тоді як бажаючих вступити було нібито близько сімдесяти осіб [Seminarium papieskie w Dubnie, 1933, s. 25], що навряд чи могло бути правдою. Більше того, в офіційному часописі Луцької дієцезії повідомлялося, що студентами першого курсу восени 1931 р. стало одинадцять осіб [Otwarcie Papieskiego Seminarjum Wschodniego w Dubnie, 1931, s. 276].

Урочисте відкриття семінарії відбулося 14 жовтня 1931 р. за участі трьох єпископів – керуючого дієцезією Адольфа Шельонжека, Апостольського візитатора Миколи Чарнецького та Луцького суфрагана Стефана Валчикевича. На заходи, які розпочалися очоленою М. Чарнецьким месою в семінарському костелі, прибули також представники католицького та уніатського духовенства з Волині, Варшави, Вільна, Альбертина [Otwarcie Papieskiego Seminarjum Wschodniego w Dubnie, 1931, s. 275–277].

Участь в урочистостях взяли також і члени нової викладацької корпорації семінарії, яку в якості ректора очолював ксьондз Антоній Дабровський⁷, котрий до цього очолював новація при Альбертинському монастирі східного обряду, що в Слонимському повіті. Віце-ректором Дубенської семінарії став ксьондз Йозеф Бурачевський, котрий був єдиним із викладачів, які працювали тут ще в 1928/1929 навчальному році. Духівником студентів призначено колишнього ректора Сараєвської семінарії О. Сакача. Господарство навчального закладу доручили сестрам згромадження Серця Ісуса із Вільна [Seminarium papieskie w Dubnie, 1933, s. 25].

Набувши статусу папської, Дубенська семінарія східного обряду залишилася у підпорядкуванні Луцького єпископа, який виділяв із дієцезіального бюджету на фінансування закладу значну суму. Вже в першій половині 1930-х рр. навчання трьох студентів фінансував Підляський єпископ Пшезьдецький, двох – Віленський архієпископ Ялбриковський, одного – Люблінський єпископ Фульман [Seminarium papieskie w Dubnie, 1933, s. 26]. Відомо, що в 1937 р. дотація від Луцького єпископа становила десять тисяч злотих. Тоді ж кошти на її утримання надходили з інших дієцезій, а також з-за кордону – Північної Америки, Нідерландів. Матеріальне утримання семінарії забезпечувалося також виділеною місцевою владою земельною ділянкою в кількості 57 гектарів (див. дод.

2) [AAN, MWR і ОР: 416, k. 319–320]. Згідно затвердженого Конгрегацією Східних Церков на початку 1939 р. нового статуту семінарії, яка тоді отримала офіційну назву «Папська міждієцезіальна семінарія східна в Дубні», опікуватися нею мали п'ять кресових дієцезій, яким належало надсилати сюди студентів. При цьому загальне управління закладом належало ординарію Луцької дієцезії, на території якої семінарія була розташована [Wiadomości i notatki, 1939, № 2, s. 62].

Розрахована на п'ять років навчальна програма Дубенської семінарії була складена та затверджена в Римі. Згідно неї, латинською мовою тут мали читатися лекції з богословських дисциплін, Священного Писання, схоластичної філософії та церковного права. Історію Церкви, історію філософії та риторику студенти слухали польською мовою. Натомість, предмети практичного спрямування, як то літургіка чи катехізис, викладалися українською мовою. Під час навчання та спілкування з адміністрацією студенти мусили спілкуватися переважно латиною, а у вільний час могли використовувати будь-яку мову [Seminarium papieskie w Dubnie, 1933, s. 26].

З осені 1931 р. навчальний процес у Дубенській семінарії східного обряду проходив безперебійно. Ксьондз Антоній Дабровський очолював її до 1938 р., коли повернувся в Альбертин, а новим ректором тоді ж був призначений виходець з Іспанії ксьондз Якоб Морильйо⁸, котрий прийняв східний обряд у 1926 р. Разом із ксьондзом Людвігом Досталем він приступив до викладання тут у 1932 р. Загалом зміни у викладацькому колективі в Дубному відбувалися чи не щорічно. Крім уже названих осіб, у різні роки викладачами тут встигли побувати ксьондзи Антоній Неманцевич, Казимир Рачицький, Йосип Швейгл, Йосип Варшавський, Фелікс Роземанн, Маркел Височинський, Мечислав Ліщинський, Ян Пивинський, Петро Бурзак, Ян Чорнек, Ехаррі, Павло Мацевич, Адольф Сніп. Останній, отримавши призначення на початку 1939 р., став єдиним випускником Дубенської семінарії, який повернувся сюди в якості викладача. Майже всі вони були поляками, чимало прийняли на себе чернечі обітниця [Wiadomości i notatki, 1933, s. 188; Wiadomości i notatki, 1934, s. 158; Wiadomości i notatki, 1935, № 4, s. 124; Wiadomości i notatki, 1935, № 6, s. 190; Wiadomości i notatki, 1936, № 2, s. 62; Wiadomości i notatki, 1936, № 4, s. 126; Wiadomości i notatki, 1936, № 5, s. 159; Wiadomości i notatki, 1937, s. 95; Wiadomości i notatki, 1938, № 3, s. 93; Wiadomości i notatki, 1938, № 6, s. 190; Wiadomości i notatki, 1939, № 2, s. 62; Wiadomości i notatki, 1939, № 4, s. 126].

Доволі часто в семінарії бував Апостольський візитатор Микола Чарнецький, але сам викладацькою роботою не займався. Він очолював тут різні урочисті заходи, майже щорічно приїздив у Дубно для проведення реколекції у Великий піст та під час

⁷ Ксьондз Антоній Дабровський педагогічною роботою в Альбертині й Дубному займався до встановлення в 1939 р. на Волині й у західній Білорусі радянської влади. В роки радянсько-німецької війни служив у Ковелі, а потім став капеланом одного з польських збройних формувань. Можливо, вбитий у 1945 р.

⁸ Ксьондз Яків Морильйо народився в 1900 р. в Іспанії. З 1918 р. – в ордені єзуїтів, з 1931 р. – священник, учасник Східної місії єзуїтів у Польщі. Під час Другої світової війни повернувся в Мадрид, де заснував російський центр при університеті. Був директором Російської секції Іспанського національного радіо. Помер у Мадриді в 1966 р.

Великодніх святкувань. Переважно у цей календарний час єпископ Чарнецький проводив дияконські та священницькі хіротонії студентів старших курсів. Висвячення осіб, призначених для служіння на неоунійних парафіях, було його винятковою прерогативою і Луцький латинський ординарій сюди, схоже, не втручався.

Перші хіротонії над вихованцями Дубенської семінарії були звершені М. Чарнецьким у квітні 1934 р. Тоді у сан священника рукопокладено росіянина Василя Артем'єва, котрий ще в дореволюційний час закінчив православну Санкт-Петербурзьку духовну академію, білоруса з Віленського воєводства Дмитра Филиповича, вихідця зі Львова Івана Герматюка, білоруса із Вовковиська Антона Шарейка та уродженця Підляшшя Олександра Прилуцького. Після отримання сану вони залишилися в семінарії, яку мали покинути тільки після отримання дипломів [Z seminarjum w Dubnie, 1934, s. 90]. Парафіяльні призначення цих осіб залежали винятково від ординаріїв дієцезій, а єпископ Микола Чарнецький не мав на це жодного впливу.

Загальне число студентів семінарії східного обряду майже ніколи не сягало сорока осіб, частина з яких із різних причин відсіювалася під час навчання. При цьому динаміка кількості слухачів навчального закладу в 1930-х рр. мала стійку тенденцію до поступового зменшення, що цілком відповідало кризовим явищам, які було добре помітно в неоунійній церкві в другій половині 1930-х рр. Так, у 1933 р. в Дубенській семінарії було 35 студентів, в 1934 р. – 42 [Wiadomości i notatki, 1934, s. 85], в 1937 р. – 29 [1, k. 320], 1938 р. – 25 студентів [Wiadomości i notatki, 1938, № 6, s. 190]. В середині 1930-х рр. в Дубно було переведено кількох вихованців закритого в Любліні місіонерського інституту [Z seminarjum w Dubnie, 1934, s. 91].

В останній чверті 1930-х рр. вступити до першого курсу семінарії виявляли бажання всього декілька осіб, що значно контрастувало з тими показниками, які в «Oriens» декларували в першій половині 1930-х рр. Наприклад у 1933 р. редакція переконувала, що намір навчатися тут мало набагато більше за дванадцять прийнятих тоді осіб, трьох із яких взяли одразу на вищі курси [Wiadomości i notatki, 1933, s. 188]. Зважаючи на перманентний брак на Волині та загалом у Польщі бажаючих поповнити неоунійний клір осіб, що не тільки зменшувало місіонерський потенціал цієї релігійної організації, але й змушувало залишати без окремого настоятеля щойно відкриті осередки, нехтування бажаючими приступити до такої пастирської роботи видається неймовірним, чим би воно не пояснювалося.

На нашу думку, не зовсім справедливим можна назвати висновки офіційного часопису православної Волинської духовної консисторії, в якому виїзд у 1936 р. двох тогорічних випускників Дубенської семінарії для служіння в Канаду був розцінений як

доказ відсутності для цих осіб місць для служіння на кресах [З Дубна до Канади, 1937, с. 445]. Насправді, на Волині відчувався брак уніатських священників, але в єпископа Адольфа Шельонжека не було достатніх важелів для залишення їх у Луцькій дієцезії. Відомо, що незадовго до закінчення 1935/1936 навчального року в семінарію приїздив Апостольський екзарх українців у Канаді єпископ Василь Ладика, котрий, вірогідно, й переконав студентів останнього року навчання Коцабу і Тертія спробувати себе за океаном. Загалом же того року навчання в семінарії закінчило шестеро осіб, один із яких отримав направлення на Підляшшя, ще один – на Лемківщину [Wiadomości i notatki, 1936, № 4, s. 126].

Хоча першочергове право на випускників мали ті дієцезії, з яких вони прибували на навчання, що було підтверджене й статутом 1939 р., це правило часто порушувалося. Наприклад, серед згадуваних випускників 1936 р. був волинянин Юхим Мельничук (колишній православний), котрий отримав призначення на Підляшшя. Натомість уродженці інших регіонів Йосип Гадуцевич та Іван Герматюк проходили пастирське служіння у Луцькій дієцезії. Призначення в Костопільській повіт Луцької дієцезії отримав єдиний волинянин серед п'яти випускників 1938 р. Роман Данилевич. Четверо інших тогорічних випускників, що належали до Пінської (двоє), Підляської і Віленської дієцезій, після отримання диплому виїхали з Волині [Wiadomości i notatki, 1938, № 3, s. 93].

Наприкінці квітня 1939 р. єпископ Микола Чарнецький провів останні хіротонії старшокурсників Дубенської семінарії східного обряду. Серед них лише один був етнічним волинянином – Іван Жак, якому не знайшлося місця в Луцькій дієцезії. Нововисвячені ксьондзи Іван Легкий та Едвард Пршибильський прибули на навчання з Підляської дієцезії, а Мар'ян Яцевич – з Віленської. Цей останній вирішив здобути вищу богословську освіту в східному інституті в Римі, а троє перших виїхали на призначені їм парафії. Великі надії розповсюджувачі неоунії покладали на ще одного рукопокладеного в квітні 1939 р. студента – вихідця з волинських чехів Богумила Горячека, в якому сподівалися бачити сіяча неоунії серед численних чеських колоністів на Волині [Z seminarium wschodniego w Dubnie, 1939, s. 90–91].

За підрахунками видавців газети «Друг», що редагувалася студентами Дубенської семінарії східного обряду, за весь час існування навчального закладу священний сан прийняли 23 її випускники (див. табл. 1), з яких сім служили в Седлецькій дієцезії, шість – у Луцькій, три – у Віленській, один – у Люблінській, два – на Лемківщині, два – на Галичині, два – в Канаді [Wiadomości i notatki, 1939, № 4, s. 126]. Отже, попри те, що основний тягар утримання закладу лежав на Луцькій дієцезії, вона отримувала від його функціонування, в середньому, по одному священнику за два роки.

Табл. 1 Випускники Дубенської семінарії по роках прийняття сану

Рік випуску	Особа
1934	Василь Артем'єв Дмитро Филипович Іван Герматюк Антоній Шарейко Олександр Прилуцький
1935	Йосип Гадуцевич Адольф Сніп Іван Волянин
1936	Юхим Мельничук Антоній Пакош Михайло Вергун
1937	Станіслав Чуб Юліан Габрусевич Коцаба Тертій
1938	Степан Гладун Мирослав Плекан Роман Данилевич
1939	Іван Легкий Мар'ян Яцевич Едвард Пршибильський Іван Жак Богумил Горячек

Національний та територіальний зріз походження вихованців Дубенської семінарії переконає в тому, що і волинян, і колишніх православних (з яких і мали перековуватися адепти неоунії) у ній завжди була меншість. Показовими тут є відповідні статистичні дані на початок 1934/1935 навчального року, коли шістнадцять семінаристів були поляками, стільки ж – українцями, восьмеро – білорусами, двоє – росіянами. Дев'ятнадцять семінаристів народилися в латинському обряді, чотирнадцять – у греко-католицькому, а дев'ятеро були прийнятими в унію з православ'я. За територіальним походженням чотирнадцять семінаристів були з Галичини, тринадцять – з північних кресів, одинадцять – із центральних та західних воєводств, а четверо – з Волині і Поділля [Wiadomości i notatki, 1934, s. 158].

На Волині своє священницьке служіння проходили наступні випускники Дубенської семінарії: Василь Артем'єв, Іван Герматюк, Йосип Гадуцевич, Іван Волянин, Роман Данилевич та Богумил Горячек. На 1939 р. це було близько половини неоунійного кліру Луцької дієцезії. Щоправда, деякі інші викладачі та студенти семінарії у священному сані у різні роки, переважно під час Великого посту, також делегувалися для звершення богослужінь на вакантні неоунійні парафії Волині.

1939/1940 навчальному року в Дубенській семінарії, як і в багатьох інших навчальних закладах Польщі, розпочатися не довелося. Радянська влада, яка встановилася тут після початку Другої світової війни, закрила заклад, націоналізувавши його приміщення та земельні угіддя. До початку 1941 р., уже в якості парафіяльної, діяла колишня семінарска

церква, яку очолював згадуваний Богумил Горячек [Dębowska, 2005, s. 25].

Висновки. Отже, відкриття Луцьким біскупом Адольфом Шельонжеком у Дубному восени 1928 р. семінарії східного обряду стало наслідком його бажання покращити якість неоунійного кліру та убезпечитися від його нестачі на Волині. Через недостатнє фінансування закладу він призупинив функціонування через рік і відновив його восени 1931 р., що слід розглядати в одному руслі з висвяченням в архієрейський сан Апостольського візитатора уніатських парафій Миколи Чарнецького. Хоча семінарія набула статусу папської, її фінансування й надалі лежало переважно на Луцькій дієцезії, але участь у цьому брали й інші дієцезії, в яких існували неоунійні парафії. Особливої популярності серед здобувачів освіти Дубенська семінарія не мала, притягуючи до себе не більше десятка абітурієнтів щороку, причому у 1930-х рр. їх кількість почала зменшуватися. Попри сподівання біскупа Шельонжека, волиняни завжди залишалися у навчальному закладі меншістю. Тільки шістьох із випускників Дубенської семінарії Луцький біскуп зумів влаштувати на неоунійні парафії своєї дієцезії, тоді як заклад існував майже десять років. Як це, так і та обставина, що семінарію закінчило всього 23 особи, котрі до 1939 р. прийняли священний сан, свідчить про загалом невеликий коефіцієнт корисності Дубенської семінарії. Однак взяття до уваги загальної кількості неоунійного духовенства Волині та в цілому в Польщі змушує подивитися на це інакше, адже близько половини неоунійного кліру на Волині і, вочевидь, в усій Польщі вчилися в Дубному.

Список використаних джерел

Архівні документи

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

AAN, MWR i OP: 416. Ogólne sprawy wyznania katolickiego – obrządek wschodnio-słowiański (bizantyjski) – normatywy, ogólne informacje, odpisy ważniejszych spraw, 340 k.

AAN, MWR i OP: 472. Parafie obrządku wschodnio-słowiańskiego – erygowanie, dotowanie, etaty proboszczów, obsada, spory z prawosławnymi, 385 k.

Література

Dębowska, M., 2005. *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941 – 1944*, Biały Dunajec-Lublin-Luck-Ostrógs, 222 s.

Otwarcie Papieskiego Seminarjum Wschodniego w Dubnie, 1931, *Miesięcznik Diecezjalny Łuck*, № 10, s. 275–277.

Redemptoryści wschodni na Wołyniu, 1933, *Oriens*, № 1, s. 23–24.

Seminarium papieskie w Dubnie, 1933, *Oriens*, № 1, s. 25–26.

Wiadomości i notatki, 1933, *Oriens*, № 6, s. 188.

Wiadomości i notatki, 1934, *Oriens*, № 5, s. 158.

Wiadomości i notatki, 1935, *Oriens*, № 4, s. 127.

Wiadomości i notatki, 1935, *Oriens*, № 6, s. 190.

Wiadomości i notatki, 1936, *Oriens*, № 2, s. 62.

Wiadomości i notatki, 1936, *Oriens*, № 4, s. 126.

Wiadomości i notatki, 1936, *Oriens*, № 5, s. 159.

Wiadomości i notatki, 1937, *Oriens*, № 3, s. 95.

Wiadomości i notatki, 1938, *Oriens*, № 3, s. 93.

Wiadomości i notatki, 1938, *Oriens*, № 6, s. 190.

Wiadomości i notatki, 1939, *Oriens*, № 2, s. 62.

Wiadomości i notatki, 1939, *Oriens*, № 4, s. 126.

Z seminarium wschodniego w Dubnie, 1939, *Oriens*, № 3, s. 91–92.

Z seminarjum w Dubnie, 1934, *Oriens*, № 3, s. 90–91.

З Дубна до Канади, 1937, *Церква і народ*, № 12, с. 445.

Крамар, Ю., 2015. *Західна Волинь 1921 – 1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя*, Луцьк, 404 с.

Скакун, Р., 2007. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924 – 1939), *Ковчег*, число 5. Львів, с. 204–247.

Стоколос, Н., 1999. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923 – 1939 рр.), *Український історичний журнал*, 1 серпня, с. 74–89.

Федчук, О., 2022. *Неоунія на Волині*, Харків-Луцьк, 488 с.

References

Arkhivni dokumenty

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

AAN, MWR i OP: 416. Ogólne sprawy wyznania katolickiego – obrządek wschodnio-słowiański (bizantyjski) – normatywy, ogólne informacje, odpisy ważniejszych spraw, 340 k.

AAN, MWR i OP: 472. Parafie obrządku wschodnio-słowiańskiego – erygowanie, dotowanie, etaty proboszczów, obsada, spory z prawosławnymi, 385 k.

Literatura

Dębowska, M., 2005. *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941 – 1944*, Biały Dunajec-Lublin-Luck-Ostrógs, 222 s. (in Polish).

Fedchuk, O., 2022. *Neouniia na Volyni [Neo-Union in Volyn]*, Kharkiv-Lucyk, 488 s. (in Ukrainian).

Kramar, Yu., 2015. *Zakhidna Volyn 1921 – 1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia [Western Volyn 1921 – 1939: national, cultural and religious life]*, Lutsk, 404 s. (in Ukrainian).

Otwarcie Papieskiego Seminarjum Wschodniego w Dubnie, 1931, *Miesięcznik Diecezjalny Łuck*, № 10, s. 275–277. (in Polish).

Redemptoryści wschodni na Wołyniu, 1933, *Oriens*, № 1, s. 23–24. (in Polish).

Seminarium papieskie w Dubnie, 1933, *Oriens*, № 1, s. 25–26. (in Polish).

Skakun, R., 2007. «Nova uniiia» u Druhii Rechi Pospolytii (1924 – 1939) [«Neo- Union» in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth (1924 – 1939)], *Kovcheg*, chyslo 5. Lviv, s. 204–247. (in Ukrainian).

Stokolos, N., 1999. Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polshchi (1923 – 1939 rr.) [Neo-Union as an experiment of the Eastern policy of the Vatican in Poland (1923 – 1939)], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1 serpnia, s. 74–89. (in Ukrainian).

Wiadomości i notatki, 1933, *Oriens*, № 6, s. 188. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1934, *Oriens*, № 5, s. 158. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1935, *Oriens*, № 4, s. 127. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1935, *Oriens*, № 6, s. 190. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1936, *Oriens*, № 2, s. 62. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1936, *Oriens*, № 4, s. 126. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1936, *Oriens*, № 5, s. 159. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1937, *Oriens*, № 3, s. 95. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1938, *Oriens*, № 3, s. 93. (in Polish).

Wiadomości i notatki, 1938, *Oriens*, № 6, s. 190. (in Polish).
Wiadomości i notatki, 1939, *Oriens*, № 2, s. 62. (in Polish).
Wiadomości i notatki, 1939, *Oriens*, № 4, s. 126. (in Polish).
Z seminarium wschodniego w Dubnie, 1939, *Oriens*, № 3, s. 91–92. (in Polish).
Z Dubna do Kanady, 1937, *Cerkva i narid*, № 12, s. 445. (in Ukrainian).
Z seminarjum w Dubnie, 1934, *Oriens*, № 3, s. 90–91. (in Polish).

ДОДАТКИ

Додаток 1

(AAN, MWR i OP: 472, k. 16)

Starosta powiatowy

Przedmiot: Seminarjum duchowne unickie w Dubnie

Dubno, dnia 18 października 1928 r.
Do Pana Wojewody Wołyńsk.
w Łucku

Wykonując polecenie z dnia 1 października 1928r. L.2527/ Adm. tjn. oraz stosownie ao życzenia Pana Wojewody zleconego ustnie Panu Staroście Powiatowemu, niniejszem donoszę:

Seminarjum duchowne unickie w Dubnie ma oficjalną nazwę: «Seminarjum duchowne Łuckie Cz.III.Seminarjum Wschodnie w Dubnie», oficjalnie uruchomione zostało z chwilą przyjazdu do Dubna ks. rektora Szumana, faktycznie jednak do dnia dzisiejszego jeszcze nie istnieje, ponieważ wyznaczeni doń absolwenci dopiero w bieżącym tygodniu zaczęli się zjeżdżać do Dubne. Rektorem Seminarjum jest ks. kanonik Szuman b. dziekan Krzemieniecki, ostatnio profesor Seminarjum w Łucku. Wykładać mają w Seminarjum następujący księża: ks. Buraczewski i ks. Skalski, profesorowie Seminarjum duchownego w Łucku, ks. proboszcz Kukuruziński z Beresteczka, o Redemptorysta (unita) Czarnecki z Kowla i ks. unicki Bazyli Grosz z Dubeczna, pow. Kowelskiego. Grono profesorskie nie będzie przebywało na miejscu, a jedynie dojeżdżało na wykłady ze swych stałych siedzib. W roku bieżącym w seminarjum ma być przeprowadzony jednoroczny kurs dokształcający dla duchownych względnie kleryków rzymsko-katolickich, zamierzających przyjąć obrządek wschodni. Adeptów ma być ogółem ośmiu, bliższe szczegóły o nich doniosę po ich przyjeździe.

Seminarjum mieścić się będzie w południowo-wschodnim skrzydle b. klasztoru OO. Bernardynów, które zostało w tym celu w ostatnich trzech tygodniach gruntownie odremontowane i umeblowane. Drugie skrzydło tego gmachu, zajęte przez prywatnych użytkowników, będzie odnawiane dopiero w przyszłym roku i to w miarę usuwania tych użytkowników. W odrestaurowanym już skrzydle gmachu klasztorowego mieścić się będzie duża kaplica unicka, gdzie adepci seminarjum będą odprowadzali msze unickie głośne przy udziale publiczności. W kościele pobernardyńskim będą tak jak dotychczas tylko msze katolickie i unickie ciche.

O otwarciu Seminarjum Wschodniego oficjalnie zawiadamiany nie byłem, jedynie ks. Szuman złożył mi wizytę w urzędzie bezpośrednio po przyjeździe do Dubna.

Adeptów przyjechało dotychczas trzech, nadto od paru dni bawi w klasztorze O. Czarnecki z Kowla.

Ks. Rektorowi Szumanowi zdążył złożyć już wizytę znany na terenie powiatu aferzysta Aleksander Teterukowski z Dublan, gm. Kniahinin, który w tej gminie prowadzi agitację na rzecz unji.

w/z. Starosty Powiatowego:

/-/Z. Kubicki.

Додаток 2

(AAN, MWR i OP: 416, k. 319–320)

Papieskie Seminarium Wschodnie w Dubnie.

(Dane zaczerpnięte ze sprawozdań Urzędu Wojewódzkiego i Elenchusa za r. 1937)

Papieskie Seminarium Wschodnie w Dubnie zajmuje się kształceniem kleru, przeznaczonego na placówki duszpasterskie obrz. bizantyjsko-słowiańskiego.

Mieści się ono w budynkach rewindykowanych od kościoła prawosławnego (b.klasztor OO.Bernardy nów wraz z kościołem) które należą obecnie do kurii rzym.kat. w Łucku.

Od r. 1931 na podstawie pełnomocnictwa Kurii Biskupiej z dn. 16.XI.1931 r. nr 5801 budynki wymienione zostały oddane pod zarząd i użytkowanie seminarium papieskiego.

Przy seminarium istnieje parafia obrz.biz.-słów. – utrzymując się ze składek misyjnych w Polsce, którym to funduszem administrują biskupi rzym.-kat., dokonując podziału rokrocznie na specjalnym posiedzeniu w tym celu zwołanym (Komitet biskupi).

Według posiadanych informacji Seminarium Papieskie Wsch. wraz z kościołem parafialnym otrzymało dotacji w r. ub. od biskupa łuckiego – 10.000 zł. Prócz tego otrzymuje różne subwencje z kraju i zagranicy (Ameryka, Holandia) jednakże wysokości tych ostatnich nie zdołano ustalić, ze względu na to, że kwoty te są wpłacane bezpośrednio na P.K.O. – Warszawa i przez dubieński Urząd pocztowy nie przechodzą.

Seminarium i parafia posiadają w swym użytkowaniu 57 ha ziemi.

Księża – Profesorowie seminarium należeli poprzednio do obrz. łacińskiego. Z pośród księży – zakonników ks. Jakub Morillo – jest cudzoziemcem (Hiszpan).

Kierownictwo Seminarium spoczywa w ręku OO. Jezuitów Wschodnich,

Rektor – ks. Antoni Dąbrowski T. J. dr. teol. filoz. i prawa kanon.

Profesorowie:

ks. Jakub Morillo T.J. – dr. teol. fil.

ks. Piotr Burzak T.J. dr fil. mgr. fil.

ks. Jan Czornek T.J.

ks. Mieczysław Leszczyński T.J. dr nauk wschód.

ks. Jan Piwiński T.J. dr fil. mgr. teol.

Ilość wychowanków seminarium w 1937 r. wynosiła:

Kurs I – 4; II – 7; III – 4; IV – 6; V – 8. Razem 29.

Alexander Fedchuk

Archpriest, Candidate of Historical Science, Volyn Orthodox Theological Seminary, Scientific Division Vice-Rector, Lutsk

**THE DUBNO SEMINARY OF THE EASTERN RITE IN THE DEVELOPMENT OF
THE NEO-UNION PROCESS IN VOLYN**

A Union of the Eastern Rite, also called neo-Union, appeared in Volyn in 1925. Its widening took place under the control of Lutsk Catholic Bishop Adolf Shelonzhek, and the Ukrainian Greek Catholic clergy was not allowed to participate in this process. In the absence of a separate neo-Union clergy, the bishop relied on apostates from Orthodoxy, known as "defections" by the people, who underwent short-term retraining at the Lutsk Catholic Seminary and also temporarily transferred certain Latin priests to the Eastern Rite. Since this staff policy did not justify itself, in the autumn of 1928, Shelonzhek opened a Seminary of the Eastern Rite in Dubno. Due to unresolved financial problems, it stopped functioning in a year and resumed work only in 1931, when it was taken over by the Vatican, where the curriculum was drawn up. Reverend Anthony Dabrovskyi was appointed to be the rector of the Seminary. Although the main burden of financing the educational institution continued to be borne by the Lutsk Diocese, most of its students came from outside Volyn and were appointed to the Uniate parishes of other voivodeships after graduation. The teachers of the Dubno Seminary changed often, and the number of simultaneous students rarely exceeded forty people for five courses, tending to decrease in the second half of the 1930s. The spiritual care of the seminarians was carried out by the apostolic visitor, Bishop Mykola Charnetskyi, who ordained the graduates to holy orders but had no influence on their parish appointments. By 1939, only 23 graduates of the Dubno Seminary became priests, of which only six received parishes in the Lutsk Diocese. After the establishment of Soviet power in Volyn, the educational institution ceased its work, and its property was nationalized.

Keywords: neo-Unia, Dubno Seminary, students, Adolf Shelonzhek, Mykola Charnetsky.

ОРГАНІЗАЦІЯ ФОНДОВОЇ РОБОТИ У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ (1991 – 2021 РР.)

Микола Юхимчук

аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк

E-mail: kolya.yuhymchuk@gmail.com

Researcher ID: 41915

<https://orcid.org/0000-0002-4948-8794>

Стаття присвячена огляду організації фондової роботи у Волинському краєзнавчому музеї (м. Луцьк), як одному із основних напрямків діяльності установи в історичний період її роботи 1991 – 2021 рр. У ці 30 років відбувалося становлення української державності і усіх її сфер, у тому числі музейної. Метою статті є детальний аналіз процесу організації атрибуції, приймання та зберігання музейних предметів до фондів Волинського краєзнавчого музею, вивчення супровідної документації та особливостей її провадження. На основі вивчення нормативних актів державного рівня та внутрішньої музейної документації встановлено, що загалом в українських музеях облік музейних предметів уніфікований. Різняться лише деякі нюанси, зумовлені структурою музейної установи та особливостями музейної колекції. У статті узагальнено інформацію про процес прийому, опису, атрибуції та взяття на облік музейних предметів відділом фондів, їх класифікація на групи зберігання. Виокремлено особливості обліку предметів у різних відділах та філіях Волинського краєзнавчого музею. Значна увага приділяється музейній документації, яка супроводжує взяття на облік музейних предметів, особливостям її ведення та зберігання музейної колекції. Окремо проаналізовано розподіл музейної колекції на групи зберігання, сформований згідно із особливостями наповнення музейних фондів. Дискусійним лишається питання доцільності існуючого поділу на групи зберігання, який існує з радянських часів. Окремо акцентовано увагу на групі «РА» – релігія, атеїзм, назва і зміст якої є радянським кліше і потребує реформування та перейменування. Зроблено висновки, що загалом процес організації фондової роботи у Волинському краєзнавчому музеї хоч багато у чому зберігає радянські традиції, з 1991 р. децю реформований. Організація музейного обліку цілком побудована на основі чинного українського законодавства у галузі культури та внутрішньої музейної розпорядчої документації. Аналіз процесу організації фондової роботи у Волинській області доцільний саме на прикладі Волинського краєзнавчого музею, оскільки це головна музейна установа області, що здійснює методичний супровід іншим музеям.

Ключові слова: Волинський краєзнавчий музей, музейний фонд, музейний предмет, незалежна Україна, музейна документація, Волинська область.

Постановка наукової проблеми. Музей – заклад культури та науки, який виконує не лише освітню та просвітницьку функцію. Одним із центральних елементів музейної роботи є збереження і дослідження рухомої культурної спадщини. Збір предметів, їх науковий опис, атрибуція та систематизація складають одне з найголовніших завдань сучасного українського музею.

Вивчення фондової роботи, як напряму діяльності Волинського краєзнавчого музею, є актуальною проблемою. Адже за роки незалежності в Україні розроблено та апробовано нові нормативні акти, якими врегульовується ця ділянка музейної роботи. Досвід, накопичений у музейній справі на регіональному рівні, потребує аналізу для вибудовування подальшої траєкторії розвитку музейництва як у Волинській області, так і на загальноукраїнському рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації фондової роботи у Волинському краєзнавчому музеї в 1991 – 2021 рр. стали предметом наукових досліджень із початку ХХІ ст. До них у своїх наукових роботах звернувся ряд дослідників. Так, у публікаціях В. Надольської висвітлюються питання шляхів комплектування фондів ВКМ у роки незалежності України [Надольська, 2012]. Проблеми

формування збірки сакрального мистецтва музею вивчає Є. Ковальчук [Ковальчук, 2013]. Названа авторка також аналізує теоретичні та практичні засади наукового комплектування музейних фондів [Фондова, 2014]. У розвідках Д. Зінька прослідковується історія мистецької збірки Художнього музею м. Луцька – відділу ВКМ [Зінько, 2013]. Публікації Л. Мірошніченко-Гусак розкривають шляхи та форми поповнення етнографічної колекції музею [Мірошніченко-Гусак, 2019]. Більшість дослідників вивчають фондові збірки ВКМ різних типів та їх формування з часу утворення установи у 1929 р. Однак в останні десятиріччя музеєм накопичено значний досвід організації фондової роботи, який вимагає узагальнення та аналізу, що актуалізує тему дослідження.

Джерельну базу дослідження склали декілька груп документів. До першої віднесено нормативні акти державного значення, на основі яких відбувається організація фондового обліку [Про музей]. Внутрішня розпорядча та методична документація дозволили акцентувати увагу на діючих у музеї практиках організації фондової роботи. Третю групу об'єднали матеріали щорічної звітності. Це оприлюднені на офіційному сайті установи видання «Комунальні та громадські музеї Волинської області», які

публікуються у періодичному виданні «Волинський музейний вісник» починаючи з 2010 р. [Видання]. Разом із наявною історіографією, джерела склали основу для об'єктивного і повного розкриття теми наукової роботи, розв'язання дослідницьких завдань.

Метою статті є аналіз організації фондової роботи Волинського краєзнавчого музею у 1991 – 2021 рр., як базової діяльності установи щодо збереження об'єктів культурної спадщини. Основними **цілями** є дослідження прийому предметів на музейний облік, основні етапи цього процесу та огляд документації, що його супроводжує.

Виклад основного матеріалу. У Волинській області сформовано велику мережа музеїв, яка об'єднує Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), 14 комунальних музеїв, 2 музеї – відділи культурних центрів («Історичний музей смт Іваничі» як відділ комунального закладу «Центр культури, дозвілля та спорту Іваничівської селищної ради» та «Горохівський народний історичний музей» як сектор Комунального закладу Горохівський народний дім «Просвіта» [Андрейчук, 2022, с. 4]. Головною музейною установою області є Волинський краєзнавчий музей. До його структури входить Музей волинської ікони, Художній музей м. Луцька, Музей історії Луцького братства, Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського, замок Радзивілів в Олиці, філія «Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки та його сектор Музей «Лісової пісні» в урочищі Нечимне [Андрейчук, 2022, с. 4]. ВКМ здійснює науково-методичну та технічну координацію усіх напрямів діяльності музеїв Волинської області.

Музейна робота – це не лише побудова експозиції, екскурсійне забезпечення населення та проведення різних заходів. Більшість діяльності музею знаходиться поза межами виставкових залів. За приблизними підрахунками в експозиціях демонструється незначна частина наявних предметів, а саме близько 10% [Велике], решта зберігається у фондах.

Фонди – спеціально обладнані приміщення у музеї, або за його межами, де із дотриманням спеціальних умов, зберігаються предмети, що приймаються у музей і у даний момент не використовуються в експозиціях та на виставках. Наукове комплектування фондів, дослідження, атрибуція та оприлюднення музейних предметів та інформації про них є основним завданням чималого штату співробітників музею.

Основними нормативними актами, на підставах яких відбувається організація фондової роботи в усіх музеях України, – є Закон України «Про музей та музейну справу» [Про музей] та «Інструкція з організації обліку музейних предметів» [Про затвердження]. Серед цілого комплексу питань ці документи регламентують й організацію фондового обліку. На їх підставі розробляються внутрішні розпорядчі документи з організації того чи іншого виду діяльності музею.

У Законі України «Про музей та музейну справу» (1995 р.) фондова робота музеїв віднесена до переліку основних напрямів роботи музею. Документом уведено поняття «Музейний фонд України»,

розкриваються питання регулювання його поповнення та зберігання [Про музей].

Детально організацію фондової роботи музеїв визначає «Положення про Музейний фонд України», затверджене 3 листопада 2010 р. Документ регламентує практичний бік діяльності музейних установ щодо поповнення, дослідження та зберігання музейних предметів. У шести розділах нормативного акту визначаються основні терміни з організації фондової роботи музеїв, склад Музейного фонду України, порядок ведення обліку музейних предметів та предметів музейного значення. У розділі «Особливості обліку окремих категорій музейних предметів» врегульовано питання взаємодії музеїв з архівами у питанні збереження документів, що належать до Національного архівного фонду України. Окремо розглядаються порядок передачі музейних предметів державної частини Музейного фонду України, питання охорони, зберігання і використання музейних предметів. [Про затвердження].

На підставі «Положення про Музейний фонд України» у Волинському краєзнавчому музеї головним хранителем Н. Пушкар були розроблені методичні рекомендації «Науково-фондова робота в музеї» [Пушкар, 2010]. Відповідно до названих документів при прийомі предмету до музейних фондів складається акт приймання передавання на тимчасове або постійне зберігання. Акт складається у двох або трьох примірниках особою (науковим працівником), яка здійснює приймання предмету, та особою яка передає його до музею. У залежності від того, на постійне, чи на тимчасове зберігання приймається предмет, зміст заголовку документу коригується [Акт приймання]. Коли музейні предмети із фондів музею передаються на виставку або для іншого виду роботи з ними, укладається акт видачі [Акт передавання]. Обидва документи містять повний перелік предметів з їх інвентарними номерами. Лише у випадку прийому речей на тимчасове зберігання присвоюються спеціальні інвентарні номери із шифром ТВ, тобто «тимчасовий вступ». У такому випадку речі записуються до інвентаря «Тимчасовий вступ». На усіх актах прийому-передачі на тимчасове та постійне зберігання мають міститися підписи осіб, що здійснили приймання, передавання, головного зберігача або особи, що виконує його обов'язки та керівника музейної установи [Внутрішній, 2018, с. 4]. Такі документи обов'язкові для усіх музеїв.

До обов'язкових документів належать також уніфіковані паспорти та облікові картки. У паспорті вказані такі дані: інвентарний номер, топографічний шифр, дата введення ЕОМ, номер книги вступу, номер колекційного опису, класифікація, топологія, назва, автор, джерело і спосіб надходження, фото, датування та місце створення, номер негатива, старі інвентарні номери, час і місце виявлення, підписи, написи, клейма і печаті, кількість, розмір, матеріал, техніка, вага, проба, акт опробування, опис, стан збереження, події, що пов'язані з пам'яткою, особи, що пов'язані з пам'яткою, зв'язок з іншими пам'ятками, бібліографія, архівні дані, експонування, реставрація, місця для підписів: укладача, головного хранителя музею, заступника директора музею з

наукової роботи. Уніфікований паспорт укладається лише для предметів основного фонду.

Ще одним документом є облікова картка, яка містить стислу інформацію про предмет та зберігається у картотеці. Вона призначена для користування співробітниками музею для швидкого підбору предметів та науковцями ззовні. [Уніфікований; Пушкар, Корецька, 2013, с. 4].

У ВКМ прийомом, атрибуцією та науковим описом, що включає заповнення уніфікованого паспорту, займаються наукові співробітники усіх відділів. Уніфікований паспорт складається чітко та зрозуміло, щоб предмет можна було ідентифікувати згідно із цим описом. Паспорт заповнюється лише на музейні предмети основного фонду, інформація у різних полях паспорта не повинна дублюватися, скорочення та виправлення не допускаються [Внутрімузейна, 2018, с. 14].

У деяких випадках, якщо до музею передають великі колекції предметів подібних за типом і змістом, такі матеріали можуть прийматися колекційним описом. У ВКМ практикують складання колекційного опису або в письмовій формі (спеціальна друкована книга), або в друкованій у вигляді спеціальної таблиці з усіма потрібними для заповнення колонками. В останні роки частіше використовується другий спосіб, оскільки він є економним, не вимагає додаткових витрат на друк спеціальних книг для запису. У випадку, якщо предмет передається колекцією, уніфікований паспорт на них уже не заповнюється, лише облікова картка, оскільки більш детальний опис вміщується до колекційного опису [Колекційний; Внутрімузейна, 2018, с. 31].

Не менш важливим обліковим документом є інвентарна книга. У ВКМ як облікова документація використовується кілька інвентарних – «Книга надходжень основного фонду» [Книга надходжень]; інвентарні книги з шифрами, що відповідають структурі основного фонду; спеціальні інвентарні книги для обліку музейних предметів, що містять дорогоцінні метали [Внутрімузейна, 2018, с. 9]; книги надходжень науково-допоміжного фонду [Книга надходжень; Внутрімузейна, 2018, с. 32]; книги обліку надходжень на тимчасове зберігання [Книга обліку; Внутрімузейна, 2018, с. 34]. Усі перелічені книги друковані, мають графі відповідно до потреб опису предмету.

Розподіл музейних предметів у ВКМ здійснюється відповідно до груп зберігання, які були започатковані ще радянський період. Виділено 18 груп зберігання основного фонду, а також науково-допоміжний фонд. Група «П» – природничі предмети, що репрезентують природні зразки краю, історію розвитку природничої науки Волині, цікаві взірці флори та фауни. Це скам'янілості, гербарії, опудала тварин та птахів, що водяться на Волині, взірці ґрунтів, різна природнича література. Фондова збірка «А» – включає у себе археологічні предмети різних періодів. До групи «Н» – належать предмети нумізматики, боністики, сфрагістики, медальєрки, фалеристики. Наступна група «ОМ» об'єднує предмети образотворчого мистецтва, а саме філокартії, філателії та друкованої

графіки.

Оскільки Волинь безвідривно пов'язана з постаттю видатної української письменниці Лесі Українки, їй та родині Косачів присвячений окремий фонд «ЛУ». До нього входять різноманітні предмети, пов'язані з життям та творчістю поетеси, у тому числі й меморіальні. Однією з найбільших груп зберігання основного фонду ВКМ є «КДФ». До фонду належать книги різних періодів, у тому числі рукописні та стародруки, що вийшли у різних друкарських столицях Західної Європи. У музейних фондах міститься колекція документів на пергаменті та папері різних періодів; чимало світлин, пов'язаних з відомими діячами та подіями Волині [Пушкар, Корецька, 2013, с. 4]. Окрему групу, об'єднану під шифром «Д», становлять предмети декоративно-ужиткового мистецтва. До групи «ФН» входять фотонегативи, фото-, кіно та відеоматеріали [Внутрімузейна, 2018, с. 7].

Серед різної друкованої та рукописної продукції групи зберігання КДФ, особливої уваги заслуговують давні книги. В колекції ВКМ можна віднайти унікальні взірці рукописів та стародруків. Серед рукописної книжкової спадщини особливе місце належить Євангеліє, написаному у 1611 р. у с. Кукли на Волині. Книга має колофон, що дозволяє простежити хто був її замовником та виконавцем. Так відомо, що писав книгу Андрій Якович із Старого Самбору на замовлення волинського вельможі Марка Жоравницького [ВКМ, КДФ – 2]. Дещо складнішим є дослідження того, як книга потрапила до фондів ВКМ, оскільки супровідна документація з цього приводу втрачена. З літератури кінця XIX ст. відомо, що книга у цей час перебувала у Святоволодимирському православному братстві, до інвентарної книги музею вона записана у 1976 р., Відомості про те, де книга перебувала до того не збереглися.

Друкована давня книга представлена взірцями церковнослов'янською та латинською мовами. Зокрема у фондах ВКМ зберігається книга львівського друкаря Михайла Сльозки [ВКМ, КДФ – 5386]. Чимало також у музеї й латинських стародруків. Цікавою є колекція великоформатних книг, що містять особистий підпис останнього ректора Любешівського піарського колеґіума, відомого богослова, історика церкви та письменника Антонія Мошинського (1800 – 1893). Колекція включає п'ять книг, серед яких твори Орігена [ВКМ, КДФ – 12 585, 12 579, 12 580], Кипріяна [ВКМ, КДФ – 12 584] та Августина Блаженого [ВКМ, КДФ – 12 583].

Потребує реорганізації та переосмислення група «РА», або фонд релігії та атеїзму. Вказане означення групи є радянським кліше. Наповнення групи дуже різноманітне. До неї входить церковне начиння, облачення, релігійні тексти (тори, стародруки, рукописи), документи, що стосується різних конфесій на Волині.

Особливою є група «Сор» – спецфонд, де зберігаються предмети не загального користування, серед яких речі з вмістом дорогоцінних металів [Інвентарна книга СОР; Внутрімузейна, 2018, с. 38]. Варто зазначити, що предмети, включені до цієї групи

мають подвійні інвентарні номери. Наприклад, натурний комплекс срібних предметів у складі портрета Станіслава Альбрехта Радзивіла [ВКМ, Р4 – 2872], портрету Анни Крістини Радзивіл із Любомирських [ВКМ, Р4 – 2873] та родовий герб Станіслава Альбрехта Радзивіла [ВКМ, Р4 – 2874], окрім номеру із шифром Р4, мають й номер із інвентарної книги СОр. Згадані вище срібні речі – унікальні знахідки археологів, передані до ВКМ в ході експедиції до Олики. Срібний ансамбль прикрашав князівську крипту у Олицькому костелі Св. Трійці.

Твори мистецтва репрезентовані кількома групами. Предмети станкового та монументального живопису об'єднуються у групу «Ж». У ВКМ дуже багата колекція живопису, де представлені твори видатних художників Південного та Північного Відродження, школи малярства різних європейських столиць XVIII–XIX ст. Також у колекції містяться й взірці сучасного мистецтва. В групі «Г» – зберігаються предмети графіки, різні види рисунків та гравюри. Твори іконопису зосереджені у групі зберігання «І». Група «С» – твори скульптури різних видів та форми, як тримірної, так і двомірної [Внутрімузейна, 2018, с. 8].

Чимало унікальних речей із фондів ВКМ походять зі Олицької резиденції князів Радзивілів, а основне місце у ній займають взірці європейського живопису. Серед творів є унікальна картина іспанського живописця Хосе де Рібера (1591 – 1652) «Святий Ієронім» [ВКМ, Ж – 32], фламандського живописця Франса Снайдерса (1579 – 1657) «Натюрморт» [ВКМ, Ж – 59] та «Пташиний концерт» [ВКМ, Ж – 60], італійського художника Алессандро Маньяско (1667 – 1749) «Біла джерела» [ВКМ, Ж – 58] та «Гірський пейзаж» [ВКМ, Ж – 57], французького класика Ніколя Пуссена (1594 – 1665) «Єлезар і Ревека» [ВКМ, Ж – 46], барокового художника Жака Куртуа (1621 – 1675) «Баталія» [ВКМ, Ж – 63]. Колекція є гордістю ВКМ та експонується у Художньому музеї [Левицька, 2022, с. 24–25].

Серед груп зберігання слід окремо виділити чотири. Перша «Р2» – або так званий «м'який фонд», включає у себе тканину, прапори, вироби з шкіри та оглядові зразки. Другий «Р3» – «твердий фонд» – до якого входять предмети з дерева, скла, кераміки, пластичних матеріалів. «Р4» – метали, зброя, військове спорядження. Останній «Р7» – писанки, які у музеї складають чисельну колекцію [Внутрімузейна, 2018, с. 8].

Зазвичай один зберігач опікується кількома групами зберігання.

Можна виділити кілька основних етапів обліку музейних предметів, які приймаються на постійне зберігання. Першим етапом є робота фондово-закупівельної комісії, яка приймає рішення про приймання предметів до фондів ВКМ на тимчасове або постійне зберігання. Другим етапом є складання акту приймання-передавання предметів на постійне або тимчасове зберігання. Далі прийняті предмети записуються до книги надходжень та інвентарної книги групи до якої вони належать. Останнім етапом є внесення до окремої інвентарної книги предметів, що мають дорогоцінні метали або каміння, такі предмети мають два інвентарні номери [Пушкар, 2010, с. 24].

У комплектуванні фондів ВКМ є ряд особливостей, зумовлених його структурою. Музей складається із відокремлених від нього відділів та філій, зокрема: науково-експозиційні відділи давньої історії, новітньої історії, природи, методичний, відділ музейного розвитку та екскурсійного забезпечення, Музей волинської ікони, Художній музей у Луцьку, Музей історії Луцького братства, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського [Відділи]. Згідно з інструкцією з обліку предметів у філії Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та відокремленому відділі – Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського – ведеться автономний облік предметів, що означає самостійне здійснення реєстрації з подальшим щоквартальним звітом, до якого додаються дублікати актів прийому-передавання [Внутрімузейна, 2018, с. 9]. Для решти відділів облік ведеться централізовано через відділ фондів ВКМ. Такий порядок визначений інструкцією ВКМ з обліку фондів, погодженою з Управлінням культури Волинської ОДА та укладеною відповідно до чинного музейного законодавства.

На кінець 2021 р. у фондах Волинського краєзнавчого музею зберігалось 168 441 музейних предметів основного фонду. Власне ВКМ та його відділам належить 159 887 предметів основного фонду, до Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського – 1 528 музейних предметів, у філії Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки – 7 026 музейних предметів [Андрейчук, 2022, с. 42]. Динаміка збільшення обсягу предметів основного фонду впродовж року див. Табл. 1.

Таблиця 1.

Кількість предметів у фондах Волинського краєзнавчого музею, його відділів та філій за 2020 – 2021 рр.
[Андрейчук, 2022, с. 42]

Музей	Кількість предметів основного фонду 2020 р.	Кількість предметів основного фонду 2021 р.	Річний приріст предметів основного фонду
Волинський краєзнавчий музей	158 747	159 887	1140
Музей волинської ікони	0	0	0
Художній музей	0	0	0
Музей історії Луцького братства	0	0	0
Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського	1 405	1 528	123

Колодажненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки	6 956	7 026	70
--	-------	-------	----

Висновки. Таким чином, організація обліку надходжень до фондів ВКМ здійснюється згідно з чинним законодавством у галузі музейної справи, методичних розробок та інструкцій музею. Облік фондів відбувається згідно із чіткою послідовністю дій та фіксується у відповідній документації. Система розподілу предметів у групи зберігання започаткована ще у радянський період і потребує перегляду її основних засад, перерозподілу або перейменування окремих груп зберігання.

Поступово фондівий облік повинен осучаснюватися та виконуватись із впровадженням новітніх технологій. На нашу думку доречним буде поступовим перехід від рукописної фіксації інвентарів до

електронного обліку музейних предметів у вигляді оцифрування та створення електронних каталогів музейних колекцій. Окрім практичної цінності для музейних працівників це дозволить удоступнити музейні колекції для широкого кола глядачів, що у свою чергу популяризує українську культуру та зробить привабливішим музей.

Історичний період незалежності України ознаменувався змінами до нормативних актів, які сприяли змінам в організації обліками. У досліджуваній нами час змінилися підходи до різних видів музейної діяльності, у тому числі й до фондової роботи. Ці зміни є невід'ємною частиною історії музейної справи Волині у період 1991 – 2021 рр.

Список використаних джерел

Акт передавання музейних предметів тимчасове зберігання № 98 від 08 листопада 2021 р., Волинський краєзнавчий музей.

Акт приймання музейних предметів на постійне зберігання № 8 від 10 січня 2022 р., Волинський краєзнавчий музей.

Андрейчук, Т., Вернидубов О., Панасюк, В., 2022. *Інформаційно-статистичний огляд діяльності комунальних і підвідомчих музеїв Волинської області за 2021 р.*, Луцьк: [б.в], 50 с.

Велике оцифрування: Волинський краєзнавчий музей покаже небачене, Конкурент: інформаційне агентство. [Online]. Доступно: <https://konkurent.ua/publication/84816/velike-otsifruvannya-volinskiy-kraeznavchiy-muzei-pokazhe-nebachene-foto/> (дата візиту: 14.03.2023).

Видання. Волинський краєзнавчий музей, Офіційний сайт. [Online]. Доступно: <https://vkm.org.ua/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/?bpage=3&bcpp=5#wbb4> (дата візиту: 14.03.2023).

Відділи та філії. Волинський краєзнавчий музей, Офіційний сайт. [Online]. Доступно: <https://vkm.org.ua/> (дата візиту: 14.03.2023).

ВКМ. КДФ – 2, Євангеліє, 1611 р., с. Кукли.

ВКМ. КДФ – 5386, Апостол М. Сльозки, 1639 р., м. Львів.

ВКМ. КДФ – 12 585, Origentis, Opera Omnia Quae grece vel latine... Tomus primus. Paris: Typis Jacobi Vincent, 1733.

ВКМ. КДФ – 12 579, Origentis, Opera Omnia Quae grece vel latine... Tomus secundus. Paris: Typis Jacobi Vincent. 1733.

ВКМ. КДФ – 12 58, Origenis, Opera omnia: quae graece vel latine tantum exstant; et ejus nomine circumferuntur. Tomus tertius. Paris: Typis Jacobi Vincent, 1740.

ВКМ. КДФ – 12 584, Cypriani. Opera Recognita s illustrata Oxonii, 1682.

ВКМ. КДФ – 12583. Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Operum. Tomus sextus. Antwerpia. Sumptibus Societatis, 1701.

ВКМ. Р-4 – 2872, Портрет срібний Станіслава Августа Радзивіла, с. Олика.

ВКМ. Р-4 – 2873, Портрет срібний Анни Крістіни Радзивіл із Любомирських, с. Олика.

ВКМ. Р-4 – 2874, Герб срібний Станіслава Альбрехта Радзивіла, с. Олика.

ВКМ. Ж – 32, Хосе де Рібера, «Святий Ієронім».

ВКМ. Ж – 59, Франс Снайдерс, «Натюрморт».

ВКМ. Ж – 60, Франс Снайдерс, «Пташиний концерт».

ВКМ. Ж – 58, Алессандро Маньяско, «Біла джерела».

ВКМ. Ж – 57, Алессандро Маньяско, «Гірський пейзаж».

ВКМ. Ж – 46, Нікола Пусен, «Слезар і Ревека».

ВКМ. Ж – 63, Жак Куртуа, «Баталія».

Внутрішній інструкція з організації обліку і зберігання музейних предметів, Волинський краєзнавчий музей, Луцьк: [б.в], 2018 р., 42 с.

Зінко, Д., 2013. Пам'ятки західноєвропейського малярського мистецтва XVIII – початку XX ст. в експозиції Художнього музею м. Луцька, *Літопис Волині*. Луцьк, № 13, с. 24–29.

Інвентарна книга Волинського краєзнавчого музею СОр [Спеціальний фонд].

Інвентарна книга науково-допоміжного фонду Волинського краєзнавчого музею.

Книга надходжень Волинського краєзнавчого музею.

Книги обліку надходжень на тимчасове зберігання Волинського краєзнавчого музею.

Ковальчук, Є., 2013. *Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929 – 2012 роки)*, Луцьк: Волинські старожитності, 296 с.

К опис № 15/22 Предметів музейного значення: АП № 162 від «08» грудня 2022 р.

Левницька, Т., 2022. Твори європейського мистецтва XVII століття з Олицької колекції в експозиції Художнього музею у Луцьку, *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини*. Луцьк, ПП «Волинська друкарня», 2022, с. 24–39.

Мірошниченко-Гусак, Л., 2019. Етнографічна колекція пам'яток Волинського краєзнавчого музею: основні типологічні групи, *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки*, Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, № 7 (380), с. 166–172.

Надольська, В., 2012. Комплектування збірки Волинського краєзнавчого музею: досягнення і проблеми, *Острозький краєзнавчий збірник*, Вип. 5, с. 185–191.

- Пушкар, Н., Корещька, О., 2013. *Науковий опис предметів документального фонду: книги, документи, фото (відбитків і негативів)*, Методичні рекомендації, Луцьк: [б.в.], 38 с.
- Пушкар, Н., 2010. Науково-фондова робота в музеї. Методичні рекомендації. Волинський краєзнавчий музей, Луцьк: [б.в.], 29 с.
- Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів. Наказ Міністерства культури України. [Online]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text> (дата візиту: 04.01.2023).
- Про затвердження Положення про Музейний фонд України, Постанова Кабінету Міністрів України. [Online]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text> (дата візиту: 04.01.2023).
- Про музей та музейну справу. Закон України. [Online]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата візиту: 04.01.2023).
- Уніфікований паспорт, Волинський краєзнавчий музей.
- Фондова робота музеїв: навчально-методичний комплекс*, Луцьк [б.в.], 2014. 40 с.

References

- Akt peredavannia muzeinykh predmetiv tymchasove zberihannia № 98 vid 08 lystopada 2021 r., Volynskiy kraieznavchyi muzei, [Act of transfer of museum objects for temporary storage No. 98 of November 8, 2021, Volyn Museum of Local Lore.]. (in Ukrainian).
- Akt pryimannia muzeinykh predmetiv na postiine zberihannia № 8 vid 10 sichnia 2022 r., Volynskiy kraieznavchyi muzei, [Act of acceptance of museum objects for permanent storage No. 8 of January 10, 2022, Volyn Museum of Local History.]. (in Ukrainian).
- Andreichuk, T., Vernydubov, O., Panasiuk, V., 2022. Informatsiino-statystychnyi ohliad diialnosti komunalnykh i pidvidomchykh muzeiv Volynskoi oblasti za 2021 r., [Informational and statistical review of the activities of communal and sub-departmental museums of the Volyn region for 2021.], Lutsk: [b.v.], 50 s. (in Ukrainian).
- Fondova robota muzeiv: navchalno-metodychnyi kompleks, [Foundation work of museums: educational and methodological complex], Lutsk [b.v.], 2014, 40 s. (in Ukrainian).
- Inventarna knyha nauko-dopomizhnoho fondu Volynskoho kraieznavchoho muzeiu, [Inventory book of the scientific and auxiliary fund of the Volyn regional history museum.]. (in Ukrainian).
- Inventarna knyha Volynskoho kraieznavchoho muzeiu SOr (Spetsialnyi fond), [Inventory book of the Volyn Museum of Local Lore, SOr (Special Fund).]. (in Ukrainian).
- Knyha nadkhodzhen Volynskoho kraieznavchoho muzeiu, [Book of receipts of the Volyn Museum of Local History.]. (in Ukrainian).
- Knyhy obliku nadkhodzhen na tymchasove zberihannia Volynskoho kraieznavchoho muzeiu, [Income accounting books for temporary storage of the Volyn Regional History Museum]. (in Ukrainian).
- Kolektsiinyi opys № 15/22 Predmetiv muzeinoho znachennia: AP № 162 vid «08» hrudnia 2022 r. [Collection description No. 15/22 of objects of museum value: AP No. 162 dated December 8, 2022.]. (in Ukrainian).
- Kovalchuk, Y., 2013. Formuvannia fondu sakralnoho mystetstva u Volynskomu kraieznavchomu muzei (1929 – 2012 roky), [Formation of the fund of sacred art in the Volyn Museum of Local History (1929 – 2012).], Lutsk: Volynski starozhytnosti, 296 s. (in Ukrainian).
- Levytska, T., 2022. Tvory yevropeiskoho mystetstva XVII stolittia z Olytskoi kolektsii v ekspozitsii Khudozhnoho muzeiu u Lutsku, *Olyka v yevropeiskii istorii: vidtvorennia istoriko-arkhitekturnoi spadshchyny*. Lutsk, PP «Volynska drukarnia», 2022, s. 24–39. (in Ukrainian).
- Miroshnychenko-Husak, L., 2019. Etnohrafichna kolektsiia pam'iatok Volynskoho kraieznavchoho muzeiu: osnovni typolohichni hrupy, [Ethnographic collection of sights of the Volyn Regional History Museum: main typological groups], *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky*. Lutsk: *Skhidnoevropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky*, № 7 (380), s. 166–172. (in Ukrainian).
- Nadolska, V., 2012. Komplektuvannia zbirkky Volynskoho kraieznavchoho muzeiu: dosiahnennia i problemy, [Completing the collection of the Volyn Regional History Museum: achievements and problems], *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*, Vyp. 5, s. 185–191. (in Ukrainian).
- Pro muzei ta muzeinu spravu. Zakon Ukrainy, [About the museum and museum business. Law of Ukraine.], [Online]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text> (data vizytu: 04.01.2023). (in Ukrainian).
- Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku muzeinykh predmetiv. Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy, [On the approval of the Instructions for the organization of accounting of museum objects. Order of the Ministry of Culture of Ukraine.], [Online]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text> (data vizytu: 04.01.2023). (in Ukrainian).
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Muzeinyi fond Ukrainy, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, [On the approval of the Regulations on the Museum Fund of Ukraine, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine.], [Online]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text> (data vizytu: 04.01.2023). (in Ukrainian).
- Pushkar, N., 2010. Naukovo-fondova robota v muzei, [Scientific foundation work in the museum.], *Metodychni rekomendatsii*. Volynskiy kraieznavchyi muzei, Lutsk: [b.v.], 29 s. (in Ukrainian).
- Pushkar, N., Koretska, O., 2013. Naukovyi opys predmetiv dokumentalnoho fondu: knyhy, dokumenty, foto (vidbytkiv i nehatyviv), [Scientific description of objects of the documentary fund: books, documents, photos (prints and negatives).], *Metodychni rekomendatsii*, Lutsk: [b.v.], 38 s. (in Ukrainian).
- Unifikovanyi pasport, Volynskiy kraieznavchyi muzei, [Unified passport, Volyn Museum of Local Lore.]. (in Ukrainian).
- Velyke otsyfruvannia: Volynskiy kraieznavchyi muzei pokazhe nebachene, [Great digitization: the Volyn Local History Museum will show the unprecedented.], Konkurent: informatsiine ahentstvo. [Online]. Dostupno: <https://konkurent.ua/publication/84816/velike-otsyfruvannya-volynskiy-kraieznavchiy-muзей-pokazhe-nebachene-foto/> (data vizytu: 14.03.2023). (in Ukrainian).
- Viddily ta filii. Volynskiy kraieznavchyi muzei, Ofitsiinyi sait, [Departments and branches. Volyn Museum of Local Lore, Official website.], [Online]. Dostupno: <https://vkm.org.ua/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/?bpage=3&bcpp=5#wbb4> (data vizytu: 14.03.2023). (in Ukrainian).

- VKM. KDF – 12 579, Origenis, Opera Omnia Quae grece vel latine... Tomus secundus. Parisiis Typis Jacobi Vincent. 1733. in Ukrainian, in Latin).
- VKM. KDF – 12 58, Origenis, Opera omnia: quae graece vel latine tantum exstant; et ejus nomine circumferuntur. Tomus tertius. Parisiis: Typis Jacobi Vincent, 1740. in Ukrainian, in Latin).
- VKM. KDF – 12 585, Origenis, Opera Omnia Quae grece vel latine... Tomus primus. Parisiis: Typis Jacobi Vincent, 1733. in Ukrainian, in Latin).
- VKM. KDF – 12 584, Cypriani. Opera Recognita s illustrata Oxonii, 1682. in Ukrainian, in Latin).
- VKM. KDF – 12583. Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Operum. Tomus sextus. Antwerpia. Sumptibus Societatis, 1701. (in Ukrainian, in Latin).
- VKM. KDF – 2, Yevanheliie, 1611 r., s. Kukly.
- VKM. KDF – 5386, Apostol M. Slozky, 1639 r., m. Lviv.
- VKM. R-4 – 2872, Portret sribnyi Stanislava Avhusta Radzyvila, s. Olyka. (in Ukrainian).
- VKM. R-4 – 2873, Portret sribnyi Anny Kristyny Radzyvil iz Liubomyrskykh, s. Olyka. (in Ukrainian).
- VKM. R-4 – 2874, Herb sribnyi Stanislava Albrekhta Radzyvila, s. Olyka. (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 32, Khose de Ribera, «Sviaty Iieronim». (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 46, Nikolai Pusen, «Ielezar i Reveka». (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 57, Alessandro Maniasko, «Hirskyi peizazh». (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 58, Alessandro Maniasko, «Bilia dzhherela». (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 59, Frans Snaiders, «Natiurmort». (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 60, Frans Snaiders, «Ptashyni kontsert». (in Ukrainian).
- VKM. Zh – 63, Zhak Kurtua, «Bataliia». (in Ukrainian).
- Vnutrimuzeina instruktsiia z orhanizatsii obliku i zberihannia muzeinykh predmetiv, Volynskiy kraieznavchyy muzei, [Internal museum instructions on the organization of accounting and storage of museum objects, Volyn Museum of Local Lore], Lutsk: [b.v], 2018 r. 42 s. (in Ukrainian).
- Vydannia. Volynskiy kraieznavchyy muzei, Ofitsiyniy sait, [Edition. Volyn Museum of Local Lore, Official website.], [Online]. Dostupno: <https://vkm.org.ua/> (data vizytu: 14.03.2023). (in Ukrainian).
- Zinko, D., 2013. Pam'iatky zakhidnoievropeiskoho maliarskoho mystetstva XVIII – pochatku XX st. v ekspozitsii Khudozhnoho muzeiu m. Lutska, [Monuments of Western European painting art of the 18th - early 20th centuries. in the exposition of the Lutsk Art Museum], *Litopys Volyni*, Lutsk, № 13, s. 24–29. (in Ukrainian).

Mykola Yukhymchuk

Postgraduate student of Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

ORGANIZATION OF COLLECTION WORK IN THE VOLYN MUSEUM OF LOCAL LORE (1991 – 2021)

The article is devoted to an overview of the organization of collection work in the Volyn Museum of Local Lore (Lutsk) as one of the main activities of the institution during the historical period of its work from 1991 – 2021. These 30 years saw the formation of Ukrainian statehood and all its spheres, including the museum sector. The article aims to analyze in detail the process of organizing the attribution, acceptance, and storage of museum objects in the Volyn Museum of Local Lore collections to study the accompanying documentation and the peculiarities of its implementation. Based on the study of state-level regulations and internal museum documentation, it was found that, in general, Ukrainian museums have a unified accounting of museum objects. Only some nuances differ due to the museum institution's structure and the museum collection's peculiarities. The article summarizes the information on the process of receiving, describing, attributing, and registering museum objects by the collections department and their classification into storage groups. The peculiarities of accounting for objects in different departments and branches of the Volyn Museum of Local Lore are highlighted. Considerable attention is paid to the museum documentation accompanying the registration of museum objects and the peculiarities of its maintenance and storage of the museum collection. The article analyzes the division of the museum collection into storage groups formed under the peculiarities of the museum collections. The question of the expediency of the existing division into storage groups, which has existed since Soviet times, remains under discussion. Special attention is paid to the group "RA" – religion, atheism, the name and content of which is a Soviet cliché that must be reformed and renamed. It is concluded that, generally, the process of organizing the collection work in the Volyn Museum of Local Lore, although in many respects preserving Soviet traditions, has been somewhat reformed since 1991. The organization of museum accounting is entirely based on the current Ukrainian legislation in the field of culture and internal museum administrative documentation. It is appropriate to analyze the process of organizing collection work in the Volyn region on the example of the Volyn Museum of Local Lore, as it is the leading museum institution in the region that provides methodological support to other museums.

Keywords: Volyn Museum of Local Lore, museum collection, museum object, independent Ukraine, museum documentation, Volyn region.

ВЕКТОРИ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ В КІНЕМАТОГРАФІЇ

Едгар Босак

аспірант кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

Email: edhar-teodor.bosak@uzhnu.edu.ua

Стаття присвячена значенню сучасної кінематографії в розвитку польсько-української культурної співпраці. Звертається увага на особливі риси кінематографії, які роблять її важливим медіатором для передачі важливих соціально-політичних наративів. Аналізуються основні тематичні вектори сучасної польсько-української кінематографії в хронологічній послідовності історичних подій. Основними тематичними напрямками визначаються: доба Козаччини, Визвольні змагання українського народу 1917 – 1921 рр., події Другої світової війни, «Волинська трагедія», Революція Гідності та сучасна російсько-українська війна. У статті наводяться приклади польсько-української співпраці в кінематографії: залучення польських та українських акторів до одного фільму, кооперація польських та українських режисерів, створення художніх стрічок українськими режисерами за підтримки польських культурних інституцій та знайомство з цими фільмами польською громадськістю на кінофестивалях. Звертається увага на особливості кожної тематики. Зокрема, фільми про козацьку добу мають помітні відмінності в трактуванні, що спричинено ще існуючими відмінностями в польській та українській історіографії щодо постаті Б. Хмельницького та козаків в цілому. Тематика 1917 – 1921 рр. розкрита доволі слабо і основною подією, довкола якої відбуваються дискусії, виступає Союз «Пілсудський–Петлюра» (Варшавський договір 1920 р.). Чи не найбільш дражливою та небезпечною для польсько-українських стосунків є тема «Волинської трагедії», що має особливе значення в історичній пам'яті польського та українського народів. Здебільшого фільми на цю тему – це документальні стрічки, що базуються на спогадах очевидців. Новим явищем є художні стрічки на тему Революції Гідності та сучасної російсько-української війни. Перш за все вони покликані протидіяти російській пропаганді, знайомити польську громадськість зі справжніми намірами росії та привертати увагу світової спільноти до цієї проблеми.

Ключові слова: кінематографія, кінофестивалі, культура, українсько-польські стосунки, Революція Гідності, Варшава.

Постановка проблеми. Розвиток українсько-польських культурних відносин на сучасному етапі важко переоцінити. Особливо важливо для України будувати культурні містки та забувати старі образи й упередження в часи повномасштабної агресії з боку росії. Польсько-українська історія містить чимало сумних сторінок, втім після 1991 р., завдяки відкритості кордонів та цілеспрямованій політиці, культурне зближення двох країн та народів зазнало нового витку. До головних рушіїв українсько-польського культурного зближення варто віднести політичні та суспільно-громадські акції, наукові та молодіжні обміни, літературні дискусії, музичні й театральні фестивалі, а також кінематографію. Остання виступає не тільки як прояв художніх здобутків, але і як потужний засіб трансляції важливих соціальних наративів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблематика практично не представлена комплексно у польській науковій літературі. Зустрічаються тільки статті публіцистичного та культурознавчого характеру. В українському науковому просторі темі польсько-української співпраці в галузі кінематографії присвячені праці Лариси Брюховецької, Оксани Калішук, Людмили Стрільчук та Юлії Пачос. Незважаючи на багатогранність аналізу в цих роботах, хронологічно вони охоплюють події тільки до 2014 р. Яких-небудь досліджень цієї проблематики

на сучасному етапі поки що немає.

Мета і завдання. Розглянути головні особливості польсько-українських взаємин та співпраці у галузі кінематографії після 1991 р. Виокремити провідні теми, яким присвячені кінострічки цього періоду. Охарактеризувати наративи та соціально-політичні ідеї, які доносяться за допомогою даних фільмів.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, кінематографія – це один із найбільш ефективних інструментів культурного впливу. Вона має ряд переваг відносно інших типів культурного поширення.

По-перше, кінематографія потенційно може охопити більшу частку населення ніж, наприклад, локальні фестивалі чи література.

По-друге, з цим продуктом культури простіше ознайомитись порівняно з фестивалями чи обмінами, оскільки для перегляду кіно зазвичай не треба нікуди їхати.

По-третє, ознайомитися з сучасними здобутками кінематографії фінансово доволі просто, враховуючи поточні ціни в кінотеатрах або ж поширену в Україні та частково в Польщі практику використання безкоштовних дзеркальних сервісів для завантаження (торрентів). Для прикладу порівняємо ціни на кінематографічну продукцію та літературу, присвячену «Волинській трагедії» – чи не найбільш відомій проблемі українсько-польської історії. Зі сторони кінематографії найбільш яскравою та популярною є

стрічка «Wołyń» («Волинь», 2016 р., реж. Войцех Смажовський. Тут і далі переклад з польської автора – *авт.*). На багатьох офіційних інтернет-порталах Польщі можна «орендувати» фільм, придбавши доступ до нього протягом 28 днів за цілком прийнятні ціни: «Prime video» (4,08 зл.), «Premiery Canal+» (4,9 зл.), «Chili» (6,9 зл.), «Play now» (7 зл.) тощо. Якщо ж придбати книжку на тему «Волинської трагедії» (незалежно від того, чи електронну чи звичайну), ціни будуть суттєво вищими. До прикладу, чи не на найбільш дешевій інтернет-книгарні «Taniaksiążka.pl» зустрічаються такі ціни: за книгу Александра Лавського «Rzeź wołyńska. Pamięć piekła» («Волинська різанина. Пекельна пам'ять») – 16,96 зл., за книгу Франчески Міхальської «Cała radość życia» («Вся радість життя») – 17,85 зл., відома книга Гжегоша Мотики «Wołyń'43» («Волинь'43») – 25,42 зл., а найбільш популярні – більше 30 зл [Wołyń. Księgarnia internetowa «TaniaKsiążka.pl»] (дані за лютий 2023 р.).

По-четверте, кінематографія значно легше долає мовний бар'єр, оскільки витрати на переклад книги та субтитри до фільму суттєво різняться на користь останніх.

Нарешті, по-п'яте, кінематографія належить до того типу мистецтва, що одночасно впливає одночасно і на візуальному, і на аудіальному і на смислово рівнях, що в сумі дає потужний ефект. За влучним порівнянням польського історика та культуролога Лукаша Ясіни, кіномистецтво сьогодні – це своєрідна *biblia pauperum* [Ясіна, 2013, с. 362]. Воно одночасно і розважає, і знайомить з іншими світами та світоглядами, і виконує роль трансляції політичних та/або історичних поглядів. Гучні заяви політиків, підписані договори чи найкрасномовніша стаття не створить такого ефекту, як демонстрація подій у кіно. Хороша акторська гра, драматична музика, приголомшливий реалізм – все це створює потужний образ українця чи поляка. В подальшому цей образ, усвідомлено чи ні, буде впливати на рефлексію по відношенню до певних новин та на прийняття рішень. Зокрема, політолог Микита Коцуба для з'ясування змісту цього процесу використовує термін «ефект героя», який має певний механізм емпатії, що створює зв'язок між глядачем та кіногероєм. Внаслідок цього глядач вболіває за героя й може не помітити як перебирає на себе його світогляд чи стиль мислення, навіть якщо раніше це було йому не характерно [Коцуба, 2013, с. 142].

Якщо вести мову про кіномистецтво як засіб поширення культурного образу українців серед поляків, то тривалий час тут панував застій. На думку польського кінознавця Пйотра Черкавського, польські кіномитці не дуже цікавляться Україною, а якщо і проявляють такий інтерес, то в ньому не обходиться без «історичної ворожнечі, протекціонізму та демонстративного почуття вищості» [Черкавський, 2016, с. 257]. Автор також з сумом констатує, що прояви вищості (інколи вони навіть випадкові!) з боку польських авторів кіно по відношенню до українського народу – це прояви ще не викоріненого неоколоніалізму.

Більшість польських фільмів про Україну – це

документальні малобюджетні стрічки, що зняті на замовлення польського телебачення і покликані направляти в потрібне русло історичну пам'ять. Художніх картин серед них одиниці. Втім, після подій Революції Гідності увага польської спільноти, в тому числі й кінорежисерів, значно зросла. Не в останню чергу це спричинено зростанням кількості та частоти проведення українських кінофестивалів у Польщі, а також провокаційними та вражаючими (як з художньої, так і з суспільно-політичної точки зору) картинами. Втім, якщо розглядати польсько-українську співпрацю в галузі кінематографії загальною, то головною цариною все ще залишається історичне кіно, головні наративи якого часто залежать від політичних ідей партії, що знаходиться при владі. Це історичне кіно може як згладжувати гострі кути складного минулого двох народів, так і ж навпаки – роз'ятрювати старі рани.

Розглянемо ж головні вектори польсько-українського історичного кіно за хронологією зображуваних подій.

Перший напрям – Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького та доба Козаччини, яка досі має чимало відмінностей в трактуванні в українській та польській історіографії. Принципово різним підходам польської та української наукової думки щодо доби Козаччини присвячено чимало наукових розробок, а тому не будемо детально на цьому зупинятись. Варто коротко зазначити, що, не зважаючи на постійну російську цензуру, протягом XIX – XX ст. в українській історіографії поступово утверджується оцінка козацької епохи як справедливої спроби національного визволення, самоідентифікації та боротьби за соціальні зміни. Остаточно ця концепція набрала сили в 1990-ті роки завдяки працям Олександра Гуржія, Валерія Смоля, Валерія Степанкова та інших [Ткачук, 2013, с. 142–146]. Що стосується польської історіографії, то вона також зазнала позитивних зрушень від сприйняття козаків як борців проти цілісності Речі Посполитої та своєрідної «кари Божої» [Ткачук, 2013, с. 142] до зображення козаків як оборонців національних, соціальних і релігійних прав українського народу та самостійного історичного розвитку України з давніх-давен [Руда, 2011, с. 266]. Втім, залишаються і дискусійні питання: наявність у Б. Хмельницького державотворчих ідей, «бунтівничість» козаків по відношенню до польської держави тощо.

У 1999 р. світ побачила стрічка Єжи Гофмана «Ogniem i mieczem» («Вогнем і мечем»), що без перебільшення стала культовою як для розвитку українсько-польських відносин, так і для кіномистецтва загалом. Екранізація популярного роману Генрика Сенкевича не тільки познайомила поляків та українців з талановитими акторами (Богдан Ступка, Ізабелла Скорупко, Міхал Жебровський, Збігнев Замаховський), але й порушила тему складних взаємостосунків українського та польського народів в минулому, що за часів Радянського Союзу просто замовчувалось. Фільм отримав шалену популярність, і можна навіть стверджувати, що тривалий час після цього словосполучення «українці в кіно» в більшості поляків асоціювалось виключно з Богданом Ступкою.

Побутує думка, що головний меседж стрічки – показати втрачений шанс Речі Посполитої на політичну домінацію в регіоні, адже, на думку творців фільму, повстання козаків перекреслило політичні мрії польських королів на державу «від моря до моря». Фільм Гофмана є класичним прикладом польського підходу до історії на зламі 1990-х та 2000-х: визнання власних помилок в історії, полікультурна версія історії Першої Речі Посполитої та міф «втраченого шансу» [Ясіна, 2012, с. 22].

Разом з тим у фільмі можна прослідкувати і певні символічні міфи. Зокрема, на думку філософів Миколи Хилька та Олександра Полисаєва, повстання Богдана Хмельницького частково зображується як певна боротьба добра (у вигляді благородних польських шляхтичів) зі злом та хаосом, які уособлюють бунтівні українці [Хилько, 2003, с. 288], зрадники польської корони. Благородні манери польських шляхтичів та кодекс честі різко контрастують з «варварством» свободолобивих українців-козаків.

Втім, як влучно підкреслює Лариса Брюховецька, версія Єжи Гофмана значно більш українофільська, ніж оригінальні мотиви Генрика Сенкевича. Зокрема, автор «*Ogniem i mieczem*» різко негативно зображує особу Богдана Хмельницького, приписуючи його хоробрість впливу горілки та малюючи образ егоїстичного та корисливого ватажка повстанців [Брюховецька, 2014, с. 158].

До менш відомих фільмів на козацьку тематику варто віднести українські стрічки «Гетьманські клейноди» (1993 р., реж. Леонід Осика); 9-серійний телесеріал «Чорна Рада» (2000 р., реж. Миколай Засаєв-Руденко), який у 2002 р. випустили як художній фільм (примітно, що в російському прокаті він вийшов під назвою «Запорізька Січ»); «Молитву за гетьмана Мазепу» (2002 р., реж. Юрій Іллєнко), який отримав діаметрально протилежні оцінки: від притягнутого за вуха націоналізму та безглуздості до геніальності; «Богдан-Зиновій Хмельницький» (2006 р., реж. Микола Машченко), що показує новий образ Б. Хмельницького та з сумною іронією розповідає про українську перемогу над поляками у Зборівській битві (1649 р.), якою гетьман не скористався, що врешті-решт привело до Берестечка та Білоцерківських угод (1651 р.) [Брюховецька, 2003]; фільм «Гетьман» (2015 р., реж. Валерій Ямбурський) тощо. Незважаючи на те, що прямої українсько-польської співпраці у цих фільмах помічено не було, ці стрічки є важливими з точки зору польсько-української «битви історичних пам'ятей», адже відстоюють українські позиції в дискусійних питаннях, а також підкреслюють позитивні риси українського козацтва: сміливість, жагу до незалежності, відданість певним ідеалам тощо.

Наступні епохальні події польсько-українських взаємин, які доволі часто ставали предметом екранізації – Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Здобувши владу, більшовики доволі швидко довели, що за своєю суттю є навіть більшими імперіалістами, аніж останні російські царі, що змушувало український та польський народи знову

ставати на захист своїх національних інтересів.

У 1998 р. побачила світ польська документальна стрічка «*Trudne braterstwo*» («Складне братерство», реж. Єжи Любах), присвячена «Союзу Півсудського-Петлюри» 1919–1921 рр. До екранізації картини були залучені українські дослідники Богдан Гудь та Віктор Голубко, також використовувалися інтерв'ю з Єжи Гедройцем, Норманом Дейвісом тощо [Trudne braterstwo].

Стрічка була створена за ініціативою Єжи Гедройця та за сприянням Президента Польщі Александра Кваснєвського [Пачос, 2012, с. 127]. Фільм детально розповідає про українсько-польське зближення 1920 р. в протидії більшовицькій росії та комунізму. Значення стрічки важко переоцінити, адже для багатьох українців постать Симона Петлюри є доволі маловідомою, а його діяльність – суперечливою. Українське суспільство розділилось в поглядах, як оцінювати «Союз Півсудського-Петлюри» – як зраду національних інтересів, чи як відчайдушну спробу врятувати хоч якісь національні інтереси, використовуючи принципи «меншого зла» та «ворог мого ворога – мій друг». На думку режисера Єжи Любаха, білих плям в історії ще багато, а сьогоденні події вимагають детального вивчення історії щоб знову не повторювати ті ж помилки [Добос, 2009].

У 2014 р. побачила світ документальна стрічка Йоанни Кесслер «*Zaufany Piłsudskiego*» («Довірений Півсудського»), що присвячена Генрику Юзефському – польському державному діячу, віце-міністру внутрішніх справ в уряді УНР, члену уряду С. Петлюри. Під час виконання обов'язків волинського воєводи він вживав заходів по підтримці української культури: збільшував частку українців у закладах місцевого самоврядування, у двомовних школах впровадив обов'язкове вивчення української, підтримував польсько-українські організації тощо. Втім, його діяльність пояснювалась не бездумним українофільством, а розміреним плануванням дій на користь польської держави. Названий «архітектором Сокальського кордону» та автором «Волинського експерименту», він цілеспрямовано підтримував націоналістичні ідеї місцевого населення з метою відірвати їх від ідей, що поширювались як з Галичини, так і з москви. Юзефський, який підтримував федераційно-прометеїстичні концепції, вважав, що кожен український національний рух постає перед альтернативою вибору: Польща чи москва. Таким чином найголовнішим своїм завданням на Волині він вважав підтвердження історичної ролі Польщі як організатора суспільно-політичного життя на Кресах та поступова асиміляція Волині з Річчю Посполитою [Kęsik, 2003, s. 165]. Однак, для багатьох його політика вбачалась надто українофільською, що забезпечило йому неприязнь як з боку поляків, так і з боку українців. Це робить постать Г. Юзефського доволі дискусійною, а тому фільм Й. Кесслер впав у підготовлений ґрунт.

Інші відомі польські фільми цього часу здебільшого зосереджені на власній історії. Зокрема, у 2000 р. був знятий фільм «Братерство зброї на службі миру», що зображав події польсько-радянської війни

1920 р. В 2001 р. у Польщі презентували 8-серійний міні-серіал «Marszałek Piłsudski» («Маршал Пілсудський», реж. Анджей Тшос-Раставецький), в одному з епізодів якого показано С. Петлюру. Певним винятком є фільм Єжи Гофмана «1920 Bitwa Warszawska» («1920. Варшавська битва»), який був представлений на Київському Міжнародному кінофестивалі «Молодість» 22 жовтня 2011 р., де отримав здебільшого позитивні відгуки.

Максимально болючою темою польсько-української історичної пам'яті, що знайшло своє відображення в кінематографі, виступають події Другої світової війни.

Ймовірно, одним із найбільш впливових польських (точніше – польсько-німецько-канадських) фільмів останніх років на цю тематику є «W ciemności» («У темряві», реж. Агнешка Голланд, 2011 р.). Фільм розповідає про польського інженера Леопольда Соху, який протягом 14 місяців переховує групу євреїв від нацистів у каналізації Львова. Окрім того, що події відбуваються у Львові (хоч саму стрічку знімали не тут), тема українства розкривається в деяких другорядних персонажах. Наприклад, українцем є безжалісний поліцай Бортник, який промовляє фразу: «Німці – це найкраще, що сталося з українцями та поляками». Багато критиків побачили в цьому українофобію режисера. Для створення протидії цьому образу використовується «добрий українець» Ковальов, який допомагає головному герою. Втім, екранний час цих героїв рішуче переважає на користь «негативного українця» Бортникова [Брюховецька, 2016, с. 8].

Втім, на перше місце варто винести події на Волині в 1943 р. Як сюжет для кінострічки, «Волинська трагедія» займає перше місце по суспільному значенню, ажітажу глядачів, а також політичним провокаціям. Важливо звернути увагу на різницю у національному значенні. Для поляків, які виступили головною жертвою цих подій, це болюча тема. Разом з тим багато консервативного польського населення та політологів досі сприймають цю територію як польські Східні Креси, тобто одвічні польські території. Для українського народу «Волинська трагедія» здебільшого виступає просто як один із епізодів боротьби за незалежність проти Гітлерівської Німеччини та радянського союзу.

В комуністичні часи події «Волинської трагедії» не були під табу, але і не заохочувались. З розпадом комуністичного устрою в 90-их рр. ХХ ст. на світ почали з'являтися перші документальні стрічки на цю тему: «Wołyń 1943 – Kryptonim Pożoga» («Волинь 1943 – Приховане лихо», 1998 р., реж. Вінсент Роніш), «Wołyń 1943 – Bliscy a dalecy» («Волинь 1943 – Близькі й далекі», 2001 р., реж. Анна Гурна, Любомир Заєць, Михайло Ткачук).

Нова хвиля уваги до цієї проблематики спостерігається з 2003 р., що пов'язано з 60-роковинами трагічних подій. В цей час світ побачили стрічки «Wołyń – zapis zbrodni» («Волинь – запис злочину», 2003, реж. Ядвіга Новаковська), «Poeta nieznany» («Невідомий поет», 2004 р., реж. Вінсент Роніш) та ін.

На 70-ті роковини «Волинської трагедії» (2013 р.)

суспільству на різних кінофестивалях та урочистостях було продемонстровано ще кілька картин: «Szlakiem Wołyńskich Krzyży» («Шляхом Волинських Хрестів», 2011 р., реж. Марек Чапля), «Ukraiński rapsod» («Український рапсод», 2011 р., реж. Марек Щедрицький). Знайомство з цими картинами відновили дискусії на тему «Як пробачити українцям цю трагедію, і чи варто взагалі?».

75-ті роковини відзначилися показами нових фільмів: «Legenda 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej» («Легенда 27-ої Волинської стрілецької дивізії Армії Крайової», 2013 р., реж. Марія Вішніцька, Анджей Вирозембський), «Mój przyjaciel wróg» («Мій товариш ворог», 2013 р., реж. Ванда Косьчи) та «Wybaczyć wszelkie zło» («Пробачити все зло», 2013, реж. Гжегош Лінковський). Пізніше було знято кілька фільмів Мацея Войцеховського – «Sieroty Wołynia, córki Zamościa» («Сироти Волині, дочки Замостя», 2014 р.), «Niedokończony msze wołyńskie» («Незавершені волинські меси», 2018 р., у співавторстві з Тадеушем Арцехом), «Ocalałam z rzezi» («Пережила бійню», 2018 р.), «Przełamać barierę strachu. Biskup Ignacy Tokarczuk» («Зламати бар'єри страху. Єпископ Ігнацій Токарчук», 2020 р., у співавторстві з Тадеушем Арцехом). Щоправда, в останній картині в центрі сюжету виступає не «Волинська трагедія», а життєпис перемишльського дієцезіального єпископа Ігнація Токарчука, який під час війни був переслідуваний ОУН-івцями. З більш пізніх варто виділити «Męczeństwo Kresów Wschodnich 1918 – 1956» («Мучеництво Східних Кресів 1918 – 1956», 2017 р., реж. Андриан Град), що розповідає про 30-літню історію Східних Кресів, в тому числі і про «Волинську трагедію» та «Zmarłych pogrzebać – film dokumentalny o Zbrodni Wołyńskiej» («Поховати мертвих – документальний фільм про Волинський злочин», 2020 р., реж. Катажина Андервуд).

У більшості цих фільмів спостерігаються певні спільні риси. Вони документальні, не дуже довгі за хронометражем, автори сценарію чи режисери часто походять з сімей, які особисто постраждали на Волині, а джерельна база цих кінострічок здебільшого базується на усних свідченнях очевидців. Незважаючи на зрозумілість трагічності цих подій і відповідальності за це значної частини українського населення, велика частина фільмів на Волинську тематику розвивають наратив про кровожерливість та підступність українців загалом, які десятиліття лицемірно посміхались, очікуючи придатної нагоди ввігнати ніж в спину «брата-поляка». А отже, це нація, якій не можна довіряти. Думаємо, небезпечність таких висновків для українсько-польських стосунків очевидна.

Спроба кінематографічного діалогу відбулась у 2009 р., коли світ побачив чотирьохсерійний науково-публіцистичний фільм «Синдром пам'яті» (реж. Сергій Іушін, за активної участі Дмитра Табачника), що був спільним проектом українського тижневика «2000» і студії «KinoArt.EL» production. Цей проект викликав чимало протиріч через вибірковість фактажу, ігнорування думки фахових істориків та пояснення складних проблем за принципом «поляки

зробили погано, українці згодом відповіли».

Апогеїс дискусивності теми «Волинської трагедії» наступив після прем'єри 7 жовтня 2016 р. фільму «Wołyń» режисера Войцеха Смажовського. Цей фільм відіграє особливу роль у польсько-українських стосунках по кільком причинам.

По-перше, стратегія «життя без прикрас» та показ сцен вбивств та гвалтування може сильно вплинути на формування підсвідомої ненависті до кривдників, які в цьому фільмі зображені переважно з боку українців. Можна скільки завгодно говорити неточність фактажу (випадкові чи навмисні), але вони не відомі широкому загалу глядачів, а тому не послабить емоційну драматичність картини.

По-друге, на відміну від більшості знятих до цього фільмів на волинську проблематику, він не документальний, а художній. Акторська гра, правильний монтаж, символізм окремих сцен, музика – це все посилює і без того емоційне сприйняття стрічки.

По-третє, цей фільм, за деякими даними, отримав дофінансування у розмірі 4 млн. злотих від Польського Інституту Кіномистецтва [Покальчук] (навіть більше, ніж просили продюсери), що робить його не просто приватним фільмом, а майже висловом думок офіційної Варшави. У 2016 р. виявилось, що для завершення зйомок не вистачає ще 2,5 млн. злотих, а тому було засновано спеціальну фундацію «Fundacja na rzecz filmu Wołyń». На додачу, того ж року Польське телебачення (TVP) виділило режисеру ще 1 млн. злотих [Калішук]. Резонанс фільму та участь в його появі В. Смажовського не залишилась безслідною. За свою режисерську роботу митець в тому ж році був удостоєний державної нагороди «Хреста Кавалерського Ордена відродження Польщі» за «визначні заслуги перед польською культурою, за досягнення в художньо-творчій та громадській діяльності».

По-четверте, фільм впав у підготовлений українофобний ґрунт. 22 липня 2016 р. Сейм Польщі визнав події на Волині геноцидом польського народу, вчиненим українськими націоналістами, що викликало значний резонанс як в Польщі, так і в Україні [Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r...].

Окрім того, кількість українських заробітчан та емігрантів в Польщі дедалі збільшувалась, польські медіа неодноразово демонстрували червоно-чорні стяги демонстрантів на Майдані, натякаючи на посилення націоналістичних поглядів українців, а російська пропаганда та найбільш радикальні кола польського істеблїшменту відкрито проводили паралелі між учасниками Революції Гідності 2014 р. та нацистами Гітлерівської Німеччини.

«Wołyń» Смажовського отримала здебільшого позитивні оцінки польських кінокритиків, істориків та журналістів: «це фільм переконливий і до болю правдивий» [Kozubal] (тут та далі переклад з польської авторський), «Волинь» – це найкраща історична продукція за багато років» [Salański], «Можливо – бо це можна буде підтвердити через кілька років – маємо справу з найкращим польським історичним фільмом, який був знятий» [Cichoński] тощо.

Втім, інколи зустрічались і негативні відгуки (здебільшого серед опозиції чинної влади): «Твердження, що цей фільм має служити польсько-українському порозумінню, звучить як похмурий жарт... На екранах залишилися тільки банальщина, нудна жорстокість та оминання того, що вимагало б від режисера чогось більшого, ніж демонстрації різних сцен» [Kuisz, Wigura, 2016].

Дослідниця польсько-українських стосунків Людмила Стрільчук влучно підсумовує, що кінострічка «Wołyń», враховуючи численні перекручення фактів та оточуючі її скандали, може позмагатись за першість у номінації «найбільш негативний для українсько-польських стосунків фільм». А посилює її шанси на перемогу у цій номінації і той факт, що цей фільм за касовими зборами побив усі рекорди в країні за останні 10 років [Стрільчук, 2022, с. 51].

Наступною важливою подією української історії, над якою проводяться рефлексії в кінематографії – Революція Гідності. Польське суспільство по-різному відреагувало неї. Частина суспільства, включаючи ліберальні політичні кола, вбачали в цьому прояв євроінтеграційної інтенції українців, а також рішучий спротив знову втягнути себе в коло впливу москви. Проте чимало поляків, в тому числі консервативні кола, із занепокоєнням звертали увагу на ріст українського націоналізму. Виявлення національної самоідентифікації, що проявляється, поміж іншого, у демонстрації червоно-чорних стягів та портретів Степана Бандери, до якого у поляків різко негативне ставлення, трактувалось і як надмірний ріст націоналізму, і навіть як відродження фашизму. Не останнє місце у побудові цього наративу здійснила російська пропаганда, для якої відділити культурно та цивілізаційно українців від решти Європи – одне з найбільш пріоритетних завдань. На нашу думку, одним із найважливіших завдань кінематографу стосовно цієї теми виступає показ значущості цих подій, виявлення української жаги до незалежності (не тільки де-юре, але й де-факто), а також протиставлення московським тезам про «озброєний переворот в Києві та захоплення влади шайкою неонацистів».

Станом на 2022 рік українськими режисерами було знято понад 20 фільмів про Революцію Гідності, багато з яких були удостоєні почесних нагород та значної уваги громадськості. Зокрема, «Майдан» (2014 р., реж. Сергій Лозниця) отримав головну нагороду німецького фестивалю фільмів про права людини у Нюрнберзі та румунського кінофестивалю документального кіно в Сібіу [Що нового зняли та поставили про Євромайдан?]. «Все палає» (2014 р., реж. Олександр Течинський, Олексій Солодунов, Дмитро Стойков) отримав приз на німецькому кінофестивалі DOK Leipzig в категорії «видатний східноєвропейський фільм» [Що нового зняли та поставили про Євромайдан?]. «Євромайдан. Чорновий монтаж» (2014 р., реж. Роман Бондарчук, Володимир Тихий, Катерина Горностай, Андрій Литвиненко та ін.) на чеському кінофестивалі в Іглаві був нагороджений спеціальною відзнакою «Срібне око». Більшість з цих фільмів отримали теплі відгуки

на польських кінофестивалях.

Заслугує на увагу й чи не перший польський фільм про Євромайдан «Ріано» («Піаніно», 2015 р., реж. Віта Марія Дригас), який був відзначений на Краківському, Лодзькому, Познанському та Гданському кінофестивалях. Стрічка розповідає про те, як музичний інструмент може стати символом Революції та об'єднувати людей у складні часи, використовуючи силу музики.

Окремим дуже важливим напрямком польсько-української культурної співпраці, який інтенсивно розвивається, але поки що не знайшов комплексного аналізу в науковій літературі, є кінематографія сучасної російсько-української війни. Значимість цього напрямку важко переоцінити, адже ці фільми, окрім художньої цінності, несуть в собі просвітницькі риси, знайомлячи поляків із реаліями сучасного життя України. Більшість з них емоційно, але виважено та конструктивно, доводять кілька важливих постулатів. По-перше, ця війна – результат імперських амбіцій кремля, а не, як переконує російська пропаганда, «націоналістичного перевороту в Києві і негідської дискримінації російськомовного населення України». По-друге, багато українських емігрантів шукають притулок у Польщі не з метою пошуку безкоштовної допомоги та різноманітних пільг (хоча, безумовно, є й такі), а через зруйновані житла, втрачену роботу та цілком зрозумілого бажання втекти від жахів війни. По-третє, українські воїни, ціною своїх життів, боронять європейців від подальшої експансії росії на Захід, адже мрія кремля повернути собі кордони російської імперії озвучувалась вже неодноразово.

Окрім того, фільми про російсько-українську війну можуть чітко продемонструвати полякам образ ворога та нагадати про власні кривди, які вони зазнали спочатку від царської росії, а потім й від більшовиків. Як відомо, мало що може краще наводити містки порозуміння між особистостями чи навіть цілими народами, як наявність спільного, чітко окресленого ворога. Разом з тим варто зазначити, що польська підтримка українського кінематографу, а також активна допомога Україні в збереженні її самобутності й незалежності в політичному та культурному аспектах, повністю відповідає інтересам Польщі. На нашу думку, сучасна концепція місця України в зовнішньополітичному дискурсі Польщі характеризується дотриманням ідей публіциста, політика і громадського діяча Єжи Гедройця, який вважав, що без незалежної України неможлива незалежна Польща [Giedroyc a Ukraina, 2014, s. 11].

Прикладом польсько-української співпраці на згадану тематику є, зокрема, польсько-український фільм «Аліса в країні війни» (2015 р., реж. Аліса Коваленко, Любов Дуракова), що є хронікою кількох важливих подій початкового етапу російсько-української війни. Стрічка була знята за підтримки Culture.pl та Кіношколи Анджея Вайди, а також представлена на багатьох кінофестивалях, в тому числі Варшавському та Краківському [Legierska].

Інший важливий фільм, що покликаний розкри-

вати страшні таємниці російсько-української війни є «Syndrom Hamleta» («Синдром Гамлета», 2022 р., реж. Ельвіра Невера, Пйотр Росоловський), який чимось нагадує колективний сеанс психотерапії. Актори – реальні учасники бойових дій, які боронили (а деякі і продовжують боронити) Україну від рашистів. Стрічка отримала «Золотого лайконіка» за найкращий польський документальний фільм Краківського кінофестивалю [Staszczyszyn].

Польський фільм «W Ukrainie» («В Україні», 2023 р., реж. Томаш Вольські, Пйотр Павлуш) зображує повсякденне життя українців в містах та селах, які зазнали масових бомбардувань в 2022 р., і був представлений на німецькому кінофестивалі «Берлінале». Стрічка української режисерки Аліни Коваленко «Ми не згаснемо» (2022 р.), яка розповідає про життя української молоді в прифронтових містечках, отримала нагороду на німецькому кінофестивалі «goEast» та австрійському «CROSSING EUROPE Filmfestival Linz». Фільм був створений за підтримки Польського кіноінституту, а також Франції та США [Стрічку «Ми не згаснемо»...].

Цікавим зразком висвітлення російсько-української війни в кінематографі є литовсько-французько-українсько-польська воєнна драма «Іній» (2017 р., реж. Шарунас Бартас). Її особливість полягає в тому, що історія розповідає не про українця, а про молодого литовця, який везе гуманітарну допомогу в Україну і знайомиться з реаліями війни. Стрічка отримала міжнародну премію «Права людини в кіно» на кінофестивалі в Стамбулі [Фільм «Іній» отримав міжнародну премію...].

Висновки. Польсько-українська співпраця в галузі кінематографії продовжує активно розвиватися. Події Революції Гідності та російсько-українська війна сприяли збільшенню інтересу до України з боку польського суспільства та стали чи не основними темами для українського кінематографу. До основних видів польсько-української культурної співпраці в кінематографі ми б віднесли залучення польських та українських акторів до спільних зйомок, співпраця польських та українських режисерів, знімання фільму українськими режисерами за фінансовим чи ідейним сприянням польських культурних інституцій та поширення цих фільмів на польських кінофестивалях. Останній вид діяльності не варто недооцінювати, оскільки показ українських стрічок на польських кінофестивалях не тільки знайомить польську громадськість з художніми доробками України, але й доносить важливі соціально-політичні наративи про сучасну Україну. Зокрема, про підступність та цинічність російської агресії, про військові злочини, скоєні росіянами, про свідоме використання мовного питання задля розпалювання ворожнечі в Україні, про бажання більшості українців асоціювати себе з європейською цивілізацією, про добровільний (а не оплакуваний) характер Євромайдану тощо. Все це покликане сприяти польсько-українському порозумінню та добросусідству як на міждержавному, так і на міжособистісному рівнях.

Список використаних джерел

- Cichoński, M., 06.10.2016. «Wołyń» Mistrza Smarzowskiego boli. Ale nie zobaczyć tego filmu to grzech [RECENZJA]. *Dziennik.pl*. [Online]. Доступно: <https://film.dziennik.pl/recenzje/artykuly/532630,wolyn-smarzowski-recenzja.html> (дата звернення: 20.04.2023).
- Giedroyc a Ukraina. *Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej Kultury*, studia pod red. Magdaleny Semczyszyn i Mariusza Zajączkowskiego, Warszawa – Lublin – Szczecin. 2014, 335 s.
- Kęsik, J., 2003. Henryk Jan Józewski – polityk (1892 – 1981), *Niepodległość i Pamięć*, 10/1 (19), s. 161–177.
- Kozubal, M., 23.09.2016. Recenzja filmu «Wołyń» Wojciecha Smarzowskiego, *Rzeczpospolita*. [Online]. Доступно: <https://www.rp.pl/kultura/art3269701-recenzja-filmu-wolyn-wojciecha-smarzowskiego> (дата звернення: 15.04.2023).
- Kuisz, J., Wigura, K., 2016. «Wołyń». Kicz zła, *Kultura liberalna*, № 405. [Online]. Доступно: <https://kulturaliberalna.pl/2016/10/11/wolyn-recenzja-wigura-kuisz-przebaczenie/> (дата звернення: 25.04.2023).
- Legierska, A., 09.05.2016. «Alisa w krainie wojny» nagrodzona w Maroku, *Cultura.pl*. [Online]. Доступно: <https://culture.pl/pl/artykul/alisa-w-krainie-wojny-nagrodzona-w-maroku> (дата звернення: 27.04.2023).
- Sałański, M., 09.10.2016. Wołyń – reż. W. Smarzowski – recenzja i ocena filmu, *Serwis popularnonaukowy «Histmag»*. [Online]. Доступно: <https://histmag.org/Wolyn-rez.-W.-Smarzowski-recenzja-filmu-14058> (дата звернення: 04.04.2023).
- Staszczyszyn, B. «Syndrom Hamleta», reż. Elwira Niewiera, Piotr Rosołowski, *Cultura.pl*. [Online]. Доступно: <https://culture.pl/pl/dzielo/syndrom-hamleta-rez-elwira-niewiera-piotr-rosolowski> (дата звернення: 10.04.2023).
- Trudne braterstwo*. Internetowa baza filmu polskiego. [Online]. Доступно: <http://filmpolski.pl/fp/index.php/429901> (дата звернення: 12.04.2023).
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943 – 1945. *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*. М.Р. 2016 poz. 726. [Online]. Доступно: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20160000726/O/M20160726.pdf> (дата звернення: 22.04.2023).
- Wołyń. *Księgarnia internetowa «TaniaKsiążka.pl»*. [Online]. Доступно: <https://www.taniakniazka.pl/t/wolyn> (дата звернення: 12.04.2023).
- Брюховецька, Л., 2003. Богдан Зіновій Хмельницький, *КіноТеатр*, №3. [Online]. Доступно: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=110 (дата звернення: 20.04.2023).
- Брюховецька, Л., 2014. *Найцікавіша історія в Європі. Екранні версії*, Кінематографічні студії. Випуск другий, Київ, видавництво «Задруга», 496 с.
- Добош, Г., 26.10.2009. Союз Пілсудського і Петлюри: «за вашу і нашу свободу». *Радіо «Свобода»*. [Online]. Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/1860979.html> (дата звернення: 12.04.2023).
- Каліщук, О., 15.10.2016. «Волинь»: роздуми історика, *Historians*. [Online]. Доступно: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2029-oksana-kalishchuk-volyn-rozdumy-istoryka> (дата звернення: 20.04.2023).
- Кацуба, М., 2013. Художнє кіно як засіб формування масової політичної свідомості, *Політичний менеджмент*, № 1–2, с. 136–144.
- Пачос, Ю., 2012. Співпраця України і Польщі в галузі кінематографу за роки української незалежності (1991 – 2011), *Інтелегенція і влада: громад. - політ. наук. зб. Серія «Історія»*, Одес. нац. політехн. ун-т., Одеса, Вип. 26, с. 125–131.
- Покальчук, О., 04.10.2016. Польський фільм «Волинь»: спроба абортів стосунків між Києвом та Варшавою, *Інформаційно-аналітичний портал «Хвиля»*. [Online]. Доступно: <https://hvylya.net/analytics/history/polskiy-film-volin-sproba-abortu-stosunkiv-mizh-kiyevom-ta-varshavoju.html> (дата звернення: 12.04.2023).
- Руда, О., 2011. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці, *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, Вип. 3–4, с. 250–267.
- Стрільчук, Л., 2022. Пам'ять про українсько-польський міжнародний конфлікт на Волині у роки Другої світової війни у сучасному польському суспільстві (на прикладі кіно), *Всеукраїнський науковий часопис «Літопис Волині»*, № 26, с. 49–54.
- Стрічку «Ми не згаснемо» Аліси Коваленко номіновано на престижну Documentary Award на Берлінале, *Одеська Кінокомісія ODESA FILM OFFICE*. [Online]. Доступно: <https://odesafilmmoffice.org.ua/ru/posts/strichku-mi-ne-zgasnemo-alisi-kovalenko> (дата звернення: 15.04.2023).
- Ткачук, А., 2013. Сучасна українська історіографія про дослідження польськими істориками постаті Богдана Хмельницького, *Чорноморський літопис*, Вип. 7, с. 141–148.
- Фільм «Іній» отримав міжнародну премію «Права людини в кіно» у Стамбулі, *Детектор Медіа*. 18.04.2018. [Online]. Доступно: <https://web.archive.org/web/20180620054218/http://detector.media/infospace/article/136728/2018-04-18-film-inii-otrimav-mizhnarodnu-premiyu-prava-lyudini-v-kino-u-stambuli/> (дата звернення: 08.04.2023).
- Хилько, М., 2003. Міфологеми та реальна готовність України до процесу соціальних трансформацій, *Carpatica-Karpatika*, Ужгород: Вид-во УжНУ, № Вип. 25: Актуальні проблеми української політології, с. 282–295.
- Черкавський, П., 2016. Близькі незнайомці. Образ України в польському кіно після 1989 року, *Studia Filmoznawcze*, № 37, с. 257–269.
- Що нового зняли та поставили про Євромайдан? *BBC News. Україна*. 25.11.2015. [Online]. Доступно: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151120_maidan_films_theatre_she (дата звернення: 20.04.2023).
- Ясіна, Л., 2012. Від міфів до правдоподібних міфів, *Український журнал*, 1–2, с. 20–23.
- Ясіна, Л., 2013. Не лише «У темряві», або Польське кіно і українці, *Україна модерна*, № 20, с. 362–372.

References

- Bruihkovetska, L., 2003. Bohdan Zinovii Khmelnytskyi [Bohdan Zinovii Khmelnytskyi], *KinoTeatr*, № 3. [Online]. Dostupno: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=110 (data zvernennya: 20.04.2023). (in Ukrainian).
- Bruihkovetska, L., 2014. *Naitsikavisha istoriia v Yevropi. Ekranni versii [The most interesting story in Europe. Screen versions]*, Kinematografichni studii. Vypusk druhyi, Kyiv, vydavnytstvo «Zadruha», 496 s. (in Ukrainian).
- Cherkavskiy, P., 2016. Blyzki neznaiomtsi. Obraz Ukrainy v polskom kino pislia 1989 roku [Close strangers. The image of Ukraine in Polish cinema after 1989], *Studia Filmoznawcze*, № 37, s. 257–269. (in Ukrainian).

- Cichoński, M., 06.10.2016. «Wołyń» Mistrza Smarzowskiego boli. Ale nie zobaczyć tego filmu to grzech [RECENZJA], *Dziennik.pl*. [Online]. Dostupno: <https://film.dziennik.pl/recenzje/artykuly/532630,wolyn-smarzowski-recenzja.html> (data zvernennya: 20.04.2023). (in Polish).
- Dobosh, H., 26.10.2009. Soiuz Pilsudskoho i Petliury: «za vashu i nashu svobodu» [Union of Pilsudski and Petliura: «for your freedom and ours»], *Radio «Svoboda»*. [Online]. Dostupno: <https://www.radiosvoboda.org/a/1860979.html> (data zvernennya: 12.04.2023). (in Ukrainian).
- Film «Inii» otrymav mizhnarodnu premiiu «Prava liudyny v kino» u Stambuli [The film «Frost» received the international award «Human Rights in Cinema» in Istanbul], *Detektor Media*, 18.04.2018. [Online]. Dostupno: <https://web.archive.org/web/20180620054218/http://detektor.media/infospace/article/136728/2018-04-18-film-inii-otrimav-mizhnarodnu-premiyu-prava-lyudini-v-kino-u-stambuli/> (data zvernennya: 08.04.2023). (in Ukrainian).
- Giedroyc a Ukraina. *Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej Kultury*, studia pod red. Magdaleny Semczyszyn i Mariusza Zajączkowskiego, Warszawa – Lublin – Szczecin, 2014, 335 s. (in Polish).
- Kalishchuk, O., 15.10.2016. «Volyn»: rozдумы історика [«Volyn»: reflections of a historian], *Historians*. [Online]. Dostupno: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2029-oksana-kalishchuk-volyn-rozдумы-istoryka> (data zvernennya: 20.04.2023). (in Ukrainian).
- Katsuba, M., 2013. Khudozhnie kino yak zasib formuvannia masovoi politychnoi svidomosti [Art cinema as a means of forming mass political consciousness], *Politychnyi menedzhment*, № 1–2, s. 136–144. (in Ukrainian).
- Kęsik, J., 2003. Henryk Jan Józewski – polityk (1892 – 1981), *Niepodległość i Pamięć*, 10/1 (19), s. 161–177. (in Polish).
- Khylo, M., 2003. Mifolohemy ta realna hotovnist Ukrainy do protsesu sotsialnykh transformatsii [Mythology and real readiness of Ukraine for the process of social transformations], *Carpatica-Karpatyka*, Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU, № Vyp. 25: Aktualni problemy ukraińskiej politologii, s. 282–295. (in Ukrainian).
- Kozubal, M., 23.09.2016. Recenzja filmu «Wołyń» Wojciecha Smarzowskiego, *Rzeczpospolita*. [Online]. Dostupno: <https://www.rp.pl/kultura/art3269701-recenzja-filmu-wolyn-wojciecha-smarzowskiego> (data zvernennya: 15.04.2023). (in Polish).
- Kuisz, J., Wigura, K., 2016. «Wołyń». Kicz zła, *Kultura liberalna*, № 405. [Online]. Dostupno: <https://kulturaliberalna.pl/2016/10/11/wolyn-recenzja-wigura-kuisz-przebaczenie/> (data zvernennya: 25.04.2023). (in Polish).
- Legierska, A., 09.05.2016. «Alisa w krainie wojny» nagrodzona w Maroku, *Cultura.pl*. [Online]. Dostupno: <https://culture.pl/pl/artykul/alisa-w-krainie-wojny-nagrodzona-w-maroku> (data zvernennya: 27.04.2023). (in Polish).
- Pachos, Yu., 2012. Spivpratsia Ukrainy i Polshchi v haluzi kinematohrafu za roky ukraińskiej nezalezhnosti (1991 – 2011) [Cooperation between Ukraine and Poland in the field of cinema during the years of Ukrainian independence (1991 – 2011)], *Intelihtentsiia i vlada: hromad.-polit. nauk. zb. Seriia «Istoriia»*, Odes. nats. politekhn. un-t., Odesa, Vyp. 26, s. 125–131. (in Ukrainian).
- Pokalchuk, O., 04.10.2016. Polski film «Volyn»: sproba abortu stosunkiv mizh Kyievom ta Varshavoiu [The Polish film «Volyn»: an attempt to abort relations between Kyiv and Warsaw], *Informatsiino-analitychnyi portal «Khvyliia»*. [Online]. Dostupno: <https://hvyliia.net/analytics/history/polskiy-film-volin-sproba-abortu-stosunkiv-mizh-kyievom-ta-varshavoyu.html> (data zvernennya: 12.04.2023). (in Ukrainian).
- Ruda, O., 2011. Formuvannia istoriohrafichnogo obrazu ukraińskoho kozatstva v polskii istorychnii dumtsi [Formation of the historiographic image of the Ukrainian Cossacks in Polish historical thought], *Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, Vyp. 3–4, s. 250–267. (in Ukrainian).
- Sałański, M., 09.10.2016. Wołyń – reż. W. Smarzowski – recenzja i ocena filmu. *Serwis popularnonaukowy «Histmag»*. [Online]. Dostupno: <https://histmag.org/Wolyn-rez.-W.-Smarzowski-recenzja-filmu-14058> (data zvernennya: 04.04.2023). (in Polish).
- Shcho novoho znaly ta postavyly pro Yevromaidan [What was new about Euromaidan?], *BBC News. Ukraina*, 25.11.2015. [Online]. Dostupno: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151120_maidan_films_theatre_she (data zvernennya: 20.04.2023). (in Ukrainian).
- Staszczyszyn, B. «Syndrom Hamleta», reż. Elwira Niewiera, Piotr Rosołowski, *Cultura.pl*. [Online]. Dostupno: <https://culture.pl/pl/dzielo/syndrom-hamleta-rez-elwira-niewiera-piotr-rosolowski> (data zvernennya: 10.04.2023). (in Polish).
- Strichku «My ne zghasnemo» Alisy Kovalenko nominovano na prestyzhnu Documentary Award na Berlinale [Alisa Kovalenko's film «We Will Not Fade Away» was nominated for the prestigious Documentary Award at the Berlinale], *ODESA FILM OFFICE*. [Online]. Dostupno: <https://odesafilmmoffice.org.ua/ru/posts/strichku-mi-ne-zgasnemo-alisi-kovalenko> (data zvernennya: 15.04.2023). (in Ukrainian).
- Strilchuk, L., 2022. Pam'iat pro ukraińsko-polskyi mizhnatsionalnyi konflikt na Volyni u roky Druhoi svitovoi viiny u suchasnomu polskomu suspilstvi (na prykladi kino) [Memory of the Ukrainian-Polish inter-ethnic conflict in Volyn during the Second World War in modern Polish society (using the example of cinema)], *Vseukraińskyi naukovyi chasopys «Litopys Volyni»*, № 26, s. 49–54. (in Ukrainian).
- Tkachuk, A., 2013. Suchasna ukraińska istoriohrafia pro doslidzhennia polskymy istorykami postati Bohdana Khmelnytskoho [Modern Ukrainian historiography on the research of Bohdan Khmelnytskyi by Polish historians], *Chornomorskyi litopys*, Vyp. 7, s. 141–148. (in Ukrainian).
- Trudne braterstwo*. Internetowa baza filmu polskiego. [Online]. Dostupno: <http://filmpolski.pl/fp/index.php/429901> (data zvernennya: 12.04.2023). (in Polish).
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943 – 1945. *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*, M.P. 2016 poz. 726. [Online]. Dostupno: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20160000726/O/M20160726.pdf> (data zvernennya: 22.04.2023). (in Polish).
- Wołyń. *Księgarnia internetowa «TaniaKsiazka.pl»*. [Online]. Dostupno: <https://www.taniaksiazka.pl/t/wolyn> (data zvernennya: 12.04.2023). (in Polish).
- Yasina, L., 2012. Vid mifiv do pravdopodobnykh mifiv [From myths to plausible myths], *Ukraińskyi zhurnal*, 1–2, s. 20–23. (in Ukrainian).
- Yasina, L., 2013. Ne lyshe «U temriavi», abo Polske kino i ukraintsi [Not only «In the Dark», or Polish Cinema and Ukrainians], *Ukraina moderna*, № 20, s. 362–372. (in Ukrainian).

Edgar Bosak

Postgraduate student of the Department Of Ancient, Middle Ages and Premodern History of Ukraine,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

VECTORS OF MODERN POLISH-UKRAINIAN COOPERATION IN CINEMATOGRAPHY

The article is devoted to the importance of modern cinematography in developing Polish-Ukrainian cultural cooperation. Attention is drawn to cinematography's special features, making it an essential mediator for transmitting important socio-political narratives. The main thematic vectors of modern Polish-Ukrainian cinematography are analyzed in the chronological sequence of historical events. The main thematic areas are defined as the era of the Cossacks, the liberation struggle of the Ukrainian people of 1917 – 1921, the events of the Second World War, the «Volyn tragedy,» the Revolution of Dignity, and the modern Russian-Ukrainian war. The article provides examples of Polish-Ukrainian cooperation in cinematography: the involvement of Polish and Ukrainian actors in one film, the cooperation of Polish and Ukrainian directors, the creation of feature films by Ukrainian directors with the support of Polish cultural institutions, and the introduction of these films by the Polish public at cinema festivals. Attention is drawn to the peculiarities of each topic. In particular, films about the Cossack era have noticeable differences in interpretation, which is caused by the still-existing differences in Polish and Ukrainian historiography regarding the figure of B. Khmelnytskyi and the Cossacks in general. The subject of 1917 – 1921 is revealed rather weakly, and the main event around which discussions take place is the Union «Pilsudskyi-Petlyura» (Warsaw Treaty of 1920). Perhaps the most irritating and dangerous for Polish-Ukrainian relations is the topic of the «Volyn Tragedy,» which has a special significance in the historical memory of the Polish and Ukrainian peoples. For the most part, films on this topic are documentaries based on the memories of eyewitnesses. A new phenomenon is feature films on the topic of the Revolution of Dignity and the modern Russian-Ukrainian war. First of all, they are designed to counteract Russian propaganda, to acquaint the Polish public with the true intentions of Russia, and to draw the attention of the world community to this problem.

Keywords: cinematography, film festivals, culture, Ukrainian-Polish relations, Revolution of Dignity, Warsaw.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477.87):2-523.6"13/15"

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(48\).2023.280217](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(48).2023.280217)

ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВЕ СТАНОВИЩЕ МОНАСТИРІВ ОРДЕНУ СВ. ПАВЛА ВІДЛЮДНИКА НА ТЕРИТОРІЇ УЖАНСЬКОГО КОМІТАТУ У XIV – XVI СТ.

Оксана Ферков

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: oksana.ferkov@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8546-401X>

Одночасно із утворенням Егерської єпархії у північно-східних комітатах Угорщини почали розселятися монахи різних католицьких орденів, свої осередки мали монахи-францисканці, домінікани і трохи пізніше пауліни-відлюдники. У XIV ст. були засновані монастирі ордену на території сучасної Ужанщини: поблизу теперішніх сіл Есень, Вовкове та міста Ужгороді. Засновниками і патронами цих монастирів були місцеві землевласники з роду Бакиша, Часловці, Другети, Стрітеї та інші. Важливо знати, що в більшості випадків католицькі релігійні ордени поряд із місіонерською, пасторальною, тобто духовною діяльністю займалися і веденням господарства, будівництвом своїх осель (монастирів) тощо. Починаючи від часу заснування монастиря і отримання перших земельних наділів впродовж XIV – XV ст. вони ставали землевласниками. Це, у свою чергу, призводило до неминучих конфліктів із сусідами, тощо. Із середини XVI ст. монахи зазнавали утисків із боку шляхтичів-протестантів. Відомі випадки нападів на монастирські будівлі і землі, грабежі, навіть побиття і вбивства монахів. Така ситуація пришвидшила занепад монастирських господарств. Реформація докорінно змінила конфесійну картину регіону. На кінець XVI ст. аристократи і шляхтичі, значна частина простолюду стали протестантами. Навіть частина православних русинів формально прийняли протестантське віровчення. Тож, загальна ситуація не сприяла поверненню католицьких монахів, зокрема паулінів до своїх колишніх монастирів. Контрреформаційна хвиля середини XVII ст. тільки частково змінила ситуацію. Орден св. Павла повернув невелику частку колишніх володінь. Втім, до колишніх монастирів на території Ужанщини відлюдники так і не повернулися. На жаль, сучасна історіографія привертає недостатньо уваги цій проблематиці. Якщо загальна історіографія з середньовічної історії ордену паулінів є задовільною, то діяльність відлюдників в окремих регіонах, у тому числі і на території сучасного Закарпаття вивчена не достатньо. Отож, дослідження земельно-майнового становища паулінів-відлюдників допоможе окреслити масштаби матеріальних втрат ордену в північно-східних комітатах, зокрема Ужанщині, зрозуміти мотивації та зусилля керівництва ордену у справі повернення втрачених землеволодінь.

Ключові слова: орден св. Павла Відлюдника, монастирські господарства, Другети, Реформація, секуляризація, угварські пауліни, паулінські монастирі

Постановка проблеми. Одночасно із оформленням церковної організації Католицької Церкви в Угорщині та утворенням Егерської єпархії в окраїнні райони стали розселятися монахи різних католицьких орденів. Так, вже у XIII ст. у північно-східних комітатах Угорщини свої осередки створили монахи-францисканці, домінікани і трохи пізніше пауліни-відлюдники. У період активного розселення паулінів – XIV ст. – засновані монастирі ордену на території сучасної Ужанщини: поблизу теперішніх сіл Есень, Вовкове та міста Ужгород. Засновниками і патронами цих монастирів були місцеві землевласники з роду Бакиша, Часловці, Другети, Стрітеї та інші. Важливо знати, що в більшості випадків католицькі релігійні ордени поряд із місіонерською, пасторальною, тобто духовною діяльністю займалися і веденням господарства, будівництвом своїх осель (монастирів) тощо. Саме монахи-пауліни відомі в історії як чудові садівники і виноградарі. Впродовж XIV – XV ст. паулінські монастирі ставали землевласниками. Це, у свою чергу, призводило до господарських контактів та до

неминучих конфліктів із сусідами. Із середини XVI ст. монахи зазнавали утисків із боку шляхтичів-протестантів. Відомі випадки нападів на монастирські будівлі та землі, грабежі, навіть побиття і вбивства монахів. Така ситуація пришвидшила занепад монастирських господарств та переселення монахів у безпечні місця. Реформація докорінно змінила конфесійну картину регіону. На кінець XVI ст. аристократи, шляхтичі та значна частина простолюду стали протестантами. Навіть частина православних русинів формально прийняли протестантське віровчення (під впливом землевласника Другета і ненадовго – *авт.*). Тож, загальна ситуація не сприяла поверненню католицьких монахів, зокрема паулінів до своїх колишніх монастирів. Контрреформаційна хвиля середини XVII ст. тільки частково змінила ситуацію. Орден св. Павла повернув невелику частку колишніх володінь. Втім, до колишніх монастирів на території Ужанщини відлюдники так і не повернулися. Отож, дослідження земельно-майнового становища паулінів-відлюдників допоможе окреслити масштаби матеріальних втрат ордену в північно-

східних комітатах, зокрема Ужанщині, зрозуміти мотивації та зусилля керівництва ордену у справі повернення втрачених землеволодінь.

Стан дослідження проблеми. Історія католицьких релігійних орденів на території комітатів Північно-Східної Угорщини, зокрема тернах сучасної Ужанщини практично не досліджувалася у вітчизняній, зокрема крайовій історіографії. Отож, немає фахових праць, присвячених історії монахів-відлюдників, їх монастирів та земельно-майновому становищу. Зарубіжна історіографія (угорська і словацька) також скромна у цій тематиці. Хоча існують кілька фахових досліджень про орден св. Павла, монастирське життя у Середньовіччі, відродження діяльності паулінів у період Контрреформації, але всі вони охоплюють значно ширшу географію, аніж сучасна Ужанщина і не вдаються у деталізацію по окремим монастирям.

Деяку інформацію про діяльність паулінів на території Ужанського та суміжних комітатів можемо віднайти в узагальнюючих дослідженнях з історії ордену св. Павла Відлюдника Е. Кішбана [Kisbán, 1938], А. Курца [Kürsch, 1898]. Історія «відродження» ордену та місіонерська діяльність у ранньому новому часі висвітлена у дослідженні Ф. Галла [Galla, 2015]. Ґрунтовне дослідження про особливості монастирського господарювання ордену св. Павла Відлюдника створено угорською дослідницею Беатріке Ромахані [F. Romhányi, 2010].

Тобто загальна історіографія з середньовічної історії ордену паулінів є задовільною, втім діяльність відлюдників в окремих регіонах, у тому числі і на території сучасного Закарпаття вивчена не достатньо.

Джерельна база історії ордену паулінів на сьогодні вже достатньо опрацьована науковцями. Більша частина архівних матеріалів, зокрема Фонду ордену паулінів Державного Архіву Угорщини є опублікована у різних документальних збірниках. Введено у науковий обіг інвентар [Gyöngyösi 1521 – 1522]⁹ та першу історію ордену [Gyöngyösi, 1988; Gyöngyösi, 1991] написану у 1520 – 1522 pp.¹⁰

Середньовічні грамоти засвідчують заснування монастирів, факт дарування їм землі та майнові конфлікти між монахами та дрібними землевласниками. Наприклад, кілька таких грамот виявлено стосовно монастиря паулінів в Есень [ZO, 1874, 379. old., HO, 1876, 169. old., AO, 2004, 161. old.], монастиря Вілле (Веля) [PL, 2008, 104–106. old.], Унгвар [CD, 1843, 148. old.].

Отже, можемо констатувати, що на сьогодні проблематика земельно-майнового становища середньовічних паулінських монастирів Ужанського комітату та суміжних земель ще не вивчена. Всебічне дослідження історії ордену св. Павла Відлюдника на

території сучасного Закарпаття значно розширить наші знання про минуле цього регіону.

Метою нашого дослідження є зібрати і проаналізувати усі доступні відомості про діяльність монастирів паулінів, які існували на території сучасної Ужанщини, прослідкувати земельно-майнове становище монастирів та взаємовідносини з сусідами – місцевими шляхтичами.

Виклад основного матеріалу. Орден Святого Павла Першого Відлюдника (Ordo S. Pauli Primi Eremitae, OSPPE) це єдиний чернечий орден, який заснований на території Угорщини. Першу обитель заснував Блаженний Евзебій, колишній естергомський канонік, бл. 1250 р. Інституційне оформлення чернечого ордену тривало довго. Папське підтвердження отримали у 1308 р., а в 1328 р. новий орден мав вже свій статут. Поступово зростала кількість монастирів та чисельність монахів. Справжній розквіт діяльності паулінів в Угорщині припадає на добу правління королів династії Анжу та Люксембургів.

У цей період орден паулінів поширює свою місіонерську діяльність на усі регіони Угорщини та за її межі. У XIV ст. виникають кілька монастирів ордену на північно-східній окраїні королівства, зокрема на території Ужанського, Березького та Марамороського комітатів (частково це сучасна Закарпатська область України).

Засновниками і покровителями новостворених монастирів були як світські особи (місцеві шляхтичі Другети, Часлоці, Бакша/Есені), так і королівські особи (королева Єлизавета). Заснування супроводжувалося певним даруванням: землі, на якій зводився монастир та церква, орні наділи чи виноградники, які мали забезпечити необхідні продукти для монахів. Джерела вказують на іншого роду дарування, про що мова піде нижче. З часом володіння монастирів могли зростати чи навпаки, занепадати. Напередодні Реформації помітно занепад кількох монастирів ордену паулінів, зокрема і на території нашого краю. Реформація та державно-політичне роз'єднання Угорщини у середині XVI ст. прискорили знелюднення монастирів. Землеволодіння та монастирські будівлі стали об'єктом секуляризації з боку місцевих шляхтичів (Перені, Добо, Другети тощо). Монахи втікали у безпечні місця, але мали надію згодом повернутися. Цього не сталося і жоден із досліджуваних нами паулінських монастирів не відновив свою діяльність у період Контрреформації.

Хронологічно першим монастирем ордену паулінів на території сучасного Закарпаття було засновано монастир біля села Есень¹¹. Видатний угорський історик Янош Карачоні появу монастиря паулінів в Есені датує 1270 pp., тобто практично пов'язує із заснуванням самого села [Karácsonyi, 1900, 223. old.]. Інший дослідник – Еміл Кішбан – називає роком заснування монастиря 1356 р. [Kisbán, 1938, 90. old.] і пов'язує цю подію із діяльністю місцевих землевласників з роду Бакша – сином Симеона Есені Томашем. Нам вдалося віднайти згадку про конфлікт

⁹ Inventarium Paulinorum – це власне є реєстр, виявлених документів в монастирських архівах.

¹⁰ Дендеші у 1520 – 1522 роках, як генеральний абат ордену паулінів, здійснив візитацію усіх існуючих монастирів на території Угорщини. Ним складено реєстр виявлених у монастирських архівах документів. Завершено реєстр бл. 1522 р. Цінність рукописного тексту, об'єм якого усього 88 сторінки, насамперед у тому що після відомих політичних подій середини – другої половини XVI ст. більшість монастирських архівів були знищені [див. Ферков, 2019, с. 79].

¹¹ Поселення доби Арпадовичів, перша писемна згадка із 1270 р. Адміністративно село було у складі комітату Саболич.

землевласників Есені з монахами-паулінами за 1341 р. [АО, 2004, 161. old.], що може свідчити про присутність паулінів ще до 1356 р.

На користь гіпотези про поселення паулінів біля Есеня раніше 1356 р. свідчить документ у якому королева Єлизавета просить дозволу від папи римського на заснування і будівництво шляхтичами монастирів ордену св. Павла без згоди єпископів. Королева просить підтвердити право патронажу шляхти над такими церковними об'єктами [Pór, 1892, 598. old.]. Серед двох монастирів на будівництво яких дав дозвіл папа був есенський.

Припускаємо, що монахи пауліни оселилися поблизу села Есень у 1340-х роках, могли користуватися невеликими земельними угіддями, що і спровокувало непорозуміння з сусідами. А ось документальна/письмова фіксація заснування обителі та дарування земель відбулася бл. 1356 р.

У другій половині 1360-х рр. монахи часто конфліктують з сусідами-землевласниками через порушення меж земель [ZO, 1874, dok. 273].

Які були джерела прибутків монахів? Насамперед монахи-пауліни есенського монастиря забезпечували свої потреби за рахунок земель, які здобули різними способами: у користування, в дарунок і купівлею. У 1370-х рр. патронами монастиря були сини Симеона з роду Бакша (Ваха, Baksa). Отож, ймовірно вони і надали землі монастирю. Цю традицію продовжували нащадки Симеона. У 1391 р. Імре та Міклош дарують монастирській церкві Пресвятої Діви землі у вигині річки Тиси в межах села Есень, а також ставок Іштєнеш [DAP, 1975, 140. old.].

Варто зауважити, що у перші десятиліття існування монастиря біля Есеня чітких меж і розмірів земельних наділів визначено не було. Це згодом викликало непорозуміння між монахами і шляхтичами. 1391 р. керівник ордену Тристан вимагає чіткого визначення меж земельних володінь есенського монастиря. На місце прибули представники конвенту і королівські люди, але сталася сутичка ймовірно із людьми шляхтичів (джерело не називає з ким саме – *авт.*). Було поранено ножом секретаря керівника ордену фратера Петера та кількох інших монахів монастиря [DAP, 1975, 140. old.]. Згодом відбулося засідання королівського суду, на якому монахи вимушені були визнати, що шляхтичі Есені є патронами монастиря і що межі земель не були встановлені, але монахи від землевласників отримували щорічно таку кількість землі для обробітку, яка мала забезпечити необхідні продукти для 3–4 монахів зі слугами і худобою. Тобто, початково патрони виділяли певні земельні наділи, розміри могли відрізнятися з року в рік. Чітке встановлення меж і розмірів землеволодінь монастиря запроваджено вже після цього конфлікту.

Поступово монахи збільшують розміри своїх володінь. Відомими є випадки купівлі.

Окремим джерелом прибутків есенського монастиря були виноградники. У 1381 р. купили виноградник за 39 форінтів у Балажа Легімсї на горі Магаш в Уйгелі (суч. Шатораліауйгель, Угорщина) [DAP, 1975, 140. old.]. Знаємо і про дарування виноградників монастирю. Так, 1479 р. коваль Імре,

який жив у монастирі подарував два своїх виноградників паулінам. Ці виноградники також були в районі Уйгеля [DAP, 1975, 140. old.].

Впродовж XV ст. есенські пауліни розширювали свої земельні володіння за рахунок купівлі нових наділів. 1482 р. за 400 форінтів викупили острів Дешемезо і хутір Лапоня з лісами та ріллею у шляхтичів Ендеші, через два роки за 80 золотих форінтів викупили курію Ендеші у Яноша Золанці [DAP, 1975, 140. old.]. Тож у володінні есенських монахів-паулінів були десятки земельних наділів у поселеннях комітату Саболич Ендеш, Кішфалуд, Дешеш [Borovszky, 1900]. Можемо припускати, що монахи мали значні грошові прибутки, якщо могли купувати землі. Це могли бути прибутки із продажу вина чи саме з митного збору через переправу. Не маємо відомостей про те чи мали есенські монахи млин, за користування якого також могли б мати гроші.

Про існування рибного ставка відомо вже з перших років існування монастиря. У 1358 р. пауліни отримали і другий рибник вже від онуків засновника [Romhányi, 2007, 331. old.].

Право на половину митного збору за переправу через річку Тису паулінам дарував місцевий шляхтич Альберт Лошонці у 1463 р. [DAP, 1975, 140. old.]. Тож видається логічним, що монахи мали грошові прибутки. Отже, земельні наділи, виноградник, рибник і прибутки з мита мали забезпечити проживання кількох монахів (3–4 !) монастиря паулінів біля села Есень.

Поширення Реформації кардинально змінило ситуацію. Католицькі монастирі опустіли, їхні господарства занепали і потрапили до рук світських власників, насамперед місцевих шляхтичів, які використали ситуацію і силою захопили монастирські маєтки. Хронологію зміни власників монастирських маєтків поки встановити не вдалося. Однак, за матеріалам опису землеволодінь середини XVI ст. нами виявлено усього один селянський наділ у селі Чертеж Ужанського комітату і двох желярів, які працювали на користь монастиря [Maksay, 1990, 842. old.]. На території Саболичського комітату згадок про землеволодіння есенських монастирів у цих описах не має. Ймовірно, після того як монахи залишили свою обитель землі відразу були «повернуті» (захоплені) колишніми чи «новими» власниками. Керівництво ордену кілька разів протестувало проти силового захоплення маєтків монастиря. Так у 1550 р. есенські монахи просять у короля захисту від зловживань лютеранина Ференца Чапі [ETE, 1912, 452 old.]. Що ж зробив цей шляхтич? Із тексту випливає, що шляхтич неодноразово грабував монастир і церкву, виніс усі коштовні предмети, захопив землі. Навіть дружина Ференца Чапі приходила в церкву і ображала монахів лайливими словами, називала їх «стриженими собаками». На цей час у монастирі залишилося усього двоє монахів, вони не мали харчів та іншого необхідного для життя. Єдиним порятунком була поміч від препоста Лелеського монастиря, який час від часу надавав їм харчі. Тож монахи просять заступництва від короля, бо через голод будуть вимушені покинути монастир. Ймовірно це сталося

дуже скоро. На середину 1550 рр. есенський монастир був пустий. Еміл Кішбан вважав, що будівля монастиря була зруйнована загонами Габора Бетлена, тобто на початку XVII ст. [Kisbán, 1938, 171. old.]. Будівельний матеріал із руїн монастиря та церкви був використаний місцевими жителями для зведення реформатської церкви [Haraszy, 1931, 175. old.]. У період активного католицького оновлення керівництво ордену паулінів відчайдушно намагалося повернути свої колишні будівлі і маєтки [DAP, 1975, 142. old.], але не досягли успіху.

Краєзнавці припускають, що паулінський монастир біля села Есень знаходився на пагорбі Каполна, там де нині розкинувся сільський цвинтар [Németh, 2013, 28. old.; Badó, 2006]. Місцеві жителі під час риття могил знаходять різні кам'яні уламки і підземні порожнини, що можуть бути залишками монастирської будівлі, підвалів [Ferkó, 2020, 90. old.]. Сільський цвинтар на сьогодні є діючим і мало ймовірно є проведення тут археологічних розкопок для виявлення залишків паулінського монастиря чи церкви.

Отже, монастир паулінів біля села Есень був одним з перших обителів ордену св. Павла на території сучасного Закарпаття. Монахи поселилися тут у 40 – початку 50-х рр. XIV ст. монастир був невеликим, перебувало у ньому 3–4 ченців. Засновники монастиря – це місцеві землевласники з роду Бакша. Вони давали у користування землі, дарували виноградники, право збору мита тощо. Есенський монастир занепав і опустів у роки наступу Реформації. Повернутися монахи сюди більше не змогли.

Відносно недалеко від Есеня були ще два монастирі ордену св. Павла – це в містечку Унгвар (суч. Ужгород) та біля сучасного села Вовкове.

Писемні джерела чітко фіксують появу цих монастирів наприкінці XIV ст. – в Ужгороді 1384 р. та біля села Вовкове 1380 р. Обидва монастирі були засновані місцевими шляхтичами – Горянськими Другетами і Часловці відповідно. Тобто ці шляхтичі мали право патронажу над обителями, дарували монахам орні землі, луки, ліси, виноградники, ставки, давали дозвіл на будівництво та використання млинів тощо.

Монастир Вілье (Wylle, Vylle) заснований в честь св. Марії сім'єю Часловці (Császlóci) 1380 р. на землях Валка (Вовкове, Valkaja). Монахи отримали землі у межах села Валка (суч. Вовкове) на південний-захід від Середнього, між потічками Велля і Солочина [DAP, 1978, 221. old.]. У 1393 р. сім'я Часловці розділила землі між братами, але патронаж над монастирем паулінів та усіма іншими церквами залишився спільним [PL, 2008, dok. 168.]. Перший історіограф паулінів Г. Дендеші початок будівництва монастиря датує 1400 роком [Gyöngyösi, 1988, 39. old.; Kisbán, 1938, 109. old.].

Впродовж XIV ст. монастир розширює свої землеволодіння за рахунок дарувань місцевих шляхтичів та інших осіб. Наприклад, джерела двічі називають дарувальниками кравців – у 1477 р. і в 1479 р. [DAP, 1978, 221. old.]. Грамоти називають кравців із Лампертсаса. У першому випадку

подарований виноградник, а в другому – будинок. На жаль, нам не вдалося локалізувати де саме були ці виноградники і будинок, однозначно нові дарування були віддалено від монастиря. Монахи володіли виноградниками і безпосередньо в межах села Валка, у Чертежі, а з 1519 р. – в Ігнеці (суч. Зняцево), які даровані шляхтичем Анталом Палоці [DAP, 1978, 221. old.]. Тобто, станом на початок XVI ст. віллянські монахи-відлюдники були землевласниками. У їх володінні були орні поля, виноградники, сади. Крім цього Антал Палоці виділив для утримання монахів десятину і дев'ятину із урожаю зерном та іншими продуктами із власних земель.

В цей час сталися і доволі неприємні події, які порушили звичне монастирське життя. У 1493 р. місцеві русини пограбували і спалили монастир [DAP, 1978, 221. old.]. Одного з ченців було вбито. Монахи на деякий час залишили свою обитель. Через кілька років, не пізніше 1510-х рр., вони повернулися і відбудували монастир. Джерела підштовхнуть на припущення, що за відсутності монахів їхні землі були передані в оренду. Так, до прикладу відомо, що 1510 р. дружина Міклоша Немет Маргіта повернула віллянським монахам унгарський виноградник [Kisbán, 1938, 157. old.; DAP, 1978, 222. old.].

Серед патронів монастиря був ще один місцевий шляхтич – Ласло Стрітеї [Gyöngyösi, 2007, 78. old.; DAP, 1978, 221. old.]. Він у 1517 р. подарував два багаті йобадські наділи (на яких жили залежні селяни – йоббады) у своєму маєтку Чертеж, викуплені раніше у Іоана Собранці.

Віллянський монастир був не великий, проживало у ньому 4–6 ченців. Не відомо з яких причин (господарська криза, напади русинів, тощо) монахи ще до 1542 р. залишили монастир. У цей рік землі віллянського монастиря були вже у руках братів Добо. Точні обставини здобуття чи захоплення братами Добо земель і виноградників паулінів ми не знаємо. Припускаємо, що Добо скористалися загальним антикатолицькими настроями і подібно до інших шляхтичів-прихильників ідей Лютера силою захопили монастирські угіддя. У 1543 р. брати Добо – Ференц, Іштван і Домокош дають обіцянку перед королем відбудувати зруйнований Віллянський монастир [ETE, 1909, dok. 249]. Земельно-майнові конфлікти між орденем паулінів і шляхтичами Добо цим не завершилися. Звісно, монастир відбудовано не було. Крім цього, генерал ордену мав претензії до сім'ї Добо і стосовно земель у селі Барта [ETE, 1909, dok. 404, 418, 453], які раніше належали унгарським паулінам, а станом на 1545 р. були у руках Добо.

Залишені паулінами землі керівництво ордену прагнуло передати в оренду за одноразову або щорічну плату, це було надійним джерелом прибутків. Так, у 1569 р. землі у селі Чертеж пауліни передали в оренду Себастьяну Сентреті за 2 угорські форинти (з документу не зрозуміло чи це була одноразова виплата чи щорічна – *авт.*) [DAP, 1978, 221. old.]. Зазначено умову, що у випадку повернення монахів-відлюдників шляхтич поверне їхні землі. Ця умова є традиційною у договорах про оренду монастирських земель у період наступу Реформації. З часом усі ці землі змінюють власників.

Орден паулінів з середини XVI ст. не проводив активної діяльності на теренах північно-східних комітатів Угорщини. В цілому орден був у кризовому стані і Рим задумувався про його розпуск, втім Петер Пазмань врятував ситуацію [Galla, 2015, 7, 12. old]. Після відродження ордену для успішного місіонерства була потрібна і певна матеріальна база, чим могли послужити повернуті земельні володіння і монастирські будівлі. Керівництво ордену покладало надії на окатоличених шляхтичів регіону, які б підтримали монахів у справі повернення колишніх маєтностей. Поодинокі випадки обіцянок у сприянні цій справі були. Втім, справа далі обіцянок не зрушилась.

Руїн віллянського монастиря паулінів не залишилося. Ймовірно розташування можемо визначити за джерельними записами. Тож монастир і частина земельних угідь монахів-відлюдників знаходилися у південно-західному напрямку від Середнього між потічками Веля і Солочина. Сучасні краєзнавці визначають місце колишнього монастиря на правому березі Велі в урочищі Гурка [Федака, 2014, с. 59]. На кадастральних картах середини XIX ст. є урочище *Pod hurkú – Pod horko* (Под гурку – Под горко) [Sebestyén, 2008, 159. old.], тобто під гіркою. Саме на цій гірці біля сучасного села варто шукати сліди колишнього монастиря ордену св. Павла Відлюдника.

На території колишнього Ужанського комітату приблизно одночасно із віллянським монастирем був заснований монастир паулінів в Унгварі (Ужгород). Фундатором були представники аристократичного роду Другетів – найбагатші та найвпливовіші пани регіону, їм належала більша частина Ужанського комітату та великі території Земплинщини.

Як засвідчують джерела 1384 р. вдова Яноша Другета Горяньського та її син Ласло (молодший син, старший син помер у 1379 р.) [Engel, 1998, 145. old.] заснували монастир ордену св. Павла Відлюдника в честь Тіла Христа. Фундатор монастиря був останнім чоловіком горяньської гілки Другетів, після його смерті право патронажу перейшло до Гуменянської гілки і звичайно сестер Ласло, які ще певний час жили в Горянях.

Монастир звели там де до того була невелика каплиця [DAP, 1978, 159. old.]. Монахи-відлюдники зустріли опір місцевих жителів. Виділені для монахів землі для будівництва монастиря та господарювання були в зоні розселення православних русинів. Існує припущення, що аж до 1418 р. монахи не змогли закріпитися тут, бо русини тримали каплицю і не хотіли передати її монахам. 13 січня 1418 р. шляхтич Альберт Нодьміхалі просить Папу Римського дозволити «будівництво нової каплиці для монахів-паулінів, яких 40 років тому прогнали схизматики» [ZSO, 1909, 1368. old.]. Якщо вірити цьому джерелу, пауліни були тут раніше ніж офіційна дата заснування монастиря, тобто бл. 1378 р.

Що відомо про землі та інше майно, якими користувалися монахи-відлюдники? У розпорядженні дослідників є кілька джерел і мабуть найповніше зведення документів унгарського монастиря – інвентар укладений генералом ордену паулінів у

1522 р. Гергелем Дендеші.

Серед перших згадок про монастир паулінів є документ про саме заснування. Так Г. Дендеші пише, що в монастирі зберігається грамота Ласло Другета Горяньського, якою він дарує відлюдникам 30 наділів орних земель, 30 інших земель і млин на два жорна, два виноградники – один в Унгварі (Ужгороді) і один в Домоні (Доманинцях) [DAP, 1978, 156. old.].

Генерал ордену згадує, що тут зберігаються листи королеви Єлизавети, але не вказує ні тему листів, ані уривки. Можемо тільки припускати, що королева Єлизавета знала про намір чи вже факт заснування цього монастиря.

У першій чверті XV ст. володіння монастиря зростають. У 1420 р. брати Другети надали нові землі для користування монахів і було чітко відмежовано урожай, який йшов для паулінів [DAP, 1978, 156. old.]. У 1425 р. вони отримали нові виноградники у Горянях, 1448 р. – будинок в Унгварі для кравця, який був на службі в монастирі, 1467 р. – виноградник Зелемарт у місті від вдови Батоломея Другет – Агнеси. У цьому ж році пані Агнеса створила фонд на суму 220 золотих форинтів, щоб з процентів щороку виплачували монахам по 110 форинтів [DAP, 1978, 156. old.].

Станом на 1482 р. унгарський монастир паулінів володів трьома млинами, десятками наділів орних земель і луками, кількома виноградниками у межах міста та Горянях, одним будинком і одним ставком.

На початку XVI ст. брати Другети (Ян і Гашпар) подарували монастирю ставок Горгошто біля села Загонь [DAP, 1978, 159. old.], через чотири роки – володіння Мочар, а в 1512 р. – частину села Барта також в Ужанському комітаті. У ці ж роки монастирські володіння розширилися за рахунок отриманих від Доротеї Мірег володіння Еор¹² і курію в цьому ж селі [DAP, 1978, 160. old.]. Ймовірно останнім придбанням унгарських паулінів був маєток Бозош викуплений у Другетів керівником ордену та делегатами генеральної капітули у 1533 р. за 62 форинти [DAP, 1978, 161. old.].

Сама будівля монастиря була у незадовільному стані у цей час. Це припускаємо із повідомлення про прибуття до Унгвара керівника ордену Гергеля бл. 1512 р. Він доручив відремонтувати монастирську будівлю, придбати необхідний літургичний посуд, книги, одяг для монахів [Kisban, 1938, 138. old.]. Фінансували ці ремонтні роботи землевласники, у тому числі і Другети. Трохи згодом, у 1521 – 1522 рр. Крістіна Другет перебудувала вівтарну частину монастирської церкви [Gyöngyösi, 2007, 66. old.].

У період початку турецької агресії проти Угорщини звичне життя монахів унгарського монастиря особливо не змінилося. Навіть у 1529 р. здобули нове землеволодіння вже від нового угорського короля Яноша Заполяї, це було село Келечин [Kisbán, 1938, 192. old.]. Це володіння не фігурує в інвентарі Г. Дендеші за простою причиною – дарування відбулося після того як керівник ордену відвідав Унгар.

Спокійні часи перервала бурхлива хвиля

¹² Еор, Йовр – сучасна Сторожниця.

Реформації та світської насильницької секуляризації. Немає однозначних свідчень про те коли довелося монахам залишити монастир. Втім відомо про неодноразові напади і пограбування монастиря починаючи від 1548 р. Серед перших випадків зловживань проти паулінів є напад Ференца Другета та інших шляхтичів Ужанщини на маєток унгарських паулінів у селі Мочар. Палатин Томаш Надошді наказує викликати Ференца Другета, Пала Керестурі, Гергеля Гуті, Ференца Векеї, Шебештена і Бенедєка Стрітеї до суду в справі зловживань стосовно унгарських паулінів [HU MNL OL P 608-1. 1549, №4/1].

Це був не єдиний такий напад, у 1552, 1556 рр. монастирські маєтки знову пограбували. Найчастіше нападником називають Ференца Другета Гуменнянського, але є і згадка про Імре Другета. Монастир і церкву було пограбовано, двох монахів і вікарія ув'язнено [DAP, 1976, 101. old.].

У 1553 р. проти братів Ференца і Гашпара Другетів розпочато новий судовий розгляд. Вони черговий раз пограбували паулінські маєтки в Бозоші, Доманинцях і Мочарі [Kisbán, 1938, 192. old.]. Другети зібрали весь виноград із горянських виноградників паулінів, зайняли млини, із складів у Бозоші забрали все зерно, зайняли маєток у Мочарі [Rupp, 1872, 400. old.].

Монахи вимушені були покинути свій монастир і деякий час жили у сусідньому селі (не названо де саме – *авт.*). Необхідні продукти і кошти виділили їм шляхтичі Жигмонд Тордаї та Матяш Віцманді, які, ймовірно, вже тоді орендували частину монастирських земель у Мочарі.

На середину 1550-х рр. монастир ще мав існувати. Опис землеволодіння Ужанського комітату фіксує, що унгарські пауліни мали землі, на яких працювали селяни: у Бозоші, Мочарі та Унгарі разом на 7 портах¹³ жило 2 селяни¹⁴, 12 желярів¹⁵, 1 ремісник, 1 іншого заняття [Maksay, 1990, 855. old.].

Постійні напади шляхтичів, переслідування та навіть силові дії призвели до того, що монахи-відлюдники перебралися в інший регіон. Припускаємо, що унгарський монастир не був великим і тут могло жити 3–4 монахів.

Судові справи між орденем паулінів і шляхтичами-кривдниками тривали впродовж 1570 – 1580-х рр. У 1560 р. Ференц Другет обіцяє виплатити паулінам 600 форинтів відшкодування, повернути всю худобу і пограбований церковний інвентар [Rupp, 1872, 400. old.]. Для відновлення пошкодженої будівлі монастиря зобов'язується надати необхідний будівельний матеріал, зокрема деревину, робочу силу. Але станом на 1587 р. ці зобов'язання виконані не були [Puskoly, 2008, 53. old.].

Інший шляхтич – учасник нападу на маєтки паулінів Гергель Гуті – королівським судом був засуджений на конфіскацію майна (не зрозуміло чи часткове чи повна конфіскація – *авт.*) та виплату грошового відшкодування ордену паулінів [Rupp, 1872, 400. old.].

У наступні роки різні домовленості укладалися між шляхтичами і керівництвом ордену св. Павла. У 1587 р. пауліни мали надію на повернення до Унгару. Вони уклали угоду з Міклошем Віцманді, що до відбудови унгарського монастиря маєток Мочар залишатиметься в оренді шляхтича за щорічної виплати в 400 форинтів і одну вгодовану свиню. Але в 1597 р. вдова Віцманді розірвала цю угоду і повернула Мочар ордену [Rupp, 1872, 400. old.]. Надія на повернення все більше розвіювалася. Місцеві шляхтичі були протестантами і не бажали бачити своїми сусідами католицьких монахів. Дещо згодом володіння Мочар отримав Валентин Другет за 100 форинтів готівки і 400 форинтів щорічної орендної плати. Інші володіння паулінів в Ужанському комітаті також поступово перейшли до рук світських власників.

На жаль, документи не повідомляють про місце знаходження монастиря. На сьогодні існує дві основні версії. Перша, що монастир і церква знаходилися на південно-східній межі міста, у районі сучасних Горян. І друга версія ототожнює церкву паулінського монастиря із замковою церквою [Terdik, 2013, 202. old.; Németh, 2013, 25. old.].

Перша версія опирається на припущення краєзнавця середини XIX ст. Кароя Мейсароша нібито будівля паулінського монастиря та церква знаходилася в Горянах, де Ласло Другет дарував монахам орні землі, виноградники і рибник [Mészáros, 1861, 12. old.]. Руїни поблизу Горянської ротонди вважав залишками монастиря. К. Мейсарош також був переконаний в тому, що замок Унг (Ungh vár) був спочатку в Горянах, а потім вже новий замок зведений на місці сучасного на Замковій горі.

Думку про горянське місцезнаходження паулінського монастиря підхопили Я. Рупп [Rupp, 1872, 398. old.], Е. Кішбан [Kisbán, 1938, 103. old.], кілька сучасних краєзнавців, зокрема С. Федака [Федака, 2010, с. 64]. У праці з церковної топографії Угорщини Я. Рупп пише, що «біля південного рову замку, там де тепер знаходиться село Герень (сучасне Горяни – *авт.*) існував монастир», робить поклик на копію документа про заснування монастиря [CD, dok. 148]. У джерелі не говориться про точне місце розташування монастиря, або каплиці, яка нібито вже стояла.

Прихильником другої версії локалізації церкви та монастиря ордену паулінів, а саме на Замковій горі, є сучасний угорський вчений Сильвестр Тердік [Тердік, 2013, с. 202]. У своєму дослідженні він спростовує ідентичність замкової церкви і парафіяльної церкви Унгару, адже парафіяльний храм мав бути в центрі поселення, а не у віддаленому місці.

С. Тердік вважає, що на сучасній замковій горі в Ужгороді первинно було збудовано монастир і церкву паулінів, а згодом, коли монахи залишили його (у середині XVI ст.), Другети тут зводять свій замок¹⁶. Тоді церква могла стати замковою. Це доволі цікаве припущення, яке, на жаль, не підтверджується беззаперечними писемними джерелами.

¹³ Оподаткований селянський наділ.

¹⁴ Залежний селянин зі сім'єю чи без.

¹⁵ Селяни без землі, але з хатою.

¹⁶ Думку про зведення замку на Замковій горі наприкінці XVI ст. підтримує Немет Петер [Немет, 2013, с. 30].

Археологічне дослідження замкової церкви ще не дали однозначних відповідей. Втім, після проведених у 1978 – 1987 рр. розкопок руїн замкової церкви дослідники вважали часом будівництва культової споруди кінець XII – початок XIII ст. [Пеняк, 2010, с. 345–353]. Останні археологічні розкопки руїн замкової церкви спростовують цю хронологію. Археологами Ужгородського національного університету не виявлено артефактів раніших від XV ст. [Мойжес, 2019, с. 20–21]. Дослідники не наважуються на остаточні висновки стосовно часу зведення церкви і причетності до цього паулівів.

Краєзнавець Йосип Кобаль пропонує ще дві можливі версії місцезнаходження паулінського монастиря. Перше місце це біля підніжжя гори Кальварія, там де нині знаходиться реформатська церква міста, а друге – південно-східні схили замкової гори, наприкінці сучасної вулиці Волошина. Ймовірно там стояла церква, зруйнована у 1611 р. Георгієм Другетом і «не виключено, що це була колишня церква паулівів звідки прогнали їх у середині XVI ст.» [Кобаль, 2003, с. 83].

При локалізації паулінського монастиря в Ужгороді, на нашу думку, варто врахувати кілька моментів. По-перше, пауліни, як монахи-відлюдники, традиційно оселялися у віддалених (але не надто) від населених пунктів місцях, поблизу водойм (ставків, річок). Близькість води необхідно було для забезпечення життєвих і господарських потреб. По-друге, варто уважно аналізувати документи, у яких йде мова про той чи інший монастир, землі, луки, виноградники тощо. Можна спробувати відшукати сліди монастиря у топонімії місцевості. Так, до прикладу, у 1384 р. при заснуванні монастиря Ласло Другет виділив частину із величезних земель під назвою Годолаш (130 голдів) (*Monasterio particulam terrae Godolyas*) [CD, dok. 148; DAP, III, 159. old], а в документі 1482 р. згадано, що унгарські монахи володіли 30 голдами орної землі, яка розкинулася поблизу монастиря (тобто це приблизно 17 га площі).

Де ж шукати ці землі Годолаш? Пал Енгел згадує землі Годолаш як частину Домоні (Доманинці), володарями якого були Другети [Engel, 1997, 6. old.].

Висновки. Отже, як вказує джерельний матеріал і вважають вчені, монахи ордену св. Павла Відлюдника у переважній більшості мали невеликі монастирські господарства, на своїх земельних угіддях вели натуральне господарство. Такі господарства могли забезпечити монахів найнеобхіднішим: продуктами харчування, вином, тощо. Не багато було таких монастирів, які мали помітні фінансові прибутки. На монастирських землях працювали селяни або наймити. Серед джерел прибутків монастирів були орні землі, сади, виноградники, ліси, млини, мита з переправ, рибні ставки, розведення худоби, зокрема свиней і великої рогатої худоби, продаж солі (це право отримували від короля – *авт.*). Джерела згадують не специфічну для монастирів фінансову діяльність – надання грошових позик за заставне майно. Іноді шляхтичі робили грошові пожертви на користь монастиря.

Джерела засвідчують, що усі паулінські монастирі, які існували у Середньовіччі на території сучасної Ужанщини, були засновані місцевими шляхтичами у XIV ст. Починаючи від часу заснування та отримання перших земельних наділів і впродовж XIV – XV ст., монастирі ставали землевласниками, хоча за розмірами це були невеликі господарства. Це, у свою чергу, призводило до неминучих конфліктів із сусідами. Земельно-майнові конфлікти набули гостроти із середини XVI ст., коли монахи зазнавали утисків із боку шляхтичів-протестантів. Відомі випадки нападів на монастирські будівлі і землі, грабежі, навіть побиття і вбивства монахів. Така ситуація пришвидшила занепад монастирських господарств. Монахи вимушені були переселитися у безпечні місця. Контрреформаційна хвиля середини XVII ст. в цілому не змінила ситуацію. Керівництво ордену св. Павла не змогло домогтися повернення колишніх монастирів на території Ужанщини.

Список використаних джерел

- A Perényi család levéltára, 1222 – 1526, 2008. (PL). Szerk.: Tringli István. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44, Budapest, 509 old.
- A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, 1874. (ZO). Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. III. Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső, Pest, 651. old.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Acta Paulinorum (AP) E 153.
- Anjou-kori Oklevéltár (AO), 2004. XXV. 1341. Szerk. Sebők Ferenc, Budapest–Szeged, 576 old.
- Badó, Zsolt, 2006. Régészeti feltárások az eszenyi kastély dombon [Online]. Доступно: <https://karpataljalap.net/2006/09/08/szenzacios-leletek-toltesepitesnel> (дата звернення: 26.04. 2023).
- Borovszky, Samu, 1900. Szabolcs vármegye története. [Online]. Доступно: <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0019/34.html> (дата звернення: 26.04. 2023).
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, (CD), 1843, Tom X, Vol. 8, Ed. Fejér Georgius, Budae, 688 p.
- Documenta artis Paulinorum, (DAP) 1975, 1. füzet. A magyar rendtartomány monostorai, A-M. Az anyagot gyűjtötte: Gyéressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta: Hervay Ferenc. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 383 old.
- Documenta artis Paulinorum, (DAP) 1976, 2. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai. N-Sz. A kötet anyagát gyűjtötte: Gyéressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta: Hervay Ferenc. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 474 old.
- Documenta artis Paulinorum, (DAP) 1978, 3. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai. T-Zs. A kötet anyagát gyűjtötte: Gyéressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta, a mutatót és a térképeket készítette: Hervay Ferenc. Sajtó alá rendezte: Tóth Melinda, Pintér György, Széphelyi Frankl György. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 398 old.
- Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1909, IV. kötet, 1542 – 1547. Szerk.: Karácsonyi J. - Kollányi F., - Lukács J., Budapest, 652 old.
- Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1912, V. kötet, 1548 – 1551. Szerk.: Karácsonyi J. - Kollányi F. - Lukács J., Budapest, 684 old.

- Engel, Pál, 1998 A nemesi társadalom a középkori Ung megyében, Budapest, 1998. 179 old.
- Engel, Pál, 1997. Ung megye 1398-as összeírása. II. *Kárpátaljai minerva*. I. k., 2. füz., Budapest–Beregszász, 3–48. old.
- F.Romhányi, Beatrix, 2010. A lelkek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban. Budapest, Gondolat, 222 old.
- Ferkó, Okszana, 2020. A mai Kárpátalja területén egykor működő középkori pálos kolostorok lokalizálásának kérdéséhez (írott források és helynevek alapján), *Limes: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Évkönyve*: 2., 81–99. old.
- Galla, Ferenc, 2015. Pálos missziók Magyarországon a 17 – 18. században. Ed. Fazekas István, Budapest, Gondolat, 536 old.
- Gyöngyösi Gergely, 1521 – 1522. Inventarium privilegiorum omnium et singularum domorum Ordinis Heremitarum Sancti Pauli Primi Hemeritae. Kézirattára, Ab 115, Cod. Lat. [Online]. Доступно: <https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/30557&fname> (дата звернення: 21.06. 2019).
- Gyöngyösi Gergely, 1991. Pálos remete testvérek életrajzai. (1530 körül). (Részletek) // Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000 – 1530) Sermones Compilati – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet. Szerk. Tarnai Andor, Madas Edit. Budapest [Online]. Доступно: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=232_247_Gyongyosi_Gergely (дата звернення: 26.04. 2023).
- Gyöngyösi, Gergely, 2007. I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete / Szerk. P. Árvai Vince OSP, Pilisszántó, 281 old.
- Gyöngyösi, Gregorius, 1988. Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis S.Pauli Primi Eremitae. Ed. Franciscus L.Hervay, Budapest, 251 old.
- Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius, 1876. (дали – HO). VI. Szerk.: Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső, Budapest, 498 old.
- HU MNL OL P 608-1. 1549, №4/1. [Online]. Доступно: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570/adatlap/9409?search=P%20608-1.%201549.%20%E2%84%964/1&term=eyJxIjoiUCA2MDgtMS4gMTU0OSwgXHUyMTE2NFwvMSIsImZxIjpbXSXSwic29ydCI6IiIiIjB3JlIjoiIiwieYXEiOiIiLCJhcVR5cGUiOiIifQ==&curr=2> (дата звернення: 25.04. 2023).
- Karácsonyi, János, 1900. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. köt., 464 old.
- Kisbán, Emil, 1938. A magyar pálosrend története, I köt., Budapest, 361 old.
- Kürcz, Antal, 1889. A magyarországi pálosrend története a legrégibb időktől a mohácsi vészig, Budapest, 391 old.
- Maksay, Ferenc, 1990. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 2. köt., Budapest, 1110 old.
- Mészáros, Károly, 1861. Ungvár története, a legrégibb időktől máig. Ráth Mór Könyvkereskedés, Pesten, 114 old.
- Németh, Péter, 2013. Elpusztult középkori kolostorok, fennmaradt templomok Kárpátalján. *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján*. Második kötet. Szerk. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 18–31. old.
- Pór, Antal, 1892. Nagy Lajos. 1326-1382. (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest, 598 old.
- Puskoly, Mária, 2008. Spirituális erővonalak a középkori Magyarországon, *Studia Theologica Transylvaniensia*, 10, 23–72. old.
- Rupp, Jakab, 1872. Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre 2. Az Egri érsek-egyház-tartomány, Pest, 486 old.
- Sebestyén, Zsolt, 2008. Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján, Nyíregyháza, 236. old.
- Szabó, István, 1931. Eszeny. Az Ungi Református Egyház megye. Adalékok az Ungi református egyházmegyetörténetéhez. Szerk. Haraszty Károly, Nagykapos, 175–176. old.
- Terdik, Szilveszter, 2013. Ungvár (Ужгород), vártemplom. *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján*. Második kötet. Szerk. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 2013, 196–205. old.
- Zsigmondkori oklevéltár (ZSO), 1909, VI köt. (1417 – 1418). Szerk. Mályusz Elemér, Budapest, 819 old.
- Кобаль, Йосип, 2003. Ужгород відомий і невідомий, Львів, Світ, 194 с.
- Мойжес, Володимир, 2019. Результати археологічних досліджень церков м. Ужгорода у 2018 р., *Матеріали науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка. Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання*. 36. тез, Львів, с. 20–21.
- Немет, Петер, 2013. Зруйновані середньовічні монастирі, а також церкви, що збереглися на Підкарпатті, *Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболичському та Березькому краях і на Закарпатті*. Т.2, ред. Коллар Т., Ніредьгаза, с. 19–31.
- Пеняк, Павло, 2010. Розкопки замкової церкви Ужгорода, *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип.14, Львів, с. 345–353.
- Тердік, Сілвестер, 2013. Ужгород, Замкова церква, *Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболичському та Березькому краях і на Закарпатті*. Т.2. ред. Коллар Т., Ніредьгаза, с. 196–205.
- Федака, Сергій, 2014. *Населені пункти і райони Закарпаття: Історично-географічний довідник*, Ужгород: Ліра, 264 с.
- Федака, Сергій, 2010. *Ужгород крізь віки: нариси з історії Ужгорода*, Ужгород, Патент, 295 с.
- Ферков, Оксана, 2019. Писемні джерела дослідження діяльності католицьких релігійних орденів на теренах Північно-Східної Угорщини у Середньовіччі та ранньому новому часі, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]*, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (41), с. 64–72. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(41\).2019.184742](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(41).2019.184742)

References

- A Perényi család levéltára, 1222 – 1526, 2008. (Perényi Levéltár). Szerk.: Tringli István. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44, Budapest, 509 old. (in Hungarian, in Latin).
- A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, 1874. (ZO). Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. III. Szerk.: Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső, Pest, 651. old. (in Hungarian, in Latin).
- Anjou-kori Oklevéltár (AO), 2004. XXV. 1341. Szerk. Sebők Ferenc, Budapest–Szeged, 576 old. (in Hungarian, in Latin).
- Badó, Zsolt, 2006. Régészeti feltárások az eszenyi kastély dombon [Online]. Dostupno: <https://karpataljalap.net/2006/09/08/szenzacios-leletek-toltesepitesnel> (data zvernennia: 26.04. 2023). (in Hungarian).
- Borovszky, Samu, 1900. Szabolcs vármegye története. [Online]. Dostupno: <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0019/34.html> (data zvernennia: 26.04. 2023). (in Hungarian).

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, (CD), 1843, Tomi X, Vol. 8, Ed. Fejér Georgius, Budae, 688 p. (in Hungarian, in Latin).

Documenta artis Paulinorum, (DAP) 1975, 1. füzet. A magyar rendtartomány monostorai, A-M. Az anyagot gyűjtötte: Gyéressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta: Hervay Ferenc. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 383 old. (in Hungarian, in Latin).

Documenta artis Paulinorum, (DAP) 1976, 2. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai. N-Sz. A kötet anyagát gyűjtötte: Gyéressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta: Hervay Ferenc. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 474 old. (in Hungarian, in Latin).

Documenta artis Paulinorum, (DAP) 1978, 3. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai. T-Zs. A kötet anyagát gyűjtötte: Gyéressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta, a mutatót és a térképeket készítette: Hervay Ferenc. Sajtó alá rendezte: Tóth Melinda, Pintér György, Széphelyi Frankl György. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 398 old. (in Hungarian, in Latin).

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1909, IV. kötet, 1542 – 1547. Szerk.: Karácsonyi J. - Kollányi F., - Lukács J., Budapest, 652 old. (in Hungarian, in Latin).

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1912, V. kötet, 1548 – 1551. Szerk.: Karácsonyi J. - Kollányi F. - Lukács J., Budapest, 684 old. (in Hungarian, in Latin).

Engel, Pál, 1997. Ung megye 1398-as összeírása. II. *Kárpátaljai minerva*. I. k., 2. füz. Budapest–Beregszász, 3–48. old. (in Hungarian).

Engel, Pál, 1998 A nemesi társadalom a középkori Ung megyében, Budapest, 1998, 179 old. (in Hungarian).

F. Romhányi, Beatrix, 2010. A lelkek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban. Budapest, Gondolat, 222 old. (in Hungarian).

Fedaka, Serhii, 2010. Uzhhorod kriz viky: narysy z istorii Uzhhoroda [Uzhgorod through the ages: essays on the history of Uzhgorod], Uzhhorod: Patent, 295 s. (in Ukrainian).

Fedaka, Serhii, 2014. Naseleni punkty i raiony Zakarpattia: Istorychno-heohrafichnyi dovidnyk [Settlements and districts of Transcarpathia: Historical and geographical guide], Uzhhorod: Lira, 264 s. (in Ukrainian).

Ferkó, Okszana, 2020. A mai Kárpátalja területén egykor működő középkori pálos kolostorok lokalizálásának kérdéséhez (írott források és helynevek alapján), *Limes: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Évkönyve: 2.*, 81–99. old. (in Hungarian).

Ferkov, Oksana, 2019. Pysemni dzherela doslidzhennia diialnosti katolytskykh relihiinykh ordeniv na terenakh Pivnichno-Skhidnoi Uhorshchyny u Serednovichchi ta rannomu novomu chasi [Written sources of research on the activities of catholic Religious orders in the territory of north-eastern hungary in the Middle ages and the early modern times], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»*, Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 2 (41), s. 64–72. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(41\).2019.184742](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(41).2019.184742) (in Ukrainian).

Galla, Ferenc, 2015. Pálos missziók Magyarországon a 17 – 18. században. Ed. Fazakas István, Budapest, Gondolat, 536 old. (in Hungarian).

Gyöngyösi Gergely, 1521 – 1522. Inventarium privilegiorum omnium et singularum domorum Ordinis Heremitarum Sancti Pauli Primi Hemeritae. Kézirattára, Ab 115, Cod. Lat. [Online]. Dostupno: <https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/30557&fname> (data zvernennia: 21.06. 2019). (in Latin).

Gyöngyösi Gergely, 1991. Pálos remete testvérek életrajzai. (1530 körül). (Részletek) // Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000 – 1530) Sermones Compilati – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet. Szerk. Tarnai Andor, Madas Edit. Budapest [Online]. Dostupno: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=232_247_Gyongyosi_Gergely (data zvernennia: 26.04. 2023). (in Hungarian).

Gyöngyösi, Gergely, 2007. I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete / Szerk. P. Árvai Vince OSP, Pilisszántó, 281 old. (in Hungarian).

Gyöngyösi, Gregorius, 1988. Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis S.Pauli Primi Eremitae. Ed. Franciscus L.Hervay, Budapest, 251 old. (in Hungarian).

Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius, 1876. (HO). VI. Szerk.: Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső, Budapest, 498 old. (in Hungarian, in Latin).

HU MNL OL P 608-1. 1549, №4/1. [Online]. Dostupno: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570/adatlap/9409?search=P%20608-1.%201549,%20E2%84%964/1&term=eyJxIjojUCA2MDgtMS4gMTU0OSwgXHUyMTE2NFwvMSIsImZxIjpbXSXSwic29ydCI6IiIiSlnNjb3JlIjoilwiYXEiOiIlLCJhcVR5cGUiOiIlifQ==&curr=2> (data zvernennia: 25.04. 2023). (in Hungarian, in Latin).

Karácsonyi, János, 1900. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. köt. 464 old. (in Hungarian).

Kisbán, Emil, 1938. A magyar pálosrend története, I köt., Budapest, 361 old. (in Hungarian).

Kobal, Yosyp, 2003. Uzhhorod vidomyi i nevidomyi [Uzhgorod is known and unknown], Lviv, Svít, 194 s. (in Ukrainian).

Kürcz, Antal, 1889. A magyarországi pálosrend története a legrégibb időktől a mohácsi vészig, Budapest, 391 old. (in Hungarian).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Acta Paulinorum (AP) E 153. (in Hungarian, in Latin).

Maksay, Ferenc, 1990. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 2. köt., Budapest, 1110 old. (in Hungarian).

Mészáros, Károly, 1861. Ungvár története, a legrégibb időktől máig. Ráth Mór Könyvkereskedés, Pesten, 114 old. (in Hungarian).

Moizhes, Volodymyr, 2019. Rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen tserkov m. Uzhhoroda u 2018 r. [Results of archaeological research of churches in Uzhhorod in 2018], Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii do 80-richchia vid dnia narodzhennia Mykhaila Rozhka. Pamiatky Tustani v konteksti osvoienntia Karpat. Problemy yikh zberezhenntia ta vykorystannia. Zb. tez, Lviv, s. 20–21. (in Ukrainian).

Nemet, Peter, 2013. Zruinovani serednovichni monastiri, a takozh tserkvy, shcho zberehlysia na Pidkarpatti. Serednovichni tserkvy vid Tysy do Karpat. Shliakhmy serednovichnykh tserkvo u Sabolchskomu ta Berezkomu kraiahy i na Zakarpatti [Ruined medieval monasteries, and also churches, which were preserved in Podcarpathia. Medieval churches from Tyssa to Carpat. Paths of medieval churches in Sabolchskomu and Berezkomu kraiahy and in Zakarpatti]

medieval monasteries, as well as churches that have survived in Subcarpathia. Medieval churches from the Tisza to the Carpathians. In the ways of the medieval church in the Sabolch and Berezska regions and in Transcarpathia], T.2. red. Kollar T., Nyíregyháza, s. 19–31. (in Ukrainian).

Németh, Péter, 2013. Elpusztult középkori kolostorok, fennmaradt templomok Kárpátalján, *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján*. Második kötet. Szerk. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 18–31. old. (in Hungarian).

Peniak, Pavlo, 2010. Rozkopky zamkovoї tserkvy Uzhhoroda. Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni. [Excavations of the castle church of Uzhhorod. Materials and research on the archeology of Prykarpattia and Volyn], Vyp.14, Lviv, s. 345–353. (in Ukrainian).

Pór, Antal, 1892. Nagy Lajos. 1326 – 1382. (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest, 598 old. (in Hungarian).

Puskoly, Mária, 2008. Spirituális erővonalak a középkori Magyarországon, *Studia Theologica Transylvaniensia*, 10, 23–72. old. (in Hungarian).

Rupp, Jakab, 1872. Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre 2. Az Egri érsek-egyház-tartomány, Pest, 486 old. (in Hungarian).

Sebestyén, Zsolt, 2008. Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és birtokrészteli jegyzőkönyvek alapján, Nyíregyháza, 236. old. (in Hungarian).

Szabó, István, 1931. Eszeny. Az Ungi Református Egyház megye. Adalékok az Ungi református egyházmegyetörténetéhez. Szerk. Haraszty Károly, Nagykapos, 175–176. old. (in Hungarian).

Terdik, Silvester, 2013. Uzhhorod, Zamkova tserkva. Serednovichni tserkvy vid Tysy do Karpat. Shliakhmy serednovichnykh tserkvo u Sabolchskomu ta Berezkomu kraia i na Zakarpatti. [Uzhhorod, Castle Church. Medieval churches from the Tisza to the Carpathians. In the ways of the medieval church in the Sabolch and Berezska regions and in Transcarpathia], T.2. red. Kollar T., Nyíregyháza, s. 196–205. (in Ukrainian).

Terdik, Szilveszter, 2013. Ungvár (Ужгород), vártemplom. *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján*. Második kötet. Szerk. Kollár Tibor, Nyíregyháza, 2013, 196–205. old. (in Hungarian).

Zsigmondkori oklevéltár (ZSO), 1909, VI köt. (1417 – 1418). Szerk. Mályusz Elemér, Budapest, 819 old. (in Hungarian).

Oksana Ferkov

Candidate of History, Docent; Doctoral student, Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

LAND AND PROPERTY STATUS OF THE MONASTERIES OF THE ORDER OF ST. PAUL THE HERMIT IN THE OF UZHANSKYI REGION IN THE 14TH TO 16TH CENTURIES

Simultaneously with the formation of the Diocese of Eger, monks of various Catholic orders began to settle in the northeastern communes of Hungary: Franciscans, Dominicans, and later, Paulines-hermits. In the 14th century, monasteries of the order were founded in the territory of the modern Uzhanskyi region. The founders and patrons of these monasteries were local landowners. It is essential to know that in most cases, Catholic religious orders, along with missionary, pastoral, i.e., spiritual activities, were also engaged in farming, building monasteries, churches, etc. Monasteries became landowners since their foundation and receipt of the first land allotments in the 14th and 15th centuries. This, in turn, led to inevitable conflicts with neighbors, etc. Protestant nobles harassed monks since the middle of the 16th century. There were cases of attacks on monastery buildings and land, robberies, and even beatings and murders of monks. This situation accelerated the decline of the monasteries' economy. The Reformation radically changed the confessional pattern of the region. By the end of the 16th century, aristocrats and gentry, as well as a large part of the common people, had become Protestants. Even some Orthodox Ruthenians formally adopted the Protestant faith. Thus, the overall situation was not conducive to the return of Catholic monks, including the Paulines, to their former monasteries. The counter-reformation wave of the mid-17th century changed the situation only partially. The Order of St. Paul regained a small part of its former possessions. However, the hermits never returned to their former monasteries in the Uzhanskyi region. Sadly, this issue is not addressed in modern historiography adequately. While the general historiography of the medieval history of the Pauline Order is satisfactory, the activities of hermits in certain regions, including the territory of modern Transcarpathia, lack thorough research. Therefore, the study of the land and property situation of Paulines, the hermits, will help to outline the extent of the material losses of the order in the northeastern communes, in particular the Uzhanskyi region, and to understand the motivations and efforts of the order's leadership to return the lost land.

Keywords: Order of St. Paul the Hermit, monastic farms, Drugeth, Reformation, secularization, Ungvar Paulines, Pauline monasteries.

УДК 94(439)-055.2"14/17"Другети ІІ
DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(48\).2023.280411](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(48).2023.280411)

ЖІНКИ В ІСТОРІЇ РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ – ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ РОДИНИ ДРУГЕТІВ (ІІ)

Ласлов Зубанич

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: laslov.zubanych@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3351-0512>

Естер Балла

аспірантка 2 курсу факультету історії та міжнародних відносин,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: ester.balla@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3379-8210>

Завдяки розвитку історичної науки, зокрема дослідженням «жіночої теми», через значні зміни проходить і той науковий підхід, згідно з яким ми дивимось у минуле. У нашій статті, за допомогою досліджень (загальних та конкретних прикладів), ми простежуємо суспільні відносини ранньомодерного часу (другої половини XVII століття) – у якому жили, працювали, народжували, виховували дітей та керували маєтками жінки-аристократки – представники роду Другетів. Про багатьох із них можна стверджувати, що вони зразково вистояли у важких умовах того часу. У тогочасному угорському суспільстві кожен мав свої права та обов'язки залежно від статі та віку. У нашій статті ми досліджуємо – відповідно до історичної доби – які можливості були доступні жінкам-дворянкам у сфері суспільно-соціальних відносин та укладанні шлюбів. Все це ми простежуємо досліджуючи життєвий шлях та моделі кар'єрного зросту жінок, котрі через укладання шлюбів потрапили до сім'ї Другетів, вказуючи на окремі аспекти цих процесів. З точки зору читача може здатися зайвим окреслювати суспільні умови того часу, однак без їх знання формулювання ролі жінки того часу може бути неповним. У другій половині XVII ст. значно змінилася й релігійна структура регіону, таким чином тогочасні аристократки (на відміну від їх попередниць) вже підтримували поширення контрреформації (католицького відродження). Яку роль відігравали тогочасні аристократки в угорському суспільстві та їхньому оточенні? Рамки для цих ролей в основному були встановлені сім'ями та системою спадкованих стосунків, у якій вони народилися. Жінка-аристократка того часу, відповідно до суспільних очікувань, своїм шлюбом не лише підвищувала престиж своєї сім'ї, а й забезпечувала фінансову безпеку своїх майбутніх нащадків. Оскільки жінки офіційно не брали (й не могли брати) участь у повсякденному формуванні політики та суспільного життя, про них збереглося значно менше джерел різного типу, ніж про чоловіків. У них ми можемо знайти згадки про жінок переважно як про дружин, донок, наречених і матерів. Але саме завдяки їхньому суспільному статусу це не означає, що жінки не мали значний неформальний вплив на політичне життя. Ось чому важливо вивчати «кар'єру» жінок того часу, оскільки без знання про них наше уявлення про суспільство цього часу буде неповним. Однією із важливих «пазлів історичної правди» може бути дане наукове дослідження, яке, окрім доповнення неповних біографічних даних, намагається представити соціальну роль, яку виконували ці жінки. Стаття є продовженням наукового дослідження, присвяченого життю та діяльності жінок-аристократок та підсумовує вивчення невідомих моментів життєвого шляху жінок – Другетів (Каталін Надошді, Анни Якушич, Марії Естергазі, Терезії Кеглевич), вводить в науковий обіг багато документів (частина яких публікується українською мовою вперше).

Ключові слова: жінка, Каталін Надошді, шлюб, Анна Якушич, комітат, Марія Естергазі, замок, Терезія Кеглевич.

Постановка проблеми. Дослідження на гендерну (жіночу) тематику в українській та угорській історіографії все частіше набувають популярності, так як повсякденне життя та становище жінок у дворянському суспільстві починає цікавити все більше істориків. У жовтні 2022 р. на базі гуманітарного факультету Українського католицького університету (Львів) була проведена міжнародна наукова конференція на тему «Жінка в ранньомодерному соціумі на теренах Речі Посполитої». Організатори мали на меті «активізувати дослідження в царині вивчення жіночої історії та стати майданчиком для обговорення нових методів і

підходів до вивчення ролі жінок у ранньомодерному соціумі, для здійснення переоцінки існуючих історичних наративів, створення повнішої картини розвитку... у ранньомодерну добу, для впровадження у науковий обіг нових документів та нових дослідницьких ідей». Співавтор даної статті теж виступив на конференції та поділився напрацюваннями щодо історії жінок-аристократок – представниць роду Другетів. Безумовно, варто зазначити, що в правових нормах тогочасного Угорського Королівства (Ужанського та Земплінського комітатів) та Речі Посполитої (Руського та Волинського воєводств) ми знаходимо багато спільного щодо ролі жінки в

суспільстві. У ранньомодерний час родинна сфера конкретно визначала жіночу роль, так як жінка різного соціального статусу могла існувати лише в цій сфері. До заміжжя вона була донькою, згодом дружиною (можливо декілька разів), а в разі смерті чоловіка вдовою, і що найважливіше – матір'ю. Приналежність до сім'ї для жінки в різний період свого життя вказує на повну або часткову відсутність жіночої суб'єктності в суспільстві країн Центрально-Східної Європи в цілому.

Метою статті є дослідження «жіночого боку» історії угорської аристократії Північно-Східної Угорщини (членів родини Другетів) у другій половині XVII ст., демонстрація ролі шляхетних жінок у суспільстві, їх впливу на історичні процеси встановлення нових, досі невідомих або забутих моментів їхнього життя та заповнення «білих плям» в історії родини Другетів.

Стан вивчення проблеми. За останні роки історична наука зацікавилась гендерною тематикою та розпочались пошуки джерел щодо вивчення «жіночої історії» Угорського Королівства, ролі видатних жінок-аристократок в історичних процесах.

Усі почали розуміти, що без знання минулого важче орієнтуватися у майбутньому. За останні десять років на підставі прикладу академічних представників української [Лабур, 1997a;b, 1998a;b, 2002, 2007a;b;c; Старченко, 1999, 2001, 2014, 2021] та угорської [Péter, 2005, 2008, 2010] історичної науки підростає ціле покоління дослідників, які повністю або частково фокусують наукову діяльність на жіночу тематику. Важливим джерелом дослідження є документи, які були опубліковані у монографіях та статтях з історії Угорського королівства [Zubánics, 2016, 2020; Зубанич, 2017, 2020, 2021a;b, 2022; Зубанич, Йовжо, 2019], Земплінського [Réz, 1899] та Ужанського комітату [Mészáros, 1861]. У ході дослідження були використані опубліковані тексти законодавчих актів [Werbőczy], хроніки [Szalárdi, 1880], сімейні архіви [A gróf Esterházyak családi naplója, 1888; Haraszthy, 1888], матеріали сімейної історії [Borbély, 2013, 2015; Csízi, 2012, 2014; Martí, 2013; Nagy, 1857; 1858; 1862; 1865a; 1865b; Takáts, 1982], історії економіки [Acsády, 1885; Thaly, 1883], історії релігійних відносин [Kádár, 2014; Ludvikova, 2002; Pandula, 2014; Rupp, 1868], листування та інші документи угорської аристократії [Merényi, 1895a;b, Radvánszky, 1986a;b;c], в яких знайдено багато джерел, які пов'язані з видатними представниками родини Другетів жіночої статі.

Виклад основного матеріалу. Через брак вірогідних історичних даних в український та угорській науці відсутні біографічні дані видатних жінок Північно-Східної Угорщини другої половини XVI – початку XVII ст., тому цією статтею про життєвий шлях жінок – Другетів (Каталін Надошді, Анни Якушич, Марії Естергазі, Терезії Кеглевич) маємо на меті «зафарбувати білі плями» історії.

Каталін Надошді (*nádasdi és fogarasföldi báró Nádasdy Katalin, 1594 – ?*). До XIII ст. про предків сімейства Надошді (з роду Надошд) мало відомо, їх перший відомий представник, Петенег датується першою половиною цього століття. У середні віки його нащадки були присутні серед дворян комітатів

Ваш і Золо. «Нова» історія роду починається з Ференца Надошді, який під час правління короля Матяша воював проти турків, потім був комендантом замку Каніжа, а пізніше обіймав посаду віцеїспана (піджупан) комітату Ваш. Кар'єрний зріст сина, Томаша Надошді (1498 – 1562), палатина Угорщини, безсумнівно відбувся завдяки його освіті [Csízi, 2012, 149–150. old.]. Після навчання в Граці та Відні, він навчався в італійських університетах у Болоньї, а згодом у Римі. Ймовірно тут він познайомився з кардиналом Де Віто, який прибув до Буди, як папський посланник і згодом представив його королівському двору Габсбургів. Про довіру короля Фердинанда I (Габсбург) свідчить той факт, що з 1527 по 1529 рік Томаш Надошді був капітаном замку Буда та радником Угорської Палати, заснованої в 1528 році. Коли Буда потрапила до рук короля Яноша I (Саполяї), позиція Томаша Надошді трохи змінилася, але він користувався пошаною і з його боку – був призначений скарбничим та заступником губернатора Альвізе Грітті. Однак дійсно великим кроком кар'єрного зросту став його шлюб у 1532 році, коли він одружився з Оршолею Каніжаї, спадкоємицею величезних маєтків Каніжаї. На впливовість Надошді вказує той факт, що з 1536 року він поступово отримує найважливіші державні сани: королівський скарбничий (1536 – 1536 – 1543 pp.), бан (королівський намісник) Хорватії-Далмації-Славонії (1537 – 1542 pp.), головний королівський суддя (1543 – 1554 pp.), а згодом палатин (1554 – 1562 pp.) [Fallenbüch, 1988, 69., 72., 74., 80. old.]. Тим часом він двічі був капітаном Задунайя, а в 1541 році став спадковим графом Фогарашфельда (*districtus seu terra Fogaras*): «Король Янош, бажаючи винагородити Томаша Надошді за його послуги в скрутний час, за згодою станів країни подарував йому замок Фогараш у Трансільванії зі всім його майном, як герцогство (*ducatum*)» [Horváth, 1838, 46. old.]. Маєток (крім титулу) згодом, як придане сестри Анни був переданий трансільванському воєводі Іштвану Майлату. Серед іншого, Надошді також отримав соляні копальні Мараморошу, що належали до замку Хуст: «Невдовзі він отримав у володіння замок Хуст із соляними копальнями та кількома приєднаними поселеннями...» [Horváth, 1838, 47. old.].

Від шлюбу з Оршолею Каніжаї лише син Ференц досяг повноліття. У Ференца Надошді та Ержебет Баторі народилося 6 дітей, у тому числі Каталін Надошді в 1594 році. Її шлюб з Дьєрдем (III) Другетом укладений 6 січня 1610 року в Чейте (Cachtice). 23 січня 1610 року король Матяш II, як весільний подарунок, призначив Дьєрдя Другета головним королівським чашником (*pincenarium regalium magistris*) [Fallenbüch, 1988, 91. old.]. За гіпотезою історика Золтана Борбеля [Borbély, 2015, 153–155. old.], намір отримати маєтки Іштвана Баторі (їх спільного родича) міг зіграти важливу роль в укладанні шлюбу, тому, що крім тітки Фружини Другет (дружини Баторі), серед ймовірних спадкоємців була і майбутня теща Ержебет Баторі (сестра вельможі). Відповідно до матеріалів судового процесу, проведеного палатином Дьєрдем Турзо, саме

під час їхнього весілля пролилося світло на «кроваву практику» Ержебет Баторі – «купання у ванні, наповненій кров'ю молодих дівчат». Після того, як Ержебет Баторі була ув'язнена у своєму замку, вона віддала своєму зятю місто Сечкерестур (комітат Абауй) зі своїх володінь, мотивуючи це тим, що Другету буде легше захищати його від зазіхань родин Турзо і Перені. З кількох тогочасних мемуарів (в т. ч. реформатського проповідника Мате Лацко Сепші) та з інших джерел припускалося, що Дьєрдь Другет міг нести відповідальність за смерть (отруєння) свого двоюрідного брата Балінта та його неповнолітнього сина. Подібні припущення виникли також після раптової смерті Ержебет Баторі.

У 1611 році Дьєрдь Другет разом із Жигмондом Форгачем, головнокомандувачем Верхньої Угорщини, вдерлися до Трансильванії, але їм не вдалося захопити тодішню столицю – Нодьсебен (Сібіу), їхня армія була розбита. Самі вони могли повернутися додому лише через Молдову. Після вбивства князя Габора Баторі Дьєрдь Другет став кандидатом від імператора, католицьких станів Трансильванії та будайської паші на князівський трон Трансильванії у якості опонента Габора Бетлена, ставленика Османської імперії. Щоб реалізувати свої плани, вельможа почав вербувати гайдуків, але його війська зазнали поразки від Ференца Рейдеї. Після цього він повернувся до своїх маєтків, але оскільки не відмовився від своїх трансильванських князівських амбіцій, у 1616 році взяв участь у нараді, що відбулася в Мункачі. Тут пани Верхньої Угорщини, в тому числі Міклош Естергазі (володар Мукачівського замку) та сатмарський головнокомандувач Андраш Довці (дядько Дьєрдя Другета) обговорювали план завоювання Трансильванії. Коли трансильванський князь Габор Бетлен 1 вересня 1619 року розпочав свій похід на королівську Угорщину, гайдуки Саболчського комітату вчинили набіг на Теребеш, щоб схопити Другета. Йому вдалося втекти з родиною до Польщі, але всі маєтки потрапили до рук Бетлена. Дьєрдь Другет повернувся лише 23 листопада з кількатисячним військом козаків і розбив трансильванські війська під Гомонною. Пізніше козаків вдалося витіснити з країни, але цей випадок похитнув позиції Бетлена в Угорщині. Дьєрдь (III) Другет помер 21 червня 1620 року в Польщі. Згідно з невідверджених звісток він теж був отруєний. У 1624 році Дьєрдь Другет був перепохований у Великодню неділю в церкві Св. Миколая у м. Надьсомбат (Трнава), де архієпископ естергомський Петер Пазмань наказав спорудити йому надмогильний пам'ятник з червоного мармуру у повний зріст [Ludvikova, 2002, 100. old.].

Наприкінці походу на Угорщину 31 грудня 1621 р. трансильванський князь Габор Бетлен й угорський король Фердинанд II затвердили мирну угоду, укладену в Нікольсбурзі (Моравія), згідно з якою Бетлен відмовився від титулу обраного короля Угорщини (rex electus) та повернув корону. За це Фердинанд II на довічне «користування» передав Бетлену 7 комітатів у Верхній Угорщині (за винятком комітату Унг), а також замки Токай, Мункач і Ечед. В супереч того, що Нікольсбурзький мир окремим

пунктом передбачав повернення майна Дьєрдя Другета його сиротам, маєтки Гомонни та Чічва залишалися у руках трансильванського князя аж до 1629 року. Спочатку вони управлялися токайським капітаном, а згодом їх віддали під юрисдикцію префекта князівських маєтків Затисся. Окрім цього, маєтки Теребешського замку Бетлен подарував Дьєрдю Сечі, чоловікові Марії Другет (сестри Дьєрдя III) [Acsády, 1885, 119. old.].

Каталін Надошді хотіла зброєю забезпечити виконання пунктів Нікольсбурзького миру. Наприкінці березня 1622 року козацькі війська увірвалися в Гомонну, де полонили слуг Яноша Ракоці, але істотних результатів вони не досягли. Після цього Габор Бетлен вважав за краще убезпечити маєтки військовим шляхом, тому Гомонну подарував капітану кавалерії Іштвану Сентпетері. Вдова та сироти Другета знайшли притулок у замку Ласкі (маєток був отриманий через споріднення з родиною Мнішеків) від козацького війська, яке руйнувало їхні польські маєтки. Ймовірно, завдяки сприянню Петра Пазманя та Міклоша Естергазі, Янош (X) Другет прибув до Відня у 1622 році. У 1622 році на коронаційних державних зборах в м. Шопроні (тоді Елеонора Гонзага була коронована королевою Угорщини) король Фердинанд II призначив Яноша Другета спадковим феїшпаном комітату Унг (*supremus et perpetuus comes comitatus Ung*) [Hajnik, 2014, 45–46. old.] і підніс його до рангу графа. Хоча родина Другетів з Гомонни використовувала титул графа (comes) раніше, але цей титул передусім стосувався державних гідностей членів родини та посад феїшпана комітату.

Після смерті Дьєрдя (III) Другета наказом князя Габора Бетлена Палата у м. Кошшо 17 березня 1623 року призначила префекта в особі Яноша Гомбоша на посаду управителя маєтків Другетів: «спочилий в Бозі поважний і вельможний пан Дьєрдь Гомоннай заповів до своїх осиротілих дітей, Яношу Гомоннай, панні Ержебет Гомоннай, як високоповажного tutor eorundem orphanorum (милостивого опікуна сиріт Гомоннай), бажаючи виявити свою князівську милість і провидіння, щоб серед багатьох опікунів сироти не зазнавали шкоди, поки вони не виростуть та щоб дістали деякі кошти для витрат *successu temporis in requisito* (з часом в отриманому)» [A Rákócziak levéltárából, 1894, 659–662. old.]. Настанови для префекта були зведені у 20 пунктах, замок у Єсеневі було визначено сховищем багатств Другетів, які Палата наказала охороняти 15 гайдукам. Ймовірно, у цей час був складений недатований інвентарний опис, що зберігся в архіві родини графів Форгачів, де були перераховані коштовності вдови Дьєрдя Другета, її сина Яноша та доньки Ержебет (пізніше дружини Ласло Реваї). В інвентарному описі згадуються різні золоті та ювелірні вироби, скляний посуд, але знаходимо серед них також чималу кількість зброї та кінської зброї. Описувач зазначає, що до статків також належить значна церковна утварь (ймовірно, вона могла походити з майна ордену паулінів, які перевезли свої коштовності до замку Єсенева) [Rupp, 1868, 65–72. old.]. Предмети

зберігалися в скринях («цистах») різного розміру. Інвентарний опис склали Йоганнес Тереш, Маттеус ... (прізвище незрозуміле), Даніель Раух та Іштван Шугар [Zubánics, 2021, 163–170. old.].

Через своїх покровителів Каталін Надошді продовжила судовий процес, в результаті якого угорські державні збори у 1625 році законодавчо наказали повернути маєтки: «*Стаття закону XLIV 1625 року про повернення графу Яношу Другету Гомоннаї замків Барко і Теребеш разом із ринковим містом Земплен, захоплених покійним Дьєрдем Сечі та утримуваних його вдовою (Марією Другет) та нащадками*» [Homonnai gróf Drugeth Jánosnak...]. Однак рішення було проігноровано Габором Бетленом, і лише після його смерті маєтки повернулися у власність родини Другетів. У подальшому (після 1625 р.) ім'я Каталін Надошді в документах не згадується.

Анна Якушич (orbovai báró Jakusith Anna, ? – ?). Рід Якушичів з Орбови походив з комітату Пожега в Славонії, один з представників якого у середині XV століття разом з Яношем Гун'яді брав участь у війнах проти Османської імперії. З іменем Ференца Якушича (віцекапітана замку Дьйор) пов'язане придбання родинною маєтків у комітаті Тренчен Верхньої Угорщини. 21 березня 1576 року Ференц Якушич придбав замок Оросланкев від Міклоша Оросланкеві (останнього члену роду) за 16 000 угорських золотих. Після його смерті маєтки успадкував син Андраш Якушич, якого у 1606 році король Рудольф Габсбург підніс до рангу барона (*baronis regis*). У 1607 році Андраш Якушич одружився з донькою палатина Дьєрдя Турзо – Жужанною [Bóдай, 2021]. Наречений, ймовірно, познайомився з Дьордем Турзо під час п'ятнадцятирічної війни (1591 – 1606 рр.), оскільки вони обоє воювали проти турків. До речі, родина була новачком (*homo novus*) у Верхній Угорщині, але вже мала значні статки у Тренчинському комітаті. Пізніше у Андраша Якушича склалися дуже добрі стосунки зі своїм тестем: їхнє листування показує, що він неодноразово супроводжував Турзо під час офіційних поїздок і політичних переговорів. У сім'ї Якушичів було дев'ятеро дітей, у тому числі троє хлопчиків. Андраш Якушич отримав титул барона у 1606 році. Ринкове містечко Пруска функціонувало як центр родинного маєтку, тут було здійснено багато важливих будівельних робіт [Pandula, 2014, 191–202. old.]. Члени родини Якушичів також повернулися до католицької віри за підтримки єзуїтів: «*Таким же чином, оскільки наша дорога дружина графиня Анна Якушич із матір'ю..., двома невістками та молодшим братом, разом з Ержебет Якушич, Катою Якушич та Юдітою Якушич, відійшовши від хибних поглядів Лютера, після доброї праці патерів – впізнали яскраве світло справжньої католицької віри*» [Zubánics, 2021, 207. old.] – зазначено у грамоті про будівництво унгварського колегіуму єзуїтів. У 1630 р. Янош (Х) Другетв Прусці (Поросці) одружився з Анною Якушич: «*З червня 1630 р. відбулося весілля в Прусці мого пана Яноша Гомоннаї*» [Kivonatok, 1857, 251. old.] – писав у щоденнику його швагер Ласло Ревай.

Янош Другет продовжив справу свого батька, у чому йому багато допомагала дружина. Обоє були членами Конгрегації Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії в Гомонні, в якій головний королівський суддя виконував обов'язки настоятеля. Конгрегація Пресвятої Діви Марії, заснована з ініціативи Петера Пазманя, «*крім спільного духовного служіння між духовенством та мир'янами, була також на передньому краї християнської побожності: благодійністю, грою н'єс, виданням й поширенням релігійних книг й бажала служити католицькій віднові*» [Viskolcz, 2007, 185–199. old.]. Конгрегація Пресвятої Діви Марії в Гомонні почала діяти в 1636 році, а в 1639 році разом із колегіумом переселилася до Унгвара [Kádár, 2014, 1246. old.]. Єзуїтів, вигнаних Бетленом, разом переселили назад до Гомонни, а згодом у 1640 р. до Унгвара, де для них збудували великий монастир і колегіум.

У 1644 році трансільванський князь Дьєрдь І Ракоці розпочав похід проти королівської частини країни. На початку кампанії з-поміж маєтків Другетів, подаровані в 1641 році замок і масток Токай, потрапили до рук Ракоці. Для підтримання у майбутньому миру, графиня Анна Якушич «*склала грамоту вірності князеві разом зі слугами*» [Szalárdi, 1980, 176. old.]. Оскільки Янош Баллінг, головнокомандувач Мункача вважав, що графиня не дотримується обіцянок, зібрав свої війська, обложив і зайняв замок Унгвар [Szalárdi, 1980, 176. old.]. У той час Анна Якушич перебувала в замку Єсенева («*відчувачи розвиток подій і не довіряючи Унгвару, графиня перебралася до Єсенева, з більшою надією на виживання там*») [Szalárdi, 1980, 176. old.], який теж взятий в облогу трансільванськими військами (під проводом Жигмонда Корніша та Жигмонда Ракоці). Оскільки під час облоги оборонна система замку зазнала значних пошкоджень, графиня направила емісарів до ватажків трансільванських загонів та запропонувала здати замок Єсенева в обмін на вільний відступ. Допоки відповідь від князя не надійшла, сама облога була припинена. Дьєрдь І Ракоці погодився на вільний відступ захисників за умови, що вони залишать усі свої провіанти в замку та звільнять полонених. Зданий замок Єсенева був спустошений Яношем Баллінгом, а потім підірваний. Оскільки Єсенева був головним сховищем родини Другетів (тут вони зберігали свої цінності), ймовірно, що частина родинного архіву також була знищена під час облоги. В описах кампанії 1644 року у різних джерелах ми знаходимо багато згадок про облогу Унгвара та знищення замків Барко та Єсенева («*за наказом князя всі бастіони замку та уцілілі будівлі були розворушені і залишені непридатними та спустошеними*») [Szalárdi, 1980, 177. old.], але немає жодної згадки про Невицьке, яке було зруйноване тоді ж. У результаті кампанії 1644 року більшість маєтків Другетів перейшли під владу Дьєрдя І Ракоці, а члени родини знайшли притулок у Драшковічів в замку Кленовнік Вараждського комітату (Славонія-Хорватія). Ймовірно, що Янош Другет подружився з Гашпаром Драшковічем під час його служби при королівському дворі. Подружжя Другетів підтримувало близькі

стосунки з Міклошем Зріні, вони також були на його весіллі.

Янош Другет, який направився до Граца (столиці Штирії) через те, що пункти лінцського мирного договору зачіпали і його маєтки, помер дорогою («22 листопада бідолашний Янош Гомоннаї, який повертався із заслання в Хорватії, помер по дорозі» – пише у щоденнику швагор, Ласло Реваї). 22 листопада 1645 року Анна Якушич вже звертається у листі до Адама Баттани із замку Добра (комітат Ваш), як вдова Яноша Другета. З листа Дьєрдя Ракоці-молодшого від 14 січня 1646 року: «Гомоннаї помер внаслідок удару» (інсульту – *авт.*). Дружина поховала графа поруч із його батьком у церкві Святого Міклоша в місті Нодьсомбот: «*sepultus est cum matre in tumbis stanneis ad latus Evangelii Arae OO. SS. Filium reliquit Joannem de Ungh et Zemplin Comitem, et pariter Curiae Regiae Judicem, qui 1645, aetatis annorum 36 mortuus Tirnaviae uno cum parente tumulo conditus est*» (Граф Янош Другет, головний королівський суддя, спадковий феїшпан Унгвара та комітату Унг, феїшпан комітату Земплін, спочиває разом зі своїм батьком в склені (*inchryptatus*) у свинцевій труні) [Ludvikova, 2002, 85–106. old.]

Укладання церковної унії в Унгварі пов'язане з іменем Анни Якушич та її брата Дьєрдя, егерського єпископа. 23 квітня 1646 року 63 священники склали присягу на католицьке сповідання в церкві Св. Георгія в замку Унгвар. Ім'я Анна Якушич згадується останній раз у власному листі від 14 березня 1651 р., адресованому Іштвану Асалаї, наміснику головного королівського судді, в якому вона скаржиться на дії сина, Дьєрдя (IV) Другета [Jakusith Anna két levele, 1891, 703–704. old.].

Марія Естергазі (*galántai gróf Esterházi Mária*, 1638.02.02 – 1684.04.02.) Історія родини Естергазі з комітату Пожонь до XVI століття маловідома, але на підставі джерел можемо констатувати, що на початку століття Ференц Естеразі піднявся до заможних дворян комітату завдяки вдалим шлюбом і хорошим стосункам. Про це яскраво свідчить той факт, що він понад 20 років був віцеїшпаном (піджупаном) Пожоньського комітату [Csízi, 2012, 94–95. old.]. Кар'єра його найуспішнішого сина Міклоша достатньо відома і відносно добре представлена історіографією. Велику роль у цьому зіграли його родичі (починав кар'єру в оточенні свого дядька, палатина Іштвана Іллешгазі) і перший шлюб з Оршолею Дершфі (його дружина розпоряджалася багатствами родин Часар, Дершфі і Магочі). Завдяки своїм політичним здібностям та особистим рисам Міклош Естергазі у 1613 році отримав титул барона (*barones regni*). Титул графа він отримав у 1626 році, через рік після обрання палатином. Його успіхи у суспільному житті також відобразилися на накопиченому багатстві, а також на тому, що він ефективно підтримував своїх братів Данієла, Габора і Пала, які у 1619 р. теж отримали титул барона. Після смерті першої дружини Міклош Естеразі вдало одружився знову, його нова жінка Крістіна Н'ярі принесла в сім'ю володіння Телегді, Вардаї і Н'ярі, а після свого першого чоловіка вона була опікуном сиріт (та володінь) Турзо: «Мій коханий чоловік,

Вельмишановний граф Міклош Естергазі взяв мене за дружину, коли мені було двадцять років. Йому на той час було сорок. Весілля відбулося 21 липня 1624 року в Сучанах» [A gróf Esterházyak családi naplója, 210. old.]. Від їхнього шлюбу народилося 9 дітей, у тому числі Марія в 1638 році: «Бог дав на цей світ графиню Марію Естергазі 2-го дня лютого місяця 1638 року, у день Стріпіння» [A gróf Esterházyak családi naplója, 212. old.]. До речі, це був останній запис Крістини Н'ярі в сімейному щоденнику, оскільки вона померла 17 лютого 1641 року в Шепті. Сам Міклош Естергазі помер у 1645 році. У рік смерті дружини палатин склав заповіт і розпорядився про розподіл свого багатства між дітьми [Merényi, 1895b, Függelék, 272. old.].

Після смерті батька, старша сестра Анна Юліанна (дружина Ференца Надошді) звернулася до брата Ласло Естергазі, щоб той дозволив їй узяти до себе Марію (Маріанку) і зайнятися її вихованням [Merényi, 1895b, 92. old.]. Ймовірно, вона була й ініціатором її шлюбу з Дьєрдем (IV) Другетом [Viskolcz, 2015, 884. old.]. Наречений був подвійно пов'язаний з Надошдіями: через свою матір, Каталін Надошді, і через Ержебет Другет (чоловік якої, Ласло Реваї, був її дядьком). Про їхній шлюб Пал Естергазі пише так у сімейному щоденнику: «Після вакацій я знову поїхав до (Надь)Сомбата, для навчання, де влітку пан Дьєрдь Гомоннаї, закохавшись у панну Маріанку, обмінявся з нею обручками в Пожоні і невдовзі, того ж літа вони відіграли весілля в Шепте і назвав мою сестру своєю дружиною. Мій швагер пан Дьєрдь Гомоннаї дав мені доброго коня. А те весілля було дуже пишним. У вінцевих перегонах слуга мого пана Гомоннаї, на ім'я Пал Оросна коні з кличкою Челебі здобув вінець» [Merényi, 1895b, 96–97. old.]. Водночас у щоденнику Петра Кеглевича вказано інше місце: «28 числа квітня місяця 1652 року в замку Сенц відбулося весілля графа Дьєрдя Другета з графинею Марією Естергазі, сестрою графа Ласло Естергазі» [Keglevich Péter naplója, 1867, 246. old.].

Після смерті старшого брата Ласло Естергазі в 1652 році спадщина померлого палатина Міклоша Естергазі була розділена між дітьми. Серед документів процесу, яким керували Даніель та Форкош Естергазі, є список приданого Марії Естеразі, складений в 1652 році, коли вона вийшла заміж. Серед іншого в списку був важкий лаваб (ванний набір), прикрашений іменем і гербом Іштвана Баторі [Thaly, 1883, 753–767. old.]. За щоденником Пала Естергазі: «10 березня 1653 року Бог подарував в Унгварі пану Дьєрдю Гомоннаї та моїй сестрі пані Марії Естергазі маленького сина, названого Іштваном, який збагатив Сім'ю Божу» [A gróf Esterházyak családi naplója, 212. old.].

Як цікавий факт, варто згадати, що між 1661 і 1679 роками, після смерті свого чоловіка Дьєрдя (IV) Другета, головнокомандувача Верхньої Угорщини, від імені неповнолітнього сина Жигмонда графиня Марія Естергазі обіймала посаду спадкового феїшпана. Деякі документи збереглися за її підписом. Один стосується співпраці (конфедерації) гільдій/цехів золотарів міст Кошшо та Унгвара. Оскільки

члени родини Другетів були постійними клієнтами гільдії золотарів, цехові майстри звернулися до Марії Естергазі та попросили її дозволу перед укладенням договору.

У щоденнику Пала Естергазіє згадка також і про смерть сестри: «2 квітня, тобто майже на Великдень, Бог забрав з цього світу мою сестру графиню Марію Естергазі, генерал-губераторкиню Кошио, як залишену бідну вдову пана Дьєрдя Гомоннаї в замку Унгвар у 1684 році. Через місяць в Унгварі також помер мій бідний молодший брат Жигмонд Гомоннаї, зі смертю якого в древньому роді Гомоннаї погасла чоловіча гілка, через те, що його брат Балінт Гомоннаї був священником» [A gróf Esterházyak családja naplója, 220–221. old.].

Терезія Кеглевич (*buzini gróf Keglevits Terézia, ? – 1710*). Рід Кеглевичів згадується в науковій літературі з XIV сторіччя, хоча їх «історична роль» розпочалася лише на початку XVI сторіччя. Члени роду хорватського походження стали відомі під час воєн проти турків. Петер (II) успішно захищав замок Яйца, у 1520 році на посаді бана Яйци, а після 1526 року, в період «двовладдя», він більше відзначився на боці Фердинанда I (Габсбург). Він отримав «подяку» короля, оскільки разом з Томашем Надошді був призначений на посаду хорватсько-далматсько-славонського бана [Csizi, 2012, 118–120. old.]. У науковій літературі зустрічаються досить суперечливі дані щодо аристократичного походження роду. На думку деяких вони є нащадками хорватських графських родів з середньовіччя, інші стверджують, що тільки сини Петра (II) вперше отримали титул барона в 1557 році. Кілька членів родини, яка була частиною угорської та хорватської аристократії, займали важливі військові посади.

Терезія Кеглевич народилася від шлюбу Ласло Кеглевич, капітана замку Копрінца та Розіни Раткаї. Її брати і сестри: Петро (VI) віцеканцлер, Маргіт та Ілона (черниці). Терезія вийшла за Дьєрдя (III) Сейчі, але незабаром овдовіла. Історію останнього покоління родини Другетів можна відновити із записів щоденника Терезії Кеглевич [Haraszthy, 1896, 168–170. old.], за якими:

«Мій чоловік граф Жигмонд Гомоннаї 22 липня 1676 року закінчив навчання і захистив курс (можливо магістерський) філософії у Відні. Після цього захисту у присутності багатьох сотен вчених докторів та розумних людей та представників поважних станів був нагороджений прекрасним (дорогим) золотим ланцюгом від імені непереможного Його Величності римського імператора і угорського короля Леопольда Першого з рук єпископа Томаша Палфі, канцлера Угорщини». До іспиту була виготовлена тезова сторінка із зображенням імператора у вигляді бога морів Нептуна, який приборкує бурю і заспокоює хвилі. Тезова сторінка була виготовлена фламандським художником Ніколаусом ван Гойом (1631 – 1679) та викарбувана Бартоломеусом Кіліаном (1630 – 1696) у формі мідьорит, та зображує самого Жигмонда Другета.

«29 вересня 1676 року мій чоловік граф Жигмонд Гомоннаї розпочав подорож до зарубіжних країн, у той же час 1 жовтня гостював з милості пана

графа Міклоша Драшковича у замку Фельше-Лендва. 19 листопада 1676 року ... прибув до Рима, де був прийнятий на аудієнції у Святішого Отця, Папи Інокентія XI, який подарував йому прекрасний дорожочинний камінь на золотій варвиці (розарії). 18 червня 1677 року мій чоловік граф Жигмонд Гомоннаї повернувся щасливо з чужих країн до міста Відень» [Haraszthy, 1896, 168–170. old.]. Великий тур, тобто подорож по Європі, який виник наприкінці XVII століття в Англії, та був майже обов'язковим для представників молодшої аристократії, знайшов послідовників і серед угорського дворянства. Жигмонд Другет теж був учасником такої подорожі, яка тривала від 29 вересня 1676 року по 18 червня 1677 року.

«У 1677 році Його Милість відвідав кілька країн, деякі частково, інші цілком, такі як країни Крайні (Крайну) і Каринтію, Венецію, Падую і Лауреатом (Лоретто), Неаполітанські країни разом з їхніми містами, частково Адріатичне і Тирренське моря, Королівство Ломбардію і Медіолан (Мілан), Тіроль, Верхню і Нижню Баварію в цілому, Гельвецію (Швейцарію) і Швабію та деякі інші міста Імперії. Він пройшов Верхню та Нижню Австрію цілком, а також частину Штирії, прибувши до Хорватії 5 серпня.

Прибув Його Милість до Хорватії 5 серпня, тобто в день Успіння Богородиці в Лепоглаву до монастиря білих братів (в цьому монастирі паулінів спочивають Янош Корвін та Кріштоф Корвін, останні представники роду Гуняді), де я графиня Терезія Кеглевич, вдова покійного графа Дьєрдя Сечі, помолившись в церкві перед представниками шановних станів, ми обмінялись обручками, обідали в будинку над воротами монастиря.

7 серпня 1677 року його Милість, прибувши до замку під назвою Папош, відпочивав там кілька днів, а потім знову поспішав до Угорщини.

7 вересня того ж року він прибув до замку Кленовник з Вельмишановною графинєю Марією Естергазі, а звідти ми разом поїхали до мого замку під назвою Крапіна, де 14 вересня урочисто повинчалися в замковій церкві перед отцем Агоштоном Берковичем, генералом білих братів. На третій день після Його Милість направився до Угорщини.

Року 1677. 9-bris 9 [9-го листопада] відбулося наше весілля в хорватському королівському місті Вараждин в домі пана графа Яноша Драшковича. Були присутні високоповажні графи Пал та Ференц Естергазі, а також хорватський бан пан граф Міклош Ердевді, разом з кількома іншими знатними представниками станів. Звідти ми відправилися до Відня, де Його Величність нагородив Його Милість золотим ключем [в нашому випадку «золотий ключ» є символом гідності королівських камергерів [Haraszthy, 1896, 168–170. old.].

4 січня 1678 року ми прибули до Вараннова (Вараннов перейшов у володіння Другетів зі спадщини Баторі за заповітом Ержебет Баторі).

У тому ж році 8 січня з Божою поміччю ми прибули до Унгвара.

28 січня 1679 року Бог привів на цей світ мою

маленьку донечку Розину-Марію між дев'ятою та десятою годиною до полудня. Хресним батьком був Вельмишановний пан, його Милисть Ференц Салаї Баркоці, а хресною матір'ю шанована її Милисть пані Сусанна Гершеї Петев з Унгува. На той час йому (Жигмонду Другет) було двадцять років, а мені дев'ятнадцять.

2 січня 1680 року на світанку Бог привів на цей світ мою маленьку Юліанну у нашому місті Унгуві.

5 квітня 1681 року Бог привів на цей світ мою маленьку Жужіку в Гомонні о десятій годині ранку, хресним батьком був пан Ференц Путнокі.

15 серпня того ж року Бог забрав зі світу мою маленьку донечку Маріанку, поховали її в Унгуві.

13 вересня 1682 року на світанку Бог привів на цей світ мою маленьку донечку Борішку (Борбалу) в Унгуві. Того ж року в замку Сенна (Ужанський комітат) 13 лютого на 22-му році покинув цей світ пан граф Янош Гомоннаї (молодший брат Жигмонда Другета), поховали його в замку Унгувар 11 травня того ж року.

14 лютого 1684 року між п'ятою та шостою годиною світанку Бог приніс на світ мою маленьку донечку Кларіку в Унгуві.

2 квітня 1684 року між одинадцятою і дванадцятою годиною після багато гарних і побожних молитов, Вельмишановна графиня пані Марія Естергазі покинула цей світ на 46-му році життя, її поховали в замковій церкві Унгувар 11-го дня того ж місяця.

19 квітня 1684 року після важкої хвороби пішов із цього світу мій дорогий чоловік, Вельмишановний пан граф Жигмонд Другет, королівський камергер Його Величності Імператора Римського й Короля Угорщини, феїшпан комітатів Унг, Земплін і Боршод, на 27-му році життя, нехай Бог упокоїть його у вічному спочинку. Амінь.

24 жовтня 1684 року Бог забрав мою дорогу маленьку донечку Жужіку з цього світу в Гомонні, яку поховали поруч з її батьком в замку Унгувар»

[Haraszthy, 1896, 168–170. old.].

Після смерті чоловіка та швагера (титлярного єпископа Валентина (II) Другета) вона довго судилася з Міклошем Берчені (чоловіком Крістіни Другет) по справі розподілу маєтків між спадкоємцями. Терезія Кеглевич та її доньки отримали доміну в Гомонні лише після виплати великої суми. Король Леопольд I видав дарчу грамоту 30 червня 1702 року, згідно якої вона сплатила в скарбницю 140 000 форинтів. Вдова останнього Другета померла в 1710 році та була похована в костелі монахів францисканців у Гомонні.

Висновки. З другої половини XVI століття включені до угорської правової системи закони «Трипартітума» вказують на те, що угорське суспільство ранньомодерної доби хоча і встановлювало певні обмеження жінкам, але наряду з цим забезпечувало здійснення їх економічних і політичних прав для членів дворянського суспільства. Згідно з угорським законодавством, жінки знатного походження мали особисте майно, яким вони могли вільно розпоряджатися. У ранньомодерний час в Угорському королівстві та Трансільванському князівстві багато аристократичних і знатних жінок того часу успішно виконували, окрім економічних та соціальних функцій, адміністративні та військові завдання.

Що стосується статусу родини Другетів, успішна шлюбна політика з предстанцями угорської аристократії збільшила статки сім'ї значним багатством – замки Чейте (Csejte – Nádasdy), Чічва, Варанно, Регец (Csicsva, Varannó, Regéc – Esterházy) та їх маєтки перейшли у володіння Другетів зі спадщини дружин. У тогочасному суспільстві важливу роль відігравало не лише багатство, а й мережа родинних стосунків, завдяки яким вони могли формувати спільну дію. Під час вивчення життєвих шляхів 4 дружин Другетів у дослідженні нам вдалося розкрити багато раніше невідомих моментів і представити їх громадськості, тим самим ще більше розширивши знання про незаслужено забуту родину.

Список використаних джерел

Homonnai gróf Drugeth Jánosnak, a néhai Széchy György részéről elfoglalt és ennek az özvegye és utódai kezén tartott Barkó és Terebes várak visszaadásáról, Zemplén mezővárossal együtt. 1625. évi XLIV. törvénycikk. [Online]. Доступно: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=62500044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D18> (дата звернення 04.09.2022).

A gróf Esterházyak családi naplója, 1888. Kiad. Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Társ., 209–224. old.

A Rákóczyak levéltárából. III. közl., 1894. Közl.: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Társ., 3. sorozat 17. kötet, 659–662. old.

Acsády, Ignác, 1885. A Széchyek Murányban. II. közl., Századok, 119. old.

Bóday, Dalma, 2021., „...mikor sok kérői voltanak leányának”. *Menyasszonyok és hozományok a Thurzó családban*. [Online]. Доступно: <http://families.hu/mikor-sok-keroi-voltanak-leanyanak-menyasszonyok-es-hozomanyok-a-thurzo-csaladban/> (дата звернення 04.09.2022).

Borbély, Zoltán, 2013. *Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György*. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon (szerk.: Peter Kónya), Prešov, 370–387. old.

Borbély, Zoltán, 2015. *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Doktori értekezés, Eger: Eszterházy Károly Főiskola, [Online]. Доступно: http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF (дата звернення 04.09.2022).

Csizi, István, 2012. *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16 – 17. században*. PhD-értekezés, Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 135. old. [Online]. Доступно: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csiizistvan/diss.pdf> (дата звернення 20.09.2019).

Csizi, István, 2014. *Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI – XVII. századi történetéhez*, Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok), 21. szám, 38–41., 45–46. old.

Fallenbüchl, Zoltán, 1988. *Magyarország főméltóságai*, Budapest: Maecenas Kiadó, 91. old.

Hajnik, Imre, 1888. *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. 1888. Értekezések a történelmi tudományok köréből, XII/10. sz., 85. old.

Haraszthy, Miklós, 1896. *Adatok a Drugeth-Homonnai grófi család nemzedékrendjéhez. Andrassy Aladár gróf levelestárából*.

- (Keglevich Terézia naplójából). Adatok Zemplén vármegye történetéhez, 5. szám, 168–170. old.
- Horváth, Mihály, 1838. *Gróf Nádasdy Tamás' élete, némi tekintettel korára*, Buda: Magyar Királyi Egyetem, 159. old.
- Jakusith Anna két levele, 1891. Közl.: Komáromy András. Magyar Történelmi Tár, 3. sorozat 14. Kötet, 703–704. old.
- Kádár, Zsófia, 2014. *Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582 – 1671)*, Századok, 1246. old.
- Kivonatok Révay László naplójából, Dualsiky Jánostól, 1857. Magyar Történelmi Tár, 1. sorozat 3. kötet, 251. old.
- Keglevich Péter naplója 1599 – 1661., 1867. Közl.: Deák Farkas. Magyar Történelmi Tár – 2. sorozat 1. kötet, 245. old.
- Ludiková, Zuzana, 2002. *A nagyszombati székesegyház késő reneszánsz és barokk síremlékei*. [Late Renaissance and Baroque Sepulchral Monuments in the Nagyszombat (Trnava) Cathedral]. Művészettörténeti Értesítő, 51. sz., 85–106. old.
- Martí, Tibor, 2013. *Gróf Esterházy László (1626 – 1652)*. Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori (PhD)-értekezés, Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, [Online]. Доступно: <https://core.ac.uk/download/pdf/35132436.pdf> (дата звернення 04.09.2022).
- Merényi, Lajos, 1895a. *Függelék gróf Esterházy Miklós nádor végrendelete*, Esterházy Pál 1635 – 1713. Melléklet. Budapest: Magyar Történeti Életrajzok, 265–276. old.
- Merényi, Lajos, 1895b. *Esterházy Pál 1635 – 1713*, Budapest: Magyar Történeti Életrajzok, 282. old.
- Mészáros, Károly, 1861. *Ungvár története a legrégibb időkől maig*. Pest, Ráth Mór Könyvkereskedése, 114 p.
- Nagy, Iván, 1857. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. kötet (A–B), Pest: kiadja Friebeisz István, 311. old.
- Nagy, Iván, 1858. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. III. kötet (C–D), Pest: kiadja Ráth Mór, 420. old.
- Nagy, Iván, 1862. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. kötet (P–R), Pest: kiadja Ráth Mór, 852. old.
- Nagy, Iván, 1865a. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. kötet (T–Ü), Pest: kiadja Ráth Mór, 441. old.
- Nagy, Iván, 1865b. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XII. kötet (V–W), Pest: kiadja Ráth Mór, 518. old.
- Pandula, Attila, 2014. *A pruszkai ferences templom heraldikus kapuzata*. Magyar Sion. ÚjFolyam, VIII. / L. sz., 191–202. old.
- Péter, Katalin, 2005. *Házasság a XVII. századi Magyarországon*. Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk. Faragó Tamás), Bp., 90–94. old.
- Péter, Katalin, 2008. *Házasság a régi Magyarországon*. 16 – 17. század, Budapest: L'HarmattanKiadó, 168. old.
- Péter, Katalin, 2010. *Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16 – 17. századi Magyarországon*, Történelmi Szemle, № 2, 151–187. old.
- Radvánszky, Béla, 1986a. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. I. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 354. old.
- Radvánszky, Béla, 1986b. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. II. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 406. old.
- Radvánszky, Béla, 1986c. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 428. old.
- Réz, László, 1899. *A Drugethek és Homonna reformációja*, Sátoraljaújhely: Zemplén Könyvnyomtató Intézet, 158. old.
- Rupp, Jakab, 1868. *Adalékok az egyházi kincsek történetéhez*, Archeológiai Közlemények. A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. 7. Kötet, 1. sz., 65–72. old.
- Szalárdi, János. *Síralmas magyar krónika*, Budapest: Magyar Heliokon Kiadó, 1980, 863. old.
- Takáts, Sándor, 1982. *Régi magyar nagyasszonyok*, Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 353. old.
- Thaly, Kálmán 1883. *Gróf Esterházy Miklós kincstára 1645*. Magyar Történelmi Tár, 6., 753–767. old.
- Viskolcz, Noémi, 2007. *17. századi ismeretlen hazai kisnyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból*. MagyarKönyvszemle, 123. évfolyam, 1–4. szám, 185–199. old.
- Viskolcz, Noémi, 2015. *Esterházy Anna Júlia (1630 – 1669)*, Századok, 4. sz., 873–903. old.
- Werbőczy, István. *Tripartitum*. Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve. [Online]. Доступно: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm. (дата звернення 04.09.2022).
- Zubánics, László, 2016. *Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI – XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében*, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 292. old.
- Zubánics, László, 2020. *A múlt tükrében elmerengve... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI–XVIII. századfordulóján*, Budapest-Ungvár: Intermix Kiadó, 357. old.
- Зубанич, Л., 2017. Життя і політична кар'єра Балінта Другета (1577 – 1609 рр.), *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (37), с. 46–55.
- Зубанич, Л., Йовжо, О., 2019. *Жімонд (II) Другет (? – 1684) – нариси з невідомого життєвого шляху*, *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*, № 2, с. 98–102.
- Зубанич, Л., 2020. *Янош Х Другет: держаний діяч та меценат (1611 – 1645)*. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (43), с. 113–120.
- Зубанич, Л., 2021a. Приватне листування як історичне джерело ранньомодерного часу – на прикладі листів Яноша (Х) Другета та Анни Якушич, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]*, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (45), с. 85–94.
- Зубанич, Л., 2021b. *Суспільно-політичний розвиток дворянських родин Північно-східної Угорщини у 1526–1657 рр.*, Ужгород: Вид: ПП АУТДОР-Шарк, 296 с.
- Зубанич, Л., Балла, Е., 2022. *Жінки в історії ранньомодерного часу – видатні особистості родини Другетів*, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 2 (45), с. 75–86.
- Лабур, О. В., 1997a. Жінка в правовому контексті суспільних відносин в Україні (XVI – XVIII ст.), *Сторінки історії*, К.: ІВЦ «Політехніка», Вип. 9, с. 63–68.
- Лабур, О. В., 1997b. Жінки у релігійному житті України протягом XVI – XVIII століттях, *Актуальні проблеми політики*, Одеса: Вид-во Астропринт, Вип. 1–2, с. 243–246.
- Лабур, О. В., 1998a. *Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI – XVIII ст.)*: Дис... канд. іст. наук, К.: Національний технічний ун-т України, 179 арк.

- Лабур, О. В., 1998b. Вплив жінок на суспільно-політичне життя України XVI – XVIII ст., *Актуальні проблеми політики*, Одеса: Вид-во Астропринт, Вип. 3–4, с. 61–66.
- Лабур, О. В., 2002. Деякі прояви бойовності українських шляхтянок щодо маєткових справ (XVI – XVIII ст.), *Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили*, Миколаїв: Вид-во МДГУ, Вип. 4, с. 12–16.
- Лабур, О. В., 2007a. Гендерна соціалізація в українському суспільстві XVI – XVIII ст.: спроба теоретичного та історіографічного аналізу, *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*, № 2, с. 197–205.
- Лабур, О. В., 2007b. Карне статутне право XVI століття як джерело історії гендерних відносин в Україні, *Історична пам'ять*, № 1, с. 98–101.
- Лабур, О. В., 2007c. Уявлення щодо поведінки жінок у полемічній та поетичній творчості в Україні XVI – XVII століть, *Часопис української історії*, № 7, с. 8–13.
- Старченко, Н. П., 1999. Дещо про становище жінки в шляхетському соціумі (Волинь кінця XVI – середини XVII ст.), *Генеа: Спеціальний випуск. Філософські, історичні та політологічні студії*, К., с. 66–74.
- Старченко, Н. П., 2001. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.), *Київська старовина*, № 1, с. 42–62.
- Старченко, Н. П., 2014. *Чесць, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – XVII ст.)*, Київ: Laurus, 107 с.
- Старченко, Н. П., 2021. *Українські світи Речі Посполитої. Історія про історію*, Київ: Laurus, 616 с.

References

- A gróf Esterházyak családi naplója, 1888. Kiad. Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Társ., 209–224. old. (in Hungarian).
- A Rákóczyak levéltárából. III. közl., 1894. Közl.: Szilágyi Sándor. Magyar Történelmi Társ., 3. sorozat 17. kötet, 659–662. old. (in Hungarian).
- Ácsády, Ignác, 1885. A Széchyek Murányban. II. közl., Századok, 119. old. (in Hungarian).
- Bóday, Dalma, 2021., „...mikor sok kérői voltanak leányának”. *Menyasszonyok és hozományok a Thurzó családban*. [Online]. Доступно: <http://families.hu/mikor-sok-keroi-voltanak-leanyanak-menyasszonyok-es-hozomanyok-a-thurzo-csaladban/> (дата звернення 04.09.2022). (in Hungarian).
- Borbély, Zoltán, 2013. *Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György*. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon (szerk.: Peter Kónya), Prešov, 370–387. old. (in Hungarian).
- Borbély, Zoltán, 2015. *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Doktori értekezés, Eger: Eszterházy Károly Főiskola, [Online]. Доступно: http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF (дата звернення 04.09.2022). (in Hungarian).
- Csizi, István, 2012. *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16-17. században*. PhD-értekezés, Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 135. old. [Online]. Доступно: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csiizstvan/diss.pdf> (дата звернення 20.09.2019). (in Hungarian).
- Csizi, István, 2014. *Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI-XVII. századi történetéhez*, Fons (Forráskutatás és Történeti Segédanyagok), 21. szám, 38–41., 45–46. old. (in Hungarian).
- Fallenbüchl, Zoltán, 1988. *Magyarország főméltóságai*, Budapest: Maecenas Kiadó, 91 old. (in Hungarian).
- Hajnik, Imre, 1888. *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. Értekezések a történelmi tudományok köréből, XII/10. sz., 85. old. (in Hungarian).
- Haraszthy, Miklós, 1896. *Adatok a Drugeth-Homonnai grófi család nemzedékrendjéhez. Andrassy Aladár gróf levelestárából. (Keglevich Terézia naplójából)*. Adatok Zemplén vármegye történetéhez, 5. szám, 168–170. old. (in Hungarian).
- Homonnai gróf Drugeth Jánosnak, a néhai Széchy György részéről elfoglalt és ennek az özvegye és utódai kezén tartott Barkó és Terebes várak visszaadásáról, Zemplén mezővárossal együtt. 1625. évi XLIV. törvénycikk*. [Online]. Доступно: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=62500044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D18> (дата звернення 04.09.2022). (in Hungarian).
- Horváth, Mihály, 1838. *Gróf Nádasdy Tamás' élete, némi tekintettel korára*, Buda: Magyar Királyi Egyetem, 159. old. (in Hungarian).
- Jakusith Anna két levele*, 1891. Közl.: Komáromy András. Magyar Történelmi Társ., 3. sorozat 14. Kötet, 703–704. old. (in Hungarian).
- Kádár, Zsófia, 2014. *Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582 – 1671)*, Századok, 1246. old. (in Hungarian).
- Keglevich Péter naplója 1599 – 1661., 1867. Közl.: Deák Farkas. Magyar Történelmi Társ. – 2. sorozat 1. kötet, 245. old. (in Hungarian).
- Kivonatok Révay László naplójából, Dualszky Jánostól, 1857. Magyar Történelmi Társ., 1. sorozat 3. kötet, 251. old. (in Hungarian).
- Labur, O. V., 1997a. Zhinka v pravovomu konteksti suspilnykh vidnosyn v Ukraini (XVI – XVIII st.) [A woman in the legal context of social relations in Ukraine (XVI – XVIII centuries)], *Storinky istoriji*, K.: IVC “Politekhnik”, Vyp. 9, s. 63–68. (in Ukrainian).
- Labur, O. V., 1997b. Zhinky u religijnomu zhytti Ukrainy protjaghom XVI – XVIII stolittjakh [Women in the religious life of Ukraine during the XVI – XVIII centuries], *Aktualjni problemy polityky*, Odesa: Vyd-vo Astroprynt, Vyp. 1–2, s. 243–246. (in Ukrainian).
- Labur, O. V., 1998a. Zhinochyj faktor v systemi suspilnykh vidnosyn v Ukraini (XVI – XVIII st.) [The female factor in the system of social relations in Ukraine (XVI – XVIII centuries)]: Dys... kand. ist. nauk, K: Nacionalnyj tekhnichnyj un-t Ukrainy, 179 s. (in Ukrainian).
- Labur, O. V., 1998b. Vplyv zhinok na suspilno-politychne zhyttja Ukrainy XVI – XVIII st. [The influence of women on the social and political life of Ukraine in the XVI-XVIII centuries], *Aktualjni problemy polityky*, Odesa: Vyd-vo Astroprynt, Vyp. 3–4., s. 61–66. (in Ukrainian).
- Labur, O. V., 2002. Dejaki projavy vojovnychosti ukrajinsjkykh shljakhtjanok shhodo majetkovykh sprav (XVI – XVIII st.) [Some manifestations of militancy of Ukrainian nobelwomen regarding property matters (XVI - XVIII centuries)], *Naukovi praci MDGhU im. Petra Moghyly*, Mykolajiv: Vyd-vo MDGhU, Vyp. 4, s. 12–16. (in Ukrainian).
- Labur, O. V., 2007a. *Ghenderna socializacija v ukrajinsjkomu suspilstvi XVI – XVIII st.: sproba teoretychnogho ta*

istoriografichnogho analizu [Gender socialization in Ukrainian society of the XVI – XVIII centuries: an attempt at theoretical and historiographical analysis.], *Visnyk Akademiji praci i socialjnykh vidnosyn Federaciji profspilok Ukrainy*, Nr. 2, s. 197–205. (in Ukrainian).

Labur, O. V., 2007b. Karne statutne pravo XVI stolittja jak dzhereło istoriji gendernykh vidnosyn v Ukraini [Criminal statute law of the 16th century as a source of the history of gender relations in Ukraine], *Istorychna pam'jatj*, Nr. 1, s. 98–101. (in Ukrainian).

Labur, O. V., 2007c. Ujavlennja shhodo povedinky zhynok u polemichnij ta poetichnij tvorchosti v Ukraini XVI – XVII stolitj [Insights into the behavior of women in polemical and poetic creativity in Ukraine in the XVI – XVII centuries], *Chasopys ukrajinsjkoji istoriji*, Nr. 7, s. 8–13. (in Ukrainian).

Ludiková, Zuzana, 2002. *A nagyszombati székesegyház késő reneszánsz és barokk síremlékei*. [Late Renaissance and Baroque Sepulchral Monuments in the Nagyszombat (Trnava) Cathedral]. *Művészettörténeti Értesítő*, 51. sz., 85–106. old. (in Hungarian).

Martí, Tibor, 2013. *Gróf Esterházy László (1626 – 1652)*. Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori (PhD)-értekezés, Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, [Online]. Доступно: <https://core.ac.uk/download/pdf/35132436.pdf> (дата звернення 04.09.2022). (in Hungarian).

Merényi, Lajos, 1895a. *Függelék gróf Esterházy Miklós nádor végrendelete*, Esterházy Pál 1635 – 1713. Melléklet, Budapest: Magyar Történeti Életrajzok, 265–276. old. (in Hungarian).

Merényi, Lajos, 1895b. *Esterházy Pál 1635 – 1713*, Budapest: Magyar Történeti Életrajzok, 282. old. (in Hungarian).

Mészáros, Károly, 1861. *Ungvár története a legrégibb időktől maig*, Pest, Ráth Mór Könyvkereskedése, 114 p. (in Hungarian).

Nagy, Iván, 1857. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. kötet (A–B), Pest: kiadja Friebeisz István, 311. old. (in Hungarian).

Nagy, Iván, 1858. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. III. kötet (C–D), Pest: kiadja Ráth Mór, 420. old. (in Hungarian).

Nagy, Iván, 1862. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. kötet (P–R), Pest: kiadja Ráth Mór, 852. old. (in Hungarian).

Nagy, Iván, 1865a. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. kötet (T–Ü), Pest: kiadja Ráth Mór, 441. old. (in Hungarian).

Nagy, Iván, 1865b. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XII. kötet (V–W), Pest: kiadja Ráth Mór, 518. old. (in Hungarian).

Pandula, Attila, 2014. *A pruszkai ferences templom heraldikus kapuzata*. Magyar Sion. ÚjFolyam, VIII. / L. sz., 191–202. old. (in Hungarian).

Péter, Katalin, 2005. *Házasság a XVII. századi Magyarországon*. Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához (szerk. Faragó Tamás), Bp., 90–94. old. (in Hungarian).

Péter, Katalin, 2008. *Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század*, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 168. old. (in Hungarian).

Péter, Katalin, 2010. *Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon*, Történelmi Szemle, № 2., 151–187. old. (in Hungarian).

Radvánszky, Béla, 1986a. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. I. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 354. old. (in Hungarian).

Radvánszky, Béla, 1986b. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. II. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 406. old. (in Hungarian).

Radvánszky, Béla, 1986c. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 428. old. (in Hungarian).

Réz, László, 1899. *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely: Zemplén Könyvnyomtató Intézet, 158. old. (in Hungarian).

Rupp, Jakab, 1868. *Adalékok az egyházi kincsek történetéhez*, Archeológiai Közlemények. A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. 7. Kötet, 1. sz., 65–72. old. (in Hungarian).

Starchenko, N. P., 1999. *Deshho pro stanovyshhe zhynky v shljakhetsjkomu sociumi* (Volynj kincja XVI – seredyny XVII st.) [Something about the position of women in the noble society (Volyn at the end of the XVI – mid- XVII centuries)], *Geneza: Specialnijjy vypusk. Filosofsji, istorychni ta politologichni studiji*, K., s. 66–74. (in Ukrainian).

Starchenko, N. P., 2001. *Shljubna strateghija vdiv i kiljka problem navkolo neji* (shljakhetsjka Volynj kincja XVI st.) [The marriage strategy of widows and several problems surrounding it (noble Volyn at the end of the 16th century)], *Kyjivjsjka starovyna*, Nr. 1, s. 42–62. (in Ukrainian).

Starchenko, N. P., 2014. *Chestj, krov i rytoryka. Konflikt u shljakhetsjkomu seredovyshhi Volyni* (drugha polovyna XVI – XVII st.) [Honor, blood and rhetoric. Conflict in the aristocratic environment of Volyn (second half of the 16th – 17th centuries)], *Kyjiv: Laurus*, 107 c. (in Ukrainian).

Starchenko, N. P., 2021. *Ukrajinsjky svity Rechi Pospolytoji. Istorija pro istorju* [Ukrainian worlds of the Polish-Lithuanian Commonwealth. A story about a story], *Kyjiv: Laurus*, 616 s. (in Ukrainian).

Szalárdi, János, 1980. *Síralmas magyar krónika*, Budapest: Magyar Heliokon Kiadó, 863. old. (in Hungarian).

Takáts, Sándor, 1982. *Régi magyar nagyasszonyok*, Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 353. old. (in Hungarian).

Thaly, Kálmán, 1883. *Gróf Esterházy Miklós kincstára 1645*. Magyar Történelmi Tár, 6., 753–767. old. (in Hungarian).

Viskolcz, Noémi, 2007. *17. századi ismeretlen hazai kisnyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból*. MagyarKönyvszemle, 123. évfolyam, 1–4. szám, 185–199. old. (in Hungarian).

Viskolcz, Noémi, 2015. *Esterházy Anna Júlia (1630 – 1669)*, Századok, 4. sz., 873–903. old. (in Hungarian).

Werbőczy, István. *Tripartitum*. Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve. [Online]. Доступно: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm. (дата звернення 04.09.2022). (in Hungarian).

Zubánics, László, 2016. *Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI – XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében*, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 292 old. (in Hungarian).

Zubánics, László, 2020. *A múlt tükrében elmerengve... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI – XVIII. század fordulóján*, Budapest-Ungvár: Intermix Kiadó, 357 old. (in Hungarian).

Zubanych L., Jovzho O., 2019. *Zhigmond (II) Drugeth (? – 1684) – narys z nevidomogho zhyttjevogho shljakhu* [Zsigmond II Drugeth (? – 1684) – sketches from the unknown life path], *Naukovyj visnyk Mykolajivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni V.*

O. Sukhomlynsjckogho. Istorychni nauky. Nr. 2, s. 98–102. (in Ukrainian). DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-98-102

Zubanych, L., 2017. Zhyttja i politychna kar'jera Balinta Drugetha (1577 – 1609 rr.) [Life and political activity of Balint Drugeth (1577 – 1609)], *Scientific Herald of Uzhhorod University*. Series: History, Vyp. 2 (37), s. 46–55. (in Ukrainian).

Zubanych, L., 2020. Janosh X Drughet: derzhanyj dijach ta mecenat (1611 – 1645) [Janos X Drugeth: statesman and philanthropist, 1611 – 1645], *Scientific Herald of Uzhhorod University*. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 2 (43), s. 113–120. (in Ukrainian). DOI: 10.24144/2523-4498.2(43).2020.217371

Zubanych, L., 2021a. Pryvatne lystuvannja jak istorychne dzherelo rannjomodernogho chasu – na prykladi lystiv Janosha (X) Drugeta ta Anny Jakushych [Private correspondence as a historical source of early modern times – on the example of letters of Janos (X) Drugeth and Anna Yakushich], *Scientific Herald of Uzhhorod University*. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 2 (45), s. 85–94. (in Ukrainian). DOI: 10.24144/2523-4498.2(45).2021.247217

Zubanych, L., 2021b. Suspiljno-politychnyj rozvytok dvorjanskykh rodyn Pivnino-skhidnoji Ughorshhyny u 1526 – 1657 rr. [Socio-political development of noble families of North-Eastern Hungary in 1526–1657], Uzhhorod, Vyd: PP AUTDOR- Shark, 296 s. (in Ukrainian).

Zubanych, L., Balla, E., 2022. Zhinky v istoriji rannjomodernogho chasu – vydatni osobystosti rodyny Drughetiv [Women in the history of the Early modern time – outstanding personalities of the Drugeth family], *Scientific Herald of Uzhhorod University*. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 2 (45), s. 75–86. (in Ukrainian). DOI: [https://doi.org/10.24144.2523-4498.2\(47\).2022.266772](https://doi.org/10.24144.2523-4498.2(47).2022.266772)

Laslov Zubanych

Candidate of historical sciences, Associate Professor of the Department of Hungarian History and European Integration, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Ester Balla

PhD candidate Faculty of History and International Affairs,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

WOMEN IN THE HISTORY OF THE EARLY MODERN TIME – OUTSTANDING PERSONALITIES OF THE DRUGETH FAMILY (II)

Due to the development of the science of history and the research on the "female theme," the way of looking at the past and the future is also undergoing a significant change. In our study, through the study of general and specific examples, we would like to present the social conditions in which aristocratic women lived, worked, gave birth, raised children, and managed estates in the second half of the 17th century. Many of them can be said to have withstood the challenging conditions of those times in an exemplary manner. In the society of those times, all people had their own duties and responsibilities with regard to their gender and age. In this study, we examine what opportunities were available to early modern aristocratic women in terms of social and community relations, family life, and building a marriage inserted into the historical events of those times. We complete it by examining the life paths and career models of the women who entered the Homonnai Drugeth family through marriage, highlighting various aspects of their lives. From the reader's point of view, it may seem excessive to outline the social conditions of those times. However, without knowledge of them, the formulation of women's roles of those times may be incomplete. In the second half of the 17th century, the religious structure of the region also changed significantly, so the aristocratic women of those times (unlike their predecessors) already supported the spread of re-Catholicization. What roles did the aristocratic women of that period play in contemporary Hungarian society and in their narrower environment? The framework for this was mainly set by her family and the inherited relationship system into which she was born. In accordance with social expectations, the aristocratic woman of those times increased the prestige of her family through marriage as well as ensure the financial security of her future descendants with a prosperous marriage. Since women did not (could not) participate widely and officially in the formation of politics and everyday public life, there are much fewer and more diverse sources about them than about men. In these, we can find references to them mainly as wives, daughters, brides, and mothers. Despite this (precisely due to their social status), women also had a significant informal influence on political life. That is why it is important to study the life path of women of those times because, without this knowledge, our image of the society of those times would be incomplete. The present study may become one of the important building blocks, which, in addition to supplementing incomplete biographical data, will try to present the social roles played by these women. The article is a continuation of a scientific study devoted to the current problem - the analysis of the role of women of noble origin in the early modern period in the socio-political and socio-economic relations of the northeastern part of the Hungarian Kingdom. The article summarizes the study of new aspects of the family history through the unknown moments of the life path of the Drugeth women (Katalin Nádasdy, Anna Jakusich, Mária Esterházi Mária, Terézia Keglevich) and new give aspects of the family's history.

Keywords: woman, Katalin Nádasdy, marriage, Anna Jakusich, county, Mária Esterházi, castle, Terézia Keglevich.

ІЛЮСТРАЦІЇ

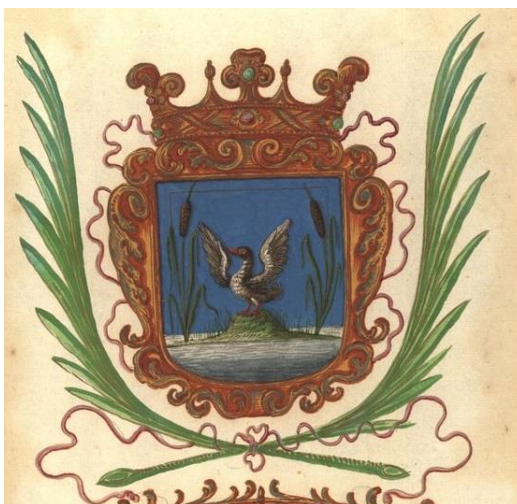
Іл. 1. Герб Другет

Іл. 2. Герб Естергазі

Іл. 3. Герб Кеглевич

Іл. 4. Герб Надощді

Іл. 5. Герб Якушич

«СЛОВ'ЯНСЬКА ВЗАЄМНІСТЬ»: ПЕРЕХРЕСТЯ ІМПЕРСЬКИХ ІДЕЙ В УКРАЇНО-СЛОВ'ЯНО-ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕЦЕПЦІЯХ

Євгеній Бевзюк

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: evbevzuk@gmail.com

Researcher ID: Res G-1062-2019

<https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>

Ольга Котляр

кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри міжнародного права,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: olga.kotlyar@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3485-4157>

Мета дослідження: реконструкція одного, хоча однозначно не першорядного, чинника ідеологізації національного руху західного слов'янства (мова йде про українські взаємини із західними слов'янами) дозволяє точніше зрозуміти як обставини слов'янського відродження, так й ідейний синкретизм будителів. Відповідно, слов'янські міжетнічні взаємини та духовні рецепції багато років «освячувалися» ідеєю «слов'янської взаємності», культурної або мовно-літературної спільності. В умовах відсутності власної державності романтичний національний ідеалізм був не тільки складовою ідеології етнокультурного збереження, наприклад, у лужичан, а також ставав додатковим чинником національного руху українського, чеського і словацького народів за своє національне визволення. Ми спробуємо акцентувати увагу лише на деяких аспектах україно-слов'янських взаємин. Відповідно, надавати зв'язкам західного слов'янства із українським, до речі, як і з російським середовищем, значення виключного каталізатора національних рухів буде, безумовно, перебільшенням. Але ті відомості про зв'язки і обміни, які дійшли до нас, свідчать про встановлення переважно прямих контактів між активними представниками слов'янських народів, що, безумовно, розширяло світогляд національних лідерів, підсилювало відчуття загальнослов'янської спільності. На нашу думку, зовнішні слов'янські чинники, і в тому числі український, доповнювали ідеологію слов'ян не стільки національним змістом, скільки, переважно, підкреслювали, що етнічне відродження – це не локальне або регіональне явище, а процес, який генетично пов'язаний із загальністю подібних явищ. Показово, що на етапі активізації в 30-х – 40-х р. XIX ст. культурно-національних прагнень українців та західних слов'янських народів європейська політика Російської імперії була однією з причин політизації національних ідеологій. Втім, дослідження міжнаціональної комунікації неможливе без з'ясування змісту типологічності і закономірностей появи міжімперських протиріч та інтересів як досить типових явищ в контексті становлення й розвитку національних ідеологій в Центральній і Центрально-Східній Європі першої половини XIX ст.

Ключові слова: нація, національна культура, ідеологія, імперія, панславізм, ідея, демократія, свобода, національна ідеологія, регіон, етнос, Австрійська імперія, Російська імперія, Європа, слов'яни, зовнішня політика, геополітика.

Постановка проблеми. Реконструкція одного, хоча однозначно не першорядного, чинника ідеологізації національного руху західного слов'янства (мова йде про українські взаємини із західними слов'янами) дозволяє точніше зрозуміти як обставини слов'янського відродження, так й ідейний синкретизм будителів.

Відповідно, слов'янські міжетнічні взаємини та духовні рецепції багато років «освячувалися» ідеєю «слов'янської взаємності», культурної або мовно-літературної спільності. Не в останню чергу інтенсифікації взаємин сприяла також актуалізація ідеї слов'янської етнічної спільності, яка в той час приваблювала багатьох національних слов'янських ідеологів. В умовах відсутності власної державності романтичний національний ідеалізм був не тільки складовою ідеології етнокультурного збереження, наприклад, у лужичан, а також ставав додатковим

чинником національного руху українського, чеського і словацького народів за своє національне визволення.

Ми спробуємо акцентувати увагу лише на деяких аспектах україно-слов'янських взаємин. На нашу думку, надавати зв'язкам західного слов'янства із українським, до речі, як і з російським середовищем, значення виключного каталізатора національних рухів буде, безумовно, перебільшенням. Але ті відомості про зв'язки і обміни, які дійшли до нас, свідчать про встановлення переважно прямих контактів між активними представниками слов'янських народів, що, безумовно, розширяло світогляд національних лідерів, підсилювало відчуття загальнослов'янської спільності. На нашу думку, зовнішні слов'янські чинники, і в тому числі український, доповнювали ідеологію слов'ян не стільки національним змістом, скільки, переважно, підкреслювали, що етнічне відродження – це не локальне або регіональне явище,

а процес, який генетично пов'язаний із загальною історією подібних явищ.

Необхідно констатувати, що з причини відсутності протягом багатьох років у західних слов'ян і українців власної державності в змісті їх взаємин домінував науково-культурний аспект. При цьому інтелектуальний аспект переважно не виходив за рамки літературного або гуманітарного обміну. Для слов'янських народів, які проходили стадію формування, становлення національної культури, набуття ними соціального, ідеологічного, філософського і естетичного фундаменту, духовне середовище інших етноспоріднених народів ставало цінним додатковим надбанням. Процес національного відродження українців, чехів, словаків, а тим більше, майже повністю замкнутих в іноетнічному ареалі лужичан вибудовувався із домінуючого компоненту загальноісторичного європейського процесу, а саме – з процесу становлення націй в певних несприятливих національно-політичних умовах. В минулому і під час боротьби за розширення своїх національно-етнічних прав українці, західні слов'яни не могли використовувати для вирішення своїх відроджувальних завдань такі ефективні важелі, як легально діючий національно-становий інститут або установа.

Історіографія проблеми. В історії слов'янських народів особливого значення в змісті націотворчості набуває процес «національного відродження» та міжкультурного діалогу. Проблема міжслов'янського національно-культурного діалогу вже у XIX ст. стала предметом гострих теоретико-методологічних дискусій у вітчизняній та зарубіжній історіографії у загальному контексті оновлення слов'янознавства у XX – XXI ст. Так, на зламі століть знову розгорнулася бурхлива полеміка (Б. М. Гончар, Л. О. Зашкільняк, М. М. Кріль, В. М. Мордвінцев, В. І. Яровий, В. Л. Комар, М. А. Журба) щодо принципових положень історії слов'янських народів у XIX ст. і самого поняття «слов'янська взаємність». Поступово, завдячуючи дослідженням, на перший план виходять більш фундаментальні відмінності – національного, культурного, релігійного походження.

Виклад основного матеріалу. Загалом міжслов'янські зв'язки у першій половині XIX ст. (за винятком Празького конгресу) носили переважно епізодичний характер, а динаміка відносин безпосередньо залежала від зовнішньої політики та інтересів головних європейських геополітичних гравців – Австрії і Росії. Останні, як відомо, конкурували на геополітичному просторі, а тому намагалися використовувати слов'янські рухи та їх ідеологів на свою користь. Відповідно, існує достатня кількість документів [ЦДІАК України, ф.442, оп. 783, спр.79, арк. 4; ЦДІАК України, ф.442, оп. 783, спр.79, арк. 154], за якими Австрія в своїх відносинах із Східною імперією розігрувала на свою користь польську карту. В той же час Росія оцінювала зміст національних слов'янських рухів з огляду на свої зовнішньополітичні інтереси. В Російській імперії ідея взаємності від скромного наукового сюжету перетворилася у забронзований пам'ятник панславістичної ідеології.

Втім, політична спільність двох імперських

монархій проявилася в період революції 1848 – 1849 рр. На цей факт вказує таємний припис канцелярії імператорського намісника в царстві Польському генерал-фельдмаршала Ф. Ф. Паскевича. Так, Паскевич рекомендує таємному раднику Л. Я. Стороженку ігнорувати лист В. Ганки, в якому останній просив приєднатися до найвищої акції слов'янської взаємності, якою він вважав Празький конгрес [ІР НБ НАН України, ф.8, оп.2555, спр.30, арк. 1].

При цьому, як свідчать численні джерела, обидві імперії завжди були одностайними в плані захисту монархічних і династичних інтересів, що ставало умовою їх спільних антиліберальних і контр-революційних дій. Тому цілком справедливим є висновок професора Одеського університету О. О. Кочубінського, в якому він російську політику періоду революції 1848 – 1849 рр. назвав «проавстрійським» періодом [Кочубинский, 1881, с. 201].

Неможливо також не відзначити, що з усвідомленням своєї національної самобутності – мовної, історичної, культурної – у слов'янських народів зростало значення суб'єктивних факторів. Відповідно, своєрідність і драматизм національної історії українського народу безумовно позначилися як на змісті, так і на інтенсивності зв'язків українського народу із західними слов'янами. Мова йде про той інтелектуально-національний ресурс, який залежав від змісту внутрішньої політики Австрійської і Російської імперій.

На західноукраїнських землях, які були включені до Австрійської імперії, склалася своя тактика виживання як імперії, так і народів, що її населяли, а втім і система міжслов'янських взаємин. Відповідно, зміст національного руху, форми зв'язків диктувалися метою і масштабом різних національних завдань. До того ж, види протестних форм, конфігурації міжслов'янських взаємин між українським, чеським, словацьким, лужицьким народами, їх науковою і суспільно-політичною елітою дозволяють констатувати, що Відень, на відміну від російської національної практики на землях Наддніпрянщини, достатньо «еластично» реалізовував свій внутрішньо-національний принцип онімечення слов'ян [Бевзюк, Котляр, 2022. с. 136].

Зрозуміло, така стримана асиміляційна практика була в деякій мірі підготовлена пануючим у першій половині XIX ст. теоретичним уявленням в Австрійській імперії про національну самобутність та своєрідність слов'ян. Як би це парадоксально не звучало, ідеологія національного слов'янського відродження в певній мірі була наслідком діалектичного впливу конкурентного «німецького національного духу». Відповідно, протиставлення миролюбних слов'ян завойовникам-германцям, зі зрозумілих причин, сприймалося слов'янськими інтелектуалами Австрійської імперії, як наукове кліше, що перетворилося на складовий елемент доктрини слов'янської взаємності.

Втім, причиною розширення критичного ставлення будителів до німецького елемента в змісті процесу слов'янського націотворення став результат

їх ознайомлення з філософією Й. Г. Гердера. Напередодні епохи романтизму німецький філософ висловив сміливу думку, що «кожна нація має свій внутрішній світ – живу картину образу нації, звичок, потреб, своєрідність землі і небес». У продовження своїх ідей німецький історіософ починає розширяти думку про існування історії різних цивілізацій. У «Щоденнику моєї подорожі» Гердер основну роль відводить образу всесвітньої історії. Єдність історичного процесу він мислить у формах, аналогічних процесам, що відбуваються у природі [Гердер, 1977, с. 32–33]. Можна припустити, що гердеровська філософія спонукала слов'янських інтелектуалів здійснити спробу романтичної емансипації свого історичного минулого. Звідси, наприклад поява в змісті програми словацького національно-культурного розвитку мотивів перерваної зовнішніми силами історичної можливості. У історіософії Я. Коллара це було озвучено як засудження німецького натиску, який призвів до того, що «все слов'янське, його минуле здавалося мені могилою» [Коллар, 1973, с. 9], а П. Й. Шафарик критично зауважить «майже до жодного народу в історії не ставилися так дурно, як до слов'ян» [Safarik, 1826, s. 44].

Варто визнати, що в наведених оціночних судженнях присутні переважно антагоністичні міркування про багатовікову історію співіснування слов'янських народів поряд із німецьким. Але, незважаючи на те, що для подібного скепсису існували певні історичні підстави, його неможливо відірвати від практики слов'яно-німецьких відносин, які в той час охоплювали всі сфери політичної, соціальної і культурної життєдіяльності. Самі ж критичні судження варто вважати елементом риторики і навіть ідеологічним елементом національно-культурної програми слов'янського відродження.

Такий підхід має своє пояснення: формування ідеології національної слов'янської доктрини практично неможливо було розпочати без визначення конкуруючого об'єкта. Деякі підстави для цього твердження нам надають спостереження окремих російських науковців, які мали можливість безпосередньо спілкуватися із слов'янськими інтелектуалами, а свої думки, хоча і в дещо гіпертрофованих висловах, передали у подорожніх щоденниках, нотатках або звітах [ВРФТ ІЛ НАН України, ф. 99, од. зб. 41, № 974, арк. 86; ВРФТ НАН України, ф. 99, од. зб. 75, № 1330, арк. 2; ІР НБ НАН України, ф. 2, од. зб. 3217, арк. 1–12.].

Поступово до слов'янської національної ідеологічної програми вкоренився елемент міфологізації власної культури, історії та безапеляційності публічних суджень національних політиків. Міфи та категоричність тверджень політичних інтелектуалів почали сприйматися наступниками як цілком реалістичні історичні факти. Таку позицію будителів варто вважати логічною даниною романтизації національної ідеї, а мотиви безапеляційності визначалися переважно публічним характером їх діяльності, а не бажанням втілити свої заяви у реальне політичне життя. Вочевидь, слов'янське відродження можна вважати наслідком дії «німецького духу», який

варто віднести до фактору появи слов'янської національно-культурної парадигми. При цьому на тлі німецького Просвітництва відбувався процес мімезису інтелектуальних ідей для змісту ідей словенського відродження. Відповідно, культурні, наукові слов'яно-німецькі зв'язки і не в меншій мірі протиріччя, які раніше переважно розгорталися у рамках конфесійного ареалу, в умовах процесу становлення націй поступово ставали інтелектуальним джерелом формування слов'янських національних ідей в їх національно-культурному русі.

Як відомо, система зв'язків українців із західним слов'янством здійснювалася у рамках одного політичного ладу Австрійської імперії. Це зумовило світоглядну близькість поглядів українських і західних слов'янських патріотів на зміст національних ідеологій і громадянських символів. При цьому слов'янські народи Дунайської монархії Габсбургів могли не тільки без кордонів комунікувати на спільній духовно-культурній ниві, але й дискутувати навколо національних проблем і навіть надсилати свої сміливі інтелектуальні імпульси за територіальні межі Австрійської імперії. Завдяки цьому чимало активних громадсько-політичних діячів особисто ознайомилися із національними ідеями будителів та, відповідно, визнали їх внесок у справу ідеологізації національних слов'янських рухів. Тому цілком справедливо П. Куліш в квітні 1846 р. у листі до В. Ганки захоплено напише: «Розклали Ви між слов'янами таке вогнище, що за Вами і нас стало трохи видно» [ІР НБ НАН України. ф. 10. (П. Куліш), од. зб. 1256, арк. 1].

З огляду на сказане, логічно додати, що колишні негативні висловлювання про монархію Габсбургів виключно як про «тюрму народів», на нашу думку, є певним перебільшенням. Ось, до речі, судження одного із натхненників березневої революції 1848 р. барона Віктора фон Андріана-Вербурга, який скептично писав: «Австрія суто уявна назва ... ні австрійців, ні австрійської національності немає і не було ніколи, якщо не брати до уваги незначний простір навколо Відня» [Werbürg Andrian, 1843, s. 8]. Безумовно, в марксистській історіографії довгий час дещо уникали суджень про гнучку прагматично стриману позицію Габсбургів в національному питанні. Хоча, якщо взяти до уваги твердження барона Андріана-Вербурга, графа Л.-Л. Туна, альтернативний оціночний алгоритм національної політики імперії було закладено ще в середині XIX ст.

При цьому такі слов'янські ідеологи, як Ф. Палацький, К. Гавлічек, Я. Йордан, А. Добрянський, навіть в кризові часи імперії дотримувалися переконання про Габсбурзьку монархію як про таку, що здатна згладжувати національні протиріччя і навіть модернізуватися на ідейних принципах австрославізму [Бевзюк, Дорошко, 2020, с. 148]. Яскравим прикладом такого політичного судження може слугувати той факт, що в часи революції 1848–1849 рр. ідеологічна основа існування Дунайської монархії Габсбургів була запропонована чеським національним ідеологом Ф. Палацьким. Саме він у своєму широко відомому квітневому листі 1848 р. до організаторів Франкфуртського зібрання сформулю-

вав твердження: «Якби Австрійська імперія не існувала протягом багатьох століть, то в інтересах Європи і всього людства її варто було б створити» [Palacký F. Národní noviny, 05.06.1848]. Загалом слов'янин Палацький вважав за доцільне перебудувати Австрійську державу на федеративному принципі за умови рівності всіх націй. Тема була дискусійною, але учасниками дискусії були і представники західних українських земель (І. Борискевич, О. Заклинських, Г. Гинилевич, А. Добрянський), які з розумінням поставилися до ідей чеського національного лідера.

Незважаючи на той факт, що австрославизм за своєю суттю є наднаціональною теорією, за формою його можна віднести до концепції слов'янських взаємин, яка еволюціонувала в процесі суспільно-політичної практики західного слов'янства. На наше переконання, ідеї федералізації і демократизації однозначно входили до комплексу тієї інтелектуальної міжслов'янської спадщини, яка характеризується поняттям «взаємини». Показово, що майже в унісон публічно оприлюдненому західними слов'янськими ідеологами австрославизму (Палацький, Гавлічек) на Наддніпрянщині завершується «академічний» етап українського руху. Визначне місце в ньому зайняла діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Один із керівників братства – М. Костомаров у статуті товариства висловив не тільки чітке розуміння самобутності України, що має бути заснована на особистій і національній свободі, але й близьку і зрозумілу для австрославистів ідею федерації слов'янських народів, у якій «кожне слов'янське плем'я повинне мати народне правління і дотримуватися ідеї повної рівності своїх громадян» [Статут Кирило-Мефодіївського товариства, с. 150–152].

Як ми вже підкреслювали вище, на теренах Дунайської монархії Габсбургів склався свій алгоритм і практика взаємин. Як відомо, високим ступенем комунікації в цей час міжслов'янських взаємин характеризувалась академічна сфера. Більш докладно проілюструємо наше твердження, взявши за основу багаторічну практику взаємин, які підтримував Я. Ф. Головацький із західним слов'янством взагалі і лужицькими сербами зокрема. Відомо, що Головацький був у немилості у австрійській владі вже після видання «Русалки Дністрової» (1837 р.) і, тим більше, після того, коли львівський професор, як пише екзильний дослідник Мирослав Семчишин, «... під кінець свого життя підпав під вплив шовіністичних поглядів російського історика Погодіна і перейшов у табір москвофілів» [Семчишин, 1993, с. 254]. У 1868 р. (згідно з іншими даними у 1867 р.) Головацький взагалі переїхав на постійне місце проживання в Російську імперію [Криль, 1985, с. 101].

У руслі зазначеного хотілося б додати, що численні архівні матеріали (ВР ІЛ НАН України, ІР НБ НАН України, ЦДІАК України, м. Київ), а з-поміж них листи, записки від Ганки, Гавлічека, Смолера, Шафарика слугують яскравою ілюстрацією того, що система міжслов'янських наукових, ідейних і культурних взаємин не в останню чергу доповнювалась спільністю фінансових інтересів. Зміст архівних документів дозволяє стверджувати, що і в першій

половині XIX ст. науковці, будителі-інтелектуали були не тільки змушені дбати про фінансовий бік своєї національно-просвітницької справи, але й банально відшукувати кошти для забезпечення власних елементарних побутових потреб.

Симптоматично, що у цьому контексті будь-які зв'язки впродовж XIX ст. західних слов'ян із Росією та Наддніпрянщиною тлумачаться, на нашу думку, однобічно – тільки як беззаперечний прояв цілеспрямованої і безкорисливої допомоги свідомих і прослов'янсько налаштованих російських та українських діячів культурно «підростаючим» західним слов'янам. Таким чином, формується хибний стереотип стосовно західних слов'ян як тільки «прохачів» і «отримувачів» (реципієнтів) як матеріальної, політичної та іншої допомоги, так і надбань культурних міжслов'янських впливів XIX ст. Нагадаємо, і це підтверджують документи, в т.ч. неопубліковані, що серби-лужичани, словаки, а тим більше чехи, незважаючи на майже тисячолітнє підпорядкування Німеччині до XIX ст. й інтенсивну германізацію і мадяризацію, зберегли етноспецифіку і внутрішній потенціал для культурно-національного розвитку і відродження. І фундаментальні кроки, наприклад, з формування літературної мови і писемності вони зробили самостійно, і при цьому без значного російського чи українського впливу. А сам процес культурно-національного відродження-пробудження XIX ст. відбувався в роки тільки початкового налагодження контактів між діячами західного слов'янського відродження та представниками української і російської інтелігенції.

Зусиллями, насамперед, сучасних російських і радянських українських істориків, як і їх попередників-славистів XIX ст., сформовано концепцію про виключну роль Росії у підтримці слов'янського відродження, збереженні національної ідентичності слов'ян та «шкідливість» впливу на них Заходу в цілому і Німеччини зокрема. Елементарна логіка дозволяє заперечити такі твердження, тому що західна слов'янська етностільнота навряд чи займала важливе місце в зовнішній політиці Російської імперії до і після наполеонівських воєн, і навіть у наступні десятиліття – в період утвердження російського імперського панславизму [Бевзюк, 2006, с. 22].

З огляду на зазначене вище, можна дещо резюмувати. Процес національного відродження на західноукраїнських землях, а, відповідно, система взаємозв'язків – інтелектуальних та ідейно-політичних впливів у порівнянні зі схожими процесами на Наддніпрянщині, мали такі суттєві особливості. Насамперед, західні українці входили до Австрійської імперії, а тому територіально були наближені до чехів, словаків і дещо до лужицьких сербів. Таке сусідство та багатовікове співіснування в межах однієї європейської цивілізації стало умовою певних міжнаціональних взаємин, національного відродження та обґрунтовувало схожість і легітимність їх національно-культурних вимог до Габсбурзьких монархів.

До того ж, тісне сусідство вплинуло на організаційні форми та ідейний зміст світоглядних переконань представників західноукраїнських земель і

слов'янства. Справжньою кульмінацією взаємин стала участь українців, поряд із західними слов'янами, у революції 1848 – 1849 рр. Архівні документи, будь-то донесення військовому Подільському і Волинському генерал-губернатору Бібікову про консолідацію населення Галичини [ЦДІАК України, ф. 442, оп. 798, спр. 433, арк. 138] або заклик В. Ганки «До слов'янських братів», який надійшов до українських земель [ІР НБ НАН України, ф. 8., од. 2551–2554, арк. 3] (документ підписали Шафарик, Палацький, Штур, Рігер, Зап, Йордан), свідчать, що «Весна народів» на теренах Австрійської імперії стала вищим проявом ліберального націоналізму, який супроводжувався спільністю ідей і політичною єдністю дій українських і слов'янських лідерів у їх боротьбі за громадянські права і конституціоналізм.

Більше того, в часи революції 1848 – 1849 рр. ідея слов'янських взаємин сприяла політичній спільності як західних слов'ян, так і західноукраїнського населення імперії Габсбургів. Як свідчать документи, наприклад, «Повідомлення про направлення до Відня депутації від Галичини із проханням до цісаря про приєднання українців Угорського королівства до Королівства Галичини і Лодомерії» [ЦДІАК України, ф. 442, оп. 798, спр. 153, арк. 354] або донесення від нествановленої особи «Про від'єднання від Угорщини и про приєднання до Австрії русинів, долматів, словаків» [ЦДІАК України, ф. 442, оп. 793, спр. 433, арк. 159] мали місце суттєві зрушення в національно-культурній свідомості «народу руського» [ІР НБ НАН України, ф. 21, № 1211–1213, арк. 3]. Саме вони й стали причиною того, що українці заявили про себе як про самостійний народ з власною мовою та культурою, який у межах Австрії має право на територіально-адміністративну автономію [Бевзюк, Дорошко, 2020, с. 150].

При цьому наявні матеріали ЦДІАУ у м. Львів, наприклад, листування Д. Зубрицького із відомим чеським національним ідеологом Ганкою та братами Яковом й Іваном Головацькими [ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, од. зб. 2336, 59 арк.] демонструють близькість позицій національних слов'янських інтелектуалів у питанні напрямів розширення взаємин між етноспорідненими народами. До того ж, у фонді НТШ архіву нами виявлено також рукопис цікавої статті невідомого автора про події в Європі та революцію – «Рік 1848», написаної у 1878 р. [ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, од. збер. 2064, 4 арк.] та матеріали, що зібрані М. Драгомановим щодо діяльності цюріхської слов'янської секції: програми, листування з О. Герценом та М. Огарьовим, спогади про М. Бакуніна та інше [ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, од. збер. 2483, 164 арк.]. Наявні джерела свідчать, що суттєві зрушення в національно-культурному русі західноукраїнського соціуму, політизація західноукраїнського суспільства, що відбулася під час революції 1848 – 1849 рр., супроводжувалися інтенсифікацією міжслов'янських взаємин і солідаризацією політичних позицій.

До того ж, однозначно типовим прикладом слов'янських інтелектуально-політичних взаємин можна вважати численні петиції, вимоги, заяви, з якими зверталися чеська, словацька і українська

національні партії до австрійського цісаря. Зміст петицій дозволяє стверджувати: революція 1848 – 1849 рр. стимулювала процес національної інтеграції народів Австрійської імперії. У той же час національні рухи (український, чеський, словацький) розгорнулися на всій території імперії Габсбургів. Вони розвивалися в руслі загальнодемократичної антифеодальної і антиабсолютистської революції, центрами якої стали Відень, Прага, Братислава і Львів. При цьому одним із символів у національній ідеології українців і західних слов'ян продовжувала залишатися ідея слов'янських взаємин.

З огляду на цивілізаційну, політичну і соціокультурну специфіку західноукраїнських земель, тема взаємин українців Наддніпрянщини із західним слов'янством являє собою специфічний історичний масив, а тому потребує додаткового розгляду. Як відомо, політичне життя в Росії було поставлене під контроль жандармського корпусу. Ідеологічну основу імперії становила уварівська теорія «офіційної народності». Міністр вимагав затверджувати «російський початок, конкретно нашої народності» та «не займатися грою фантазій навколо слов'янських ідей» [ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, спр. 12, арк. 76]. Як ілюструють документи, російський уряд з меркантильних, власних внутрішньо і зовнішньополітичних позицій розглядав ідею слов'янської взаємності, а, відповідно, і практичний бік взаємин. Російською владою слов'янські взаємини періоду національної активності, а тим більше на етапі національно-визвольного руху, сприймалися, наприклад, як загроза самодержавному режиму.

Цілком логічно, що російський самодержець керувався своїми геополітичними інтересами, а тому із своїх меркантильних позицій експлуатував ідею і практику взаємин. Ми можемо проілюструвати це рядками з донесення М. П. Погодіна російському уряду. Кидається в очі прискіпливість, з якою Погодін аналізує і описує стан національно-політичної ситуації в Австрійській імперії. Зміст документа дозволяє припустити, що науковець виконував не тільки наукове, але й додаткове таємне доручення свого уряду. Майже тому Погодін, надаючи оцінку масштабу проникнення єднавчих настроїв до слов'янського середовища, робить висновок, за яким ідея стала причиною того, що у «слов'ян з'явилася загальна думка, що Австрійська імперія повинна незабаром зникнути і вони відокремляться від неї при першому ж сприятливому випадку. Тоді, кажуть слов'яни, буде заснована слов'янська держава на чолі із Росією» [ІР НБ НАН України, ф. 2, од. зб. 3217, арк. 6].

Таким чином, Росія презентувалася в якості слов'янської імперії та ставила перед собою завдання розширяти сфери свого впливу не тільки шляхом культурологічних взаємин, а й шляхом поширення на слов'янство ідеї загального етнічного інтересу і тим самим експортувати свій політичний вплив за межі своїх державних кордонів. І тут не зайвим буде згадати ті архівні документи, які містять численні дані про той факт, що протягом всього XIX ст. царський уряд фінансував наукові проекти західних слов'ян шляхом надання грошової допомоги лідерам

національних рухів. При цьому, як свідчать документи, західні слов'янські діячі не гребували приймати матеріальну допомогу і винагороди від російського уряду і окремих осіб та розглядали пропозиції запрошень на службу до російських імперських університетів. Так, Челаковський (1829) розглядав пропозицію очолити кафедру слов'янських мов у Московському університеті з річним утриманням у 3 тис. карбованців [Novotný, 1959, s. 21], Ганка торгувався за розмір винагороди професора кафедри у Петербурзі. Пізніше російський імператор Олександр I навіть подарує Ганці діамантовий перстень [Францев, 1902, с. 132].

В цілому політика самодержавно-поліцейського режиму стала причиною того, що через певний час на Україні не залишилося жодної політичної організації, а опозиційний рух хоч й існував, але носив прихований характер. До того ж, царський уряд, як і російська інтелектуальна еліта, досить критично поставився до появи української літературної мови, а мова, як відомо, була в фундаменті слов'янських національних парадигм. Наприклад, М. Катков старанно доводив, що українська мова є неприродною, штучною. Погодін скаржився М. Максимовичу, що ідеї єдності російського народу наносять шкоду особі, які говорять про існування української мови. І. Аксаков у листі до М. Костомарова писав, що не бачить можливості для існування окремої української літературної мови. Навіть відомий революційний демократ М. Чернишевський у праці «Національна безтактність» нещадно критикував галицьких москвофілів та радив їм триматися «рідної» мови. Як бачимо, низка представників російської наукової еліти виключала український народ з процесу відродження, а звідси і з практики міжслов'янських взаємин. При цьому українське національне відродження в першій половині XIX ст. не становило принципової загрози політичній системі Російської імперії. Відповідно, самодержавно-поліцейський режим став причиною переважно наукових і культурних, так званих «академічних» зв'язків між представниками української і західнослов'янської інтелектуальної еліти.

В рамках нашого дослідження автор вважає за необхідне більш детально визначити, яким чином сприймалися і здійснювалися учасниками відродження взаємини між інтелектуалами західного слов'янства і Наддніпрянщини. Такий підхід має своє пояснення. Історично українські регіони увійшли до складу Росії та Австрії не одночасно, тому знищення особливостей соціально-господарського й культурного устрою відбувалося різними шляхами й темпами. В умовах раціоналізації, скоріше централізації управління імперіями, Габсбурги, модернізуючи роль держави, пішли на часткову ліквідацію кріпацтва. Відповідно, вони провели низку культурно-освітніх реформ, які дещо лібералізували соціополітичну систему імперії [Kaiser Joseph II, 1782]. У той же час російське самодержавство було знаряддям зміцнення кріпацтва. Відповідно, національні свободи, а також і взаємини між нетитульними слов'янськими народами, розглядалися як посягання на принципи і цілісність абсолютної монархії. Згадані обставини визначили

форми та інтенсивність політизації міжслов'янських взаємин. Ми розглянемо деякі аспекти науково-культурних, суспільно-політичних взаємин, що мали місце між інтелектуалами західного слов'янства та українством Наддніпрянщини.

Насамперед кидається в очі, що взаємини, як і відомості про західних слов'ян на землях Наддніпрянщини, носили переважно науковий характер. На це вказує не лише достатня кількість спеціальних праць, публіцистичних нарисів, присвячених історії і культурі, але й досить інтенсивне листування між слов'янськими інтелектуалами. Відповідно, певну роль з-поміж зовнішніх чинників, що сприяли відродженню-пробудженню національної і етнічної культури західного слов'янства відіграли вчені Російської імперії, які були вихідцями з України, отримали освіту, а інколи і працювали у навчальних закладах, що були розташовані на її території.

Як відомо, в XIX ст. на українській території відбувалося становлення окремих київських, харківських, одеських (новоросійських) слов'янознавчих центрів і шкіл, з-поміж фундаторів яких був і такий блискучий російський славіст, як І. І. Срезневський, котрий починав науковий шлях у Харкові. Не менш знаковою фігурою у вітчизняній славистиці є О. М. Бодянский, який, як відомо, підтримував особисті стосунки із Т. Г. Шевченко, листувався з багатьма західнослов'янськими будителями (Ганкою, Юнгманом, Штуром, Шафариком, Смолером, Йорданом).

Можна стверджувати, що особлива атмосфера народної української культури, духовне розмаїття та широка багатоетнічна національна палітра сприяли формуванню у вихідців з українських земель терпимості та поваги до інших культур. Пізніше, ставши відомими вченими та літераторами, вони виявили зацікавленість культурою різних слов'янських народів, спілкувалися з громадськими діячами цих народів, надавали підтримку їх національним прагненням [Бевзюк, 2006, с. 16].

З огляду на сказане, як нам здається, міжслов'янські взаємини необхідно оцінювати із врахуванням ідеологічної потреби тієї або іншої політичної епохи. Саме тому конкретні історичні факти контактів можуть трактуватися по-різному, їх оцінка залежить від ідеологічної установки комунікуючих осіб. В рамках нашого дослідження варто сприймати зміст та ідейну трактовку взаємин (остання у науковців Наддніпрянщини не часто виходила за рамки теорії «офіційної народності») безпосередньо з огляду судження про корисність таких зв'язків як для вітчизняної науково-освітньої і культурної сфер, так і для західного слов'янства.

Як відомо, ідея міжслов'янських взаємин потрапляла на Наддніпрянщину насамперед з Росії. Але було б помилковим заперечувати той факт, що поняття міжслов'янських взаємин у трактуванні ідеологів (Ганка, Шафарик, Штур) підкреслено визначало нову інтегрально-національну якість самої ідеї цих взаємин, яка, як відомо у західних слов'янських ідеологів входила до тезаурусу національної парадигми. В російському варіанті ідея більше набирала наднаціонального панславистичного

змісту.

Сама ідея слов'янської спільності, а звідси і практичний бік їх взаємин на Наддніпрянщині отримала підтримку завдяки працям Добровського. Він у своїй другій збірці «Славія» (1808) розмістив лист «російського друга». Лист було підписано аббревіатурою «А. С.». Пізніше, в 1834 р., Ганка розшифрував криптонім, він належав професору Харківського університету А. І. Стойковичу. Останній в листі до чеського будителя повідомляв про вихід «Енеїди» І. Котляревського. В наступному виданні збірки «Славія» (1815) Й. Добровський особисто характеризує третє видання «Енеїди». Слід зазначити, що рецензія фактично стала першим відгуком західних слов'янських інтелектуалів на твори українського письменника [Полек, 1970, с. 94–95].

Помітний внесок у практику українсько-чеських взаємин зробив Ф. Палацький. На думку відомого львівського славіста професора М. Кріля, чеський національний ідеолог зацікавився Україною тому, що був переконаним противником російського панславізму і виходив з ідеї визнання права кожного народу на захист своєї національної своєрідності [Кріль, 1993, с. 160]. Перші згадки про українців були розміщені Палацьким на сторінках третього номеру «Часопису Чеського музею» у статті «Про угорські народи, особливо слов'ян» (1829) [Palacký, 1829, s. 13]. Можна припустити, що уявлення про українців Палацький отримав з книги відомого австрійського етнографа, правника і славіста Я. Чапловича. Останній багато подорожував слов'янськими землями і його публіцистика містила значний матеріал з української етнографії. Як відомо, результатом подорожі Чапловича стала праця «Нариси Угорщини» [Csaplovics Johann, s. 84]. Вона, скоріш за все, і лягла в основу статті Палацького. Етнографічні спостереження австрійця стали підставою для чеського будителя запозичити і використати в своєму тексті поняття «руснаці» – це ті, хто говорить «рутенською» мовою і є підданими Австрійської імперії, і наступне «малороси», вони говорять «малоросійською», це українці, слов'янський народ, що входить до складу Росії [Palacký, 1829, s. 13].

Через рік в наступному номері журналу «Часопис Чеського музею» Палацький розміщує іншу свою працю, в якій знову відводить місце українській проблемі [Palacký, 1830, s. 72]. Пізніше, пише Кріль, у 1834 р., львівська газета «Rozmaitości» передрукувала статтю. З огляду на цікавий зміст думок Палацького і якісно зроблений переклад, вважаємо за доцільне навести уривок тексту перекладу з праці чеського будителя, що був зроблений львівським науковцем. «Русинський народ, – констатує ідеолог австрославізму, – мовою відрізняється від росіян і від поляків, уже в давні часи втратив свою самостійність, поневолений своїми сусідами. Уся так звана Мала, Чорна й Червона Русь є властиво русинською, а тільки Велика Русь є російською, або, як у нас говорять, «руською»» [Кріль, 1993, с. 158]. Як бачимо, Палацький не тільки одним із перших заявив європейській спільноті про існування на слов'янському сході самобутнього українського народу, але й констатував факт його національного

«поневолення».

Наукова та інтелектуальна складові діяльності Палацького стали підставою для подальшого розширення його взаємин і особистих контактів із науковцями Київського університету. В фондах Державного архіву Києва (фонд Київського університету Св. Володимира) зберігаються листи чеського будителя до декана історико-філологічного факультету О. І. Селіна. В них Палацький ділиться своїми думками відносно майбутнього кандидата на кафедру слов'янської філології Київського університету [Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 307, спр. 237, арк. 30–31].

Але, незважаючи на той факт, що поступова інтенсифікація інтелектуальної комунікації хоч і ставала умовою формування нової якості національного середовища Наддніпрянщини, левову частку зв'язків першої половини XIX ст. становили науково-культурні взаємини. Для їх характеристики, на нашу думку, варто звернутися до творчої спадщини кількох класичних науковців, які, з огляду на їх політичну лояльність до влади, як свідчать численні джерела, протягом майже півстоліття презентували на європейських теренах як офіційну російську науку, так і побічно ретранслювали український національний матеріал представникам національних еліт західного слов'янства.

Відомо, що на Наддніпрянщині справу розширення взаємин між українським і західнослов'янським співтовариствами очолили знані науковці – Срезневський, Бодянський, Максимович, Стойкович. Подібна ситуація є майже класичною і має своє пояснення. Українські національні патріоти були витіснені або обмежені у своїх можливостях здійснювати або розширяти взаємини (Шевченко, Куліш, Костомаров). Відповідно, лише політично лояльні до влади науковці отримували право на комунікацію з представниками європейської спільноти. Їх інтелектуальній комунікації уряд не тільки не перешкоджав, а навіть дещо стимулював її інтенсивність шляхом надання фінансової підтримки, різноманітних цінних нагород західним слов'янським будителям.

Причиною повної відсутності на Україні національних і суспільно-політичних організацій (були розгромлені Південне товариство і Товариство об'єднаних слов'ян, Кирило-Мефодіївське братство), які могли б стимулювати процес національної інтеграції, формувати основи громадянського суспільства, розвивати громадянську свідомість і політичну культуру, а втім і здійснювати процес міжслов'янських взаємин, був, як відомо, російський поліцейський режим. Тому місце в системі міжнаціональних взаємин зайняли окремі особи, які були стриманими у своїх бажаннях критикувати суспільно-політичну систему імперії. Вони з причини прихильного ставлення до них з боку влади, особистих світоглядних переконань, перебрали на себе роль як донорів, так і реципієнтів у процесі взаємин у середовищі різних національно-культурних спільнот. Відповідно, домінування на Наддніпрянщині переважно академічного, а втім офіційно визнаного і навіть дещо «освяченого владою» рівня

взаємин науково-просвітницької еліти, хоч і не привносило політичної складової в становлення національних ідей, але однозначно розширяло тезаурус національних парадигм. Таким чином, академізм наукових інтелектуалів варто вважати позитивним фактором національних рухів.

Зрозуміло, що національні культури, які знаходилися в процесі свого відродження, не могли залишатися на рівні фольклорної культури. Відповідно, процес модернізації національних культур став причиною звернення до досвіду інших культур – чеської, словацької, української, лужицької, до того ж, всі вони не в меншій мірі самі були зацікавлені в духовно-культурному взаємному обміні. Зв'язки розвивалися як «по вертикалі» – звернення до інонаціональних традицій, історичних сюжетів (з'явилися численні праці про західних слов'ян) так і «по горизонталі». Останній вид взаємин передбачав входження в активні контакти на рівні особистого листування і, особливо, наукових мандрівок.

З огляду на сказане, додамо: впродовж усієї своєї наукової діяльності видатні славісти (Срезневський, Бодяньський, Максимович, Григорович, Костомаров, Куліш) нагромаджували фактичний матеріал зі славістики і практики взаємин. Як результат, вони від діяхронічної концепції історії західних слов'янських народів (трактування їх історичного минулого з позиції ідеї німецького романтизму) перейшли до синхронічної історії західних слов'ян. У ній теорія і практика відродження слов'ян розглядається в межах загальнослов'янського та загальноєвропейського розвитку. По-своєму вчений розглядає історико-культурний процес національного відродження. Для нього це не низка випадковостей, а певні закономірності, пов'язані із загальнослов'янським культурним, політичним відродженням та процесом інтенсифікації інтелектуальних взаємин [Бевзюк, 2006, с. 18].

Варто визнати, що матеріали, які були зібрані представниками офіційної російської науки, довгі роки залишалися енциклопедичним джерелом для наступних поколінь дослідників мови та літератури. Втім ця корисна для міжслов'янських контактів інформація і не менш важливий інтелектуальний масив як для процесу відродження західного слов'янства, так і українців не змогли вплинути на наявні негативні оцінки російської політичної дійсності з боку діячів відродження. Так, Шафарик, не визнаючи російський культурний внесок у зміст європейської культурної скарбниці, в своєму листі до Я. Коллара писав, що з росіянами неможлива практика слов'янського єднання, тому що вони є «наполовину онімеченими і наполовину отатареними мешканцями півночі» [Шафарик, 1902, с. 165]. Негативно відгукувався про російську політичну дійсність, і в тому числі літературу, К. Гавлічек. У листі до К. Запа 29 вересня 1843 р. він зізнавався, що «знаю тільки одного Гоголя (Гавлічку належить переклад «Мертвих душ» М. Гоголя), а всі інші (разом із Пушкіним) становлять тільки, так би мовити, imitatorum pecus!». Таким чином, для Гавлічека вся російська духовна сфера уявлялася другорядною, тому була не варта уваги, а тому і не слід говорити про будь-яку взаємність [Францев, 1902, с. 13]

Таку критику російської політичної системи можна вважати одним із наслідків практики міжслов'янських взаємин. Відповідно, з високою долею вірогідності можна стверджувати, що під час особистих зустрічей між представниками слов'янської інтелектуальної еліти заходу і сходу відбувався не тільки науковий інформаційний обмін, але йшла полеміка стосовно суспільно-політичної проблематики Російської і Австрійської імперій.

Висновки. Теорія та практика «слов'янської взаємності», як соціокультурна категорія, у європейському минулому та історії україно-слов'янських рецепцій була науково-політичним явищем на всіх етапах австрійсько-російських міжімперських контактів XIX ст. Відповідно до минулого, романтичний період слов'янської взаємності по своїм зовнішнім ознакам набув характеру інтелектуальної комунікації. Втім, поступова еволюція слов'янської ідеї та інтенсифікація національних рухів стають причиною виникнення амбівалентності у сприйнятті слов'янського питання як у австрійському, так і російському політичному середовищах.

В Росії початковий, суто науковий інтерес до оригінальної творчості слов'янських інтелектуалів поступово переріс у політичну стурбованість за долю слов'янських народів у «чужому німецькому світі». Відповідно, з 20-х рр. та на початку 50-х рр. XIX ст. в Росії стабільно зростає інтерес до слов'янських народів. На хронологічно означений період припадає процес запуску модернізації самодержавної національної політики. Російська імперія у сфері державної ідеології обирає шлях формування майже релігійної парадигми православ'я і самодержавства. Такий внутріполітичний алгоритм закріпив тенденцію становлення руської колективної ідентичності, що доповнювався образом «російської народної монархії».

Напередодні 1848 р., коли в європейській політиці актуалізується слов'янське питання, яке згодом визначило хід революції на теренах Дунайської монархії, російський уряд різко змінює своє ставлення до ідеї слов'янської взаємності. Про цей факт свідчать таємні циркуляри міністра просвіти Уварова. Імперський міністр історіософські обґрунтовує особливості місії російського самодержавства у слов'янському національному русі. Причиною зміни офіційної позиції стала діяльність київського Кирило-Мефодіївського товариства, після розгрому якого Уваров заговорив про небезпеку поширення політичних інтерпретацій ідеї слов'янської взаємності, що, на думку міністра, загрожує ідеологічним принципам російського самодержавства.

У нових обставинах імперська бюрократія акцентує увагу інтелектуальної еліти на небезпеці політичної інтерпретації ідеї слов'янської взаємності. Такий підхід не міг не доповнювати практичну сторону внутрішньої імперської політики. Йшла робота у напрямку формування ідеї «народної» нації, що в перспективі обумовило виникнення в другій половині XIX ст. сучасного російського націоналізму.

Парадоксально, але протиставлення росіян українцям та фактичне офіційне заперечення існування української ідентичності ставало причиною появи

україно-слов'янської рецепції. Втім в Російській імперії кількість зв'язки українців із західним слов'янством переважно носили спорадичний і академічний характер (Срезневський, Бодянский, Максимович, Григорович, Костомаров, Куліш). Така реальність має наступне пояснення. Великодержавна позиція імперської бюрократії щодо несприйняття участі українців у слов'янському русі пояснювалася тим, що самодержавство надавало сакрального символізму собі і руському народові у змісті імплементації ідеї слов'янської взаємності. Відповідно національний рух та процес формування української нації (найбільшої за чисельністю після російської етнічної слов'янської групи імперії) розглядався як загроза цілісності російській народності та деструктивний елемент у процесі символічного слов'янського єднання. Логічно, що така негативна оцінка українського національного руху стала причиною переслідування українських інтелектуалів за їх європейську мовно-культурну діяльність, а з часом у 1863 та 1876 рр. навіть стала причиною заборони української мови.

Австрійська державність, що розвивалася на тлі Габсбурзької монархії в плані наповнення своєї національної політики обрала шлях зваженого пристосування бюрократичного апарату до національних периферій, а тому проводила еластичну національну політику. Ситуація не проста, для Габсбургів навіть драматична, але досить раціональна для мозаїчної етноструктури Дунайської монархії. Надаючи преференції регіональним суспільним ініціативам, правлячий «австрійський дім» вимушено знаходився у демонстрації пошуку компромісної форми міжнародної парадигми, і тим фактично створював ілюзію можливості споконвічного міжетнічного спокою. Тому досить символічно, що під час святкування державних свят імперський гімн «Господи, збережи» виконувався всіма національними мовами народів імперії, в тому числі українською. При цьому, важко собі уявити, щоб російський імперський гімн «Боже, царя бережи» прозвучав би українською або будь-якою іншою, крім російської мови.

Ідея «слов'янської взаємності» в трактуванні австрійського словака Я. Коллара представила як романтичне право кожного слов'янського народу на

самовизначення. Будитель, знаходячись під враженням ідей Й. Г. Гердера, Я. Геркеля, створив синтетичний образ слов'янського соціуму, який у перспективі приречений до гармонії у рамках мозаїчної європейської монархії Габсбургів. Закцентуємо, що сам словацький будитель далеко не фрондував проти правлячої династії, а служив секретарем при дворі австрійського імператора. Більш того, в 1849 р. на знак подяки словацькому народові, який виступив під час революції на боці австрійців, Коллара призначають професором Віденського університету та дозволяють очолити кафедру слов'янських старожитностей та міфології. Останню він займав аж до самої своєї смерті у 1852 р.

Обережність та поміркованість Габсбургів у плані обрання стримуючих заходів щодо слов'янських рухів та поширення ідеї взаємності слід прокоментувати практикою Габсбургів, які дозволяли відкривати при університетах слов'янські кафедри, слов'янські науково-освітні товариства – матиці, в тому числі Галицько-Руську матицю. Тому україно-слов'янські рецепції на теренах Дунайської монархії носили зміст синхронних європейських суспільно-політичних та національних явищ. Загальний простір Дунайської монархії створював умови для взаємовпливів, розширенню контактів українських національних лідерів, вчених, письменників із європейсько-слов'янськими громадськими діячами та інтелектуалами. Тому не лише з причини меркантильного панславистичного інтересу, а насамперед з причини реально існуючого українського етносу, як етнічного об'єкту у мозаїчній Австрії, спонукала низку російських славистів (А. Буділовича, Н. Попова, О. Гільфердінга, В. Ламанського) присвятити свої наукові праці дослідженню «русинів», які приживали на Буковині, Східній Галичині та Угорській Русі.

Загалом, різниця у підходах моделей російської імперії та австрійської монархії до оцінки «слов'янської взаємності» полягає в тому, що у першому випадку влада акцентувала увагу на універсальності принципу слов'янської солідарності та взаємності в межах російського самодержавства. В той самий час, Дунайська полінаціональна модель передбачала збереження різноманітності за умови толерантного ставлення до правлячої династії Габсбургів.

Список використаних джерел

Архівні документи

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України (ВРФТ ІЛ НАН України), ф. 99, од. зб. 41, № 974. Бодянский О. М. Воспоминания о пребывании в Праге во время путешествия за границу, арк. 86.

ВРФТ НАН України, ф.99, од. зб. 75, № 1330. Погодин М. П. – Бодянскому О. М. Письмо. 19.05.1833, арк. 2–3.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУ, ф. 8., од. 2551–2554. Возвание «Slowané, Bratři!» присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чеком языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов, на 4 арк.

ІР НБУ, ф. 2, од. зб. 3217. Погодин М. П. Записка про австрийских славян за результатами наблюдения во время заграничного путешествия в 1839 г. Подано Министру народного просвещения в 1840 г., на 12 арк.

ІР НБУ, ф. 2, од. зб. 3218, Погодин М. П. Записка к министру народного просвещения по поводу политического состояния и про изменения за 3 года в жизни австрийских славян, наблюдение во время заграничного путешествия в 1842 г., на 13 арк.

ІР НБУ, ф. 21, № 1211–1213. Просьба духовенства о присоединении русинов венгерских округов Сандецкого и Ясельского к Львовской губернии при разделе Австрии. Февраль – март 1849 г. Г. Тульчин. Російською і польською мовами, на 6 арк.

ІР НБУ, ф. 8, оп. 2555, спр. 30. Секретное предписание наместника в Царстве Польском генерал-фельдмаршала князя Варшавского сенатору и тайному советнику Л. Я. Стороженке об оставлении без ответа письма Вячеслава Ганки. 15/27 май 1848 р. Варшава. Оригинал, на 2 арк.

ІР НБУ, ф. 10. (П.Кулиш), од. зб. 1256. Куліш П. – Ганке В. Лист. Копія 28.04.1846. Санкт-Петербург, на 1 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 783, спр. 79. Донесение. О доброжелательном отношении австрийской власти в Галиции к участникам польского восстания, о направлении из г. Львова во Францию до 700 польских эмигрантов, о намерениях польских восставших в случае войны с Россией вторгнуться в Литву и Польшу через Курляндию. 1833 г., арк. 4.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 798, спр. 433. Письмо генерала от инфантерии Чаадаева: Киевском военном Подольском и Волыном генерал-губернатору, господину генерал-адъютанту и кавалеру Бибику. «Довожу до Вашего сведения, что на границе в Галиции...», арк. 138–139.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 793, спр. 433. Об отделении от Венгрии и присоединение к Австрии русинов, долматов словаков. Из донесения неустановленного лица от 12 декабря 1848, арк. 159–161.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 798, спр. 153. Уведомление Министерства финансов от 2 августа 1848 г. О направлении в г. Вены депутатов от Галиции с требованием отделения Галиции от Австрийской монархии. Подлинник, арк. 354–355.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 783, спр. 79. Донесение. О симпатиях австрийских егерей к польским повстанцам и про доброжелательное отношение австрийского правительства в Галиции к польскому протестному движению, про пропаганду идей польских восставших и скорой войне с Россией. 1833 г., арк. 153–155.

ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, спр. 12. По высочайшему повелению господину попечителю Киевского учебного округа. Министр народного просвещения Уваров. 29 мая 1847. Секретно. Переписка с министром народного просвещения об изучении его записки про то, какой взгляд нужно иметь на современный вопрос о славянстве и чем должны руководствоваться преподаватели учебных заведений при изучении славянских источников, на 16 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка), оп. 1, од. зб. 2336. Листи Бодяньського, Ганкі і Головацьких Якова та Івана до Зубрицького. Оригінали та копії. Рік 1841 – 1856, на 59 арк.

ЦДІАЛ України, ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка), оп. 1, од. збер. 2483, Програми слов'янської секції в Цюриху, правила організації, листування з Герценом О., Огарьовим, спогади про Бакуніна М. та ін. Матеріали зібрані М. Драгомановим, на 164 арк.

ЦДІАЛ України, ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка), оп. 1, од. збер. 2064, Стаття не встановленого автора «Рік 1848», на 4 арк.

Державний архів м. Києва, ф. 16. (Київський університет Св. Володимир), оп. 307, спр. 237, 3 протоколів засідання Університету св. Володимира. Листування з чеськими вченими, арк. 30–31.

Література та опубліковані документи

Csaplovics, Johann von, 1829. *Gemälde von Ungern*, Pesth: Hartleben, 335 s. [Online]. Доступно: https://books.google.com.ua/books/about/Gem%C3%A4lde_von_Ungern.html?id=nRQVAAAAQAAJ&redir_esc=y. (дата звернення 9.05.2023).

Kaiser Joseph II, 1782. *Das Toleranzpatent Kaiser Joseph II.* [Online]. Доступно: <https://www.koeblergerhard.de/Fontes/ToleranzpatentJosephsII1781.pdf>. (дата звернення 9.05.2023).

Novotný, Miloslav, Janoušek, Bohumír, Kotalík, Josef, 1959. *Čelakovský František Ladislav: básník vatavy, České Budějovice: Krajské nakladatelství*, 45 s.

Palacký F., 1829. O národech uherských zvláště slovanech, *Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*. Prag: Nákladem Českého museum, d. 3, s. 11–38.

Palacký, F., 1848. O poměru Čech i Rakouska k říši Německé (Psaní do Frankfurtu), *Národní noviny*, 05.06. Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů. [Online]. Доступно: <http://archiv.ucl.cas.cz>. (дата звернення 9.05.2023).

Palacký, F., 1830. O národech polských, *Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*, Prag: Nákladem Českého museum, d. 4, s. 69–89.

Šafárik Pavel Jozef, 1826. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen: Mit Kö. Ung. Universitäts - Schriften, 544 s.

Werbung Andrian Viktor Franz Freiherr von, 1843. *Österreich und dessen Zukunft*. Hamburg: Verlag: Hoffmann & Campe, Hamburg, 168 s.

Бевзюк, Є., 2006. Вплив українсько-лужицьких взаємин 50–60 роки XIX століття на національно-культурне відродження, *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія / редкол.: М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, В.Є. Задорожний та ін. Ужгород: Говерла, Вип. 16. с. 13–26.

Бевзюк, Є., Дорошко, М., 2020. Імперія Габсбургів: притулок, або «тюрма народів», *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.], Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 1 (42), с. 146–160.

Бевзюк, Є., Котляр, О., 2022. Імперська ідеологія як принцип модернізації інформаційного середовища, *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.], Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 1 (46), с. 128–139.

Гердер, І., 1977. *Идеи к философии истории человечества*, М.: «Наука», 612 с.

Коллар, Я., 1973. *Сто сонетов Я. Коллара*, М.: «Наука», 254 с.

Кочубинский, А. А., 1881. Наши две политики в славянском вопросе, *Исторический вестник*. т.5, июнь, с. 201–232.

Криль, М. М., Моторний, В. А., Трофимович, К. К., 1985. Неизвестные документы о серболужицко-восточнославянских связях, *Ученые записки Тартуского государственного университета*, вып. 710, с. 101–107.

Криль, М., 1993. Франтішек Палацький і Україна, *Проблеми слов'язнознавства: Міжвід. наук. збірник*, Львів, вип. 45, с. 157–159.

- Полек, В. Т., 1970. Твори І. П. Котляревського серед чехів і словаків, *Слов'янське літературознавство і фольклористика*, вип. 5, с. 93–102.
- Семчишин, М., 1993. *Тисяча років української культури*. Історичний огляд культурного процесу., К.: АТ «Друга рука», 560 с.
- Статут Кирило-Мефодіївського товариства 1845 – кінець 1846 р., 1990. *Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.* АН УРСР. Археогр. Комісія. Ін-т історії. Центр держ. іст. архів; Редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін., К.: Наук. думка, т.1, 544 с.
- Францев, В. А., 1902. *Гоголь в чешской литературе: К истории славянского литературного общения в XIX ст.*, Санкт-Петербург, 37 с.
- Францев, В. А., 1902. *Очерки по истории чешского возрождения*. Русско-чешские святы конца XVIII и первой половины XIX столетия, Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 475 с.
- Шафарик П. Й. – Я. Коллару. Письмо. 18.01.1831 / Францев В. А. *Очерки по истории чешского возрождения. Русско-чешские святы конца XVIII и первой половины XIX столетия*, Варшава 1902, с. 165–166.

References

Arkhivni dokumenty

- Viddil rukopisnih fondiv i tekstologiyi Institutu literaturi NAN Ukrayini (VRFT IL NAN Ukrayini), f. 99, od. zb. 41, № 974. Bodyanskiy O.M. Vospominaniya o prebyvanii v Prage vo vremya puteshestviy za granicu, ark. 86.
- VRFT NAN Ukrayini, f.99, od. zb. 75, № 1330. Pogodin M.P. – Bodyanskomu O.M. Pismo. 19.05.1833, ark. 2–3.
- Institut rukopisu Nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V.I. Vernadskogo (IR NBU, f. 8., od. 2551–2554. Vozvanie «Slowane, Vratr!» prislannoe V.Gankoj A.Storozhenko, napechatano na polskom, chekom yazykah s pripiskoj Ganki k Storozhenko na odnom iz listov, na 4 ark.
- IR NBU, f. 2, od. zb. 3217. Pogodin M.P. Zapiska pro avstrijskih slavyan za rezultatami nablyudeniya vo vremya zagranichnogo puteshestviya v 1839 g. Podano Ministru narodnogo prosvesheniya v 1840 g., na 12 ark.
- IR NBU, f. 2, od. zb. 3218, Pogodin M.P. Zapiska k ministru narodnogo prosvesheniya po povodu politicheskogo sostoyaniya i pro izmeneniya za 3 goda v zhizni avstrijskih slavyan, nablyudenie vo vremya zagranichnogo puteshestviya v 1842 g., na 13 ark.
- IR NBU, f. 21, № 1211–1213. Prosba duhovenstva o prisoedinenii rusinov vengerskih okrugov Sandeckogo i Yaselskogo k Lvovskoy gubernii pri razdele Avstrii. Fevral – mart 1849 g. G. Tulchin. Rosijskoyu i polskoyu movami, na 6 ark.
- IR NBU, f. 8, op. 2555, spr. 30. Sekretное predpisanie namestnika v Carstve Polskom general-feldmarshala knyazya Varshavskogo senatoru i tajnomu sovetniku L. Ya. Storozhenke ob ostavlennii bez otveta pisma Vyacheslava Ganki. 15/27 maj 1848 r. Varshava. Original, na 2 ark.
- IR NBU, f. 10. (P. Kulish), od. zb. 1256. Kulish P. – Ganke V. List. Kopiya 28.04.1846. Sankt-Peterburg, na 1 ark.
- Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv (CDIAK Ukrayini), f. 442, op. 783, spr. 79. Donesenie. O dobrozhelatelnom otnoshenii avstrijskoj vlasti v Galicii k uchastnikam polskogo vosstaniya, o napravlenie iz g. Lvova vo Franciyu do 700 polskih emigrantov, o namereniyah polskih vosstavshih v sluchae vojny s Rossiej vtorgnuty v Litvu i Polshu cherez Kurlyandyu. 1833 g., ark. 4.
- CDIAK Ukrayini, f. 442, op. 798, spr. 433. Pismo generala ot infanterii Chaadaeva: Kievskom voennom Podolskom i Volynskom general-gubernatoru, gospodinu general-adyutantu i kavaleru Bibikov. «Dovozhu do Vashego svedeniya, chto na granice v Galicii...», ark.138–139.
- CDIAK Ukrayini, f. 442, op. 793, spr. 433. Ob otdelenii ot Vengrii i prisoedinenie k Avstrii rusinov, dolmatov slovakov. Iz doneseniya neustanovlennogo lica ot 12 dekabrya 1848, ark. 159–161.
- CDIAK Ukrayini, f. 442, op. 798, spr. 153. Uvedomlenie Ministerstva finansov ot 2 avgusta 1848 g. O napravlenii v g. Venu deputatov ot Galicii s trebovaniem otdeleniya Galicii ot Avstrijskoj monarhii. Podlinnik, ark. 354–355.
- CDIAK Ukrayini, f. 442. op. 783, spr. 79. Donesenie. O simpatiyah avstrijskih egerej k polskim povstancam i pro dobrozhelatelnое otnoshenie avstrijskogo pravitelstva v Galicii k polskomu protestnomu dvizheniyu, pro propagandu idej polskih vosstavshih i skoroj vojne s Rossiej. 1833 g., ark. 153–155.
- CDIAK Ukrayini, f. 707. op. 261, spr. 12. Po vysochajshemu poveleniyu gospodinu popechitel'yu Kievskogo uchebnogo okruga. Ministr narodnogo prosvesheniya Uvarov. 29 maya 1847. Sekretно. Perepiska s ministrom narodnogo prosvesheniya ob izuchenii ego zapiski pro to, kakoj vzglyad nuzhno imet na sovremennyy vopros o slavyanstve i chem dolzhny rukovodstvovatsya prepodavateli uchebnyh zavedenij pri izuchenii slavyanskikh istochnikov, na 16 ark.
- Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Lviv (CDIAL Ukrayini), f. 309 (Naukove tovaristvo im. T. G. Shevchenka), op. 1, od. zb. 2336. Listi Bodyanskogo, Ganki i Golovackih Yakova ta Ivana do Zubrickogo. Originali ta kopiya. Rik 1841 – 1856, na 59 ark.
- CDIAL Ukrayini, f. 309 (Naukove tovaristvo im. T. G. Shevchenka), op. 1, od. zber. 2483, Programi slov'janskoyi sekciyi v Cyurihu, pravila organizaciyi, listuvannya z Gercenom O., Ogarovim, spogadi pro Bakunina M. ta in. Materiali zibrani M. Dragomanovim, na 164 ark.
- CDIAL Ukrayini, f. 309 (Naukove tovaristvo im. T. G. Shevchenka), op. 1, od. zber. 2064, Stattya ne vstanovlenogo avtora «Rik 1848», na 4 ark.
- Derzhavnij arhiv m. Kiyeva, f. 16. (Kiyivskij universitet Sv. Volodimir), op. 307, spr. 237, Z protokoliv zasidannya Universitetu sv. Volodimira. Listuvannya z chesкими vchenimi, ark. 30–31.

Literatura ta opublikovani dokumenty

- Bevzyk, Y., 2006. Vplyv ukraïnsko-luzhytskykh vzaiemyn 50–60 roky XIX stolittia na natsionalno-kulturne vidrodzhennia [The influence of Ukrainian-Lusatian relations in the 50s and 60s of the 19th century on national and cultural revival], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 16, s. 13–26. (in Ukrainian).
- Bevzyk, Y., Doroshko, M., 2020. Imperiia Habsburhiv: prytulok, abo «tiurma narodiv» [Habsburg Empires: a haven, or «Prison of Peoples»], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher*

Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 1 (42), s. 146–160. (in Ukrainian).

Bevzyuk, Y., Kotlar, O., 2022. Imperska ideologhiia yak pryntsyp modernizatsii informatsiinoho seredovyscha [Imperial ideology as a principle of modernization of the information environment], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History* / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other], Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», Issue 1 (46). s. 128–139. (in Ukrainian).

Csaplovics, Johann von, 1829. *Gemälde von Ungern*, Pesth: Hartleben, 335 s. [Online]. Dostupno: https://books.google.com.ua/books/about/Gem%C3%A4lde_von_Ungern.html?id=nRQVAAAAQAAJ&redir_esc=y. (data zvernennia 9.05.2023). (in German).

Francev, V. A., 1902. *Gogol v cheshskoj literature: K istorii slavyanskogo literaturnogo obsheniya v XIX st.* [Gogol in Czech literature: On the history of Slavic literary communication in the 19th century], Sankt-Peterburg Pb.: Tip. Imp. Akademii nauk, 37 s. (in Russian).

Francev, V. A., 1902. *Ocherki po istorii cheshskogo vrozozhdeniya. Russko-cheshskie svyati konca XVIII i pervoj poloviny XIX stoletiya* [Essays on the history of the Czech Renaissance. Russian-Czech saints of the late 18th and first half of the 19th century], Varshava: Tip. Varshavskogo uchebnogo okruga, 475 s. (in Russian).

Gerder, I. G., 1977. *Idei k filosofii istorii chelovechestva* [Ideas for the philosophy of the history of mankind], M.: «Nauka». 612 s. (in Russian).

Kaiser Joseph II, 1782. *Das Toleranzpatent Kaiser Joseph II.* [Online]. Dostupno: <https://www.koeblergerhard.de/Fontes/ToleranzpatentJosephsII 1781.pdf>. (data zvernennia 9.05.2023). (in German).

Kochubinskij, A. A., 1881. Nashi dve politiki v slavyanskom voprose [Our two politicians in the Slavic question], *Istoricheskij vestnik*. t. 5, iyun, s. 201–232. (in Russian).

Kollar, Ya., 1973. *Sto sonetov Ya. Kollara* [One Hundred Sonnets by J. Kollar], M.: «Nauka», 254 s. (in Russian).

Kril, M. M., Motornij V. A., Trofimovich K. K., 1985. Neizvestnye dokumenty o serboluzhicko-vostochnoslavjanskij svyazyah [Unknown Documents on Serbo-Lusatian-East Slavic Relations], *Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta*, vyp. 710, s. 101–107. (in Ukrainian).

Kril, M., 1993. Frantishek Palackij i Ukrayina [Frantisek Palatskyi and Ukraine], *Problemi slov'yanoznavstva: Mizhvid. nauk. zbirnik*, Lviv, vip. 45, s. 157–159. (in Ukrainian).

Novotný, Miloslav, Janoušek Bohumír, Kotalík Josef, 1959. *Čelakovský František Ladislav: básník vatavy*, České Budějovice: Krajské nakladatelství, 45 s. (in Czech).

Palacký, F., 1829. O národech uherských zvláště slovanech, *Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*, Prag: Nákladem Českého museum, d. 3, s. 11–38. (in Czech).

Palacký, F., 1830. O národech polských, *Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*, Prag: Nákladem Českého museum, d. 4, s. 69–89. (in Czech).

Palacký, F., 1848. O poměru Čech i Rakouska k říši Německé (Psaní do Frankfurtu), *Národní noviny*, 05.06. Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů. [Online]. Dostupno: <http://archiv.ucl.cas.cz>. (data zvernennia 9.05.2023). (in Czech).

Polyek, V. T., 1970. Tvoru I. P. Kotlyarevskogo sered chehiv i slovakiu [Frantisek Palatskyi and Ukraine], *Slov'janske literaturoznavstvo i folkloristika*, vip. 5, s. 93–102. (in Ukrainian).

Šafárik Pavel Jozef, 1826. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen: Mit Kö. Ung. Universitäts - Schriften, 544 s. (in German).

Semchishin, M., 1993. *Tisjacha rokiv ukrajinskoyi kulturi. Istorichnij oglyad kulturnogo procesu* [A thousand years of Ukrainian culture. Historical review of the cultural proces], K.: AT «Druga ruka», 560 s. (in Ukrainian).

Shafarik, P. J. – Ya. Kollaru. Pismo. 18.01.1831 [P. Y. Shafarik - Y. Kollaru. Writing. 18.01.1831], Francev V. A. *Ocherki po istorii cheshskogo vrozozhdeniya. Russko-cheshskie svyati konca XVIII i pervoj poloviny XIX stoletiya*, Varshava 1902, s. 165–166. (in Russian).

Statut Kirilo-Mefodiyivskogo tovaristva 1845 – kinec 1846 r. [The Charter of the Cyril and Methodius Society 1845 – the end of 1846], 1990. *Kirilo-Mefodiyivske tovaristvo: U 3–h t.* AN URSS. Arheogr. Komisiya. In-t istoriyi. Centr derzh. ist. arhiv; Redkol.: P.S. Sohan (golov. red.) ta in., K.: Nauk. dumka, t.1, 544 s. (in Ukrainian).

Werbung Andrian Viktor Franz Freiherr von, 1843. *Österreich und dessen Zukunft*, Hamburg: Verlag: Hoffmann & Campe, Hamburg, 168 s. (in German).

Evgen Bevzyuk

dr hab., Professor of the Department of International Studios and Suspension Communities,
State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Olga Kotlyar

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of International Law
State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod

«SLAVIC MUTUALITY»: INTERSECTION OF IMPERIAL IDEAS IN UKRAINIAN-SLAVIC-EUROPEAN RECEPTIONS

The purpose of the study is the reconstruction of one, although definitely not primary, factor in the ideologization of the national movement of the Western Slavs (we are talking about Ukrainian relations with the Western Slavs), which allows for a more accurate understanding of both the circumstances of the Slavic revival and the

ideological syncretism of the revivalists. Accordingly, Slavic interethnic relations and spiritual receptions were "sanctified" for many years by the idea of "Slavic reciprocity," a cultural or linguistic-literary community. In the absence of their own statehood, romantic national idealism was not only a component of the ideology of ethnocultural preservation, for example, among the Lusatians, but also became an additional factor in the national movement of the Ukrainian, Czech, and Slovak peoples for their national liberation. We will focus on only some aspects of Ukrainian-Slavic relations. Accordingly, it would certainly be an exaggeration to attribute to the connections of the Western Slavs with the Ukrainians, as well as with the Russian environment, the significance of the exclusive catalyst of national movements. But the information about connections and exchanges that have reached us testify to the establishment of mostly direct contacts between active representatives of the Slavic peoples, which, of course, expanded the worldview of national leaders and strengthened the feeling of the all-Slavic community. In our opinion, external Slavic factors, including Ukrainian ones, supplemented the ideology of the Slavs not so much with a national content but mainly emphasized that ethnic revival is not a local or regional phenomenon but a process that is genetically connected with the generality of similar phenomena. It is significant that at the activation stage in the 1930s and 1940s, cultural and national aspirations of Ukrainians and Western Slavic peoples, the European policy of the Russian Empire was one of the reasons for the politicization of national ideologies. However, the study of international communication is impossible without clarifying the content of typology and patterns of the appearance of inter-imperial contradictions and interests as fairly typical phenomena in the context of the formation and development of national ideologies in Central and Central-Eastern Europe in the first half of the 19th century.

Keywords: nation, national culture, ideology, empire, pan-Slavism, idea, democracy, freedom, national ideology, region, ethnos, Austrian Empire, Russian Empire, Europe, Slavs, foreign policy, geopolitics.

THE HISTORIOGRAPHY OF THE PASTORAL LETTER OF THE SLOVAK AND SUBCARPATHIAN RUTHENIA BISHOPS OF 1924

Pavel Marek

Doctor of Philosophy and Pedagogy; Professor; Professor Emeritus, Department of History, Faculty of Arts, Palacký University, Olomouc, Czech Republic
E-mail: pavel.marek@upol.cz
Scopus Author ID: 35178301400
<https://orcid.org/0000-0001-7578-0783>

The Slovak and Subcarpathian Ruthenia bishops of the Catholic and Greek Catholic Churches published a pastoral letter in November 1924 to respond to the fact that some members of these churches were members of communist, socialist, or progressive organizations that rejected belief in God, criticizing the churches from atheistic positions and striving to create a secular society. In an effort to expand their membership and electorate, the socialists went so far as to formally present themselves with Christian symbolism, which was supposed to deceive Catholics in a difficult social position and attract them to their ranks. The bishops reflected on this fact and, through the Pastoral Letter, explained to the members of their churches the destructiveness of socialist and progressive theories and recommended that they leave anti-Catholic organizations. Those Catholics who deliberately failed to take their teachings and warnings into account had to expect that the Church would not administer certain sacraments to them. The publication of the Pastoral Letter provoked a fierce reaction in socialist and progressive circles as an attack against the state, its constitution and laws, the government, and the democratic system that threatened the very existence of the Republic. The Pastoral Letter and its authors, the Catholic Church, the Holy See, and Czech and Slovak political Catholicism were violently attacked by journalists, triggering a press affair. Subsequently, the question time of German Social Democrats in the Chamber of Deputies resulted in a government crisis solved not only by the government, parliament, and political parties but also by the so-called Pětka (Committee of Five) as the supreme body of Czechoslovak politics. The search for a way out of the government crisis showed that the socialists, especially the Czechoslovak National Socialist Party, did not want to defend their own ideology in the case but used the publication of the Letter to pressure the Czechoslovak People's Party, which, as part of the government coalition and the Švehla government, hindered the solution of the issue of regulating the relationship between the state and the Catholic Church. They wanted to force a change in its attitude by acting tactically with the idea of a minority government without the participation of the Czechoslovak People's Party. However, the Czechoslovak People's Party's leaders handled the difficult situation it found itself in due to pressure from its coalition partners and the Catholic Slovak People's Party and the Prague radical wing of its own party formed around Rudolf Horský, thanks to the prudent policy of its chairman Jan Šrámek. Although it agreed to negotiate a regulation of the relationship between the state and the churches, it defended the membership of the Czechoslovak People's Party in the governing coalition, agreed to prosecute only those priests who manifestly violated the law, and defended the right of bishops to act independently in public within the limits of the law. This paper analyses and evaluates the current Slovak and Czech historical production on the topic of the Pastoral Letter, draws attention to the agreements and differences in the concept of the case individual authors presented, and indicates other possible research directions.

Keywords: Catholic Church, Episcopate, Pastoral Letter, Government Crisis, Socialism.

Formulation of the issue. A pastoral letter of Slovak and Subcarpathian Ruthenia Catholic and Greek Catholic bishops was published in Slovakia before Christmas in 1924. The document is dated 26 November in Žilina and was signed by nine church officials: Roman Catholics Augustín Fischer-Colbrie (1863 – 1925, Bishop of Košice); Karol Kmeťko (1875 – 1945, Bishop of Nitra); Ján Vojtaššák (1877 – 1965, Bishop of Spiš); Marián Blaha (1869 – 1943, Bishop of Banská Bystrica); Pavol Jantusch (1870 – 1947, Apostolic Administrator of Trnava), Štefan Podrožský (1846 – 1926, Vicar Capitular of Rožňava) and Abraham Tahy (Abris Tahy) in Subcarpathian Ruthenia (1861 – 1934, Episcopal Vicar of Užhorod, administering part of the Roman Catholic Diocese of Szatmari incorporated into Czechoslovakia and located in the territory of Slovakia and Subcarpathian Ruthenia). The Pastoral Letter was signed by two bishops of the Greek Catholic Church: Peter Gebej (1864 – 1931,

Bishop of Mukachevo) and Dionisije Njaradi (1874 – 1940, Bishop and Apostolic Administrator of Prešov). The numerous speculations in the press at the time concerning the authorship of the Pastoral Letter, which was attributed alternately to Bishop Fischer-Colbrie, the Papal Nuncio Francesco Marmaggi (1876 – 1949), the Archbishop of Prague František Kordač (1852 – 1934), the Bishop of Litoměřice Josef Gross (1886 – 1931), the Slovak priest and controversial politician František Jehlička (Jehliczka, 1879 – 1939), the politician of the Slovak People's Party Vojtech Tuka (1880 – 1946), the Bishop Pavol Jantusch, give an answer of official denial of some of them, emphasizing the joint authorship of the bishops [Apoštolský nuncius, 1925, p. 1; Autor pastierskeho listu, 1925, p. 1; Pastýřský list, 1925, p. 1; Zesnulý biskup, 1925, p. 1]. Collective production is also confirmed, for example, by the statement of the Bishop of Nitra, Karol Kmeťko, of 1 March 1925, who declared the

objectives of the actions of the ordinaries: It is our 'common measure' which arose 'on our own initiative', 'only from religious and moral motives' and had in mind the welfare of the state and its inhabitants [Kmeťko, 1925, p. 1]. Journalists search for the author, having a hint of finding the main culprit of the alleged attack on the socialist and liberal social class, could not be successful with regard to the usual mechanism of the formation of such pastoral memoranda. From a technical point of view, the text was prepared by authorized individuals or groups, the presiding ordinary presented it to the commission of bishops and the Pastoral Letter became a common position of the whole College after discussion or possible modifications and approvals.¹⁷ In this case, the presenter was Bishop Fischer-Colbrie and the author of the concept (draft) can most likely be considered the canon Vendelín Halász (1884 – 1927), who then acted as secretary of the apostolic administrator Jantusch in Trnava [AMZV Praha, f. 2. sekce-politická - 1. Běžná spisovna (1918 – 1939), kart. 28 – sdělení Václava Müllera, 22. 6. 1925].

The publication of the Pastoral Letter provoked an unexpected reaction in Slovak and Czech society, especially in political circles, which was mainly reflected in the press. But the Pastoral Letter, understood as an attack on communists, socialists, and the so-called progressive public, also triggered a crisis for the Švehla government. The main part of the governing coalition was the Social Democratic Party and the Czechoslovak National Socialists. There were a number of agrarians and national democrats in the government, and some circles in their parties also felt affected by the Letter. The highest state administration bodies, the government, the Pětka, and the parliament, dealt with the address of the bishops. It was discussed by political parties both at the level of leadership and at the level of membership and commented on at numerous protest meetings.

Study objectives. The issue of the Pastoral Letter of the Slovak Bishops [the term is shortened for technical reasons] of 1924 became the subject of interest of a number of Slovak and Czech historians who reflect the publication of this document both in the broader interpretation of national and ecclesiastical history and the history of political parties or in the biographies of persons but also paid attention to the events accompanying the adoption of the Pastoral Letter by Slovak and Czech society through scientific studies or as part of their editorial efforts. This fact confirms that this topic is not only fundamental but also worthy of attention, having its place in the history of the Catholic Church in Czechoslovakia during the interwar period, as well as in the political history of the First Republic. Our aim is to reflect the historiographical interest in the topic. We want to find out the methodological approach of the authors to its elaboration, what conclusions they reached, to what extent the issue has been exhausted, and what, in our opinion, further investigation of the issue should be focused on.

Analysis of sources and literature. No author has yet attempted to reflect on the topic from the point of view of

historiography. Our research is focused on the analysis of the individual studies and publishing companies presented, described, and evaluated in the following text. We rely on the results of the examination of Slovak and Czech general and ecclesiastical history of the 20th century. Important sources for verifying the findings and comparisons are the archives of the National Archives in Prague (the Presidium Fund of the Ministry of the Interior) and the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic in Prague and in particular the periodicals of the political parties of that time – *Národní listy*, *Čech*, *Našinec*, *Lidové listy*, *České slovo*, *Večerní České slovo*, *Slovenské slovo*, *Rudé právo*, *Právo lidu*, *Venkov*, *Lidové noviny*, *Národní listy*, *Slovák*, *Moravská orlice*, etc. Historiographical reflection of the topic is selective, noting mainly more extensive analyses of the issue. Articles are sorted mostly in chronological order, but we combine this procedure by taking into account the content of the statement and the form of their presentation.

Research results. Perhaps the first historian to pay more attention to the issue of the Pastoral Letter was the contemporary of the events Josef Doležal (1893 – 1965), the leading Czech Catholic publicist and official of the Czechoslovak People's Party [Trapl, 2007; Trapl-Harna, 2010], in a monograph of 1928, which stands at the beginning of the rich historiography of this most important Czech political party, built on the programmatic basis of defending Catholicism [Doležal]. Doležal described the publication of the Pastoral Letter as 'an outstanding act of the Slovak Episcopate'. He highly appreciated the fact that the bishops acted openly and straightforwardly, regardless of politics: they could not 'walk on the diplomatic floor, they publicly called sin its maiden name and threatened to punish all those who disobeyed their teaching voice. They precisely distinguished the effort to help the poor for the better from the plague of communism. He was impressed by the 'rural sincerity' of the document in which the authors made it perfectly clear to Catholics that 'it is impossible to serve two masters, God, and the devil at the same time' [Doležal, p. 24]. However, Doležal also noticed the political dimension of the Pastoral Letter in its impact on society, or it seemed to him that its opponents among the socialists represented in the government perceived the bishops' warnings against communism 'only in a political sense'. He observed that the socialist criticism of the Pastoral Letter was directed not only at the Catholic Church but also at the Czechoslovak People's Party, which some coalition partners, led by the deputy prime minister, the national socialist Jiří Stříbrný (1880 – 1955) [Vykoupil], wanted to corner. Doležal perceived the coalition parties' demand that the Czechoslovak People's Party reject the Pastoral Letter and recognize the state's supremacy throughout the entire territory of the Republic and in ecclesiastical matters as impossible. It did not accept it even though it risked being expelled from the coalition. The author of the book also highly appreciated the 'negotiation skills' of the leader of the party Jan Šrámek (1870 – 1956) [Trapl-Konečný-Marek], who saw the danger, was able to prevent the threat and thwarted the socialists' goal. He considered Šrámek the winner of the affair because the People's Party defended its stand on the

¹⁷ The press speculated on the objections to the Letter that Bishops Blaha, Gebej and Kmeťko should have had. Confirmation or disapproval of these reflections is a matter of further research.

Pastoral Letter and remained in the coalition and the only concession - consisting in agreeing to further negotiations on the relationship between the state and the Catholic Church (it had been part of the coalition's program since 1922) and negotiations on the content of the law on holidays and days of remembrance - belonged not to them, but to the agenda of contacts at the government of Czechoslovakia – the Vatican level [Doležal, p. 26].

Miloš Trapl (*1935), an important Czech historian of political Catholicism [Malíř-Marek; Marek, 2015], followed in Doležal's interpretation of the case of the Pastoral Letter of the Slovak Bishops after almost half a century,¹⁸ who repeatedly returned to it in 1983, 1990 and 2008, therefore his approach to the matter is repeated in the essentials. Trapl sees the Pastoral Letter as a 'sharp speech of bishops against left-oriented Slovak Catholics' [Trapl, 1990, p. 239], but the focus of his interest is a detailed analysis of the document's impact on the political sphere, both in the dimension of political parties and the governing coalition. The author takes into account the ecclesiastical policy of the government cabinets (in this sense, the publication of the Pastoral Letter is the logical response of Slovak Catholics to the circumstances of the time). He prioritizes the behavior of the Czechoslovak People's Party, which found itself in a complex political position as a result of the address of the Slovak bishops (the political dimension of the Letter was in contradiction with its political strategy) and the almost panic reaction of the socialist governing parties to it (their press attacked the People's Party tactics of postponing controversial issues and waiting). In the resulting government crisis, it had to solve the dilemma of whether to support the positions of the Slovak bishops or reject the Pastoral Letter and resign from participation in the government. This decision was made against the background of relatively sharp internal tensions between Šrámek's leadership of the party and the Prague opposition formed around Rudolf Horský (1852 – 1926) [Marek, 2009]. Trapl believes that the Czech People's Party succeeded in adopting a balanced and reasonable attitude in this conflict between socialists and Catholics, thanks to which the right of Slovak bishops to freedom of speech was universally recognized and respected, and their only concession was to agree to discuss the draft law on holidays (the Czechoslovak People's Party did not support the law when voting in the parliament). The People's Party remained in the governing coalition so that they could – unlike Hlinka's People's Party – defend the interests of the population of the Catholic confession throughout the territory of the Republic directly in it, in the center of political decision-making.

Luboslav Hromják (*1976) [Hromják], Slovak theologian and historian, also chose a similar conception of the interpretation of the case of the Pastoral Letter, emphasizing the assessment of the positions of the Czechoslovak People's Party, which he describes as

pragmatic [Hromják, p. 112]. He perceives German Social Democracy as the initiator of negotiations on the separation of churches from the state in the parliament [Hromják, p. 111]. The Letter itself, according to the author, was 'the first joint serious protest against the growing oppression of the Catholic Church in the country' and the attitude of the Papal Nuncio in Prague Francesco Marmaggi (1870 – 1949) [Šmíd, 2015, pp. 86–89], as well as Pope Pius XI (Achille Ratti, 1857 – 1939, pontificate in 1922 – 1939) [Zapletal] to the message of the Catholic bishops addressed to the public professing Catholicism was described as 'enthusiastic' [Hromják, p. 109].

In a way, the texts of the historian of Slovak political Catholicism Alena Bartlová (*1939) [Bartlová] are the equivalent and full-fledged supplementary counterpart to Trapl's studies mapping the Czech environment from the Slovak side. She returned to the matter several times after 1989 [Bartlová, 2001, 2004, 2006]. The Pastoral Letter is considered to be an important national event, and this thesis is based on the fact that it had to be dealt with by all top state and political bodies, starting with the parliament, government, and ministries, but it was also dealt with by the Pětka, parliamentary groups, the leadership of all relevant political parties, the Slovak and Czech press at the central level, commented on by prominent personalities entering political life and by the Slovak bishops themselves, etc.

The author explains in her articles the reasons that motivated the College of Bishops to publish the Pastoral Letter. She comes to a fairly balanced conclusion that the document was the result of both the political and religious considerations of its authors. On the political level, she considers the Letter to be a product of the Slovak People's Party's offensive after 1920, when after unsuccessful elections, the leadership moved the organization to the position of a savior of Catholic Slovakia, aiming to free the country from the shackles of social democracy. It asked the Catholic clergy, who responded to the call through their spiritual fathers, for help and participation in this work. Their Pastoral Letter, presented in all churches in Slovakia, became part of the fight against the political left, one of the precisely targeted actions [Bartlová, 2001, p. 173] by which the Slovak Catholic hierarchy, supported by the nuncio in Czechoslovakia and the Vatican, became involved in the election campaign before the 1925 parliamentary elections [Bartlová, 2006, p. 139] and contributed to the victory of the People's Party in Slovakia: the Pastoral Letter 'was probably the answer to the boom of communist activity in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia. It also became part of the election campaign for the next parliamentary elections. [...] The fact that the text of the Pastoral Letter and its emotional reading in churches influenced a significant part of the population in Slovakia and also influenced the results of parliamentary elections cannot be disputed.' [Bartlová, 2004, p. 139] This was a targeted attack on socialists and communists with the intention of weakening their positions.

Alena Bartlová has attempted to compensate for her predominant political assessment of the Pastoral Letter by emphasizing its religious dimension, although she does not elaborate on it. She noticed that the Letter had a

¹⁸ In this context, it is interesting, for example, that the Pastoral Letter defining itself against the ideology of socialism and its practice in Soviet Russia does not reflect any of the 'classical' works of Marxist historiography setting the tone of writing about ecclesiastical issues and attitudes towards the Vatican [Černý, Lúrová]. The mentioned content aspect probably discouraged the ecclesiastical historian B. Zlámál from the analysis of the Pastoral Letter; he knew about its existence [Zlámál].

significant theological charge. In a message to Catholics, the new Slovak Episcopate of the Republic defended Christian doctrine and called for its protection from the 'errors' of modern industrial society produced both by liberal and socialist thinking [Bartlová, 2001, p. 175].

We consider the results of the research of the Slovak political scientist and historian Milan Katuninec (*1960) [Katuninec] to be a significant input into the discussion on the motivation for publishing the Pastoral Letter. Although he did not deal with the subject monographically, as part of his examination of the genesis of the Christian trade union movement in Slovakia, he concluded that the bishops were prompted to act by the memorandum of the headquarters of the All-Union Association of Christian Social Workers of Slovakia. When it found itself in a deep crisis before the middle of the 1920s [Katuninec, 2001], it was looking not only for a new leader (found in Rudolf Čavojský having a close relationship with the Slovak People's Party) but also for a strategy of action, including both a sharper definition against the socialist and communist left and the use of the potential hidden in cooperation with church elites [Katuninec, 2015]. Another Slovak historian, Róbert Arpáš (*1973) [Arpáš], followed Katuninec's thesis, unique in a historiographical reflection of the Pastoral Letter in 2018, modifying it into an attempt by the Catholic Church to penetrate the workers' movement through the Pastoral Letter and to stimulate the transition of the workers from the socialist to the Catholic trade unions [Arpáš].

The theme of the Pastoral Letter acquires a new dimension by studying and making available the archival materials stored in the Vatican archives. Commented editions of documents were created both in the Slovak [Hrabovec, 2012] and in the Czech [Šmíd-Pehr-Šebek-Helan] environment at the beginning of the 21st century, including some that have certain links to the 1924 pastoral memorandum. The editors accompany their works with introductions [Pehr-Šebek] in which the Letter is interpreted and commented on to a greater or lesser extent, or they use the newly acquired knowledge in their further scientific publications. Overall, it can be stated that from the research point of view, the interpretation of the Letter of the Slovak Episcopate is enriched by aspects related to Vatican policy and Slovak and Czech diplomatic relations with the Roman Curia.

The leading Slovak historian of ecclesiastical history, Emilia Hrabovec (*1964) [Hrabovec], commented quite extensively on the edition of sources from the Vatican archives to the Pastoral Letter in 2012. She emphasized the fact that it pointed out the social and moral dangers of implementing socialist and communist ideology and emphasized the fact that it was fully in line not only with the Catholic concept of morality but also with the views of Pope Leo XIII and Pope Pius XI, who last presented them in his consistory allocution of December 1924. In this context, the author pointed to the connection of the Letter to content similar to the address of the Slovak Episcopate from 1920, which, like the statement of 1924, presented opinions no less sharp, unambiguous, and open but without any response in the Slovak or Czech public. She describes the reaction of government circles and the non-Catholic public to the Pastoral Letter as excessively

violent, explainable by the approaching elections, which both socialists and liberals were afraid of [Hrabovec, 2012, p. 74]. The author, probably also influenced by the position of Nuncio Marmaggi [Hrabovec, 2012, pp. 418–424], assesses the Czechoslovak People's Party in a relatively critical manner, comparing its response to the Letter with the position of the Slovak People's Party. She reflects on the discrepancy and describes the difference as abysmal. The Czechoslovak People's Party considered the uncompromising worldview speeches of the Slovak bishops as a 'threat to the fragile balance in the governing coalition' and its ministerial seats [Hrabovec, 2012, p. 83]. The Czechoslovak People's Party remained in the coalition by resigning from public support for the Pastoral Letter and agreeing to the Holiday Act [Hrabovec, 2018, p. 227; Hrabovec, 2012, pp. 428–429]. The contribution to the topic is the author's assessment of the activities and opinions of Nuncio Marmaggi, who intervened quite significantly in the course of the case from behind the scenes and informed Curia about its course. He did not want to escalate the conflict within the coalition and agreed to a cautious approach. He feared the unknown; what the creation of a new government without the participation of the Czechoslovak People's Party could mean.

Making the documents from the Vatican archives available in the Czech environment was, unlike the Slovak one, the work of a team of authors, some members of which accompanied the broad-based project with a comprehensive book introduction, but in the case of Marek Šmíd and his collaborators with a subsequent edition of diplomatic documents created by the contact of Vatican ambassadors with the Ministry of Foreign Affairs [Šmíd-Hajdinová-Mandzák] and other scientific studies which are also valuable for the topic of the Pastoral Letter of the Slovak Bishops.

The historian and political scientist Michal Pehr (*1977) [Pehr], together with the historian of Czech political Catholicism Jaroslav Šebek (*1970) [Šebek; Pánek-Vorel, p. 295], described the case around the Pastoral Letter of Slovak bishops as part of the introductory study to the edition of Vatican documents and identified with the assessment that this is the 'first fighting performance' of church representatives after the consolidation of the Republic [Pehr-Šebek, p. 130]. They see the creation of the Letter as a reaction to the social conditions in Czechoslovakia used for agitation by radical socialists and for the anti-religious propaganda of some associations. They claim that its publication was politicized because it attacked government parties. They describe the reaction of the socialists to the address of the bishops as aggressive [Pehr-Šebek, pp. 129–130]. The authors conclude that the Czechoslovak administration saw the document as an act of a political nature, the aim of which was to win voters for the Slovak People's Party and the Hungarian Christian Social Party, in contrast to the Vatican, which considered the Pastoral Letter to be a document of a religious nature. The left used the Letter to attack the Bishop of Košice, Augustin Fischer-Colbrie (1863 – 1925) [Mihóková; Zubko-Kleiber] and to stir up other thorny problems such as the Church's attitude towards the state and Hungary, separation, land reform, etc. They also take note of the government crisis that the

Czechoslovak People's Party, in their opinion, survived thanks to Jan Šrámek, but they are inclined to the thesis that the attack on the People's Party ended in a compromise [Pehr-Šebek, p. 133].

The Prague historian Marek Šmíd (*1979) [Šmíd], as part of his monograph devoted to apostolic nuncios in Czechoslovakia [Šmíd, 2015], gets us beyond the prevailing description, characterizing the introduction to the above-mentioned edition. The issue of the Pastoral Letter is secondary in its content, but the author enriches the topic with an opinion on the problem of the authorship of the pastoral document, the personality characteristics of Vatican diplomats, and references to the role of the envoy Václav Pallier (1880–1947) [Dejmek], who was an informant between Prague and the Vatican and although he did not even read the Pastoral Letter properly,¹⁹ he influenced both sides with his views. Šmíd agreed with the opinion that 'the Pastoral Letter [...] clearly entered the political sphere and indirectly sought the support of the Slovak People's Party before the upcoming parliamentary elections in Czechoslovakia' [Šmíd, 2015, p. 258] and confirms that 'the Vatican perceived the Letter primarily on the religious level, while the government saw in it a current political pamphlet aimed primarily at weakening left-wing parties' [Šmíd, 2015, p. 259]. The author also draws attention to the issue of the reception of the Pastoral Letter by the faithful, which was not unambiguous, especially on the part of left-oriented Catholics, and was accompanied by both verbal rejections with excesses and negotiations before courts. In this regard, it is also necessary to draw attention to the study of Michal Marťák (*1978) [Marťák], who, on the specific case of Eduard Skalský [Marťák], created a model of the origin and solution of such cases and indirectly also draws attention to the need to go through the diocesan archives for the topic of the Pastoral Letter.

So far, the most extensive contribution devoted to the topic we are dealing with in this article is a study by the young Bratislava author Blažena Křižová (Pavlovkinová) [Křižová] from 2018, who tried to synthesize the research results so far and enriched them in two areas [Křižová]. She analyzed some important articles published in the press bodies of selected political parties (the social-democratic Robotnícké noviny, the agrarian Slovenský denník, the Slovak People's Party newspaper called Slovák), which can be interpreted as a presentation of the attitude of the political organization concerned to this

case; the analysis of Slovak periodicals should be supplemented by a similar probe in the Czech press in the spirit of the author's belief that the case had a broader, national and pan-European context [Křižová, p. 200]. The second level extending the existing knowledge about the Pastoral Letter, is represented by the author's reflection on the specific impacts of the document on the life of society. It was not only a declaration of the bishops' opinions, but, in the author's opinion, its core was the formulation of guidelines for the clergy and the faithful on how to behave in the situation described in the Pastoral Letter. The bishops not only lectured but also recommended and spoke about sanctions in case of choosing a wrong attitude from their point of view. Perhaps the most controversial impact on the public was the instruction on the conduct of elections in the conditions of the political system of parliamentary democracy. Therefore, the reaction to the Pastoral Letter was turbulent and divided society, as evidenced by the evocation of the situation in the church, state structures, political parties, and the interested public.

Křižová concludes that we cannot claim that the Letter primarily pursued political goals for the benefit of Catholic political parties (in Slovakia), but she does not exclude this possibility [Křižová, p. 210]. 'Even the contradictory attitude of Bishop of Banská Bystrica Blaha and Bishop of Nitra Karol Kmeťka to the publication of the Letter in their dioceses did not diminish the weight of the suspicion of politicization.' [Křižová, p. 210] She attributes the motivation for creating the Letter to national socio-political conditions, but she evokes foreign inspiration with regard to the incompatibility of Catholic doctrine with liberal and socialist theories. The author's claim that the address of the bishops 'was not, in fact, an extension of the Church's teaching but was in agreement with it' is critical, and its authors are reproached for the fact that it was not clearly formulated in the matter of sanctions, which 'caused various ways of interpretation and application in practice' [Křižová, p. 210]. She sees the problem in the fact that it was not possible to precisely define the degree of Catholicity of the organizations that the Catholics were not supposed to join – except for communist, socialist, anarchist, and Masonic structures.

Due to the relative completeness of the historiographical overview, we also selected literature dealing with the history of Slovakia or Czechoslovakia (or the Czech lands). We found that the overwhelming majority of the authors consider the theme of the Pastoral Letter of 1924 within the time frame as the work of marginalia, which they do not reflect [cf. e.g. Olivová; Olivová-Kvaček; Kováč; Krofta; Bokes; Odložilík]. Nevertheless, we can find useful insights even in this type of work. For example, the German author Harry Klepetař (1906–1994) [Klepetař, p. 204–205] pointed out the role of President T. G. Masaryk, who intervened in the case by negotiating with the ministers of the coalition parties and together with Foreign Minister Beneš, who consulted with Archbishop Kordač, contributed to calming tensions and resolving the crisis in the coalition by compromise. These themes were developed years later by Antonín Klimek (1937–2005) [Pánek-Vorel, p. 136] in two of his monographs [Klimek, 1996, 2000]. He was a prominent Czech historian dealing with the history of the First

¹⁹ On 17 January 1925 V. Pallier wrote to F. Marmaggi: 'I pointed out that the Letter in the substantial summary (I do not know the whole text myself) was also published in the Osservatore Romano on these days.' [Šmíd-Pehr-Šebek-Helan, p. 399]. A few days later, on 1 February, in a summary report to the Ministry of Foreign Affairs for January, he reported on his conversation with the then Papal Prelate Francesco Borgongini Duca (1884–1954): 'I assured Borgongini that he could bet his life that the Letter was intended as a political act to win the electorate for the 'Christian' parties, i.e. the 'Christian People's Party' and the 'Christian Social Party', whose patron is Bishop Fischer-Colbrie.' [Šmíd-Hajdinová-Mandžák, p. 290]. He wrote in another report: 'My aim is that all the distinguished dignitaries of the Vatican Foreign Service hear directly from me that we regard this Pastoral Letter as a political, anti-government act and not an act of religious character.' [Šmíd-Hajdinová-Mandžák, p. 303]. As evidenced, for example, by the cases of the Secretary of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs Giuseppe Pizzardo (1877–1970) and the former Archbishop of Prague Pavel Huyn (1868–1946), he was quite successful, the Letter was described as 'non-opportunistic'.

Republic. While he perceived Masaryk's approach in the affair as quite radical (he was supposedly 'outraged' by the behavior of the Czechoslovak People's Party; he concluded that Catholics should be given a 'lesson' and a signal to break with the Catholic Church [Klimek, 1996, pp. 338–339] and writes that the president promoted the idea of resolving the government crisis through a caretaker government, he considered Beneš to be one of the key men who contributed to reconciliation (unlike his party colleague Stříbrný) also in the National Socialist Party. Klimek assessed the Slovak bishops' approach as 'non-diplomatic' due to their limited experience with higher spheres of politics [Klimek, 2000, p. 457], accused them of 'aggressiveness' and called the warning of bishops' sanctions as 'imposing anathema on socialist organizations and the Sokol' [Klimek, 1996, p. 339]. The author of the last major synthesis on the history of the First Republic, Zdeněk Kárník (1931–2011) [Štaif], evaluates the above-mentioned sanctions as a 'political intervention of the Church restricting civil rights' and the consent of the Czechoslovak People's Party to 'adopting the law on holidays' as paying the penalty for the compromise [Kárník, pp. 321–322].

Research conclusions. Reflection of the results of the examination of the issues related to the publication of the Pastoral Letter of the Slovak and Subcarpathian Ruthenia Bishops of 1924 leads us to believe that the factual potential of the topic has been largely exhausted. If new archival sources of fundamental importance are not found (in the diocesan written material, in the personal funds of bishops and other interested personalities of ecclesial life, which in our opinion, cannot be assumed), nothing substantial can be added to it in this regard. However, the scope for further research remains open in the search for motives that inspired the Episcopate to publish its message to the Catholic public, as well as in the sphere of interpretation of the content of the Pastoral Letter. We see a lot of space for research in the so far insufficient capture of the reaction of political parties operating in the Czech environment and in the assessment of the attitudes and behavior of the political establishment responding to this document. Deficits also exist in the knowledge of the extent to which the Pastoral Letter, thanks to its sanctioning provisions, was able to influence or change the behavior of the members of the Catholic Church.

An analysis of the content of the Pastoral Letter leads us to the conclusion that the document can be interpreted as a manifestation of the Magisterium of the Episcopate, which does not primarily pursue political goals in the sense of serving political Catholicism or other structures of the Catholic camp. We also believe that the often repeated thesis about its connection with the parliamentary elections in 1925 should be treated with caution because the elections were early (both to the Chamber of Deputies and the Senate) and were not on the agenda at the time of the publication of the Letter; no more than speculations appeared in the newspapers or in

the lobby. In addition, a reflection of the 1925 press shows that the issue of the Pastoral Letter was already 'forgotten' or covered up by much more urgent matters in the autumn, namely the consequences of the Marmaggi affair in the ecclesiastical sphere. At the same time, however, it should objectively be noted that the Pastoral Letter entered with its content into the public discourse that transcended the boundaries of the Catholic Church and touched on the problems that resonated in Slovak and Czech society at that time (the optimal model of the political system, the social issue, the problem of secularization, education, and upbringing, but also the functionality of the party-political system, and Czech and Slovak unity). We are convinced that the government crisis caused by the publication of the Pastoral Letter and all that was connected with it was the work of political parties (or the press as their spokesperson), primarily the socialist ones, with the intention of suppressing and deterring both the Catholic Church and the inflexible political Catholicism.

Regarding the question of the motivation of the bishops and the goals of their actions, the historiography is still divided in the interpretation of the problem. The majority of historians seem to be inclined to believe that the Ordinaries did not want to fulfill only their pastoral teaching mission in the religious sphere, but their intention was also to intervene in politics. However, if we study the publicly available addresses of the Episcopate, none of them explicitly confirms the thesis about the non-religious dimension of the Letter. The statements of the hierarchs must be decisive in solving this problem. Otherwise, we would have to admit that they are not true, and the bishops themselves violate the Ten Commandments or question their moral profile and the Magisterium. On the other hand, we must realistically reflect the fact that the Pastoral Letter of the Slovak Bishops provoked a short-term political (coalition, government, parliamentary) crisis in the country, a political affair that was directly addressed by the top state and party management. So what caused it to become the subject of very sharp political controversy? Does the theological content of the Pastoral Letter addressed to people declaring their identity with the Catholic Church objectively have the ability to provoke in a secularizing society the escalating controversies perceived as the beginning/continuation of the 'cultural struggle'?

The Pastoral Letter of the Slovak and Subcarpathian Ruthenia Bishops de facto launched the second stage of the gradual adjustment of the relationship between the state and the Catholic Church in the Czechoslovak Republic, which ultimately resulted in the obstruction of the law on the separation between the state and the churches in *Modus vivendi* [Dejmek; Halas; Helan] as an important factor of a stabilizing nature, which is undoubted of fundamental importance for the existence of the First Republic.

References

- AMZV Praha, f. 2. sekce-politická - 1. Běžná spisovna (1918–1939), kart. 28 – sdělení Václava Müllera, 22. 6. 1925.
Apoštolský nuncius Mons. Marmaggi dementuje zprávu Večerníku Českého slova, 1925, Čech, r. 50, č. 19, 19. ledna, s. 1.
Arpáš – Doc. Mgr. PhDr. Róbert Arpáš, PhD. URL: <http://www.history.sav.sk/index.php?id=robert-arpas> [13. 4. 2023].

- Arpáš, R., 2018. Úloha viery v sociálnom zápase na príklade pastierskeho listu slovenských biskupov z novembra 1924, *Historický časopis*, r. 66, č. 2, s. 333–334.
- Autor pastierskeho listu, 1925, *Slovák*, r. 7, č. 10a, 14. ledna, s. 1.
- Bartlová – PhDr. Alena Bartlová, CSc. URL: https://web.archive.org/web/20160304185206/http://www.history.sav.sk/cv/bartlova_alena.pdf [13. 4. 2023].
- Bartlová, A., 2001. Příspěvek k dějinám římskokatolické církve na Slovensku v letech 1918 – 1938, Koucká, I. - Papajík, D. (eds.). *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918 – 1938*, Olomouc: Univerzita Palackého, s. 165–177.
- Bartlová, A., 2004. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 – 1935 a zapojenie HSES do vládnej koalície v rokoch 1927 – 1929, Zemko, M. - Bystrický, V. (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*, Bratislava: Veda, s. 123–164.
- Bartlová, A., 2006. Česko-slovenský štát - katolícka cirkev - Hlinkova slovenská ľudová strana, Letz, R. - Mulík, P. - Bartlová, A. (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945*, Martin: Matica slovenská, s. 139–141.
- Biskup, který protestuje proti pastýřskému listu, 1925, *České slovo*, r. 17, č. 7, 8. ledna, s. 3.
- Bokes, F., 1946. *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*, Bratislava: SAVU, 441 s.
- Černý, B. a kol., 1960. *Církve v našich dějinách*, Praha: Orbis, 230 s.
- Dejmek, J., 2013. *Diplomacie Československa, 2. Biografický slovník československých diplomatů (1918 – 1992)*, Praha: Academia, s. 183.
- Dejmek, J., 1994. Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927 – 1928, *Český časopis historický*, r. 92, č. 2, s. 268–285.
- Doležal, J., 1928. Politická cesta českého katolicismu 1918 – 1928, Praha: Ústředí křesťansko-sociálních dělnických organizací v Čechách, 73 s.
- Halas, F. X., 2004. Modus vivendi v kontextu diplomacie Svatého stolce v období mezi dvěma světovými válkami, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně : řada společenských věd*, r. 179, s. 89–100.
- Helán, P., 2018. Československo a Svätý stolec na složitě cestě k Modu vivendi, *Střed : časopis pro mezioborová studia střední Evropy* 19. a 20. století, r. 10, č. 1, s. 9–29.
- Hrabovec - prof. Dr. phil. Emília Hrabovec. URL: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/emilia-hrabovec-89623> [13. 4. 2023].
- Hrabovec, E., 2018. Biskup Ján Vojtaššák a Svätá stolica. Letz, R. – Jurčaga, P. (eds.). *Ján Vojtaššák. Biskup v dejinách 20. storočia. Zborník z vedeckej konferencie k 140. výročiu narodenia. Spišská Kapitula 14.–15. november 2017*, Bratislava: Post Scriptum, s. 226. URL: https://www.academia.edu/37403566/Biskup_J%C3%A1n_Vojta%C5%A1%C5%A1%C3%A1k_a_Sv%C3%A4t%C3%A1_stolica [17. 3. 2023].
- Hrabovec, E., 2012. Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1927 vo svetle vatikánských prameňov, Bratislava: Univerzita Komenského, 557 s.
- Hromják - Doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD. URL: <https://www.unipo.sk/greckokatolicka-teologicka-fakulta/veda-a-vyskum/hab/lh/> [13. 4. 2023].
- Hromják, E., 2009. Postoj ČSL voči pastierskemu listu slovenských biskupov v roku 1924, Marek, P. (ed.). „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Olomouc: Gloria, s. 105–114.
- I biskup Blaha podlehl nátlaku?, 1925, *Národní listy*, r. 65, č. 35, 5. února, s. 5.
- Kárník, Z., 2000. České země v éře první republiky (1918 – 1938), 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929). Praha: Libri, s. 321–322.
- Katuninec - prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD. URL: <https://ff.truni.sk/kontakty/milan-katuninec> [13. 4. 2023].
- Katuninec, M., 2001. Vývoj křesťanského odborového hnutí na Slovensku v prvních letech ČSR, *Historický časopis*, r. 49, č. 2, s. 234.
- Katuninec, M., 2002. Združenie slovenských odborových organizácií (1923 – 1938), *Historický časopis*, r. 50, č. 2, s. 313.
- Katuninec, M., 2015. Slovenské křesťanské odborové hnutí v sociálním dialógu a konfrontácii, *Forum historiae*, r. 9, č. 2, s. 78–79.
- Klepetář, H., 1937. Seit 1918. Eine Geschichte der Tschechoslowakischen Republik, M. Ostrau: Julius Kittls Nachfolger, s. 204–205.
- Klímeček, A., 1996. Boj o Hrad, 1. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918 – 1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, Praha: Panevropa, s. 333–339.
- Klímeček, A., 2000. Velké dějiny země Koruny české, 13. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 457–459.
- Kmeťko, K., 1925. Proti pomluvám biskupského sboru, *Slovák*, r. 7, č. 52, 5. března, s. 1.
- Kováč, D., 2011. *Dějiny Slovenska*. Praha: NLN, 434 s.
- Križová - Mgr. Blažena Križová-Pavlovkinová. URL: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/staff/mgr-blazena-pavlovkinova/> [13. 4. 2023].
- Križová, B., 2018. Pastiersky list slovenských biskupov (1924) proti členstvu katolíkov v komunistických a socialistických stranách, *Historický zborník (Martin)*, r. 28, č. 1, s. 200–212.
- Krofta, K., 1947. *Malé dějiny československé*, Praha: Orbis, 127 s.
- Lurová, J. a kol., 1962. Náboženství, církev, klerikalismus a naše dějiny, Praha: Nakladatelství politické literatury, 244 s.
- Malíř, J. - Marek, P. (eds.), 2005. *Andros Probabilis: sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám*, Brno – Olomouc: Matice moravská a Univerzita Palackého, 618 s.
- Marek, P. a kol., 2015. *Historik a jeho dílo: kniha věnovaná 80. výročí narození prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.*, Olomouc: Univerzita Palackého, 327 s.
- Marek, P., 2009. Opozice kolem Rudolfa Horského a jeho kritika Šrámkova vedení Československé strany lidové, Marek, P. (ed.). „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané při příležitosti 90. výročí založení ČSL, Olomouc: Gloria, s. 54–68.
- Marek, P. (ed.), 2011. *Politické programy českého politického katolicismu 1894 – 1938*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2011. 311 s.
- Marták - Doc. Mgr. PhDr. Michal Marták, PhD. URL: <https://www.ku.sk/michal.martak> [13. 4. 2023].
- Marták, M., 2013. Vplyv politických aktivít Eduarda Skalského na život v medzivojnových Brutovciach, *Z minulosti Spiša*, r. 21, s. 181–191.
- Mihóková, M., 1996. *Košický biskup ThDr. Augustín Fischer-Colbrie 1863 – 1925. Život a dielo*, Košice: Verbum, 72 s.

- Odložilík, O., 1937. Nástin československých dějin, Praha: A. Beaufort, 132 s.
- Olivová, V. - Kvaček, R., 1967. Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945, Praha: SPN, 583 s.
- Olivová, V. 2000. Dějiny první republiky, Praha: Karolinum, 355 s.
- Osvedčenie, 1925, Čech, r. 50, č. 62, 4. března, s. 1.
- Pánek, J. - Vorel, P. (eds), 1999. Lexikon současných českých historiků, Praha: HÚ AV ČR, s. 136.
- Pastýřský list slovenských biskupů, 1925, Moravská orlice, r. 63, č. 16, 21. ledna, s. 2.
- Pehr - PhDr. Michal Pehr, Ph.D. URL: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/michal-pehr-29560> [13. 4. 2023].
- Pehr, M. - Šebek, J., 2012. Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918 – 1928), 1. Úvodní studie, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 229 s.
- Pehr, M., 2015. Katolická církev, úprava svátkového práva a Marmaggiho aféra v meziválečném Československu, Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století, r. 7, č. 2, s. 95.
- Podpis ndp. biskupa Blahu, 1925, Slovák, r. 7, č. 47, 27. února, s. 5.
- Sidor, K. - Vnuk, F., Andrej Hlinka 1864–1938, Bratislava: LÚČ, s. 529–530.
- Situace, 1925, Národní listy, r. 65, č. 62, 4. března, s. 1.
- Situační, 1925, Moravská orlice, r. 63, č. 52, 5. března, s. 1.
- Slovenští biskupové se vymlouvají, 1925, Rudé právo, r. 6, č. 53, 4. března, s. 6.
- Šebek - Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D., DSc. URL: <https://www.hiu.cas.cz/seznam-pracovniku/63> [13. 4. 2023].
- Šmíd - Doc. Mgr. PhDr. PaedDr. ThLic. Marek Šmíd, Ph.D. URL: <https://www.ktf.cuni.cz/KTF-905.html> [13. 4. 2013].
- Šmíd, M., 2015. Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920 – 1950, Brno: CDK, s. 86–89.
- Šmíd, M. - Pehr, M. - Šebek, J. - Helan, P. (eds.), 2015. Československo a Svatý stolec, 3. Diplomatická korespondence a další dokumenty 1917 – 1928, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 608 s.
- Šmíd, M., 2021. Parlamentní volby a aktivita ČSL v politickém životě první Československé republiky v reflexi představitelů Svatého stolce, Historický časopis, r. 69, č. 2, s. 280.
- Šmíd, M. - Hajdinová, E. - Mandzák, D. A. (eds.), 2023. Svatý stolec a Československo, 2. Edice dokumentů z let 1923 – 1925, Praha: Karolinum, 477 s.
- Špét, J., 1958. PhDr. a JUDr. Václav Müller, Časopis společnosti přátel starožitností, r. 66, s. 101.
- Štaif, J. (ed.), 2003. Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám, Praha: Karolinum, 291 s.
- Trapl, M., 2008. Český politický katolicismus v letech 1918 – 1938. In Marek, P. (ed.) Český politický katolicismus 1848 – 2005, Brno: CDK, s. 239–241.
- Trapl, M., 1983. Český politický katolicismus v letech 1921 – 1929, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 22, 1983, Sborník prací historických, 10, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 63–91.
- Trapl, M., 2007, JUDr. Josef Doležal, Pehr, M. a kol. Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích, Praha: Akropolis, 2007, s. 63.
- Trapl, M. - Harna, J., 2010, Josef Doležal, Biografický slovník českých zemí, 13. Dig-DOS, Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 292–293.
- Trapl, M., 1990. Politický katolicismus a Československá strana lidová v letech 1918 – 1938, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 171 s.
- Trapl, M. - Konečný, K. - Marek, P., 2013. Politik dobré vůle. Život a dílo msgra Jana Šrámka, Praha: Vyšehrad, 352 s.
- Ústup biskupů slovenských, 1925, České slovo, r. 17, č. 53, 4. března, s. 2.
- Vykoupil, L., 2003. Jiří Stříbrný: Portrét politika, Brno: Masarykova univerzita, 318 s.
- Zapletal, F., 1929. Papež Pius XI. Praha: Bratrstvo sv. Michala Archanděla, 48 s.
- Zesnulý biskup dr. Fischer-Colbrie – autorem pastýřského listu, 1925, Národní listy, r. 65, č. 149, 31. května, s. 1.
- Zlámal, B., 1972. Příručka českých církevních dějin, 10. Doba československého katolicismu, 1, Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta, s. 91.
- Zubko, P. - Kleiber, R., 2020. August Fischer-Colbrie, Kleiber, R. - Tusor, P. (eds.). Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I. Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, Berlin: Duncker & Humboldt, s. 517–522.

Павел Марек

prof., PhDr. PaedDr., Ph.D, почесний професор кафедри історії, філософський факультет, Університет Палацького, Оломоуц, Чехія

ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПАСТИРСЬКОГО ПОСЛАННЯ СЛОВАЦЬКИХ І ПІДКАРПАТСЬКОРУСЬКИХ ЄПІСКОПІВ З 1924 РОКУ

У листопаді 1924 року словацькі та підкарпатськоруські єпископи католицької та греко-католицької церков видали пастирське послання. Воно реагувало на той факт, що деякі представники цих церков були членами комуністичних, соціалістичних або прогресивних організацій, які виступали проти віри в Бога, критикували церкви з атеїстичних позицій і докладали зусиль до створення секулярного суспільства. Водночас соціалісти, прагнучи розширити свою членську базу та електорат, зайшли настільки далеко, що на офіційному рівні презентували себе християнською символікою, що мала ввести в оману католиків, які перебували у складному соціальному положенні, та залучити їх до своїх лав. Єпископи відреагували на цей факт і в пастирському посланні до членів своїх церков пояснили згубність соціалістичних і прогресивних теорій та порадили їм вийти з антикатолицьких організацій. Католики, які свідомо нехтували їхніми настановами та застереженнями, мали взяти до уваги, що церква не уділятиме їм деяких тайнств. Видання пастирського

послання спричинило в соціалістичних і прогресивних колах різку негативну реакцію як напад на державу, її конституцію та закони, уряд і демократичну систему, який загрожує самому існуванню республіки. Пастирське послання та його автори, католицька церква, Святий Престол, чеський та словацький політичний католицизм зазнали гострих нападок з боку журналістики і спровокували скандал у пресі. Згодом інтерпеляція німецьких соціал-демократів у Палаті депутатів призвела до урядової кризи, над подоланням якої працювали не лише уряд, парламент, політичні партії, але й так звана П'ятірка як найвищий орган чехословацької політики. Пошуки виходу з урядової кризи показали, що для соціалістів, насамперед для Чехословацької націонал-соціалістичної партії, у цій справі не йшлося передусім про захист власної ідеології. Публікацію послання вони використали для тиску, зокрема, на Чехословацьку народну партію (ЧНП), яка, будучи частиною урядової коаліції та уряду Швехли, гальмувала вирішення проблеми врегулювання відносин між державою та католицькою церквою. Вони хотіли змусити її змінити свою позицію, просуваючи ідею створення уряду меншості без участі ЧНП. Проте керівництво ЧНП впоралося зі складною ситуацією, в якій опинилося внаслідок тиску партнерів по коаліції, а також католицької Словацької народної партії та празького радикального крила власної партії, об'єднаного навколо Рудольфа Горського, завдяки далекоглядній політиці її голови Яна Шрамека. Хоча воно й погодилось на переговори щодо врегулювання відносин між державою і церквами, але, з іншого боку, відстояло членство ЧНП в урядовій коаліції, дало згоду на притягнення до кримінальної відповідальності тільки тих священиків, які явно порушили закон, і захистили право єпископів на незалежні публічні виступи в межах закону. Стаття аналізує та оцінює наявний словацький та чеський історичний доробок на тему пастирського послання, зазначає спільні й відмінні риси у трактуванні справи окремими авторами, а також пропонує інші можливі напрямки дослідження.

Ключові слова: католицька церква, єпископат, пастирське послання, урядова криза, соціалізм.

КАТОЛИЦЬКА ЖІНОЧА ПРЕСА У МІЖВОЄННИЙ ПОЛЬЩІ: У ПОШУКАХ ОБРАЗУ ІДЕАЛЬНОЇ ЖІНОЧНОСТІ

Кароліна Вайс

аспірантка кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,
факультету історії та міжнародних відносин,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: karolina.vais@uzhnu.edu.ua

Ця стаття має на меті дослідити репрезентацію образу ідеальної жінки та жіночості в польській міжвоєнній католицькій жіночій пресі, зосередившись на двох обраних виданнях – «Książniczanka» та «Gazeta dla kobiet». У 1920–1930-х роках у Польщі широко розповсюджувалися католицькі періодичні видання, а жіноча преса розвивалася на тлі соціальних змін, спричинених Першою світовою війною. Католицька жіноча преса пропагувала релігійний і націоналістичний світогляд, водночас звертаючи увагу на перспективи і загрози, що були пов'язані з емансипацією жінок. Створюючи образ ідеальної жінки, польська католицька міжвоєнна преса прагнула впливати на поведінку та життєві стратегії читачок. У статті проаналізовано, як ці видання формували образ ідеальної жінки та жіноцтва, а також наслідки такої репрезентації для їхньої читачської аудиторії. «Gazeta dla Kobiety» акцентувала увагу на догляді та вихованні дітей, підкреслюючи незамінну роль матері у цих сферах. Вона пропагувала постійний материнський контакт з дитиною, раціональність та поміркованість у стосунках. Підкреслювалася також важливість релігійного виховання. «Książniczanka», регіональне видання, яке набуло популярності на національному рівні, мало на меті релігійне виховання дорослих жінок та формування патріотичної позиції. Журнал пропагував концепцію працюючого, скромного способу життя та активної участі у громадській роботі. Журнал прагнув підготувати своїх читачок до виконання щоденних сімейних обов'язків і захистити їх від світських віянь. Ідеальною жінкою, зображеною на сторінках «Książniczanka», була розсудлива дружина і мати, вправна в організації побуту, а також чуйна вихователька і опікунка слабких чи соціально маргіналізованих. Обидва видання пропагували ідеальний образ жінки, заснований на релігійних нормах, працюючості та скромності. Цей образ-модель слугував для мобілізації захисників релігійних і національних цінностей та морального традиціоналізму. Вона також підкреслювала ключову роль належно освіченої жінки у створенні оптимальних умов для розвитку наступних поколінь.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Католицька преса, жіноча преса, образ жінки, емансипація, Польща.

Постановка проблеми. У 1920–30-х роках в Польщі виходило близько 100 назв/титулів католицьких періодичних видань загальним накладом 1,5 млн. примірників [Lechnicki, 1984, s. 46–47]. Деякі історики вважають, що дуже важко точно підрахувати кількість католицьких періодичних видань, але, враховуючи значну перевагу католиків серед населення, можна припустити, що їх могло бути понад 100 [Kristanova, 2022, s. 96]. Проблематичність визначення точної кількості католицьких періодичних видань пов'язана не лише зі складністю визначення критерію «католицькості» преси (найчастіше критерієм «католицькості» преси у літературі вважаються залежність від церковної влади і одночасно умовна політична нейтральність видання [Wrzos, 2016, s. 9]), але й з наявністю численних недовговічних видань (т. зв. ефемерид), що стали активно розповсюджуватися в умовах послабленого контролю за пресою.

Окремий сегмент католицької преси у міжвоєнний період становила польська католицька жіноча преса. Її розвиток у міжвоєнний період відбувався на тлі суспільних змін, що були викликані Першою світовою війною. Серед авторів, що публікувалися у популярній «некатолицькій» пресі для польських жінок зростало переконання, що процеси жіночої

емансипації стали неминучим і невідворотним наслідком демографічних, соціальних та економічних трансформацій, які відбувалися в Європі та світі через т. зв. реконфігурацію соціальних ролей. В умовах війни жінки підтримували або навіть заміняли чоловіків у виконанні трудових обов'язків і тепер, по її закінченню, старі соціальні ролі не розглядалися ані чоловіками, ані жінками як безальтернативні. Отже, емансипація жінок ставала на думку тогочасних публіцистів лише справою часу.

Подібні ідеї можна було знайти і в католицькій жіночій пресі. У боротьбі за розум і душу польських жінок, Римо-католицька церква одночасно намагалась йти на зустріч тенденціям, уникнути яких було не можливо, а з іншого боку, пробували всіма силами відгородити жінок від впливу світської преси. Примас Август Глонд, оцінюючи періодику тогочасної Польщі, висловлював своє обурення щодо аморальності багатьох періодичних видань. Вирішити цю проблему, на його думку, мали зусилля, спрямовані на зміцнення культури читання серед католиків. Редактори жіночої католицької преси, на думку примаса, мали прагнути зробити її впізнаваною та цікавою, такою, щоб її прагнули читати постійно. Читачі католицької преси повинні були вміти відрізнити її від часописів, які «поширювали зло» і

заслужували на назву «противних Богові газет», наповнених «купою нісенітниць» [Maj, 2021, s. 80].

Католицька жіноча преса пропагувала, що досить очевидно, релігійний світогляд, але й звертала велику увагу на національне виховання, а часами навіть займалась пропагандою націоналістичного світогляду. Світогляду, для якого властивий погляд на націю як найвищу цінність в мирському житті. Видавництва інформували своїх читачів про життя католицької церкви, зокрема повідомляли про перебіг євхаристичних з'їздів, популяризували і пояснювали сенс і зміст релігійних доктрин, пропагували есхатологічну тематику, особливо в контексті питань святості мирського життя, оповідали про життя канонізованих чи беатифікованих жінок. До формальних цілей католицької преси також належало прагнення поглибити духовне життя жінок, бажання оживити і посилити активність католичок у громадських організаціях та інформування про актуальну суспільну ситуацію в Польщі та світі.

Як і будь-яка преса, що спрямована на конкретну соціальну і гендерну групу, польська жіноча католицька міжвоєнна преса створювала образ свого читача, який намагалась нав'язувати «споживачу» як ідеальний. Говорячи простіше, описуючи ідеальну жінку (ролі ідеальної жінки) журналісти, пов'язані з польською католицькою міжвоєнною пресою, передбачали, що їх читачки будуть прагнути відповідати створеному образу, а після інтеріоризації цього образу, читання католицької преси буде підтримувати певний тип поведінки і життєві стратегії читачок.

Формулювання мети, цілей статті (постановка завдання). У статті буде здійснена спроба проаналізувати ідеальний тип жінки і жіночості, що пропагувався у польській міжвоєнній католицькій жіночій пресі на прикладі двох спеціально вибраних видань – «Kuźniczanka» і «Gazeta dla kobiet».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед польських істориків і дослідників медіа було напрацьовано величезну кількість літератури, присвяченої історії польських міжвоєнних періодичних питань взагалі [Myśliński, 1988; Ridziński, 1970; Wtżos, 2016], але роботи, присвячені жіночій періодиці зокрема, почали з'являтися порівняно нещодавно. Зараз вже накопичена хоч нечисленна, але різноманітна наукова література, що презентує результати дослідження окремих періодичних видань, видавничих ініціатив, а також біографій жінок-видавців, редакторів та публіцистів, що були заангажовані у створення польської міжвоєнної жіночої періодици. Пов'язана така ситуація зокрема зі зростом загальної зацікавленості жіночою історією та популярністю гендерних досліджень, у найширшому значенні цього терміну. Проте і тут увага дослідників поки що залишається розподіленою не «рівномірно». Відносно велика кількість монографічних досліджень присвячена тижневикам і місячникам, адресованим жінкам, які користувалися популярністю в політичних колах ще перед здобуттям Польщею незалежності та продовжували видаватися у міжвоєнний період [Dajnowicz, Miodowski 2019; Łozowska-Marcinowska, 2010; Maj, 2020b]. Особливо добре досліджено

часописи загального спрямування, такі як «Bluszcz» [Chwastyk-Kowalczyk, 2002], «Kobieta Współczesna» [Chwastyk-Kowalczyk, 2019] або «Moja Przyjaciółka» [Fikus, 1979; Wodniak, 2020]. Однак періодичні видання, сформовані під впливом націоналістичної ідеології та католицького світогляду, все ще потребують поглибленого вивчення. Наразі в польській науковій літературі є тільки декілька статей, присвячених явищу польської міжвоєнної жіночої католицької преси і, на жаль, не підготовлено жодної монографії [Michalska, 2020; Maj, 2021, s. 81].

Образ ідеальної жіночості, згідно польської католицької періодици міжвоєнного часу, ще не був предметом спеціальних наукових досліджень у вітчизняній історіографії.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд читачами-адресатами католицьких видань були жінки всіх верств і прошарків населення міжвоєнної Польщі. Проте більш докладний аналіз дозволяє стверджувати наявність досить високого рівня спеціалізації жіночої католицької преси. Одні періодичні видання були адресовані жінкам у містах, зокрема робітницям, ремісницям, а також вчителькам і службовцям («Polka»), інші – жінкам з сільських регіонів («Ziemianka» і «Ziemianka Polska»). Окремим цікавим явищем були видання, призначені для домашньої прислуги («Chrześcijańska Służąca Polska», «Pracownica Polska» чи «Głos Dziewcząt Polskich») – досить численної групи жінок-мешканок міст [Paczkowski, 1972, s. 217].

Окрему групу становила преса, що виконувала роль друкованого органу різноманітних жіночих католицьких громадських об'єднань. Наприклад, періодичні видання для жінок-хатніх служниць видавали Польське товариство християнських хатніх служниць («Chrześcijańska Służąca Polska», «Pracownica Polska») та Товариство служниць святої Зити («Głos Dziewcząt Polskich»), засноване у 1899 році єзуїтом Влодзімежем Ледоховським [Dufrat, 2017, s. 37]. Частина періодичних видань, орієнтованих на жінок, які працювали у промисловості та кустарному виробництві, була заснована членами Католицького союзу польських жінок. Популярними і впливовими також були видання, що належали до політичних організацій – «Gazeta dla Kobiety», «Głos Polek», а також газети і журнали партійного спрямування. Наприклад, журнали «Głos Kobiety» і «Polka» були пов'язані з Національною робітничою партією, а «Głos Wielkopolanek» – з Міським союзом [Paczkowski, 1972, s. 219]. Часом також виокремлюється група видань парapolітичного характеру, наприклад, вищезгадані журнали «Ziemianka» і «Ziemianka Polska», які видавало Об'єднання польських землевласниць [Myśliński, 1988, s. 63].

Поруч зі «становими» і політичними періодичними виданнями, виділялися видання, що були засновані за індивідуальною ініціативою. «Pisemko Kuźniczanek» і «Kuźniczanka» – два органи Школи жіночої домашньої праці в Закопаному, засновані Ядвігою Замойською та її дочкою Марією Замойською. Зофія Залеська, депутат Сейму Республіки Польща третього скликання, була співзасновницею важливих періодичних видань: «Gazetka dla Kobiety»,

«Życie Kobiет», «Współczesne Życie», «Współczesne Życie Kobiет», разом з Вандою Ладзіною (депутатом Сейму Республіки Польща першого скликання) видавала «Kalendarz pani domu na wsi i w mieście», крім того, у 1927 році вона редагувала «Głos Rodziców» – орган Асоціації батьківських об'єднань Польщі [Lechicki, 1984, s. 47].

Одним із періодичних видань, що видавалось і адмініструвалось католицькими товариствами була «Gazeta dla Kobiет» («Жіноча газета» або «Газета для жінок»), початок історії якої сягає грудня 1908 року, коли вийшов перший, т. зв. «пробний» (сигнальний) номер цього видання. Формально засновником газети був Союз товариств працюючих жінок (Związek Stowarzyszeń Kobiет Pracujących – ZSKP) у Познані. В реальності ініціатором створення і газети, і організації був громадський та освітній діяч – єп. Станіслав Адамський [Łętocha, 2010, s. 165]. Його діяльність у цій сфері була результатом реалізації вказівок Папи Лева XIII, який звернув увагу на право робітничих кіл об'єднуватися не лише з метою зміцнення власної релігійності, але й для підтримки один одного в мирських, життєвих справах. У перших анонсах було чітко зазначено, що «Gazeta dla Kobiет» буде служити виключно інтересам усіх жінок, які проявляють свою активність у різних сферах життя. Тобто і для жінок зайнятих у підтримці домашнього господарства, і хатньої прислуги, і фабричних працівниць, а також для жінок зайнятих у кондитерській промисловості, торгівлі чи сільському господарстві, надаючи всім їм таким чином можливість обмінюватися думками та виховувати почуття солідарності [Michalska, 2020, s. 29].

У перші два роки виходу журналу функцію головного редактора виконував о. Ігнацій Чеховський, активіст і борець за незалежність. Згодом за видання став відповідати о. Станіслав Гженда. Після відновлення незалежності Польщі «Gazeta dla Kobiет» продовжила свою присутність у познанському середовищі та за його межами. Змінилася періодичність її виходу – з 1923 року вона стала щотижневиком, а з 1925 року – щомісячником. Відбулися також трансформації в графічному оформленні, і хоча газета так і не стала кольоровою, друкарський шрифт з кожним роком удосконалювався, а з часом малюнки та гравюри почали з'являтися в такій кількості, що «Gazeta dla Kobiет» можна було назвати ілюстрованим часописом. Якщо в 1923 році тираж журналу становив 2 300 примірників, у 1925 та 1926 роках він сягнув 20 000 примірників. У наступні роки відбулося значне падіння тиражу, що пояснювалося наслідками економічної кризи. Ймовірно, що останнє число журналу вийшло з друкарського верстата наприкінці 1938 року [Michalska, 2020, s. 30].

З аналізу матеріалів часопису вимальовується чітка картина обов'язків жінок, які виконували дві роботи – хатню та професійну. Можна виокремити так звані опосередковано особисті обов'язки, які не вимагали контакту з родичами, але виконувалися на благо громади, і так звані безпосередні особисті обов'язки, спрямовані на залучення всіх членів домогосподарства. У першому випадку це були різні види діяльності, які домогосподарки повинні були виконувати самостійно, без участі, а часто і без

присутності чоловіка і дітей, на благо сім'ї та окремих її членів. Сюди входило приготування поживної і здорової їжі, підтримання чистоти і естетичного вигляду будинку, часта зміна постільної білизни, провітрювання кімнат, догляд за одягом, а в невеликих містечках – догляд за городом і вирощування домашньої птиці для отримання більш дешевих продуктів харчування [Forecki, 1926, s. 6; Janicki, 1928, s. 45; Niesiołowska, 1935, s. 64; Eupowicz, 1938, s. 19].

«Gazeta dla Kobiет» приділяла багато місця на своїх шпальтах темі догляду та вихованню дітей. Поради, які давалися читачкам, стосувалися різних вікових груп дітей – від немовлят до підлітків. Їх можна звести до трьох загальних принципів: по-перше, хороше виховання може забезпечити тільки мати; по-друге, опіка повинна мати форму постійного контакту з дитиною, з роками вести з нею довгі розмови і супроводжувати її в житті; по-третє, всі взаємини повинні бути пронизані раціональністю і поміркованістю [Krzyżanowska, 1925, s. 1; Jonscher, 1925, s. 1; Musiałkowska, 1926, s. 4].

Познанський часопис намагався вказати матерям напрямки виховання, пояснюючи, що, з одного боку, вони повинні пробудити душу дитини, тобто вкоренити вищі інстинкти, які захищають від поганих нахилів, а з іншого – впроваджувати навички та розвивати добрі звички. Вказувалося, що з перших років життя необхідно навчати формам ввічливості, боротися з брехнею і лінню, не перевтомлювати, використовувати різноманітні методи виховання і, перш за все, не бити, не штурхати і не сварити [Szulczewski, 1926, s. 6; Stop, 1928, s. 122; Pochowski, 1929, s. 84; Weiss, 1930, s. 6; Żulińska, 1921, s. 68].

У ситуаціях, коли жінки не могли повноцінно виконувати свої материнські обов'язки через зайнятість на роботі, або через те, що допомагали чоловікові в господарстві чи в інших сферах його діяльності, редакція періодичного видання пропонувала віддавати дітей до ясел чи дитячих садків [Cieszyński, 1927, s. 36; Jaworska, 1925, s. 6].

Не менш важливим завданням, яке «Gazeta dla Kobiет» покладала на жінку як найкращу вчительку своїх дітей, було дбати про їхнє релігійне виховання. Вважалося, що кожна мати повинна бути свідомою католицькою, а не поверхневою і лише зовнішньою прихильницею своєї віри. Щоб нагадати жінкам, а іноді й доповнити їх знання Біблії та церковних заповідей, друкувалися статті про мучеництво перших християн, пояснювалися уривки зі Святого Письма, таємниці непорочного зачаття, потойбічного життя, важливість сповіді для спасіння душі, молитви та активної участі в богослужіннях. Наголошувалося, що тільки в атмосфері, просякнутій духом релігійності, можна ефективно і систематично виховувати своїх нащадків у вірі. Найсприятливішим способом долучити дітей до релігійних практик, зробити їх гідними членами католицької спільноти вважався власний приклад. Так, усі батьки були зобов'язані відвідувати щоденні ранкові та вечірні молитви своїх дітей, шанувати свята та неділі, дотримуватися постів тощо [Maj, 2020, s. 36–37].

Іншим регіональним польським католицьким

виданням, що зробило загальну національну кар'єру була «*Kuźniczanka*». Видання було засноване в Закопаному і отримало назву на честь одного з районів цього міста – Кузніце. Журнал видався під егідою Християнсько-соціального товариства під заступництвом Матері Божої Доброї Поради. Товариство було засноване Ядвігою Замойською у 1881 році в Парижі. Згодом товариство розгорнуло свою діяльність і на польських землях. Попередник «*Kuźniczanka*» називався «*Pisemko Kuźniczanek*», він виходив з підtitулом «*Zakład Kórnicki – Szkoła Domowej Pracy Kobiet (SDPK)*», тобто був фаховим виданням Школи домогосподарок, що діяла у Закопаному. Журнал перестав видаватися у 1914 р. проте відновив свою діяльність в лютому 1924 року, завоювавши досить швидко загальну польську популярність [Maj, 2020, s. 120].

З травня 1930 по січень 1931 року часопис не виходив. Перерва була пов'язана зі смертю неофіційної редакторки журналу – Малгожати Хебе. Саме з січня 1931 року, часопис став виходити під назвою «*Kuźniczanka*». Зміна титулу і формату (щомісячник) отримала схвалення церковної ієрархії. У 1934 році змінилася періодичність виходу часопису, і він став щоквартальним. Осучаснилося графічне оформлення, поступово з'явилися ілюстрації у вигляді малюнків та фотографій, переважно із зображенням панорами Кузніце. Журнал аж до 1939 р. був формально орієнтований на слухачок та випускниць Школи, але він також мав загальну аудиторію. Про це свідчить рекомендація видавничого товариства «*Bluszczy*» у 1939 році, в якій «*Kuźniczanka*» була названа серед найпопулярніших жіночих часописів, рекомендованих читачкам по всій Польщі [Maj, 2020, s. 121].

Своєю місією «*Kuźniczanka*» вважала справу поширення релігійної освіти для дорослих та виховання читачок у патріотичній позиції як активних громадян нової Польщі. Редакція нагадувала: «Необхідно, щоб кожна кузнічанка, згідно з принципами пані Замойської, працею і ощадливістю навіть у найменших речах сприяла будівництву Воскреслої Польщі» [Kuźniczanka, 1931, s. 50]. Ідеал працьовитого і скромного життя був орієнтиром для освітньої та виховної діяльності. Відповідно до рекомендацій засновниці Ядвіги Замойської, «*Kuźniczanka*» інформувала читачок про те, як поводитися у житті як добра католичка. Одночасно «*Kuźniczanka*» виступала проти зведення католицької жіночої духовності виключно до спекулятивних, споглядальних форм. «Не пусті роздуми, не побожний сентименталізм» [Kuźniczanka, 1935, s. 16] мали стати визначною рисою сучасної католички. Релігійне вчення мало втілюватися у повсякденній діяльності, так щоб конфесійні вказівки знаходили місце у науковій та художній творчості, розкриваючи «глибоку Божу мудрість» в тих, хто прагнув до духовних висот у рамках самовдосконалення [Kuźniczanka, 1933, s. 81].

Образ ідеальної жінки, що його читачки знаходили на шпальтах «*Kuźniczanka*» містив у собі образ активної особистості, яка жертвує собою заради спільного блага, підготовленої до свідомої та

відповідальної суспільної діяльності. Так, наприклад, Яніна Стравінська у великій статті під назвою «Соціальне виховання молоді» представила питання соціальної роботи та підготовки до неї молодого покоління. Її роздуми ґрунтувалися на енцикліці «*Divini illius Magistri*» («Про християнське виховання молоді») Папи Пія XI від 31 грудня 1929 року та його роздумів про виховання молоді у Церкві, державі та сім'ї. Стравінська зосередила увагу своїх читачів на питанні інтеграції цього питання в цілісне і повноцінне шкільне навчання, де в кожному класі, починаючи з уроків релігії, літератури чи історії і закінчуючи уроками математики, молодь повинна була привчатися мислити соціальними категоріями і готуватися до безкорисливого служіння Богу, самовідданої діяльності для спільного блага та жертвовності для своєї батьківщини [Strawińska, 1931, s. 11–12].

Метою журналу «*Kuźniczanka*» була також підготовка читачок до виконання їх повсякденних обов'язків щодо сім'ї, яка розглядалася як оптимальне середовище для католицького виховання молодого покоління, захисту його від світських і космополітичних течій, а також приготувати їх до захисту релігії та нації. У визначенні сім'ї за основу була взята енцикліка Папи Пія XI «*Casti connubii*» від 31 грудня 1930 р. У ній розглядалися питання, пов'язані зі святістю шлюбу, а також засуджувалися штучне регулювання народжуваності та використання абортів, а «*Kuźniczanka*» цілий 1930 р. у слід за енциклікою повторювала своїм читачкам, що сім'я – це спільнота, яка є «колискою суспільного устрою» і «школою чеснот і характерів» [Kuźniczanka, 1931a, s. 9].

Образ жінки на шпальтах «*Kuźniczanka*» об'єднував у собі риси розсудливої дружини і матері, професійного організатора побуту, турботливої і розважливої вихователки слабких, а подекуди і соціально відторгнутих. Вітався також будь-який прояв наукового підходу до організації життя сім'ї. Коли у США вийшла книга авторства Крістін Фредерік, присвячена питанню професійної організації праці в домашньому господарстві, з ініціативи редколегії «*Kuźniczanka*» її відразу було перекладено, а уривки опубліковано у часописі. Метою було навчити, як раціонально вирішувати питання повсякденних домашніх справ, підвищити ефективність праці впорядкування сімейного побуту, впровадження знань і застосування ергонометричних принципів у процесі діяльності з обслуговування членів сім'ї. З книги «Наукова організація праці в домашньому господарстві» читачками «*Kuźniczanka*» мали бути засвоєні конкретні поради, такі як, наприклад, «зменшення кількості рухів, використання найкращих для наших рук інструментів, правильне розташування предметів, які повинні бути пристосовані до зросту працоточого» тощо [Frederick, 1931, s. 63].

Висновки. На прикладі аналізу вибраних публікацій в польській міжвоєнній католицькій жіночій пресі, можна зробити висновки про основні елементи ідеального образу жінки, що розповсюджувався у релігійній пресі серед молодих полячок у міжвоєнний період. Преса пропагувала погляд на жіночий світогляд та поведінку, продиктований у

першу чергу релігійними нормами. Постійно пропагувався благочестивий, добродішний, працьовитий, скромний спосіб життя. Такий образ жінки мав вплинути на формування цілої плеяди молодих полячок, підготовлених до виконання соціальних ролей, визначених їх статтю, біологією, традиціями та релігійними переконаннями, а також бути джерелом конкретних цінностей для наслідування. Католицька преса подавала своїм читачкам постульований образ культурно зумовлених жіночих рис, вкорінених у

соціальні реалії перших десятиліть 20-го століття в Польщі. Вона слугувала мобілізації релігійних і національних цінностей та морального традиціоналізму. Створення моделі ідеальної жінки мало надіндивідуальний вимір, адже належним чином вихована і підготовлена до виконання своїх соціальних ролей дружина і мати створювала оптимальні умови для розвитку підростаючого покоління, спрямовуючи його до праці на благо громади.

References

- Chwastyk-Kowalczyk, J., 2003. «Bluszcz» w latach 1918 – 1939. *Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 440 s.
- Chwastyk-Kowalczyk, J., 2019. Agitacja obywatelska przed- i powyborcza 1928 roku na łamach «Kobiety Współczesnej», *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, nr 1, s. 105–137.
- Cieszyński, O., 1927. Żłobki dla niemowląt, *Gazeta dla Kobiet*, nr 5, s. 36.
- Dajnowicz, M., Miodowski, A., 2019. *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 380 s.
- Dufat, J., 2017. Prasa politycznych organizacji kobiecych w Polsce w latach 1917 – 1939, *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, Białystok: Wydawnictwo HUMANICA, s. 31–48.
- Ezupowicz, J., 1938. Jak należy żyć rodzinie, *Gazeta dla Kobiet*, nr 2, s. 19.
- Fikus, F., 1979. Wielkie wydawnictwo prasowe w małym mieście: dwie «Przyjaciółki», *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, nr 1, s. 79–93.
- Forecki, K., 1926. Nasze mieszkania, *Gazeta dla Kobiet*, nr 10, s. 6.
- Frederick, C., 1931. Naukowa organizacja pracy w gospodarstwie domowym, *Kuźniczanka*, nr 3, s. 63.
- Grabowska, J., 1997. «Moja Przyjaciółka», *Ilustrowany dwutygodnik kobiecy 1934 – 1939*, Żnin: Muzeum Ziemi Pałuckiej w Żninie, 77 s.
- Janicki, W., 1928. Nasze ogródki przed domami, *Gazeta dla Kobiet*, nr 5, s. 45.
- Jaworska, A., 1925. Dlaczego nie ma u was ochrony? *Gazeta dla Kobiet*, nr 4, s. 6–7.
- Jonscher, K., 1925. Obowiązkowe wyszkolenie kobiet w opiece nad niemowlęciem, *Gazeta dla Kobiet*, nr 9, s. 1.
- Kristanova, E., 2022. Prasa katolicka w Polsce (1918–1989). Rekonesans badawczy, *KULTURA – MEDIA – TEOLOGIA*, nr 52, s. 95–113.
- Krzyżanowska, Z., 1925. O Ogólne uwagi pielęgnowaniu dzieci, *Gazeta dla Kobiet*, nr 2, s. 7.
- Kuźniczanka, 1931. Nasze zadanie, nr 3, s. 49–52.
- Kuźniczanka, 1931. Rodzina, nr 1, s. 38–51.
- Kuźniczanka, 1933. Ku wyżynom (Wspomnienie o śp. Helenie Sozańskiej), nr 4, s. 81–82.
- Kuźniczanka, 1935. Z życia Szkoły Gospodarstwa Domowego im. Generałowej Zamoyskiej w Warszawie, nr 1–2, s. 16.
- Lechicki, Cz., 1984. Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, nr 23/2, s. 45–69.
- Łętocha, R., 2010. Myśl i działalność społeczna Biskupa Stanisława Adamskiego, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcze*, z. 43, s. 157–167.
- Łozowska-Marcinkowska, K., 2010. *Sprawy niewieście. Problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 295 s.
- Maj, E., 2020. Wzorec kobiety w prasie dla katoliczek w Polsce międzywojennej: przypadek periodyku «Kuźniczanka» (1931 – 1936), *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, nr 1, s. 113–139.
- Maj, E., 2021. Katolicka, katolicko-narodowa i narodowa prasa dla kobiet w Polsce międzywojennej: cechy czasopiśmiennictwa światopoglądowego, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, nr 10, s. 71–96.
- Michalska, I., 2020. Rodzinne obowiązki kobiety w świetle katolickiego periodyku «Gazeta dla Kobiet» z lat 1918 – 1938, *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, nr 1, s. 27–41.
- Musiakowska, J., 1926. Higiena noworodka, *Gazeta dla Kobiet*, nr 11, s. 4.
- Myśliński, J., 1988. Prasa polska w dobie powojennej, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Interpress, s. 56–72.
- Niesiołowska, M., 1935. Urozmaicajmy jadłospisy, *Gazeta dla Kobiet*, nr 8, s. 64.
- Paczkowski, A., 1972. *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939*, Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, 448 s.
- Pochowski, L., 1929. Kłamstwa dzieci, *Gazeta dla Kobiet*, nr 9, s. 84.
- Stop, S., 1928. Uważaj matko! *Gazeta dla Kobiet*, nr 12, s. 122.
- Strawińska, J., 1931. Społeczne urabianie młodzieży, *Kuźniczanka*, nr 1, s. 10–16.
- Szczepaniak, M., 2017. Prasa katolicka a polityka, *Polonia Sacra*, nr 21, s. 193–211.
- Szulczewski, B., 1926. Dzieci leniwe, *Gazeta dla Kobiet*, nr 6, s. 6.
- Weiss, W., 1930. Istota wychowania, *Gazeta dla Kobiet*, nr 1, s. 6.
- Wodniak, K., 2020. «Moja Przyjaciółka» 1934 – 1939. Przebieg prasowy żnińskich Zakładów Wydawniczych Alfreda Krzyckiego, Żnin: Wydawnictwo Dominika Księskiego Wulkan, 215 s.
- Wrzos, M., 2016. *Główne idee teologiczne, historia i funkcje obłackiego czasopiśmiennictwa misyjnego w Polsce (1926 – 2016)*, Poznań: Kuria Prowincjonalna Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej, 250 s.
- Żółtowska, Z., 1922. Wpływ domu i otoczenia na rodzinę, *Gazeta dla Kobiet*, nr 6, s. 1–3.
- Żulińska, B., 1921. O duszę dziecka, *Gazeta dla Kobiet*, nr 9, s. 68–69.

Karolina Vais

PhD candidate, Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries,
Faculty of History and International Affairs,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

THE CATHOLIC WOMEN'S PRESS IN INTERWAR POLAND: IN LOOKING FOR THE FIGURE OF AN IDEAL WOMAN

This article explores the representation of the ideal woman and femininity in the Polish interwar Catholic women's press, focusing on two selected publications – «Kuźniczanka» and «Gazeta dla kobiet.» In the 1920s and 1930s in Poland, Catholic periodicals were widely circulated, and the women's press developed against the backdrop of social changes caused by World War I. The Catholic women's press promoted a religious and nationalist worldview while paying attention to the new emancipation of women. In creating the image of the ideal woman, the Polish Catholic interwar press sought to influence its readers' behavior and life strategies. The article analyzes how these publications shaped the image of the ideal woman and femininity, as well as the consequences of such representation for their readership. «Gazeta dla Kobiet» emphasized the care and upbringing of children, highlighting the irreplaceable role of the mother in these areas. It advocated for constant maternal contact with the child, rationality, and moderation in relationships. The importance of religious education was also emphasized. «Kuźniczanka,» a publication that gained popularity at the national level, aimed at the religious education of adult women and the formation of a patriotic position. The magazine promoted the concept of hardworking, modest living and active participation in public work. The magazine sought to prepare its readers for the fulfillment of daily family duties and protect them from worldly temptations. The ideal woman depicted in the pages of «Kuźniczanka» was a prudent wife and mother, skilled in organizing household affairs, and a sensitive educator of the weak or socially marginalized. Both publications promoted an ideal image of a woman based on religious norms, virtuosity, hard work, and modesty. This model served to mobilize defenders of religious and national values and moral traditionalism. It also emphasized the crucial role of a properly educated woman in creating optimal conditions for the development of younger generations.

Keywords: Second Polish Republic, Catholic press, women's press, image of women, emancipation, Poland.

ПРОБЛЕМИ ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В СІЧНІ – СЕРПНІ 1968 Р.

Ігор Шніцер

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: ihor.shnitser@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57208490333

Researcher ID: T-7796-2019

<https://orcid.org/0000-0003-4681-0263>

Стаття присвячена дослідженню підготовчого етапу конституційної реформи, спрямованої на перехід Чехословацької соціалістичної республіки (ЧССР) від унітарного до федеративного державного устрою. Нижня хронологічна межа статті (січень 1968 р.) продиктована приходом до влади в Чехословаччині комуністів-реформаторів, які в контексті демократизації суспільно-політичного життя розпочали пошуки шляхів розв'язання словацького питання в ЧССР. Верхня хронологічна межа (серпень 1968 р.) зумовлена початком вторгнення військ країн-членів Організації Варшавського Договору в Чехословачину з метою придушення «Празької весни». Методологічною основою пропонованої статті є принципи історизму та об'єктивності. Також автором було використано сукупність спеціальних методів історичного пізнання. Наукова новизна статті полягає в системному аналізі впливу словацького питання на події «Празької весни» 1968 р. Під час «Празької весни» 1968 р. комуністична влада й суспільство остаточно усвідомили, що асиметрична модель ЧССР себе вичерпала, й не підлягає реабілітації. За таких обставин одним з першочергових завдань «Празької весни» 1968 р. стало реформування чесько-словацьких відносин та державного устрою ЧССР згідно з принципом «рівний з рівним». Прагнення словаків до запровадження симетричної моделі спільної держави шляхом внесення відповідних поправок до Конституції ЧССР знайшло своє відображення у вимозі федералізації ЧССР. Головні проблеми федералізації ЧССР на весні 1968 р. полягали у наявних розбіжностях чеської й словацької сторін у поглядах щодо майбутньої федерації. Проте це не завадило їм на початку серпня 1968 р. узгодити остаточний проєкт створення федеративної ЧССР у складі двох рівноправних національних держав – Чеської соціалістичної республіки та Словацької соціалістичної республіки. На жаль, подальший процес федералізації ЧССР був призупинений військовою інтервенцією країн-членів ОВД.

Ключові слова: Чехословацька соціалістична республіка, словацьке питання, «Празька весна» 1968 р., федерація, Словацька національна рада, Чеська національна рада.

Постановка проблеми. У 1960-х роках чехословацька влада на чолі з президентом А. Новотним намагалася зберігати жорсткий курс у питанні унітарного державно-правового устрою Чехословацької соціалістичної Республіки (ЧССР). Конституція 1960 р. значно обмежила повноваження та компетенції словацьких національних органів, а політика «зближення» чехів і словаків, як комуністична модифікація політичного «чехословакізму» з міжвоєнного часу, сприяла централізації усіх сфер соціально-економічного та культурного життя ЧССР. Відтак не дивно, що в другій половині 1960-х років в ЧССР поряд із вимогами демократизації та проведення економічних реформ, постало питання про врегулювання чесько-словацьких відносин згідно з принципом «рівний з рівним».

Аналіз джерел та останні дослідження. Кризі комуністичної системи в Чехословаччині та перебігу «Празької весни» 1968 р. присвячена колективна монографія українських вчених Р. Постоловського, І. Десятничука, А. Слесаренка та І. Філіпчука [Постоловський, 2018]. Основні етапи боротьби словаків за федерацію в другій половині ХХ ст. досліджував Є. Пугач. На думку історика, нерівноправне становище Словаччини у Чехословацькій республіці було серед головних причин початку процесу демократизації країни під час «Празької

весни» 1968 р. [Пугач, 2013]. Політичні та правові аспекти конституційного розвитку Словаччини у складі ЧССР в 1960-х роках вивчали В. Лемак [Лемак, 2010] та В. Копча [Копча, 2015]. Окремі аспекти федералізації Чехословаччини під час «Празької весни» 1968 р. знайшли своє висвітлення у статтях І. Шніцера [Шніцер, 2012] та І. Вовканича [Вовканич, 2018]. Авторитетними та знаними фахівцями з проблем федералізації ЧССР є словацький історик Й. Жаткуляк [Žatkuliak, 1996] та чеський дослідник Я. Рихліка [Rychlík, 2015].

Метою статті є дослідження підготовчого етапу конституційної реформи, спрямованої на перехід ЧССР від унітарного до федеративного державного устрою. Хронологічні межі статті (січень – серпень 1968 р.) визначаються суспільно-політичними зрушеннями в Чехословаччині під час «Празької весни» 1968 р. Нижня хронологічна межа (січень 1968 р.) продиктована приходом до влади в Чехословаччині комуністів-реформаторів на чолі з А. Дубчеком, які в контексті демократизації суспільно-політичного життя розпочали пошуки шляхів розв'язання словацького питання в державі. Верхня хронологічна межа (серпень 1968 р.) зумовлена початком вторгнення військ країн-членів Організації Варшавського Договору (далі ОВД) в ЧССР з метою придушення «Празької весни» 1968 р., що мало своїм наслідком

призупинення процесу реформування територіального устрою в країні.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1967 р. режим А. Новотного в ЧССР опинився в стані глибокої суспільно-політичної кризи через наростаюче невдоволення громадськістю його недемократичністю, наявними економічними проблемами та відсутністю прогресу у вирішенні словацького питання в державі. З відкритою критикою на адресу президента А. Новотного восени 1967 р. виступив перший секретар ЦК Комуністичної партії Словаччини (далі КПС) А. Дубчек. Він звинуватив главу ЧССР в консерватизмі та хибних методах роботи, ігноруванні справедливих вимог словаків та підступних спекуляціях про нібито зростаючий словацький націоналізм, що загрожує єдності ЧССР [Вовканич, 2018, с. 62–63].

Критика А. Дубчека на адресу А. Новотного не тільки знайшла підтримку серед чеських і словацьких комуністів-реформаторів, але й привела до його вимушеної відставки з посади першого секретаря Комуністичної партії Чехословаччини (далі КПЧ). 5 січня 1968 р. першим секретарем КПЧ було обрано А. Дубчека, який відразу ж заявив про необхідність демократизації країни [Десятничук, 2012]. Варто наголосити, що громадськість Словаччини підтримала обрання А. Дубчека першим секретарем ЦК КПЧ, оскільки розраховувала на швидке та справедливе вирішення словацького питання в ЧССР.

За підсумком січневого пленуму ЦК КПЧ в газеті «Червоне право» від 6 січня 1968 р. було надруковано офіційне комюніке, у якому хоча й не містилося конкретного механізму вирішення словацького питання в державі, зазначалося, що «ЦК взяв до відома, що уряд та Президія Словацької національної ради запропонують Центральному комітету партії конкретні варіанти щодо вдосконалення їх діяльності, які виходять із нової системи управління та враховують результати переговорів та пропозиції, внесені на грудневому та січневому Пленумах ЦК КПЧ» [Rudé právo, 1968, s. 1]. Водночас у резолюції, адресованій виключно партійним функціонерам, стосовно майбутніх державно-правових змін в ЧССР говорилося наступне: «ЦК КПЧ вважає, що з метою остаточної реалізації принципу єдності чеського та словацького народу... необхідно в дусі ленінського вчення братися до розробки всіх питань, пов'язаних із проведенням національної політики в нових умовах» [Rychlík, 2015, s. 465]. З цієї метою передбачалося, що Президія Словацької національної ради (далі СНР) спільно з центральною владою запропонують ЦК КПЧ конкретні заходи, спрямовані на вдосконалення діяльності словацьких національних органів [Rychlík, 2015, s. 465].

Про готовність центральної влади реформувати чесько-словацькі відносини згідно з принципом «рівний з рівним» свідчило інтерв'ю на центральному телебаченні 20 лютого 1968 р. члена Президії та секретаря ЦК КПЧ Д. Кольдера. У ньому він заявив, що чехам та словакам варто «повернутися до Конституції 9 травня та Кошицької урядової програми й у такий спосіб домогтися цілковитої рівноправності усіх народів і націй в ЧССР» [Информация второго

секретаря Посольства СССР в ЧССР И. Ф. Иващенко, 1968, с. 731].

26 лютого 1968 р. на консультативній нараді Президії СНР з приводу «реалізації завдань, що впливають з постанови ЦК КПЧ про покращення діяльності СНР» було обговорено державно-правовий устрій Чехословаччини. Під час наради депутат М. Лучан заявив, що асиметрична модель чехословацької держави себе дискредитувала й не підлягає реабілітації. Попри це, на його думку, чеські політики та урядовці не готові від неї відмовитися. 29 лютого 1968 р. на засіданні Президії СНР депутати в черговий раз розкритикували наявну асиметричну модель державно-правового устрою ЧССР. А вже 4 березня 1968 р. було офіційно сформульовано вимоги словацької сторони щодо запровадження симетричної моделі спільної держави шляхом внесення відповідних поправок до Конституції ЧССР. Цікаво, що на цьому етапі словацькі політики ще не вживали термін «федерація» [Žatkuliak, 1996, s. 23–29].

Під час засідання Президії СНР 11 березня 1968 р. на розгляд присутніх було винесено проєкт вирішення словацького питання, який виходив за рамки резолюції січневого пленуму ЦК КПЧ, оскільки замість збільшення повноважень словацьких національних органів передбачав перехід ЧССР до федерації у два етапи. Перший етап мав тривати до 1 січня 1969 р. та передбачав повернення до державно-правового устрою Чехословаччини, який існував до прийняття Третьої празької угоди в 1946 р. Це означало, що в Словаччині, крім СНР, як законодавчого органу, мав бути створений колективний виконавчий орган під назвою «Рада уповноважених або міністрів Словаччини». Компетенції між центральними та словацькими національними органами планувалося розмежувати спеціальним конституційним законом. Другий етап федералізації ЧССР мав розпочатися після XIV з'їзду КПЧ, який планувався на 1970 р. На цьому етапі мали бути внесені зміни до Конституції, які передбачали офіційне затвердження федеративного устрою ЧССР. Передбачалося, що Словаччина у майбутній федеративній Чехословаччині матиме власний верховний суд та генеральну прокуратуру [Rychlík, 2015, s. 472].

На основі даного проєкту спеціально створена комісія у складі П. Цолотки, В. Звари, М. Лучана та М. Маркана підготувала постанову Президії СНР № 38/1968. У першій статті документа зазначалося, що асиметрична модель розвитку ЧССР викликала «... непорозуміння між нашими народами. У чеських землях за відсутності власних органів створювалося враження про гіпертрофованість словацьких органів. У Словаччині, навпаки, існувало переконання, що словаки не є господарями у власному будинку, або ж, що все вирішує тільки Прага» [Rychlík, 2015, s. 473]. Стаття закінчувалася політичною заявою про те, що кінцевою метою СНР є утвердження федеративного устрою Чехословаччини.

Друга стаття постанови № 38/1968 торкалася становища Словаччини в державі після перехідного етапу й передбачала утворення автономного словацького уряду, оновлення функцій державних

секретарів у центральному уряді та заборону принципу майоризації. У третій статті документа йшлося про судочинство та необхідність створення верховного суду й генеральної прокуратури Словаччини. Четверта стаття передбачала реорганізацію економіки Чехословаччини таким чином, щоб словацькі міністерства отримали можливість самостійно управляти підприємствами Словаччини. Згідно з документом Словаччина мала мати власний бюджет, а ЧССР мала бути інтеграцією двох економік – чеської та словацької. Остання п'ята стаття містила прикінцеві положення [Rychlík, 2015, s. 473].

Постанова Президії СНР № 38/1968 була запропонована для обговорення депутатам СНР на засіданні 14–15 березня 1968 р. За підсумком засідання було прийнято «Заяву Словацької національної ради про необхідність запровадження в Чехословаччині федеративного устрою». У документі, який дослідники вважають одним з ключових у федералізації ЧССР, зазначалося, що важливою складовою демократичних трансформацій в державі є необхідність вирішення словацького питання згідно з принципом «рівний з рівним». «Необхідно ліквідувати усі наявні деформації державно-правового врегулювання відносин чеського і словацького народів та повернутися до революційного заповіту Словацького національного повстання про те, що у відновленій Чехословацькій республіці буде реалізований принцип «рівний з рівним. У цьому є гарантія справжнього братерства між двома нашими народами та гарантія непорушної єдності Чехословацької соціалістичної республіки» [Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania, 1968, s. 531].

У своїй заяві від 15 березня 1968 р. СНР наголошувала на підтримці зусиль свого керівництва, спрямованих на державно-правове врегулювання чесько-словацьких відносин та констатувала, що т.зв. «асиметрична модель» не здатна належним чином забезпечити державно-правові відносини двох рівноправних народів. Відтак «в інтересах розвитку соціалістичного суспільства, зміцнення єдності чехословацького народу та його довіри до Комуністичної партії Чехословаччини необхідна принципова зміна у державно-правовому врегулюванні відносин чеського та словацького народів» [Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania, 1968, s. 532]. У документі наголошувалося, що «Словацька національна рада вважає соціалістичний федеративний устрій формою, що найкраще відповідає марксистсько-ленінським принципам національної політики» [Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania, 1968, s. 532]. Майбутній конституційний закон окрім іншого мав посприяти створенню в Словаччині окремих органів законодавчої та виконавчої влади з доволі широкими повноваженнями, відновити інститут державних секретарів у загальнодержавних органах влади, виключити можливість майоризації словацького народу в державно-правових питаннях [Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania, 1968, s. 532].

Таким чином, в заяві СНР від 15 березня 1968 р. було чітко сформульовано вимогу федералізації ЧССР, підготовка до якої мала розпочатися негайно. Вже 19 березня 1968 р. Президія СНР провела переговори з Президією ЦК КПС за підсумком яких було сформовано спільну позицію щодо вирішення словацького питання в ЧССР. Зокрема було вирішено максимально використати всі можливості, які асиметрична модель держави надає словацьким органам, але при цьому інформувати чеську сторону про те, що це лише тимчасовий етап на шляху до федерації.

Відзначимо, що ідея федерації під час «Празької весни» 1968 р. була підтримана словацьким суспільством. Доказом цьому були листи, отримані СНР від громадян ЧССР. Так, до 4 квітня 1968 р. канцелярією СНР було отримано 132 листи та резолюції. Майже у всіх листах адресатами виражалася однозначна підтримка рішення державно-правового впорядкування чесько-словацьких відносин на принципах федеративного устрою [Шніцер, 2012, с. 182].

Натомість чехи під час «Празької весни» 1968 р. більшу увагу приділяли проблемам демократизації суспільно-політичного життя ЧССР, сприймали федерацію як словацьку забаганку та продовжували ототожнювати себе з унітарною чехословацькою державою. Однак це не завадило КПЧ підтримати вимогу реформування державно-правового устрою ЧССР. Доказом цьому була «Програма дій КПЧ», основні положення якої були схвалені Пленумом ЦК КПЧ 5 квітня 1968 р. «Програма» виходила з того, що ЧССР є «спільною державою двох рівноправних націй – чеської та словацької» [Akční program KSČ, 1968]. На думку авторів документу, наявні проблеми в чесько-словацьких відносинах свідчили про серйозні помилки й деформації в державно-правовому врегулюванні відносин між чехами й словаками та вимагали їх впорядкування. Не в останню чергу через те, що рівноправність двох народів в ЧССР порушувала асиметрія державного устрою. Зокрема функцію чеських національних органів виконували центральні органи, які, як загальнодержавні, стояли вище словацьких національних. Це перешкоджало рівноправній участі словацького народу у формуванні й реалізації загальнодержавної політики та негативно впливало на становище і діяльність словацьких національних органів влади. Як наслідок, між чехами та словаками стали виникати непорозуміння. У чеських областях, де не було власних національних органів, склалося враження, що словацькі національні органи зайві. У Словаччині ж вважали, що всі питання вирішуються в Празі [Akční program KSČ, 1968].

Згідно з «Програмою дій» КПЧ для зміни державно-правового устрою потрібно було внести відповідні зміни до Конституції та утворити «соціалістичний федеративний устрій – визнати і випробувати державно-правову форму співіснування рівноправних народів у загальній соціалістичній державі» [Akční program KSČ, 1968]. «Програма дій» КПЧ передбачала розробку та затвердження конституційного закону, який мав закріпити принцип симетричного устрою. Планувалося, що у цьому

законі буде конституційно закріплено Словацьку національну раду як законодавчий орган, Раду міністрів Словаччини як колегіальний виконавчий орган та міністерства як відомчі виконавчі органи Словацької національної ради з розширенням реальної компетенції всіх цих органів, щоб поділ законодавчої та виконавчої компетенцій між загальнодержавними та словацькими органами відповідав принципам Кошицької урядової програми 1945 р. Також планувалося упорядкувати компетенції словацьких національних органів, доручивши їм розробку та затвердження народногосподарського плану і бюджету Словаччини, врегулювання структури відомчих господарських виконавчих органів Словацької національної ради та відповідним чином упорядкувати організаційну структуру матеріально-технічної бази Словаччини [Akční program KSČ, 1968].

Відзначимо, що «Програма дій» передбачала відновлення інституту державних секретарів (на рівні членів уряду) у центральних відомствах, зокрема, в міністерствах закордонних справ, зовнішньої торгівлі та національної оборони. Також передбачалося політично та конституційно виключити можливість майоризації словацького народу в державно-правових питаннях, що визначають взаємовідносини між чехами і словаками та конституційне становище Словаччини. Не менш важливим було й те, що програма КПЧ у конкретній політичній практиці передбачала реалізацію принципу рівноправності чехів і словаків у розставленні кадрів у центральних органах, а також на роботі за кордоном [Akční program KSČ, 1968]. Загалом можемо констатувати, що «Програма дій» КПЧ засвідчила підтримку чехословацькою владою курсу на федералізацію ЧССР.

9 квітня 1968 р. Пленум ЦК КПС ухвалив «Постанову про державно-правове врегулювання відносин чеського та словацького народів». У документі містилася вимога до червня 1968 р. розробити та ухвалити конституційний закон про симетричний устрій ЧССР [Kural, 1993, s. 76–77]. З цією метою була створена комісія фахівців на чолі з професором К. Лацо, яка невдовзі підготувала проєкт симетричної моделі устрою ЧССР. Він передбачав створення національних органів – чеського і словацького урядів, чеського і словацького парламентів. Проєкт також передбачав створення федеральних органів влади з обмеженими повноваженнями [Plevza, 1971, s. 251].

14 травня 1968 р. питання федерації було розглянуто на засіданні Президії ЦК КПЧ. Наступного дня заступник голови уряду Г. Гусак вніс на розгляд кабінету міністрів ЧССР проєкт постанови про утворення комітету з підготовки федерації та експертної комісії з розробки конституційного закону. Цього ж дня уряд ЧССР схвалив запропонований проєкт. До комітету з підготовки федерації на чолі з прем'єр-міністром О. Черніком увійшло 75 осіб. Це були представники політичних партій Народного фронту, СНР, Національних зборів, громадських організацій та фахові експерти. Експертна комісія на чолі з Г. Гусаком складалася з однакової кількості

чеських і словацьких експертів та двох представників моравських земель [Rychlík, 2015, s. 477].

Впродовж весни 1968 р. в ЧССР уповноваженими особами було підготовлено кілька проєктів чехословацької федерації. Перший проєкт був розроблений словацькими членами комісії й базувався на ідеї суверенітету двох національних республік та створенні федерації шляхом укладання ними державного договору. Авторами другого проєкту федерації виступили І. Гроспіч та З. Їчинський. Він, на відміну від словацького проєкту, передбачав наділення федеральних органів влади широкими повноваженнями. Згідно з проєктом законодавча влада мала належати Федеральним зборам (одно- або двопалатні), а виконавча – федеральному уряду. Третій проєкт був підготовлений І. Богушаком (співавтор В. Клочокча) та передбачав трансформацію ЧССР у «вільну федерацію», а по суті конфедерацію Чехії та Словаччини [Rychlík, 2015, s. 488–489]. Проєкт «вільної федерації» передбачав утворення однопалатних федеральних зборів (парламенту) у складі 100 депутатів, до яких кожна з республік мала делегувати по 50 своїх представників. Процедура виборів депутатів кожна з республік мала визначати самостійно. Проєкт передбачав, що депутати федерального парламенту та федерального уряду матимуть повноваження, які їм делегують республіки [Žatkuliak, 1996, s. 137–148].

На своєму засіданні 7 червня 1968 р. члени експертної комісії попередньо домовилися про двочленну федерацію за національним принципом та на визначенні становища Моравії та Сілезії в рамках внутрішнього (територіально-адміністративного) устрою майбутньої Чехії. Ідея федерації за територіальним принципом була комісією відкинута як немарксистська та неприйнятна. Водночас між чеськими та словацькими політиками та експертами залишалися наступні розбіжності в поглядах на федерацію: масштаби заборони принципу майоризації, компетенції федеральних міністерств і комітетів та їх кількість, однопалатні чи двопалатні Федеральні збори, збереження єдиної податкової системи тощо.

Однак наявні розбіжності не стали на заваді прийняттю Національними зборами 24 червня 1968 р. конституційного закону «Про підготовку федеративного впорядкування Чехословацької федеративної республіки». Згідно з ним державно-правове врегулювання чесько-словацьких відносин мало бути здійснено конституційним законом, для схвалення якого необхідно була згода принаймні трьох п'ятих від загальної кількості депутатів Національних зборів, обраних у чеських краях, і принаймні трьох п'ятих від загальної кількості депутатів, обраних у Словаччині [Ústavný zákon č. 77/1968 Zb., s. 149]. Завдання, пов'язані з підготовкою до федералізації ЧССР, поклалися на Чеську національну раду та Словацьку національну раду [Ústavný zákon č. 77/1968 Zb., s. 149]. Згідно з законом Чеська національна рада (далі ЧНР) була «тимчасовим органом конституційного політичного представництва чеської нації [Ústavný zákon č. 77/1968 Zb., s. 149]. Вже 27 червня

1968 р. Національні збори прийняли резолюцію №108, згідно з якою мало бути обрано 150 членів ЧНР. Вибори тимчасового складу ЧНР пройшли 10 липня 1968 р. за участі депутатів Національних зборів, в тому числі й словацьких. Головою ЧНР було обрано Ч. Цісаржа.

Тим часом політики та експерти активно обговорювали проєкти майбутньої чехословацької федерації. На думку Г. Гусака, федералізація стала природною складовою процесу демократизації ЧССР, а майбутня федерація мала бути «чесною та рівноправною» [Plevza, 1991, s. 95]. Політик не підтримував проєкт «вільної федерації», оскільки вважав, що вона може привести до розпаду Чехословаччини. З цього приводу на обласній конференції КПС 13–14 липня 1968 р. у м. Банська Бистриця він заявив наступне: «Я не став би заgravати з ідеєю вільної федерації, яка означає вільне об'єднання двох народів, які в практичному плані віддалялися б один від одного. І до чого б вони прийшли? З тією рішучістю, з якою ми заперечуємо централізований тип федерації, який підтверджував би нерівноправність словацького народу, ми заперечуємо і вільний тип федерації, оскільки відчуваємо відповідальність за цю державу. Словаки сприяли її оновленню, і ми не дозволимо ризикувати єдністю чи заgravати з вільними, або я не знаю ще з якими типами федерації» [Plevza, 1971, s. 317–318].

16 липня 1968 р. Президія ЦК КПЧ на своєму пленарному засіданні обговорила проблемні питання федералізації ЧССР та створила особливу вповноважену комісію у складі А. Дубчека, О. Черніка, В. Біляка, Й. Сморковського, Ч. Цісаржа, Г. Гусака та О. Клокоча, яка мала підготувати остаточний проєкт федерації. У результаті 26 липня 1968 р. на засіданні уряду Чехословаччини було розглянуто основні засади конституційного закону про федерацію. Зокрема передбачалося утворення двопалатних федеральних зборів. Перша, народна палата, повинна була складатися з 200 депутатів, які мали обиратися на пропорційній основі на всій території Чехословаччини. Друга, палата національностей, мала складатися зі 100 депутатів, по п'ятдесят від Чехії та Словаччини, які обиралися прямим голосуванням, або були делеговані національними радами. Обидві палати мали мати однакові повноваження та обговорювати усі федеральні закони. Водночас відкидалося автоматичне застосування принципу паритетності щодо кількості міністрів та запроваджувалися посади генеральних секретарів. Кількість федеральних міністерств мала бути визначена додатково. Урядовій комісії було доручено розробити остаточний проєкт закону, який би ґрунтувався на зазначених принципах [Rychlík, 2015, s. 495].

7 серпня 1968 р. було підготовлено остаточний «Проект федеративного впорядкування Чехосло-

вацької республіки», який складався з 22 пунктів. У ньому зазначалося, що демократизація ЧССР є передумовою виникнення справедливої федерації. «Чехословаччину утворюють дві рівноправні національні держави – Чеська соціалістична республіка (ЧСР) та Словацька соціалістична республіка (ССР). У спільних інтересах вони делегують частину свого суверенітету та пов'язані з ним компетенції спільній федеративній державі» [Rychlík, 1998, s. 132]. Показово, що спірні питання в документі не піднімалися. Даний проєкт був поданий на розгляд членам ЦК КПС, ЦК КПЧ, уряду та Народного фронту. Надалі він був винесений на так зване «всенародне обговорення» [Лемак, 2010, с. 65]. Подальший перебіг федералізації ЧССР був призупинений через вторгнення 21 серпня 1968 р. на територію Чехословаччини військ п'яти країн-членів ОВД з метою ліквідації демократичних здобутків «Празької весни».

Висновки. «Празька весна» 1968 р. актуалізувала словацьке питання в ЧССР. Влада й суспільство остаточно усвідомили, що асиметрична модель чехословацької держави себе вичерпала, й не підлягає реабілітації. За таких обставин одним з першочергових завдань «Празької весни» 1968 р. стало реформування чесько-словацьких відносин та державного устрою ЧССР згідно з принципом «рівний з рівним». Прагнення словаків до запровадження симетричної моделі спільної держави шляхом внесення відповідних поправок до Конституції ЧССР знайшло своє відображення у заяві Словацької національної ради від 15 березня 1968 р., в якій було чітко сформульовано вимогу федералізації ЧССР. І хоча чехи переважно сприймали федерацію як словацьку забаганку, КПЧ підтримала ідею федерації та у своїй «Програма дій» від 5 квітня 1968 р. заявила про готовність внести відповідні зміни до Конституції ЧССР з метою запровадження соціалістичного федеративного устрою.

Головні проблеми федералізації ЧССР на весні 1968 р. полягали у наявних розбіжностях чеської й словацької сторін у поглядах щодо змісту майбутньої федерації. Тільки у серпні 1968 р. між ними було досягнуто компромісу та узгоджено «Проект федеративного впорядкування Чехословацької республіки». Він передбачав створення федеративної Чехословаччини у складі двох рівноправних національних держав – Чеської соціалістичної республіки та Словацької соціалістичної республіки. На жаль, подальший процес федералізації ЧССР був призупинений військовою інтервенцією країн-членів ОВД та продовжився тільки восени 1968 р. Відтак перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у необхідності дослідження завершення процесу федералізації ЧССР наприкінці 1968 – на початку 1969 рр.

Список використаних джерел

- Akční program KSČ, 1968, 5. duben, Praha [Online]. Доступно: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf. (дата звернення: 24.05. 2023).
- Kural, V., 1993. *Československo roku 1968.1 díl: Obrodný proces*, Praha: Parta, 207 s.
- Plevza, V., 1971. *Československá štátnost' a slovenská otázka v politice KSČ*, Bratislava: Praca. 358 s.
- Plevza, V., 1991. *Vzostupy a pády. Gustav Husak prehovoril*, Bratislava: Tatrapress, 200 s.

- Rychlík, J., 1998. Vznik československé federace, *Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vztahy. Liberecký seminar 1996*, 1997, Liberec, s. 129–138.
- Rychlík, J., 2015. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, 688 s.
- Ústavní zákon č. 77/1968 Zb. o přípravě federativního uspořádání ČSSR, Historické a štatoprávne korene samostatnosti Slovenskej Republiky. Bratislava: procom, 1994, s. 148–150.
- Vyhlasenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania, Bratislava, 15. marca 1968. Dokumenty slovenskej národnej identity a statnosti II, Bratislava, 1998, s. 531–533.
- Žatkuliak, J. 1996. Federalizácia československého štátu. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968. *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*, Brno: Doplněk, 427 s.
- Zpráva o zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa, Rudé právo, 6.01.1968, s. 1. [Online]. Доступно: <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/1/6/1.png>. (дата звернення: 24.05.2023).
- Вовканич, І., Шніцер, І., 2018. Словацьке національне питання в ЧССР напередодні «Празької весни» 1968 року, *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 27, с. 55–69.
- Десятничук, І., 2012. Особливості реформування політичної системи Чехословаччини наприкінці 60-х рр. XX ст.: теорія та практика, *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, Вип. 23, с. 454–466. [Online]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2012_23_46. (дата звернення: 24.05.2023).
- Информация второго секретаря Посольства СССР в ЧССР И. Ф. Иващенко о беседе по центральному телевидению ЧССР члена Президиума и секретаря ЦК КПЧ Д. Кольдера, связанной с подготовкой ЦК КПЧ программы действий, Чехословацкий кризис 1967 – 1969 гг. в документах ЦК КПСС, Москва: РОССПЭН, 2010, с. 730–732.
- Копча, В., 2015. Становлення конституційного розвитку Словаччини в складі ЧССР в XX ст., *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, Вип. 32(1), с. 112–116.
- Лемак, В., Копча, В., 2010. Конституційний розвиток Словаччини у складі ЧССР в 60-80 роки XX ст.: політичні і правові аспекти, *Держава і право*, № 48, с. 62–68.
- Постоловський, Р., Десятничук, І., Слесаренко, А., Філіпчук, І., 2018. Криза комуністичної системи в Чехословаччині: «Празька весна» 1968 року та утвердження режиму «нормалізації» / За ред. Р. Постоловського, Рівне: О. Зень, 240 с.
- Пугач, Є. П., 2013. Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів в єдиній державі (спроба реалізації та її доля), *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія*, № 1087, Вип. 47, с. 212–234.
- Шніцер, І.О., 2012. Рух за федералізацію Чехословаччини під час «Празької весни» 1968 р. в документах Словацького національного архіву, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», Вип. 28, с. 180–184.

References

- Akční program KSČ, 1968, 5. duben, Praha, URL: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf. (data zvernennia: 24.05.2023). (in Czech).
- Desiatnychuk, I., 2012. Osoblyvosti reformuvannia politychnoi systemy Chekhoslovachchyny naprykintsi 60-kh rr. XX st.: teoriia ta praktyka [Features of reformation of the political system of Czechoslovakia at the end of 60th XX ages: theory and practice], *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii*, Vyp. 23, s. 454–466. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2012_23_46. (data zvernennia: 24.05.2023). (in Ukrainian).
- Kopcha, V., 2015. Stanovlennia konstytutsiinoho rozvytku Slovachchyny v skladi ChSSR v XX st. [Establishment of constitutional development in Slovakia as part of Czechoslovakia in the XX century], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, Vyp. 32(1), s. 112–116. (in Ukrainian).
- Kural, V., 1993. *Československo roku 1968.1 díl: Obrobný proces*, Praha: Parta, 207 s. (in Czech).
- Lemak, V., Kopcha, V., 2010. Konstytutsiinyi rozvytok Slovachchyny u skladi ChSSR v 60-80 roky XX st.: politychni i pravovi aspekty [The constitutional development of Slovakia as part of the ČSSR in the 1960s and 1980s: political and legal aspects], *Derzhava i pravo*, № 48, s. 62–68. (in Ukrainian).
- Plevza, V., 1971. *Československá státnost' a slovenská otázka v politice KSČ*, Bratislava: Praca. 358 s. (in Slovak).
- Plevza, V., 1991. *Vzostupy a pády. Gustav Husak prehovoril*, Bratislava: Tatrapress, 200 s. (in Slovak).
- Postolovskiy, R., Desiatnychuk, I., Slesarenko, A., Filipchuk, I., 2018. Kryza komunistychnoi systemy v Chekhoslovachchyni: «Prazka vesna» 1968 roku ta utverdzhenia rezhymu «normalizatsii» [The crisis of the communist system in Czechoslovakia: the «Prague Spring» of 1968 and the establishment of the «normalization» regime] / Za red. R.Postolovskoho, Rivne: O. Zen, 240 s. (in Ukrainian).
- Puhach, Ye. P., 2013. Chekho-Slovatska federatsiia yak mozhlyvist vstanovlennia rivnykh prav slovakiiv i chekhiv v yedynii derzhavi (spoba realizatsii ta yii dolia) [Czechoslovak Federation as an Opportunity to Establish Equal Rights for Slovaks and Czechs in a Single State (attempt to implement and its fate)], *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriia*, № 1087, Vyp. 47, s. 212–234. (in Ukrainian).
- Rychlík, J., 1998. Vznik československé federace, *Česko-slovenské vztahy – Slovensko-české vztahy. Liberecký seminar 1996*, 1997, Liberec, s. 129–138. (in Czech).
- Rychlík, J., 2015. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, Praha: Vyšehrad, 688 s. (in Czech).
- Shnitsner, I.O., 2012. Rukh za federalizatsiiu Chekhoslovachchyny pid chas «Prazkoi vesny» 1968 r. v dokumentakh Slovatskoho natsionalnoho arkhivu [Movement for Czechoslovakia federalization during the «Prague Spring» in 1968 in the documents of the National Slovak Archives], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», Vyp. 28, s. 180–184. (in Ukrainian).
- Ústavný zákon č. 77/1968 Zb. o přípravě federativního uspořádání ČSSR, Historické a štatoprávne korene samostatnosti Slovenskej Republiky. Bratislava: procom, 1994, s. 148–150. (in Slovak).
- Vovkanych, I., Shnitsner, I., 2018. Slovatske natsionalne pytannia v ChSSR naperedodni «Prazkoi vesny» 1968 roku [The Slovak national issue in ČSSR on the eve of the «Prague Spring» of 1968], *Mizhnarodni zviatky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky*, Vyp. 27, s. 55–69. (in Ukrainian).
- Vyhlasenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania, Bratislava, 15. marca 1968. Dokumenty slovenskej národnej identity a statnosti II. Bratislava. 1998, s. 531–533. (in Slovak).

Žatkuliak, J. 1996. *Federalizácia československého štátu. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*, Brno: Doplněk. 427 s. (in Czech).

Zpráva o zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa, Rudé právo, 6.01.1968, s. 1. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1968/1/6/1.png>. (data zvernennia: 24.05.2023). (in Czech).

Informatsiya vtorogo sekretaria Posolstva SSSR v ChSSR Y. F. Yvashchenko o besede po tsentralnomu televydeniyu ChSSR chlena Prezydyuma y sekretaria TsK KPCh D. Koldera, svyazannoi s podgotovkoi TsK KPCh prohramu deistviy [Information from the Second Secretary of the Embassy of the USSR in Czechoslovakia I.F. Ivashchenko about the conversation on the central television of Czechoslovakia by a member of the Presidium and secretary of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia D. Kolder, related to the preparation of the Central Committee of the Communist Party of the Czech Republic of the program of action], Chekhoslovatskiy kryzys 1967 – 1969 hh. v dokumentakh TsK KPSS, Moskva: ROSSPЭN, 2010, s. 730–732. (in Russian).

Ihor Shnitser

Candidate of History, Docent, Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

PROBLEMS OF THE FEDERALIZATION OF CZECHOSLOVAKIA IN JANUARY – AUGUST 1968

The article is devoted to studying the preparatory stage of the constitutional reform aimed at the transition of the Czechoslovak Socialist Republic (CSR) from a unitary to a federal state system. The lower chronological limit of the article (January 1968) is dictated by the coming to power in Czechoslovakia of communist reformers who, in the context of the democratization of social and political life, began to search for ways to solve the Slovak question in Czechoslovakia. The upper chronological limit (August 1968) is determined by the beginning of the invasion of the troops of the Warsaw Pact Organization member states into Czechoslovakia intending to suppress the "Prague Spring". The methodological basis of the proposed article is the principles of historicism and objectivity. The author also used a set of special methods of historical knowledge. The scientific novelty of the article lies in the systematic analysis of the influence of the Slovak question on the events of the «Prague Spring» of 1968. During the «Prague Spring» of 1968, the communist government and society finally realized that the asymmetric model of the Czechoslovak state had exhausted itself and was not subject to rehabilitation. Under such circumstances, one of the primary tasks of the «Prague Spring» of 1968 was the reformation of Czech-Slovak relations and the state system of the Czechoslovak SSR according to the principle of «equal to equal.» The aspiration of the Slovaks to introduce a symmetrical model of a common state by making appropriate amendments to the Constitution of the Czechoslovak SSR was reflected in the demand for the federalization of the Czechoslovak SSR. The federalization process in the spring of 1968 was complicated by existing differences between the Czech and Slovak sides in their views on the future federation. However, this did not prevent them from reaching an agreement at the beginning of August 1968 and formulating a project to create a federal Czechoslovakia as part of two equal national states - the Czech Socialist Republic and the Slovak Socialist Republic. Unfortunately, the further process of federalization of the Czechoslovak SSR was stopped by the military intervention of the troops of the member states of the Soviet Union.

Keywords: Czechoslovak Socialist Republic, Slovak question, «Prague Spring» of 1968, federation, Slovak National Council, Czech National Council.

«ФУТБОЛЬНА ВІЙНА»: САЛЬВАДОРО-ГОНДУРАСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1969 РОКУ**Іван Данилюк**доктор філософії, кандидат історичних наук,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка, КиївE-mail: ivandanyluk@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-4313-2746>

У статті досліджуються причини та перебіг конфлікту між Сальвадором та Гондурасом 1969 року, а також наслідки, які мав конфлікт на інтеграційні процеси у латиноамериканському регіоні. Автор дотримується думки, що сальвадорсько-гондураський конфлікт було спровоковано низкою чинників, а саме: різним обсягом надходження інвестицій до Сальвадору й Гондурасу, що призвело до нерівномірного розвитку цих держав; демографічно-аграрними викликами в обох країнах (проблеми земельної реформи в Гондурасі та демографічні проблеми у Сальвадорі); давні невирішені територіальні суперечки між двома країнами. Однак формальним приводом вважають футбольні матчі між збірними цих держав за вихід до півфіналу Чемпіонату світу із футболу. Було відзначено, що преса обох країн сприяла загостренню кризи та насильству проти сальвадорців у Гондурасі та проти гондурасців у Сальвадорі під час футбольних матчів. Автор приходить до висновку, що рішення уряду Гондурасу депортувати сальвадорців (яких уряд Гондурасу за два роки до цього погодився прийняти у свою країну та надати їм землю) спричинило кризу у відносинах між двома латиноамериканськими країнами. Проблема депортації сальвадорців створювала серйозні виклики для уряду Сальвадору: депортованих сальвадорців було важко інтегрувати в економічне життя Сальвадору через обмежені земельні ресурси та перенаселення країни. Відзначено, що внаслідок сальвадорсько-гондураської війни, за різними джерелами, від 2 до 6 тисяч убитих цивільних і військових з обох сторін; значна кількість сальвадорців (за різними даними, від 60 до 130 тис.) були примусово депортовані з Гондурасу або втекли через страх за своє майбутнє; Гондурас і Сальвадор зазнали значних промислових і соціальних збитків в результаті війни; в обох країнах зросла політична роль військових. Обґрунтовано думку про те, що воєнне протистояння між Сальвадором та Гондурасом завдало удару по інтеграційним процесам в регіоні й зупинило проєкт регіонального-економічного співробітництва – Спільний ринок Центральної Америки.

Ключові слова: «Футбольна війна», Стогодинна війна, дипломатія, Сальвадор, Гондурас, Латинська Америка.

«Футбольна війна» (ісп. *Guerra del Fútbol*), яка ще відома як «Стогодинна війна» (ісп. *Guerra de las Cien Horas*) – це короткотривалий збройний конфлікт, який тривав із 14 по 18 липня 1969 р. між Сальвадором та Гондурасом. Конфлікт між двома латиноамериканськими країнами збігався із заворушеннями під час відбору на Чемпіонату світу з футболу 1970 р. – звідси поширена назва «Футбольна війна»²⁰ [Luckhurst, 2019]. Для обох країн ці матчі були важливі, оскільки і Сальвадор і Гондурас отримали можливість вперше у своїй історії представляти свої країни на Чемпіонаті світу з футболу.

Всупереч загальноприйнятій назві «футбольна війна», все ж приводом до війни, між двома латиноамериканськими країнами, стала депортація урядом Гондурасу зі своєї території сальвадорських іммігрантів, які раніше були розміщені на території держави. Під час політичних дебатів у медіа обох країн розгорнулись істеричні компанії зі звинуваченнями одним урядом іншого.

У таких умовах збірні Сальвадору і Гондурасу зустрілись на матчі у відборі на Чемпіонат світу 1969 р. Футбольні матчі між двома командами

супроводжувались сутичками вболівальників, насильством й погроми, що спровокувало нові внутрішні конфлікти: так, нападків й погромів зазнавали сальвадорці, які перебрались до Гондурасу, а понад 60 тис. сальвадорців змушені були втікати із Гондурасу. У відповідь на погроми Сальвадор розірвав дипломатичні відносини із Гондурасом, а згодом, 14 липня 1969 року, Сальвадор окупував прикордонні території Гондурасу [Marcos, 2009].

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Конфлікт між Сальвадором й Гондурасом в зарубіжній історіографії досліджували: Т. Андерсон «Війна розкуркулених: Гондурас та Сальвадор» (англ. *The War of the Dispossessed: Honduras and El Salvador*) [Anderson, 1981]; О. Гарсія «Пам'ять про те, що називають 'футбольною війною'» (ісп. *La Memoria de la Mal llamada 'Guerra del Fútbol'*) [García, 2019]; Т. Лукхерст «Гондурас проти Сальвадору: Футбольний матч, який започаткував війну» (англ. *Honduras v El Salvador: The football match that kicked off a war*) [Luckhurst, 2019].

У вітчизняній історіографії конфлікт Сальвадору й Гондурасу 1969 року частково досліджували у контексті міжнародних конфліктів: О. Куцька та Д. Перемибіда [Куцька, Перемибіда, 2022]; В. Строкаль та А. Ковпак [Строкаль, Ковпак, 2022]; а також К. Полішук [Полішук, 2012] у контексті конфліктів у Південній Америці. Окреме наукове

²⁰ Назву конфлікту «Футбольна війна» дав польський журналіст Ришард Капусцінський (пол. *Ryszard Kapuściński*), який перебував у Гондурасі під час конфлікту, посилаючись на футбольний матч, що відбувся між Сальвадором та Гондурасом напередодні війни 1969 року [Marcos, 2009].

дослідження конфлікту між Сальвадором та Гондурасом здійснив С. Кулик у статті «Футбольні матчі як привід для збройного конфлікту між Сальвадором і Гондурасом у 1969 році» [Кулик, 2012].

Мета статті: дослідити причини, перебіг й наслідки конфлікту між Сальвадором й Гондурасом в 1969 р. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **дослідницьких завдань:** проаналізувати причини сальвадуро-гондураського конфлікту; дослідити перебіг війни між країнами; висвітлити наслідки сальвадуро-гондураського протистояння для двох держав та регіону загалом.

Виклад основного матеріалу: Хоча літературна назва конфлікту «футбольна війна» наштотує на думку, що конфлікт між Сальвадором та Гондурасом виник через футбольний матч, все ж причини війни 1969 року набагато глибші. Коріння сальвадуро-гондураського протистояння було по-перше, в проблемах земельної реформи в Гондурасі та демографічних проблем в Сальвадорі, що породило масову імміграцію сальвадорців до Гондурасу [Acker, 1988, с. 39]; по-друге, в територіальних суперечках, які тривали уже понад 100 років між двома країнами; по-третє, із нерівномірним розвитком Сальвадору й Гондурасу, що породжувало протистояння між країнами і невдоволення Гондурасу (через неоднаковий розподіл інвестицій між обома країнами та експансією сальвадорських товарів на гондураському ринку). Український дослідник С. Кулик вважав причиною сальвадуро-гондураського конфлікту, те що в обох країнах при владі «перебували класичні диктатори» [Кулик, 2012, с. 82] й відсутності в обох державах «внутрішньополітичної консолідації» [Кулик, 2012, с. 82], а також економічну і воєнну відсталість та соціальну нестабільність [Кулик, 2012, с. 83].

В 1960 р. уряд США здійснював кроки із формування Центральноамериканського Спільного Ринку (англ. *Central American Common Market*), тобто зони вільної торгівлі, яка включала Коста-Рику, Нікарагуа, Гватемалу, Гондурас та Сальвадор. Метою уряду США було надання привілейованих торгових умов цим п'ятьом державам Центральної Америки, щоб дозволити своїм транснаціональним компаніям створювати великі плантації у цих країнах. Безсумнівно, основні переваги отримували американські транснаціональні корпорації, які, таким чином, знайшли великі простори землі для обробки та дешевої робочої сили [Acker, 1988]. Проте були й незаперечні вигоди для названих країн, оскільки завдяки інвестиціям США вони могли вийти із сільськогосподарської відсталості, в якій опинились [Scarinzi, 2020].

Проблема, однак, полягала в тому, що уряди центральноамериканських країн не мали жодного механізму контролю за діяльністю інвесторів, отож останні надавали перевагу на встановлення плантації там, де вже був певний ступінь технологічного розвитку. У цьому плані Сальвадор був досконалішим, тоді як Гондурас найбільш відсталим. Хоча великих американських інтервенцій у Гондурасі не бракувало, інвестиції в Сальвадор були набагато

більшими [Acker, 1988]. Як результат із середини 60-х років у Сальвадорі відбулося значне економічне зростання, завдяки розвитку торгівлі із США через регіональний інтеграційний проєкт Центрально-американський Спільний Ринок, від якого основну вигоду отримували Сальвадор та Гватемала, тоді як Нікарагуа та Гондурас стали споживачами продуктів цих країн [García, 2019, с. 69]. Відповідно економічне зростання Сальвадору призвело до покращення умов життя та падіння дитячої смертності, як наслідок відбулося помітне демографічне зростання, яке вже в середині 60-х років зробило Сальвадор найбільш заселеною країною (після Мексики) в Центральній Америці [Luckhurst, 2019].

З огляду на обмеженість сільськогосподарської угідь, демографічне зростання Сальвадору створювало проблему зі значним перенаселенням в країні й, як наслідок, безробіттям. Відтак, безробітні сальвадорці не мали можливості розпочати обробку нових земельних ділянок (земельні ресурси були обмежені), не могли працевлаштуватися в промисловості (промисловий сектор був слабо розвиненим) [Acker, 1988, с. 39]. Оскільки, економіка Сальвадору майже повністю базувалася на сільському господарстві, а земля була в руках іноземних транснаціональних корпорацій та невеликого класу землевласників, які надавали свої власні землі селянським робітникам, так званим *campesinos* за системою *encomiendas*²¹. Натомість у сусідньому Гондурасі земельна ситуація була подібною до сальвадорської (транснаціональні компанії та великі землевласники контролювали більшість оброблюваних земель), проте у цій державі була ще значна частина необроблюваних земель [García, 2019, с. 68].

Тому уряд Сальвадору, побоюючись селянських протестів, які могли б поставити під загрозу і без того нестабільну внутрішню політико-економічну ситуацію, вирішив звернутися до сусіднього Гондурасу. Адже у Гондурасі сільськогосподарська відсталість була жахливою. Хоча, як зазначалось вище, у Гондурасі основна оброблювана земля була в руках великих землевласників й іноземних транснаціональних корпорацій, як і в Сальвадорі, проте, з однієї сторони, в Гондурасі, все ще було багато необробленої землі; а з іншої, Гондурас не мав проблем із перенаселенням, як Сальвадор. Так, територіально Гондурас перевищував площу сусіднього Сальвадору у 5 разів, проте у 1969 р. населення Сальвадору нараховувало 3,7 млн чол., тоді як населення Гондурасу лише 2,6 млн чол., тобто Сальвадор (який був у 5 разів меншим за Гондурас) мав на 1,1 млн чол. (40 %) більше населення ніж Гондурас [Acker, 1988, с. 43]. До того, густота населення Сальвадору була в шість разів більшою: у Сальвадорі вона досягала 142 особи на км², тоді як у Гондурасі вона становила 21 осіб на км² [García, 2019,

²¹ В Сальвадорі історично склалася специфічна система землеволодіння, а саме система енком'єнда, успадкована від іспанських колонізаторів, відповідно до якої сальвадорські селяни працювали на великих землевласників у обмін на ділянку для проживання та можливість вирощувати продукцію для сімейного споживання [García, 2019, с. 68].

с. 68].

З метою сприяння економічному розвитку й розробці необроблюваних земель, а також залучення нової робочої сили в країну, уряд Гондурасу погодився на прохання Сальвадору дозволити імміграцію. Так, у 1967 році обидві держави підписали двосторонню конвенцію про імміграцію, згідно з якою сальвадорці мали свободу транзиту та право проживання й роботи, якщо вирішили емігрувати до Гондурасу. Після підписання конвенції про імміграцію тисячі сальвадорців перебрались до Гондурасу (як легально, так і не легально), де вони зводили будинки, а іноді засновували й цілі села, розпочинали обробку земель, які до того часу пустували. Вже до 1969 року в Гондурасі проживало понад 300 тисяч сальвадорців, що становило 20 % населення Гондурасу [Luckhurst, 2019]. Така політика Гондурасу сприяла аграрному розвитку (й можливості залучення інвестицій у майбутньому), оскільки культивувались земельні угіддя, які раніше не оброблялись. Щобільше, громадяни обох країн розмовляють іспанською мовою та є католиками за віросповіданням, що мало б сприяти інтеграції сальвадорців у гондураське суспільство.

Проте масове прибуття сальвадорських іммігрантів, яке називали «експансією сальвадорців» до Гондурасу, викликало обурення серед гондураських селян, які проживали в скрутних соціально-економічних умовах та боролися за перерозподіл землі великих землевласників, а також гондураськими націоналістами, які розпочали кампанію проти «сальвадорської експансії». З кінця 1967 р. в Гондурасі прокотилася серія протестів із вимогами підвищення заробітної плати, захисту інтересів гондураських селян, аграрної реформи тощо. Водночас, у гондураських медіа почалась кампанія проти «сальвадорської експансії», яка звинувачувала сальвадорців у зростанні безробіття і зниженні заробітної плати у Гондурасі, а також у погіршенні умов життя для простих гондурасців [Pérez-Pineda, 2014, с. 11–12].

Потужна Національна федерація фермерів Гондурасу (*FENAGH*) тиснула на уряд задля початку аграрної реформи. *FENAGH* вимагала перерозподілити державні землі на користь гондурасців, а оскільки, сальвадорські селяни-іммігранти переважно поселялись на державних землях, названа організація розпочала пропагандистську кампанію, спрямовану безпосередньо проти сальвадорців. *FENAGH* у 1967 – 1968 рр. провела низку маніфестацій та страйків за участі робітників, купців та промисловців, студентів та викладачів [García, 2019, с. 69].

У 1968 році загострилась соціальна напруга щодо аграрної реформи й перерозподілу земель у самому Гондурасі на користь гондураських селян [Leyva, 2009]. Неконтрольоване зайняття сальвадорцями необроблюваних земель викликало невдоволення як серед гондураських селян та великих землевласників. Ця ситуація, додана до загрози соціальної революції, змусила президента Гондурасу, Освальдо Енріке

Лопес Арельяно²², розпочати аграрну реформу [García, 2019, с. 68]. Однак аграрна реформа не була спрямована ні проти великих землевласників, ні проти транснаціональних компаній, які домінували у Гондурасі.

Позаяк диктатуру Лопес Арельяно підтримували великі землевласники Гондурасу та транснаціональні компанії США, тому уряд не наважився перерозподілити землю, які належали його покровителям [Anderson, 1981, с. 64–75]. Соціально-політична ситуація в Гондурасі загострювалась, як наслідок, у квітні 1969 року уряд прийняв сенсаційне рішення, а саме: вирішив конфіскувати землі, які незаконно захопили сальвадорці й передати ці ділянки (уже оброблювані) селянам Гондурасу. Сальвадорців, які у 1967 – 1969 рр. нелегально перебралися до Гондурасу, мали вислати з країни [García, 2019, с. 68]. Ті ж сальвадорці, які законно прибули в Гондурас й отримали там землю – мали право залишитись в країні. Як результат, тисячі сальвадорців, опинились перед загрозою втрати житла і землі, відповідно мали бути депортовані назад до батьківщини. Реформа уряду Гондурасу полягала в тому, щоб сальвадорських фермерів, які незаконно переселилися до Гондурасу та незаконно захопили землю, репатріювати без майнових прав до Сальвадору, а потім розподілити їхні ділянки, які вони обробляли (в деяких випадках протягом багатьох років), серед національно незахищених верств населення [García, 2019, с. 68].

Уряд Сальвадору шукав шляхи, щоб переконати своїх сусідів не депортувати сальвадорців, апелюючи до спільної конвенції 1967 року, особливо з огляду на надзвичайну складність реінтеграції переселенців у самому Сальвадорі [Luckhurst, 2019]. Окрім того, уряд Сальвадору вважав, що рішення Гондурасу щодо депортації сальвадорців було серйозним міжнародним правопорушенням. Проте питання було спірним, адже легальні іммігранти не виселялись, а тільки ті, хто незаконно захопив земельні наділи у Гондурасі. Однак коли указ Національного аграрного інституту Гондурасу набув чинності, криза була неминуча [Scarinzi, 2020]. Відповідно у сальвадорських медіа розпочалась гостра кампанія проти Гондурасу, після чого дипломатичні відносини між Сальвадором й Гондурасом стали напруженими.

На додаток до проблеми із сальвадорськими іммігрантами, загострилися старі суперечки щодо сухопутних та морських кордонів між двома країнами, зокрема, низки островів у затоці Фонсека [García, 2019]. Переговори щодо демаркації кордонів між Сальвадором й Гондурасом розпочалися ще у 1869 році, проте вони були безрезультатними, отож процес демаркації так і не був завершений, і часто саме прикордонні території ставали причиною загострення відносин між країнами [Orozco, 2003, с. 136]. Конфлікти на прикордонних територіях мали як політичний характер (так, ще в шістдесятих роках XX століття карти та книги з географії, видані в

²² Освальдо Енріке Лопес Арельяно (ісп. *Oswaldo Enrique López Arellano*) – генерал Гондурасу, політик і диктатор. Двічі президент Гондурасу: із 1963 по 1971 рік в результаті військового перевороту, а потім з 1972 по 1975 рік також завдяки військовому перевороту.

Гондурасі та Сальвадорі, проводили кордон відповідно до своїх інтересів), так і організаційні (оскільки, кордон погано охоронявся, то він дозволяв не лише проїзд осіб без документів, але й діяльність злочинних банд, які займалися контрабандою, крадіжкою худоби та іншими злочинними діями) [García, 2019, с. 68]. Через невизначеність кордонів, часто збройні сили Сальвадору потрапляли на територію Гондурасу, нібито переслідуючи злочинців, що провокувало міждержавний конфлікт.

З іншої сторони, нерівномірний розвиток економіки країн-учасників Центральноамериканського Спільного Ринку також додав свою лепту в розпал сальвадорсько-гондураського конфлікту. Так, Сальвадор став панівною країною у торгівлі в Центральній Америці, його товари зайняли значну частину гондураського ринку. Таким чином, Сальвадор отримував основні вигоди від співпраці у рамках спільного ринку, тоді як Гондурас вважав систему вільної торгівлі збитковою для промислового розвитку своєї країни. Великий дефіцит платіжного балансу Гондурасу незабаром зумовив ворожнечу між двома країнами. І ці настрої вплинули на імідж сальвадорських іммігрантів, разом із вищезгаданою «сальвадорською експансією» на земельні угіддя, а також прикордонними проблемами. Крім того, у гондураському суспільстві була поширена думка про те, що сальвадорці були причиною економічних проблем Гондурасу [Leyva, 2009, с. 156–157].

Отож, до аграрної проблеми сальвадорсько-гондураського протистояння напередодні 1969 року додані прикордонні конфлікти, економічна експансія Сальвадору та невдоволення від розподілу інвестицій і прибутків в рамках Центральноамериканського Спільного Ринку, що у підсумку тільки загострювало протистояння між країнами й наближало до війни. Заслугує уваги й думка Оскар Гарсія, який вважав, що внутрішньополітичні проблеми обох країн були одним із факторів конфлікту, оскільки «обом урядам було зручно переорієнтувати увагу населення з національних проблем на ненависть до сусіда» [García, 2019, с. 69]. Такої ж думки й Едуардо Галеано, який зазначає, що «тоді обома країнами правили військові диктатури, які прищеплювали ненависть до сусіда, щоб приховати причини національних проблем» [Galeano, 1995].

Попри дипломатичні зусилля Сальвадор не зміг змінити позицію Гондурасу, до червня 1969 року майже п'ятсот сальвадорських сімей вже були офіційно депортовані, в багатьох випадках у переселенців конфіскували усі їхні речі [García, 2019, с. 69]. Пропагандистські кампанії, яку просуvalи уряди Гондурасу й Сальвадору один проти одного, лише підбурювали населення в обох країнах до ворожнечі. У такій ситуації у червні 1969 року, національні збірні з футболу Сальвадору й Гондурасу мали зустрітись в півфіналі для відбору на Чемпіонат світу із футболу.

Футбольні матчі. Протягом червня 1969 року сальвадорська й гондураська футбольні збірні мали зустрітись й зіграти серію матчів задля відбору на Чемпіонату світу 1970 року.

– Під час першої гри, яка проходила 8 червня

1969 року в Тегусігальпі (столиця Гондурасу), Гондурас виграв з рахунком 1:0 [Luckhurst, 2019]. Між сальвадорськими й гондураськими фанатами відбулися сутички, футбольні фанати обох збірних «бешкетували» [Anderson, 1981]. Також відбулися вуличні бійки між вболівальниками команд, під час яких гостьова команда Сальвадору та її вболівальники зазнавали насильства й принижень. У відповідь преса Сальвадору засудила ці дії та скористалася нагодою, щоб підбурити сальвадорців помститися гондурасцям, які мали приїхати на другий матч у Сальвадор [García, 2019, с. 70].

Варто звернути увагу на непересічну подію, яка вплинула на сальвадорсько-гондураський конфлікт: ідеться про самогубство Амелії Боланьос (*Amelia Bolaños*) (яку іноді називають першою жертвою «Футбольної війни»). 6 червня 1960 року, вісімнадцятирічна сальвадорська дівчина Амелія Боланьос, як і багато її співгромадян, вдома палко вболівала за свою збірну перед екраном телевізора. Коли, на останній хвилині футбольного матчу, нападник Гондурасу забив вирішальний гол, Амелія Боланьос була настільки приголомшена, що взяла батьківський пістолет і наклала на себе руки. Цей вчинок юної вболівальниці приголомшив Сальвадор, а національні медіа «трагізували» вчинок юної сальвадорки. Похорони Амелії Боланьос транслювали на сальвадорських медіа, де були присутні тисячі сальвадорців, футболісти із сальвадорської збірної, і навіть представники політичного істеблішменту [Cruz-Manjarrez].

– Під час другої гри (15 червня) в Сан-Сальвадор (столиці Сальвадору) Сальвадор виграв з рахунком 3:0 [Goldstein, 1991]. Цього разу сутички між футбольними фанатами набули загрозливого характеру. Так, сальвадорські вболівальники жорстоко побили гондураських фанатів і, навіть, гондураських футболістів. Демонстративно знищувалася державна символіка Гондурасу. Жорстокі напади на вболівальників Гондурасу тривали протягом усього перебування їх в Сальвадорі [García, 2019, с. 70]. У відповідь на насильство у Сальвадорі над гондурасцями, у Гондурасі прокотилася хвиля нападів на сальвадорців [Acker, 1988]. Своєю чергою, уряд Гондурасу пришвидшив депортацію сальвадорських іммігрантів зі своєї території, для чого влада дозволила залучати озброєні угруповання місцевих жителів, відомих як «Манча Брава» (*Mancha Brava*). Окрім того, прокотилася хвиля погромів закладів, які продавали сальвадорські товари в Гондурасі [García, 2019, с. 70]. В результаті зазнали насильства й грабунків тисячі сальвадорців у Гондурасі, а понад 60 тис. сальвадорців були змушені втікати з Гондурасу. У медіа обох країн тривали кампанії направлені однією країною проти іншої. Так, преса Сальвадору поширювала історії біженців²³ про

²³ Існує гіпотеза, що преса Сальвадору перебільшувала історії, оскільки історик Карлос Перес Пінеда дослідив 157 нотаріальних справ, які були зроблені, де свідчення репатріантів були зібрані під час в'їзду в Сальвадор. Більшість з біженців покинули всі свої активи в Гондурасі, і одинадцять заявників заявили, що були очевидцями вбивств родичів або земляків. Хоча деякі сальвадорці

жорстоке поводження з ними, страждання їхніх земляків, або історії про які вони чули, такі як захоплення, зґвалтування та вбивства [García, 2019, с. 70]. Тоді як преса Гондурасу засуджувала зловживання, які зазнали гондураські вболівальники в Сальвадорі, а також обурливим виявилася неповага господарів до національної символіки Гондурасу.

– Під час третьої гри (фінальний матч плей-офф), яка відбулася 27 червня 1969 року в Мехіко²⁴ (столиці Мексики) [Acker, 1988], яку Сальвадор виграв з рахунком 3:2 після додаткового часу. Матч супроводжувався сутичками між вболівальниками двох збірних, а на додачу цього ж дня, 27 червня 1969 року, Сальвадор розірвав дипломатичні відносини з Гондурасом [García, 2019, с. 70]. Уряд Сальвадору звинуватив сусіда у тому, що останній «не зробив нічого для запобігання вбивствам, утискам, зґвалтуванням, грабункам і масовому вигнанню сальвадорців», а також стверджував, що «уряд Гондурасу не вжив жодних дієвих заходів для покарання за ці злочини, [...] і не надав гарантій щодо майбутнього відшкодування збитків, заподіяних сальвадорцям» [Acker, 1988].

Початок воєнних дій. Ще 24 червня Сальвадор почав мобілізацію своїх збройних сил. Уже 14 липня 1969 р. на прикордонних територіях траплялись випадки стрільби з автоматичної зброї та мінометів [Luckhurst, 2019]. Уряд Гондурасу, усвідомлюючи ризики нападу Сальвадору на свої території, звернувся до Організації Американських Держав (ОАД), щоб провести надзвичайне засідання Ради ОАД у Вашингтоні. Засідання Ради ОАД розпочалося о 14:00 14 липня 1969 р., проте вже пів на четверту його було призупинено на прохання сальвадорського посла в ОАД [Luckhurst, 2019]. Оскільки, вже о 15:00 президент Сальвадору Фідель Санчес²⁵ віддав наказ про підготовку до неминучого нападу на Гондурас, який у Сальвадорі назвуть як «війна справедливої самооборони» (ісп. *Guerra de legítima defensa*) [Escudos, 2014].

14 липня 1969 р. о 18:10 сальвадорська авіація розпочала військові дії із авіаударів по столиці Тегусігальпі, по містах Грасіас, Окоतेпеке, Санта-Роза-де-Копан, Ютікалпу, Гуаймаку, Амапала, Чолутека та Накаоме [García, 2019]. Серед військових цілей сальвадорці завдали удару по гондураських авіабазах у Чолутека, Катакамас і Таланга, а також по Міжнародному аеропорту Тонконтін в Тегусігальпі [Luckhurst, 2019].

Після вдалих авіаударів армія Сальвадору розпочала вторгнення в Гондурас вздовж основних доріг. На початку, після вдалих авіаударів противника, Гондурас не зміг оперативно реагувати на наступ сальвадорської армії, яка була чисельнішою й

краще озброєною. Так, у перші дні армія Сальвадору досягла швидкого прогресу й наблизилась до столиці Тегусігальпі [García, 2019]. Протягом перших днів сальвадорські війська просунулись на 60 км в глиб території Гондурасу, за що сальвадорська преса почала іменувати Сальвадор – «Ізраїлем Латинської Америки» [Кулик, с. 87]. Втім, наступ сальвадорської армії не тривав довго, згодом, 15–16 липня 1969 р., Гондурас здійснив ряд авіаударів по базах Сальвадору, а саме: Ілопанго, Акаджутла, Кутуко, що уповільнило просування сальвадорських сил [García, 2019].

Уже 16 липня 1969 року Гондурас розпочав контрнаступ проти армії Сальвадору. Хоча наступ не отримав значних успіхів, все ж гондураським військовим вдалося призупинити наступ Сальвадору. Проте Сальвадор все ще мав перевагу над Гондурасом. 17 липня наступ Сальвадору було зупинено, а також знищено частину його авіації. Після авіаудару по нафтобазах Сальвадору, армія країни не мала ресурсів для маневрів й просування в глиб Гондурасу.

Мирні переговори. Уряд Гондурасу, побоюючись вторгнення сальвадорської армії в столицю Тегусігальпу, закликав Організацію Американських Держав (ОАД) втрутитися задля припинення війни.

Варто відзначити, що обидві країни шукали підтримки у США, проте уряд США наклав ембарго на постачання зброї Сальвадору й Гондурасу, відмовившись підтримувати жодну зі сторін. Однак деякі із країн латиноамериканського регіону (Гаїті, Домініканська Республіка) нелегально постачали зброю обом країнам [Кулик, с. 87].

Під тиском ОАД 18 липня 1969 року було погоджено припинення вогню, яке було заплановано на 20 липня 1969 р. Слід відзначити, що Сальвадор чинив опір тиску ОАД, вимагаючи, щоб Гондурас погодився виплатити компенсації сальвадорцям, які зазнали нападів раніше та тим, які змушені були покинути Гондурас. Також вимагалось, щоб Гондурас гарантував безпеку тим, хто залишився в країні [Luckhurst, 2019].

Хоча президента Сальвадору Фідель Санчес пробував лавірувати й не слідувати диктату ОАД, проте це призвело до засудження Сальвадору як «держави-агресора» [Scarfinzi, 2020]. Під тиском ОАД й погрозою введення економічних санкцій проти Сальвадору, а також після погодження направлення спостерігачів ОАД до Гондурасу задля нагляду й гарантування безпеки сальвадорців-іммігрантів – уряд Сальвадору погодився на виведення армії, яке відбулося 5 серпня, і повернення до «*status quo ante bellum*»²⁶ [García, 2019].

5 серпня 1969 р. Сальвадор повністю вивів свої війська із території Гондурасу. Цього ж дня президент Гондурасу гарантував президенту Сальвадору, що його уряд забезпечить належну безпеку сальвадорцям, які залишились в країні. Водночас президент Сальвадору просив виплатити компенсації сальвадорцям, які змушені були покинути Гондурас, проте дане прохання було відхилене.

також заявили, що отримували захист або допомогу від цивільних осіб Гондурасу [García, 2019, с. 70].

²⁴ Перший матч проводився у столиці Гондурасу, другий у столиці Сальвадору, оскільки у першому матчі виграв Гондурас, а у другому – Сальвадор. Отож, за результатами перших двох матчів була нічия, тому мав відбутись третій – вирішальний матч, який проводиться на нейтральній території.

²⁵ Фідель Санчес Ернандес (*Fidel Sánchez Hernández*) – сальвадорський військовий, політичний діяч й дипломат. Президент Сальвадору з 1967 по 1972 рік.

²⁶ *Status quo ante bellum* із латинської «ситуація, яка існувала до війни».

Відносини між двома країнами Центральної Америки залишались складними до мирного договору підписаного 30 жовтня 1980 р. в Лімі (Перу). Відповідно до цього договору Сальвадор й Гондурас передавали прикордонні суперечки щодо п'яти ділянок сухопутного кордону та щодо затоки Фонсека на розгляд Міжнародного суду.

Тільки в 1990-х роках розпочався новий процес налагодження регіонального співробітництва між країнами Центральної Америки. Після так званого втраченого десятиліття (ісп. *década perdida*) вісімдесятих, у 1991 році Коста-Ріка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа та Панама підписали Протокол Тегусігалпи, яким була створена Центральноамериканська інтеграційна система (ісп. *Sistema de la Integración Centroamericana*), до якого згодом приєдналися Беліз і Домініканська Республіка [García, 2019, с. 73].

В 1992 році Міжнародний суд Гааги виніс рішення, яким було покладено край прикордонним суперечкам між Гондурасом і Сальвадором, а в 1998 р. ці країни підписали договір про демаркацію кордону для реалізації положень Міжнародного суду [Scarlinzi, 2020].

Втрати сторін. Автор вважає безпосередніми наслідками «футбольної війни» 1969 року наступне: 1) за різними даними від 2 до 4 тис. загинилих та від 12 до 15 тис. поранених серед цивільного населення та військових; 2) від 60 до 130 тисяч переміщених сальвадорців: деяких примусово депортували, інші

втекли з розгромленого війною Гондурасу. Проте у Сальвадорі на біженців чекало перенаселення і крайня бідність. Отож, соціальна ситуація в Сальвадорі погіршилася, а уряд виявився не в змозі вирішити економічні й соціальні потреби сальвадорців депортованих із Гондурасу; 3) Сальвадор й Гондурас понесли значних промислових і соціальних збитків в наслідок бомбардувань. Щоправда, Гондурас зазнав більше збитків, оскільки більшість воєнних дій відбулись на території останнього. Проте у зв'язку із напливом біженців Сальвадор опинився у соціальній кризі; 4) Гондурас офіційно заклав кордон із Сальвадором, і тим самим перешкодив обігу сальвадорської продукції. Обґрунтовується думка про те, що в наслідок військового конфлікту припинив діяльність проєкт регіонального економічного співробітництва – Центральноамериканський Спільний Ринок. Тобто, війна 1969 року призвела до 22-річного припинення дії Центральноамериканського Спільного Ринку, який був створений за ініціативою уряду США; 5) при владі у Сальвадорі та Гондурасі посилювалась політична участь військових.

Висновки. Результати «футбольної війни» не приніс жодної користі ні для Гондурасу, ні для Сальвадору, воєнний конфлікт мав низку негативних наслідків для соціального, політичного та економічного розвитку як двох країн, так і регіону загалом. Мало того, «футбольна війна» на тривалий час заморозила інтеграційні процеси в Центральній Америці.

Список використаних джерел

- Acker, A., 1988. *Honduras: The Making of a Banana Republic*, Toronto: Between the Lines, 166 p.
- Anderson, T., 1981. *The War of the Dispossessed: Honduras and El Salvador 1957*, Lincoln: University of Nebraska Press, 203 p.
- Cruz-Manjarrez, A., 2017. A casi 50 años de la Guerra del Fútbol: ¿a dónde va el fútbol de El Salvador? *Vice*. [Online]. Available: <https://www.vice.com/es/article/8xakng/a-casi-50-anos-de-la-guerra-del-futbol-a-donde-va-el-futbol-de-el-salvador> (Last Access: 18.05.2023).
- Escudos, J., 2014. La sombra de una guerra. *La prensa grafica*. [Online]. Available: <https://7s.laprensagrafica.com/la-sombra-de-una-guerra/> (Last Access: 30.04.2023).
- Galeano, E., 1995. *El fútbol a sol y sombra, primera edición de bolsillo*. Madrid: Siglo XXI de España. [Online]. Available: https://bibliotecaia.ism.edu.ec/Repo-book/e/el_futbol_a_sol_y_sombra.pdf (Last Access: 30.04.2023).
- García, O., 2019. La Memoria de la Mal llamada 'Guerra del Fútbol'. *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*. [Online]. Available: <https://www.iberoamericana.se/articles/10.16993/iberoamericana.420/> (Last Access: 30.04.2023).
- Goldstein, E., 1991. *Wars and Peace Treaties (1816 – 1991)*, London and NY: Routledge, 288 p.
- Leyva H., 2009. *Imaginarios (sub) terráneos. Estudios literarios y culturales de Honduras*, Tegucigalpa: Organización para la Cultura, 200 p.
- Luckhurst, T., 2019. Honduras v El Salvador: The football match that kicked off a war. *BBC News*. [Online]. Available: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-48673853> (Last Access: 30.04.2023).
- Marcos, J., 2009. Jamás imaginé lo que desencadenaría mi gol. *El País*. [Online]. Available: https://elpais.com/diario/2009/07/20/deportes/1248040816_850215.html (Last Access: 30.04.2023).
- Orozco, M., 2003. *Conflictos fronterizos en América Central: tendencias pasadas y sucesos actuales*, México: Siglo XXI, 279 p.
- Pérez-Pineda, C., 2014. *El Conflicto Honduras-El Salvador, julio de 1969*, San José: MREC, 180 p.
- Scarlinzi, S., 2020. La prima guerra del football. *Opinio Juris*. [Online]. Available: <https://www.opiniojuris.it/la-guerra-del-football/> (Last Access: 30.04.2023).
- Кулик, С., 2012. Футбольні матчі як привід для збройного конфлікту між Сальвадором і Гондурасом у 1969 році, *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*, № 21, с. 82–89.
- Куцька, О., Перемибіда, Д. 2022. Реалізація прагнення виходу до моря в рамках водних конфліктів XXI століття: зарубіжний досвід вирішення протиріч мирним шляхом, *Військово-науковий вісник*, №37, с. 270–291.
- Поліщук, К., 2012. Міждержавні конфлікти у Південній Америці: причини, еволюція, стратегії врегулювання, *Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини*, №30, с. 53–67.
- Строкаль, В., Ковпак, А., 2022. Воєнні конфлікти та вода: наслідки й ризики, *Науково-практичний журнал «Екологічні науки»*, №5(44), с. 94–102.

References

- Acker A., 1988. *Honduras: The Making of a Banana Republic*, Toronto: Between the Lines, 166 p. (in English).
- Anderson, T., 1981. *The War of the Dispossessed: Honduras and El Salvador 1957*, Lincoln: University of Nebraska Press, 203 p. (in English).
- Cruz-Manjarrez, A., 2017. A casi 50 años de la Guerra del Fútbol: ¿a dónde va el fútbol de El Salvador? *Vice*. [Online]. Available: <https://www.vice.com/es/article/8xakng/a-casi-50-anos-de-la-guerra-del-futbol-a-donde-va-el-futbol-de-el-salvador> (Last Access: 18.05.2023). (in Spanish).
- Escudos, J., 2014. La sombra de una guerra. *La prensa grafica*. [Online]. Available: <https://7s.laprensagrafica.com/la-sombra-de-una-guerra/> (Last Access: 30.04.2023). (in Spanish).
- Galeano, E., 1995. *El fútbol a sol y sombra, primera edición de bolsillo*, Madrid: Siglo XXI de España. [Online]. Available: https://bibliotecaia.ism.edu.ec/Repo-book/e/el_futbol_a_sol_y_sombra.pdf (Last Access: 30.04.2023). (in Spanish).
- García, O., 2019. La Memoria de la Mal llamada 'Guerra del Fútbol'. *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*. [Online]. Available: <https://www.iberoamericana.se/articles/10.16993/iberoamericana.420/> (Last Access: 30.04.2023). (in Spanish).
- Goldstein, E., 1991. *Wars and Peace Treaties (1816 – 1991)*, London and NY: Routledge, 288 p. (in English).
- Kulyk, S., 2012. Futbolni matchi yak pryvid dlia zbroinoho konfliktu mizh Salvadorom i Hondurasom u 1969 rotsi [Football matches as a reason for the armed conflict between El Salvador and Honduras in 1969], *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, № 21, s. 82–89. (in Ukrainian).
- Kutska, O., Peremybida, D., 2022. Realizatsiia prahnennia vykhodu do moria v ramkakh vodnykh konfliktiv XXI stolittia: zarubizhnyi dosvid vyrishennia protyrich myrnym shliakhom [Realization of the desire for access to the sea in the framework of water conflicts of the 21st century: foreign experience in resolving conflicts peacefully], *Viiskovo-naukovyi visnyk*, №37, s. 270–291. (in Ukrainian).
- Leyva, H., 2009. *Imaginarios (sub) terráneos. Estudios literarios y culturales de Honduras*, Tegucigalpa: Organización para la Cultura, 200 p. (in Spanish).
- Luckhurst, T., 2019. Honduras v El Salvador: The football match that kicked off a war. *BBC News*. [Online]. Available: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-48673853> (Last Access: 30.04.2023). (in English).
- Marcos, J., 2009. Jamás imaginé lo que desencadenaría mi gol. *El País*. [Online]. Available: https://elpais.com/diario/2009/07/20/deportes/1248040816_850215.html (Last Access: 30.04.2023). (in Spanish).
- Orozco, M., 2003. *Conflictos fronterizos en América Central: tendencias pasadas y sucesos actuales*, México: Siglo XXI, 279 p. (in Spanish).
- Pérez-Pineda, C., 2014. *El Conflicto Honduras-El Salvador, julio de 1969*, San José: MREC, 180 p. (in Spanish).
- Polishchuk, K., 2012. Mizhderzhavni konflikty u Pivdennii Amerytsi: prychny, evoliutsiia, stratehii vrehuliuvannia [Interstate conflicts in South America: causes, evolution, settlement strategies], *Visnyk Lvivskoho universytetu*, №30, s. 53–67. (in Ukrainian).
- Scarlinzi, S., 2020. La prima guerra del football. *Opinio Juris*. [Online]. Available: <https://www.opiniojuris.it/la-guerra-del-football/> (Last Access: 30.04.2023). (in Spanish).
- Strokal V., Kovpak, A., 2022. Voienni konflikty ta voda: naslidky y ryzyky [Military conflicts and water: consequences and risks], *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Ekologichni nauky»*, №5(44), s. 94–102. (in Ukrainian).

Ivan Danyliuk

Ph.D. (History), T. Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE «FOOTBALL WAR»: THE SALVADOR-HONDURAS CONFLICT OF 1969

In the article investigated the causes and course of the conflict between El Salvador and Honduras in 1969, as well as the consequences of the conflict on integration processes in the region. It was noted that the cause of the Salvador-Honduran conflict was in the problems of land reform in Honduras and demographic problems in Salvador; also, in territorial disputes that lasted between the two countries; as well as the uneven development of Salvador and Honduras. In addition, the press of both countries contributed to the aggravation of the crisis, and violence against Salvadorans in Honduras and against Hondurans in Salvador during football matches. In 1969, relations between the two countries deteriorated due to the forced deportation of Salvadorans from Honduras, whom the Honduran government had agreed two years earlier to accept in their country and provide them with land to cultivate. The problem of the deportation of Salvadorans, which was difficult to integrate into Salvador's economic life due to limited land resources and Salvador's population overpopulation, posed a number of challenges for the Salvador government. Consequently, the deportations of Salvadorans from Honduras, territorial disputes between the two countries, and Honduras' economic backwardness from Salvador provoked conflict. The article states that the conflict between Salvador and Honduras resulted according to various sources from 2 to 6 thousand killed civilian and military casualties on both sides; significant number of Salvadorans (according to various sources, from 60 to 130 thousand refugee) who were forcibly deported from Honduras or fled for fear of their future; Honduras and Salvador have suffered significant industrial and social damage as a result of the bombing. However, Honduras suffered more losses, as most of the hostilities took place in Honduran lands; the social situation in Salvador has deteriorated, and the government has been unable to address the economic and social needs of Salvadorans deported from Honduras; Honduras has officially closed its border with El Salvador, thus hindering the circulation of Salvador's products in Honduras. Thus, the Central American Common Market terminated its regional economic cooperation project; under the rule of both Salvador and Honduras, the political participation of the military was strengthened.

Keywords: Football War, Hundred Hours War, Diplomacy, Salvador, Honduras, Latin America.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930.2:94(477.86)«1597/1670»

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(48\).2023.280311](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(48).2023.280311)

АКТИ ЗАКЛАДЕННЯ СІЛ НА ВОЛОСЬКОМУ ПРАВІ У КАЛУСЬКОМУ СТАРОСТВІ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Богдан Смерека

кандидат історичних наук, науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського Національної академії наук України, Львів

E-mail: smereka.bohdan@yahoo.com

ResearcherID: AEB-4252-2022

<https://orcid.org/0000-0002-1287-5440>

Метою статті є вивчення процесу заселення Прикарпаття в ранньомодерний період крізь призму аналізу документів про закладення населених пунктів у Галицькій землі Руського воєводства в XVI – XVII століттях. Мова йде про сім локаційних грамот для сіл на волоському праві у Калуському старостві (Ясеня, Каменя, Петранки або Нової Бережниць, Лозяного, Кадобної, Мислова і Кропивника), тексти яких раніше ніде не публікувалися. Документи були опрацьовані за копіями, що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Стаття супроводжується публікацією трьох актів (для Ясеня, Петранки і Кропивника). Аналіз текстів локаційних документів дає змогу стверджувати, що процес закладення сіл на волоському праві в Калуському старостві з кінця XVI по кінець XVII століття в цілому не відрізнявся від аналогічних процесів в добре досліджених Перемишльській і Сяноцькій землях. Локаційна грамота була документально оформленим дозволом старости заснувати село для осадчих, що попередньо купували угіддя в незаселених урочищах. Кожна з грамот фіксує їх імена. В нових поселеннях осадчі ставали князями – очільниками сільських громад на волоському праві. Акти містять перелік данин селян на користь замку та їх обов'язків щодо князів. Сплата перших і виконання других мали розпочатися після завершення періоду «воли», який в різних селах тривав від 2 до 16 років. Самі князі отримували від старост земельні ділянки в нових поселеннях (від 2 до 5 ланів), право на збір «осадчизни» (плати за поселення в новому селі) і на третю частину з кар (штрафів). На відміну від інших сіл на волоському праві, в актах Калуського староства відсутні згадки про обов'язок несення князями військової служби. Дозвіл закласти село тут могли одночасно отримати більше ніж 10 осіб з різними прізвищами (в Перемишльській і Сяноцькій землях грамоти надавалися, як правило, одній особі або рідним братам).

Ключові слова: Калуш, Галицька земля, Руське воєводство, Станіслав Жолкевський, Лукаш Жолкевський, Ян Собеський, локація, волоське право.

Постановка проблеми. Історія заселення і господарського освоєння Українських Карпат продовжує залишатися перспективною темою досліджень. В добу пізнього середньовіччя через цей прикордонний регіон разом з пастушими громадами, що мігрували з угорських та молдовських земель, в Польське королівство проникло волоське звичаєве право. Впроваджувалося воно як в уже існуючих селах на руському та німецькому праві, так і в новозакладених поселеннях. Про те, як засновувалися села на волоському праві в Руському воєводстві у XVI ст., згадано в інвентарі Самбірського староства 1568 р. (цитуємо за перекладом Василя Інкіна): «Прийшов хлоп до старости, просив, аби йому на котрімсь потоці дозволив осадити село, даючи йому кількасот, а часом і кілька тисяч злотих, і тоді ж само виговорив собі ріллю, третини, млин, колачі і т. ін. Старости не мали їм суперечити і бути на перешкоді, оскільки не мали з того (грунту, який продавали. – В. І.) жодних пожитків, а лише після висидіння волі по кільканадцять літ, котрих дочекались не сподівались, а отак – що спеклося, то й відкраялося, про майбутнє не дбаючи. На це (старости. – В. І.)

видавали їм (осадникам. – В. І.) свої листи, затвердження яких потім одержували в канцелярії (королівській. – В. І.). Князям то також одразу оплачувалось, бо, розміривши поля, великі (грошові. – В. І.) осадчини з кожного хлопа брали – по копі, що вже стало звичним (usitatum), і навколо того вже не торгуються. Звідси селяни ті королівські ґрунти вважають за куплені за власні гроші від князів і торгують ними між собою як своїми дідичними» [Інкін, 2004, с. 257; AGAD, tzw. ML, dz. I. B, sygn. 22, k. 7].

«Хлоп», що звертався до старости з проханням дозволити йому заснувати поселення і платив за це кошти, власне й ставав у новому селі тим князем, якому «то [...] одразу оплачувалось». Князь був очільником громади на волоському праві. Дозвіл старости заснувати село оформлювався у вигляді локаційної грамоти, що пізніше підтверджувалася монархом. Подібного роду документи у книгах коронної канцелярії, а також серед актів гродських і земських судів знаходили і публікували Александр Стадницький [Stadnicki, 1848, s. 25–92] та Михайло Грушевський [Грушевський, 1905; Грушевський,

1906]. Відшукані ними грамоти стосуються сіл в кількох гірських регіонах Польського королівства: в Перемишльській і Сяноцькій землях Руського воєводства та в Сондецькому повіті Краківського воєводства. Натомість поза увагою дослідників з невідомих причин опинилася Галицька земля – регіон на південно-східній окраїні Руського воєводства, значну частину якого займав гірський масив Горгани, а також фрагмент Покутсько-Буковинських Карпат. Локаційні акти для тутешніх сіл (в т. ч. на волоському праві, розповсюджене тут) досі ще не публікувалися.

Мета статті – комплексний аналіз документів про закладення (локацію) сіл на волоському праві в Калуському старостві Галицької землі Руського воєводства у XVI – XVII століттях, порівняння з аналогічними документами для сіл Перемишльської і Сяноцької земель, реконструкція процесу заселення Калуської королівщини за весь час її існування (та до її утворення) і, зрештою, виявлення особливих рис функціонування волоського права на цьому фрагменті Прикарпаття.

Об'єктом дослідження є сім локаційних документів для семи сіл на волоському праві, розташованих в Калуському старостві Галицької землі (див. Додаток № 4). Мова йде про села Ясень, Камінь (локаційні акти для них були видані в 1597 р.), Петранку або Нову Бережницю (1603 р.), Лдзяне (1605 р.), Кадобну (1630 р.), Мислів (1632 р.) і Кропивник (1670 р.). Документи опрацьовано за копіями, що зберігаються у фонді «Колекція окремих надходжень» відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 14а–20зв.]. Окрім них, у справі № 701 вміщено ще кілька копій документів XV – XVII ст. до історії Калуша та навколишніх поселень:

1. надання галицьким старостою Яном зі Щекоцин сіл Підгірки і Хотинь в ділчичне володіння малярю Емануїлу (12 вересня 1408 р.) [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 1–2зв.];

2. фундаційний акт калуського костелу (29 березня 1469 р.) [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 3–4зв.];

3. магдебурзький привілей для Калуша (19 лютого 1549 р.) [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 5–9];

4. магдебурзький привілей для Прокопова, нині Войнилова (4 квітня 1552 р.) [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 10а–13зв.];

5. відновлення калуським старостою Яном Собеським прав і вольностей князів села Кадобна (22 лютого 1670 р.) [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 21];

6. надання Яном Собеським князтва в селі Кадобна Лесеви Федичичу, його синам і нащадкам (30 січня 1672 р.) [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 22а].

Вміщені у справу локаційні акти для сіл Калуського староства були скопійовані з трьох різних документів:

1. грамоти для Ясеня, Каменя, Петранки і Лдзяного – зі збірки копій привілеїв для поселень названого староства, що зберігається в Бібліотеці князів Чарторийських у Кракові [Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie,

grs. 3746];

2. акти для Кадобної і Мислова – з книги вписів коронної канцелярії за 1628 – 1635 рр. із зібраних рукописів замку Скуклостер (Skokloster) Державного архіву Швеції (Riksarkivet). Йдеться про манускрипт *in folio* під № 17 (номер архівної справи – 8636). Мікрофільм цієї книги зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві (Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie). В 1999 р. Войцех Кравчук уклад подокументний опис справи. Локаційні грамоти для Кадобної та Мислова були вписані до книги 17 і 18 квітня 1632 р. відповідно [Krawczuk, 1999, s. 53, nr 170, 171; Riksarkivet. Skoklostersamlingen, manuskript- och avskriftssamlingen, in folio, enskilda 8636 (no 17), k. 156–159];

3. акт для Кропивника – із чистової книги донесень галицького гродського суду, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові (текст грамоти був вписаний 31 грудня 1745 р. на прохання калуського старости Юзефа Стшелецького) [ЦДІАУЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 252, с. 2039–2041].

Зазначена вище книга коронної канцелярії за 1628 – 1635 рр. була виявлена у Швеції українським істориком і архівістом Євгеном Барвінським та його колегами Людвіком Біркенмаєром і Яном Лосем незадовго перед Першою світовою війною [Barwiński, Birkenmajer, Łoś, 1914, s. 198, nr 348]. Таким чином, польська назва електронної версії справи № 701, яка доступна для завантаження на порталі Ossolineum.pl (Kałusz, starostwo. Przywileje ziemskie dla wsi. J. pol., 1408 – 1672. Kopia XIX w.), є некоректною. В XIX ст. широкому загалу дослідників ця книга коронної канцелярії була невідома.

Скопіював локаційні грамоти польський історик і архівіст Александр Чоловський (1865 – 1944). На це вказує нотатка олівцем «z biurka Czołowskiego» на непронумерованому аркуші справи № 701 (третьому після титульного). Підтверджує наш здогад і порівняння почерку, яким переписані тексти актів, з почерком вченого в його листуванні [Biblioteka Narodowa. Archiwum Aleksandra Czołowskiego, rps 2794 III].

Аналіз досліджень і публікацій. На локаційні документи для сіл Калуського староства історики звернули увагу ще в XIX ст. Антін Петрушевич, згадуючи про заснування села Петранки в «Сводной Галицко-Русской лѣтописи», навів фрагменти його локаційного акта [Петрушевич, 1874, с. 402]. Справою № 701 користувався Петро Сиреджук під час роботи над кандидатською дисертацією про заселення Галицької землі Руського воєводства [Сиреджук, 1989]. На актовий матеріал опирався також Мирослав Габорах при укладенні історико-етимологічного словника топонімії Івано-Франківської області [Габорах, 2007, с. 30, 74, 75, 89–90, 105, 187–188].

Калуський королівщині присвячений підрозділ в історичному нарисі Володимира Грабовецького про Калуш [Грабовецький, 1997, с. 74–89]. Згаданий вище А. Чоловський написав коротку розвідку про селянські бунти на Калушині під час повстання Богдана Хмельницького, в якій перелічив місцевих старост і вказав на 22 села (станом на 1638 р.),

локовані тут «на сирому корені» (в раніше незаселеному місці) та на волоському праві [Czołowski, 1931, s. 390]. Схоже, що саме для роботи над статтею дослідник скопіював розглянуті нами локаційні грамоти. Галицьке староство, від якого Калуська королівщина відокремилася в середині XVI ст., вивчав Людвік Ерліх [Ehrlich, 1914]. Проблеми розповсюдження волоського права на теренах Галицької землі торкалися Мендель Бернгаут [Bernhaut, 1913, s. 21–22], згаданий вище В. Інкін [Інкін, 2004, с. 5, 375 (посил. 529)], а також Іжегож Явор [Jawor, 2000, s. 80–85]. В загальних рисах про селянство Галицької землі (в XV ст.) писали Шимон Рундштайн [Rundstein, 1903] та Пшемислав Домбковський [Dąbkowski, 1927]. Їхні розвідки являють собою аналіз, головним чином, одного видання – 12-го тому «Aktów grodzkich i ziemskich», де були опубліковані записи найдавніших книг галицького гродського та земського судів (з 1435 по 1475 pp.) [AGZ, 1887, t. 12].

Виклад основного матеріалу розпочнемо із з'ясування обставин **утворення Калуського староства** та виокремлення основних етапів **його заселення**. Територія, на якій в середині XVI ст. виникла Калуська королівщина, до цього була віддаленою і нерівномірно заселеною гористою окраїною на південному заході Галицького староства – значного комплексу коронних маєтків в однойменній землі Руського воєводства. Село Калуша (первісно воно називалося саме так) фіксується в джерелах з 1437 р. [AGZ, 1887, t. 12, s. 25, nr 213]. Починаючи з другої чверті XVI ст., Калуша згадується в активних документах як місто (Маврицій Горн називав точкою відліку міської історії Калуші 1538-ий рік [Ногн, 1975, s. 32, 43]; нам вдалося відшукати згадку про «місто Калушу» (oppidum Kalussa) в галицьких земських актах за 1527 р. [ЦДІАУЛ, ф. 6, оп. 1, спр. 11, с. 191]). Серед інших поселень, що перебували в орбіті Калуші і врешті увійшли до Калуського староства, були: Новиця (перша згадка – 1367 р.), Берлоги і Довге (Калуське) (обидва – 1387 р.), Завій (1406 р.), Загір'я (1418 або 1439 pp.), Сливки (1420 р.), Підмихайля (1427 або 1453 р.), Добровляни (1442 або 1469 р.), Сівка (Калуська) (1444 р.), Пійло (1454 р.), Вістова (1475 або 1495 р.), Копанки (1515 р.) [Сиреджук, 1984, с. 82, 83, 84, 85; Сиреджук, 1989, с. 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 246]. Всі перелічені села (крім Сливки) знаходилися в північній, передгірній частині майбутнього староства.

Перетворення Калуської околиці в окремий комплекс коронних володінь відбулося в період урядування Миколая Сенявського (жив у 1489–1569 pp.). 16 липня 1534 р. король Сигізмунд Старий надав йому «до вірних рук» (ad fideles manus) Галицьку та Коломийську королівщини (сукупно 3 міста і 16 сіл) [AGAD. MK. KW, sygn. 49, k. 138–138 v.; Plewczyński, 1996, s. 127]. Названий статус донації означав, що всі прибутки, отримані з обох староств, мали надходити до скарбниці [Sucheni-Grabowska, 1974, s. 75, 233]. В наступні роки форма утримання Сенявським обох королівщин кілька разів змінювалася (детальніше про це див.: [Plewczyński,

1996, s. 127; Sucheni-Grabowska, 1974, s. 233]). В 1548 р. черговим привілеєм монарх передав Миколаю названі староства в пожиттєве володіння (пол. dożywocie; лат. advitalitas) [AGAD. MK. KW, sygn. 76, k. 65 v.–66 v.].

В лютому 1549 р. Миколай Сенявський виокремив у Галицькому старостві два маєткові комплекси: один з центром в селі Конюшки (на південь від Рогатина), другий – з центром в Калуші, яка 19 лютого отримала магдебурзьке право (надалі, для зручності, називатимемо місто Калушем). Згідно з привілеєм калушани звільнялися від сплати податків на наступні 15 років, отримували право щоп'ятниці проводити торги, а двічі на рік – ярмарки (в день св. Прокопа Сазавського, 4 липня, і в день св. єп. Мартина Турського, 11 листопада) [AGAD. MK. KW, sygn. 76, k. 322–322 v.]. Обидва маєткові комплекси, в яких загалом налічувалося 2 міста, 17 сіл, 1 частина села і 4 фільварки, Сенявський отримав у ленне володіння (Конюшки в 1549 р., Калуш в 1553 р.) [Жерела, т. 1, 1895, с. 83; Plewczyński, 1996, с. 127]. Одразу після виокремлення Калуської королівщини, Миколай розпочав тут активну колонізаційну кампанію. В 1550 р. на межі з Жидачівським повітом було закладене село Ротани або Роксани (тепер Рошнате; орієнтовно з середини XVII ст. це поселення опинилося в підпорядкуванні Жидачева) [Жерела, т. 1, 1895, с. 92; AGAD, ASK, dz. I, sygn. 73, k. 330 v.]. Через рік, на потоці Кропивник з'явилося село Довге або Мостища (нині Мостище) [Жерела, т. 1, 1895, с. 95–96], в 1555 р. на правому березі Лімниці, навпроти Перегінського – село Небивало або Лімниця (зараз Небилів) [Жерела, т. 1, 1895, с. 97], в 1561 р., «над рікою Луквою» – Луквани. Цим селом, на думку М. Габорака, була нинішня Грабівка. При цьому вчений цитує текст люстрації 1564 – 1565 pp. про те, що «після десяти років свободи [жителі Лукван – Авт.] мають справляти такі ж повинності, які і жителі сусіднього села Вістова» [Габорак, 2007, с. 45–46; Жерела, т. 1, 1895, с. 96]. Зауважимо, що поруч із Вістовою на Лукві розташована не Грабівка, а Мислів (закладений в 1632 р.) і Ріп'янка. З іншого боку, слова «сусіднього» (щодо Вістової) в тексті люстрації немає. Тому ми не можемо однозначно ототожнити Луквани ні з Грабівкою, ні з Ріп'янкою (детальніше про це – нижче). В 1563 р. «при старому селі Новиці, в діброві, над рікою Бережницею» був закладений Угринів (нині Старий Угринів) [Жерела, т. 1, 1895, с. 96]. Таким чином, перша люстрація королівщин 1564 – 1565 pp., що зафіксувала 14 сіл в підпорядкуванні Калуша, фактично підвела підсумок колонізаційній діяльності Сенявського [Жерела, т. 1, 1895, с. 83–98]. По смерті Миколая (21 лютого 1569 р.) Калуш з навколишніми селами отримав у «доживоття» його син Ієронім. У відповідному привілеї Сигізмунда Августа від 10 березня 1569 р. вміщено перелік старостинських сіл і в ньому ми не знаходимо жодного нового [AGAD. MK. KW, sygn. 105, k. 68–69]. Це ж стосується і люстрації 1570 р. [Жерела, т. 7, 1903, с. 164–172].

Наступний етап колонізації староства розпочався в кінці XVI ст. із закладення в 1597 р. сіл Ясень (на Лімниці) та Камінь (на потоці Рокшин). Відповідні

дозвіли осадчим надав Станіслав Жолкевський (щонайпізніше з 1588 р. він був очільником окремої Калуської королівщини – praefectus Kalussensis) [AGAD, MK, KW, sygn. 134, k. 330]. Надалі, в 1603 і 1605 рр., Станіслав дозволив заснувати у старостві ще два населені пункти: Петранку (у верхів'ях Бережниць; первісно село було назване на честь ріки) і Лдзяне (на захід від Петранки; в 1946 р. перейменоване на Вербівку). За винятком Петранки, угіддя нових поселень межували з Жидачівським повітом Львівської землі (див. Додаток № 4).

Чергова люстрація королівщин 1628 р. зафіксувала в підпорядкуванні Калуша ще кілька сіл: Красне (між Петранкою і Небиловом), «новоосажену» Слободу Угринівську та три «нові слободи»: Ріп'янку, Грабівку (обидві на Лукві) і Присліп (неподалік її верхів'їв) [AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, sygn. 73, s. 347]. Повертаючись до проблеми ідентифікації закладеного в 1561 р. села Луквани, повторимо, що в даному випадку, схоже, не йдеться ні про Ріп'янку, ні про Грабівку – обидва села з'явилися лише в XVII ст. Однак, що цікаво – першу згадку про «нову слободу» Присліп (нині с. Луквиця) П. Сіреджук відшукав в джерелах за 1559 р. [Сіреджук, 1989, с. 246]. Таким чином, змушені констатувати, що питання ідентифікації Лукван залишається відкритим. Що стосується Слободи Угринівської, то, на думку М. Габорака, йдеться про Петранку [Габорака, 2007, с. 123]. Погоджуємося із вченим у цьому ототожненні. Передусім тому, що місце закладення Петранки в локаційному акті означене так: «в лісі, вище села Новий Угринів» (див. Додаток № 2). Новим Угриновом, очевидно, називався нинішній Середній Угринів, який мав би з'явитися наприкінці XVI ст. (після Старого, локованого, нагадаємо, в 1563 р.). Підтверджує версію про ототожнення Слободи Угринівської з Петранкою і документ від 4 червня 1649 р., в якому перелічено селян Калуського староства, що брали участь в нападі на Бережницю (шляхетське село посеред калуських коронних маєтків, див. Додаток № 4). В ньому згадані в т. ч. мешканці Петранки чи Вижного Угринова (Waszny Vhrynow siue Petranka) [Жерела, т. 4, 1898, с. 306]. Таким чином, в XVII ст. у цього села було щонайменше чотири назви – Бережниця (на честь ріки, на якій воно було закладене; для розрізнення із шляхетською Бережницею вживалася приставка «Нова»), Петранка (на честь потоку, який згадано в локаційному акті; схоже, це була притока Бережниць), Слобода Угринівська (назва, що вказувала на недавнє закладення села і його відношення до розташованих поруч Старого і Нового Угринова) та Верхній Угринів (Петранка знаходилася найближче до верхів'їв Бережниць серед трьох сіл, у назвах яких була присутня частка «Угринів»).

Невдовзі після проведення люстрації 1628 р. черговий калуський староста, племінник Станіслава Жолкевського Лукаш Жолкевський дозволив заснувати на північно-західній околиці королівщини село Кадобну (1630 р.), а на північно-східній – Мислів (1632 р.). Приблизно в цей же час на р. Лукві виникло й село Майдан (нині Міжгір'я) – його жителів також перелічує згаданий вище документ 1649 р. [Жерела,

т. 4, 1898, с. 306].

В 1661 – 1665 рр. була проведена наступна люстрація королівщин. Цікаво, що села Майдан в підпорядкуванні Калуша комісари не зафіксували. Також їм не вдалося відшукати жодного князя, який міг би продемонструвати локаційний документ. При цьому, якщо князі з Ясеня, Лдзяного, Каменя і Кадобної лише «prawa nie pokazali», то очільник мислівської громади взагалі був відсутній у своєму селі. Він, як зазначено в люстрації, жив у сусідній Ріп'янці. Мислівські селяни ж «gozeszli się pod insze państwa» [Lustracja, 1976, s. 49, 55, 57, 58]. На підставі цих свідчень В. Інкін відніс князтва Калуського староства до гуцульського, непривілейованого типу (протиставивши їм привілейовані бойківські князтва – як-от у Самбірському повіті). Місцевих князів вчений окреслив такими, «що, як і в Молдові, мало відрізнялись від ватаманів і тивунів руського права» [Інкін, 2004, с. 5]. Дослідник, схоже, не працював з локаційними актами Калуського староства (тому й зробив такий хибний висновок). На це вказує, зокрема, відсутність посилань на справу № 701 в його монографії «Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI – XVIII століттях».

В 1670 р. калуський староста Ян Собеський видав локаційну грамоту, якою дозволив заснувати село Кропивник (на однойменному потоці, неподалік Кадобної). Це поселення зафіксувала остання люстрація королівщин Руського воєводства 1765 р. Крім Кропивника, комісари описали ще два села в підпорядкуванні Калуша – Яворівку (на Лукві) та Слободу, яку П. Сіреджук ототожнює зі Слободою-Небилівською (першу згадку про Яворівку вчений датує 1623 р.) [Сіреджук, 1989, с. 247, 253; AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, sygn. 56, s. 27, 36]. Всього люстрація зафіксувала в Калуському старостві 1 місто і 29 сіл [AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, sygn. 56, s. 19–56]. В. Грабовецький натомість навів у своєму нарисі про Калуш перелік з 34 старостинських сіл станом на 1770 р. (насправді в ньому згадані 33 села). В цьому переліку, взятому з гасла про Калуш у «Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej» присутні Новиця, Рівня, Слобода Рівнянська і Топільське. Три останні села, розташовані по обидва боки Лімниці, належали до сусіднього Жидачівського повіту Львівської землі [Грабовецький, 1997, с. 88–89; ЦДІАУЛ, ф. 9, оп. 1, спр. 64, с. 2453, 2462; Редакця, 1903, s. 498–499]. Новиця (на її угіддях в 1563 р. виник Старий Угринів) щонайпізніше в середині XVII ст. стала власністю шляхти [Жерела, т. 7, 1903, с. 172; ЛННБУ. ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19, част. I, арк. 148зв.].

Повертаючись до люстрації, зауважимо, що на відміну від комісарів у 1661 – 1665 рр., люстраторам в 1765 р. таки вдалося засвідчити присутність локаційних грамот у деяких тутешніх князів. Йдеться про очільників громад сіл Камінь і Лдзяне, які надали комісарам документи Станіслава Жолкевського від 20 вересня 1597 р. та від 15 листопада 1605 р. відповідно [AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, sygn. 56, s. 44, 45].

Зміст документів. Кожен акт розпочинається інтитуляцією, в якій зазначені ім'я та уряди

експонента – калуського старости. В перших чотирьох грамотах (для Ясеня, Каменя, Петранки і Лдзяного) ним виступає Станіслав Жолкевський, в наступних двох (для Кадобної та Мислова) – його племінник Лукаш Жолкевський, в останньому (для Кропивника) – Ян Собеський (детальніше цю грамоту розберемо окремо).

Основна частина всіх актів починається з короткої промудрації («Ознайомлюємо всіх, кому про це треба знати», або «Всім, кому про це потрібно знати, повідомляю»; див. Додаток № 1 і 2). Далі слідує аренга, що переходить в диспозицію: староста зазначає, що, «бажаючи збільшити користі скарбу Його Королівської Величності» (див. Додаток № 1), він «учинив певну постанову» (формулювання грамот Станіслава Жолкевського) або ж «дозволив» (так вжито в документах Лукаша) закласти нове село в Калуській «державі» (королівщині в заставному володінні).

Кожна грамота фіксує імена осіб, що попередньо зверталися до старости з проханням про закладення

села (див. табл. 1) і яким урядник своєю грамотою надав відповідну згоду. В ряді документів (для Ясеня, Каменя, Лдзяного і Кадобної) прохачів названо «opatrznyimi» (обачними, розважливими, обережними), що в латиномовних грамотах відповідає окресленням «providus», «providi». Такі зустрічаємо в ряді опублікованих локаційних грамот для сіл на волоському праві (див.: [Грушевський, 1905, с. 64, № LX; с. 75, № LXX; с. 86, № LXXVI; Грушевський, 1906, с. 91, № LXXXII; с. 137, № CXIV]). На підставі окреслення осадчих «обачними» румунський вчений Думітру Мототолеску зробив висновок, що йшлося про осіб селянського стану [Інкін, 2004, с. 165]. Це не зовсім вірно. В латиномовних актах терміном «providi» могли окреслюватися й містяни (див. наприклад: [AGZ, 1887, t. 12, s. 45, nr 402; s. 147, nr 1654; s. 179, nr 2042]). На жаль, ми не знаємо, звідки походили осадчі, згадані в локаційних документах для сіл Калуського староства. Лише в грамоті для Петранки зазначено, що мова йде про князів із сусіднього Нового Угринова.

Таблиця 1.

Особи, які зверталися до калуських старост з проханням про закладення нового села і яким був наданий відповідний дозвіл

Село	Фрагмент локаційного акта
Ясень	opatrznyimi Piotrem Kosem, Ignacym Koflem, Irzym Pawliszakiem, Jacentym Jasekało, Bazylem Leszekało, Senicz Laser [sic], Irzym Andruszakiem, Gabryelem Gielatiem, Matyaszem Mateszko, Michałem Gronczoło, Janem Irzego [sic] Onyszcziakiem [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 14a]
Камінь	opatrznyimi Prokopem Hawryłkowiczem, Piotrem Orelkowiczem, Iwanem Wołkowiczem, Piotrem Te[o]dorowiczem [імена двох останніх осіб дописані вгорі над реченням – Авт.] [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 15a]
Петранка	Joskiem kniaziem hrzyniowskim [sic], z jego synu Prokopem, Piotrem, Sawką, uchryniowskiemi też kniaziami [виправлено на: uchryniowskim też kniaziem – Авт.], i jego synu Skaczakiem, Iwanem, Hrykiem [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 16]; Версія Петрушевича: Jurkiem kniaziem uhrynowskiem, Prokopem, Perejem y Iwanem, Sawka [sic], uhrynowskim też kniaziem [Петрушевич, 1874, с. 402]
Лдзяне	opatrznyimi Sawką Smorzańskim i z synami jego Michałem, Olexą, Iwankiem [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 17]
Кадобна	opatrznyim Iwanowi Łagodzie z synami jego Wasilem, Jaczikem [?] [В. Кравчук [Krawczuk, 1999, s. 53, nr 170] називає його «Joachimem» – Авт.] i Iwankiem, więc z Łazarem, pomienionego Iwana Łagody bratem rodzonym [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 18a]; Акт відновлення прав і вольностей князів села (1670 р.) надавався: pracowitym Łazurowi Pułtorakowi i Fedorowi, Seńkowi, Łuciowi i Daniłowi i Piotrowi, synom jego, Jachimowi Łogoydau [sic], Iwankowemu synowi, Fedorowi Łazurowi Łogoydynemu, Wasylowi, Hrycowi, Romanowi, Hryniowi, Fedorowym synom, potomkom kniaskim [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 21]
Мислів	Prokopowi Juskiewiczowi i Dymitrowi, synowi jego, Misiowi, bratu pomienionego Prokopa Juskiewicza, z Iwanem Faskiem z synami, Ichnatowi z Iwanem, Pankiem, Jochnadem [sic], synami, Seniowi z Andrejem, synami jego, i Ichnatowi, bratu Prokopowemu [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 19]

Далі в актах, виданих Станіславом Жолкевським, зазначені місця закладення нових сіл: «на сирому корені», на королівському ґрунті, в урочищах, назва яких, у випадку Ясеня та Каменя, переходили на нові поселення. Село Лдзяне, згідно з грамотою, було засноване в урочищі Маркова. Місцем закладення Петранки в акті вказано ліс у верхів'ях ріки

Бережниці вище Нового Угринова. У грамотах, виданих Лукашем, речення з подібними вказівками відсутні.

Наступним слідує опис меж угідь нового поселення з опорою на назви довколишніх рік, потоків, гір, шляхів, урочищ та сіл (див. табл. 2).

Таблиця 2.
Межі угідь нових сіл Калуського староства

Село	Фрагмент локаційного акта
Ясень	z dołu od Łomnicy [р. Лімниця, права притока Дністра; тут і далі пояснення щодо географічних об'єктів подані курсивом – Авт.] po Gniły potok i Waturowe [потік Турова, права притока Лімниці] [знак питання над словом – Авт.], od wschodu słońca ku porochowskiej granicy [з с. Пороги, на пд.-сх. від Ясеня], i po rzeczkę ciągnie się Czownowiec [потік Човновець, ліва притока Бистриці-Солотвинської], ztąd po Kłym [потік Клим, ліва притока Бистриці-Солотвинської] i po rzeczkę Babskę [потік Бабський, права притока Лімниці], powyżej Hryńkow [г. Гриньків, 1125 м], i po Czarny las, i powyżej rzeki Szumleczej zwane [потік Шумлячий, права притока Лімниці], i powyżej [wyżej закреслено – Авт.] Zapłatę [г. Горішня Заплата, 1504 м], powyżej Jałę zwane [урочище Яла на схід від г. Ялова Клива, 1562 м], na górze Ichrowszcze [г. Ігровець, 1804 м], powyżej rzeczki Krzimeczica [sic], ciągnie się powyżej rzeczki Burełki [потік Борецький, права притока Бистрика] i Łopuszny [потік Лопушина, ліва притока Бистриці-Солотвинської] zwana [sic], do połoniny węgierskiej, a ztamtąd po rzeczkę Bystra zwanej [потік Бистрик, права притока Лімниці], i po Hrobek [г. Грибак, 1316 м], a od Hrobka po Szatry [г. Щавник Великий, 1104 м, або г. Щавник Малий, 1230 м], i na koniec Kieputki [г. Мала Кепута, 1560 м], ku granicy węgierskiej, a ztamtąd ciągnie się powyżej Kieputki i po Lacheruzwor [sic; ймовірно, йдеться про два об'єкти: (1) урочище Ляхів на схід від г. Мала Кепута; (2) г. Явір, 1228 м], aż do rzeki Darowy [р. Дарів, ліва притока Лімниці], od Darowy po rzykę Łukiew [ukiew закреслено, зверху написано: omnicę – Авт.] ku granicy perehinskiej [з с. Перегінське, на пн. від Ясеня] [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 14а]
Камінь	idąc na dół, ku [виправлено на: на дół, idąc ku – Авт.] Nowicy [с. Новиця, на пн.-сх. від Каменя], po rzekę Nizną Wyszewkę [вгорі дописано: Jastrz[e]bkę – Авт.] rzeczoną [потік Вишинівка, права притока Рокишина], pociągając [виправлено на: pociągnię – Авт.] się na górę po banię Niedzwiedzą [виправлено на: Niedzwiecką – Авт.] i potok Głęboki [закреслено, зверху написано: Hluboki – Авт.] [потік Глибокий, ліва притока Бережницької] i po drogę Swarzycką [до с. Сваричів, на пн.-сх. від Каменя], która idzie ku Topolsku [с. Топільське на сх. від Каменя] [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 15а]
Петранка	wzdłuż od Uhrynowa Nowego [с. Середній Угрюнів, на пн.-сх. від Петранки], wzięwszy do potoka Jaruga, od potoka do nowej wierzchowiny potoka Słonecz [потік Сільниця, ліва притока Бережницької], od Słońca podle nowickiej bani; minąwszy banię nowicką Przysłopem, wierzchem Strzelica [sic], między potokami ku wierzchowinie Bereżnicy [р. Бережниця, права притока Лімниці], do samego potoka Krasne, przy tym i z potokiem przerzeczonym Petranka [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 16]; Версія Петрушевича: wzdłuż Uhrynowa Nowego, wzięwszy do potoka górnego, od potoka do Nowicy, wierzchowiny potoka słonego, od Słońca, podle nowickiej bani; minąwszy banią nowicką Przysłopem wierzchem, Stochiza (?), między potokami ku wierzchowinie Bereżnicy y do samego potoka Krasne, przy tym y z potokiem przerzeczonym Petranka [Петрушевич, 1874, с. 402]
Лдзяне	od Łomnice, na dół idąc ku Matwijowemu Łazowi, do potoka rzeczonego Roksznika [потік Рокишин, права притока Лімниці] pociągnię się, a od tego potoka po Strzyłki [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 17]
Кадобна	powyżej piwnic nad potokiem Kropiwnickim [потік Кропивник, ліва притока Сівки], aż do drugiego potoka Franciłowa [виправлено на: Franiłowa – Авт.; потік Фрумилів, ліва притока Кропивника], a na drugą stronę do Kadłubnego, poczynąć się ma w wierzchowinie Kropiwnika, a na dół ma się ciągnąć do Świtłego potoka [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 18а]
Кропивник	od stoknia [sic] począwszy, od dworu pana Rymowskiego po Jabłoń, od Jabłoni po Wysoki Brzeg, ztamtąd po gaj Żakiel nazwany, od Żakiela zaś po potok Krzywiec nazwany, od tego potoku po Skącki Las, po Złoty Wywóz, od Wywozu prosto w las, do potoku Mieloniowego [Мелоньовий потік, інша назва потоку Кам'яний, права притока Болохівки] po Siny Wir [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 20] Версія в галицьких городських актах: od Hołynia [с. Голинь, на пд.-сх. від Кропивника] począwszy [sic], od dworu pana Rzymowskiego po Jabłon, od Jabłoni po Wysoki Brzeg, ztamtąd po gay Żakiel nazwany, od Żakiela zaś po łąkę Krzyuste nazwane, od tego potoku [sic] po Skącki Las, a ztamtąd po Nowy Wywóz, od Wywozu prosto w las, do potoku Mieloniowego po Siny Wyr [ЦДІАУЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 252, с. 2040–2041]

В акті для Мислова опис меж села відсутній. Цікаво, що відповідне речення в грамоті для Кадобної привело двох дослідників до різних висновків щодо того, про яке село йдеться (в самому акті назва поселення не вказана). В. Кравчук припустив, що мова йде про Кропивник (очевидно, на підставі згадки

в акті про однойменний потік), натомість А. Чоловський вірно ототожнив нове село з Кадобною [Krawczuk, 1999, s. 53, nr 170].

Далі в грамотах староста зазначав термін «волі» (звільнення від усіх фіскальних стягнень для жителів новозакладеного села). Для мешканців Лдзяного

«воля» мала тривати два роки, для Ясеня та Каменя – по 3, для Кадобної та Мислова – по 15, для Петранки – 16 років (в акті для Каменя слово «szesnaście» закреслене, замінене на «trzy»). Після її завершення кожен селянин, «хто на півлані сидів би», зобов'язувався сплачувати до калуського замку щорічний чинш у розмірі 2 польських гривень (96 грошів) та «жовнірщину» (оплату солдатських постойв) у розмірі 12 (Камінь, Лдзяне, Кадобна, Мислів) або 20 грошів (Ясень; в акті для Петранки про «жовнірщину» не згадано). Додатково, селянин на півлані мав щороку віддавати з власних стад кожного двадцятого барана і кожного десятого кабана (коли «жир вродить»; йшлося про осінній період, коли в дібровах і букових лісах опадали жолуді та букові горішки – ними харчувалися свині), а також сплачувати «бджолину десятину» (лат. *decima arum*; грамота для Петранки про таку не згадує). Остання була даниною з кожного десятого вулика (стягнення з одного такого П. Домбковський оцінював приблизно у 10–17 грошів [Dąbkowski, 1919, s. 26; Dąbkowski, 1927, s. 17]). У нашому випадку (так зазначено в люстрації Калуського староства 1661 – 1665 рр.) йшлося про данину з кожного десятого пня (борті) у розмірі 15 грошів (в Ясені) або 2 злотих (60 грошів; в Петранці, Лдзяному, Камені та Кадобній) [Lustracja, 1976, s. 49, 53, 55, 57].

Звернемо увагу на цікаву деталь: в грамоті для Петранки вказано, що кожен мешканець села на півлані перелічені вище данини «повинен буде їм [курсив наш – Авт.] давати» (див. Додаток № 2). Про кого саме йде мова, документ не конкретизує. Можливо, «ними» були особи, уповноважені до фіскальних стягнень: десятники, присяжні, поборники [Шандра, 2008, с. 73].

В цьому ж документі зазначено, що у випадку видання дівчини заміж до іншого села, мешканці Петранки повинні заплатити старості копу (60 грошів). Для порівняння – в Самбірському повіті станом на 1568 р. розмір цього збору (іменувався «куницею», «куничним» або «поємщиною») складав 1 гривню (48 грошів), в Коломийському повіті – 2 злотих (60 грошів) для «руси́на» і півтора злогого (45 грошів) для «волоха» [Інкін, 1975, с. 319; Інкін, 2004, с. 154; Шандра, 2008, с. 76]. Якщо дівчина з Петранки виходила заміж за односельця, то плата старості складала 1 злотий (30 грошів), з яких третину забирав князь. Останній також мав право на «[кожен] третій грош» з «кари всякої» (штрафів). Про це згадують грамоти майже всіх поселень (крім Петранки і Кропивника).

Князям дозволялося зайняти в нових селах певну кількість ланів (2 в Камені, Кадобній та Мислові, 3 в Лдзяному та Ясені, 5 в Петранці – на додаток до 5 ланів в Новому Угринові, де осадчі Петранки були князями). На ланах «князства» («кнезату») осадчі могли «осадити» священника, звести млин з фоліошем (сукнувальнею) та корчму з броварнею (акт для Петранки не згадує про священника, а документ для Кадобної – про корчму). У грамотах для Ясеня, Каменя, Лдзяного і Мислова додатково зазначено про можливість поселення тут «ремісника будь-якого». Акт для Петранки уточнює, що з цих ланів очільники

сільської громади «не повинні нічого давати, з нащадками своїми [з] того [грунту] користаючи» (див. Додаток № 2). В документі для Кадобної зазначено ще конкретніше: звільнення від фіскальних обтяжень мало тривати й після завершення «волі» «до смерті самої» місцевих князів [ЛННБУ. ВР, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 18а зв.].

З'ясуємо тепер, чому в локаційних грамотах згадуються саме лани. Згідно з поборовими універсалами цієї доби жителі сіл на волоському праві мали платити податок з дворищ, а в поселеннях Галицької землі – з плугів (архаїчна одиниця площі) [Volumina legum, vol. 2, 1859, p. 425]. Як зазначав В. Інкін, дворища знаходилися в центрі сіл на волоському праві, тоді як лани – на окраїні, в полі або в лісі [Інкін, 1978, с. 136]. Іншими словами, князства були розташовані на околицях поселень. Цікаво, що згідно з люстрацією 1661 – 1665 рр. кнезати у Лдзяному, Камені та Кадобній займали лише по одному лану, а в Петранці – 9 четвертин [Lustracja, 1976, s. 53, 55, 57].

Після завершення «волі» жителі новозаснованих сіл, окрім сплати данин до замку, зобов'язувалися виконувати повинності на користь своїх князів. Перш за все, йшлося про толоку, що тривала три дні на рік: «день орати, день жати, [день] косити». Також мешканці Ясеня, Каменя, Лдзяного і Мислова мали брати участь «у відновленні греблі [, що належить] до їх [князів] млина» (див. Додаток № 1). У селах впроваджувалася т. зв. «коляда»: обов'язкові підношення селян з частуваннями та подарунками для своїх князів на Різдво і Великдень (в інших селах таке підношення іменувалося також «почасткою» або «почтою» [Шандра, 2012, с. 37]). З тексту акта для Петранки дізнаємося, що йшлося про колачі на Різдво та «по 15 яєць» (очевидно, з кожного господарства) на Великдень. Грамота для Кропивника про «коляду» не згадує.

У відповідь на підношення, князі мали «їх [селян] за те [...] частувати». Подібних звичаїв (коли очільники громад самі пригощали односельців на релігійні свята) в інших поселеннях на волоському праві відшукати не вдалося. Натомість знаємо, що князі були зобов'язані пригощати їжею та напоями учасників толоки [Інкін, 1978, с. 140].

Окрім третини з «куниці» та штрафів, князь отримував в повному обсязі кошти за поселення в новому селі. В акті для Петранки зазначено, що «піддані, які оволодіватимуть дворищами, по злотому «осадчизни» з [кожного] лану на сирому корені повинні будуть їм [князям] давати» (див. Додаток № 2). Для порівняння – в Самбірському старостві розмір оплати за поселення на аналогічній земельній ділянці складав копу грошів (2 злотих). Придбані таким чином угіддя можна було передавати у спадок та укладати щодо них різноманітні договори [Інкін, 1978, с. 119; Інкін, 2004, с. 157; Шандра, 2016, с. 32]. В інших розглянутих локаційних актах (крім грамоти для Кропивника) цю норму сформульовано трохи інакше, але загалом йдеться про аналогічне стягнення (кожен новоосілий селянин на півлані мав заплатити князеві половину злогого). Додатково, староста вказував осадчим на неприпустимість зловживань («щоб стягнення таких грошей не було причиною до

розбігання людей, а до швидшого осадження», див. Додаток № 1).

Наприкінці кожного документа вміщені короборація (остання клаузула його основної частини) і датація (єдина складова есхатоколу). Усі локаційні акти видані в Калуші в наступні дні: 20 вересня 1597 року (для Ясеня), 14 червня 1603 року (для Петранки), 15 листопада 1605 року (для Лдзяного), 30 березня 1630 року (для Кадобної), 20 листопада 1631 року (для Мислова). В грамоті для Каменя вказаний лише рік – 1597-ий. Після тексту кожного документа А. Чоловський зазначив дату і місце підтвердження локаційних грамот монархом (Сигізмундом III): 2 березня 1603 р. в Кракові (акти для Ясеня і Каменя), 13 лютого 1609 р. у Варшаві (для Петранки і Лдзяного), 17 квітня 1632 р. там само (для Кадобної), 18 квітня 1632 р. там само (для Мислова).

Акт для Кропивника (1670 р.; див. Додаток № 3), виданий Яном Собеським, на відміну від попередніх не був укладений за шаблоном грамоти для села Ясень, тому заслуговує окремої уваги. Так, основна частина акта починається з розлогої промудрації («Усім і кожному зокрема, кому про це треба знати, особливо громадам і підданам староства мого Калуського, нинішнім писанням моїм доношу до відомості»). Далі в документі йдеться про те, що староста, «бажаючи якнайбільше прибутків та доходів Його Королівській Величності примножити через закладення сіл на новому корені», надав Кузю Зварішовому дозвіл закласти в урочищі Кропивник однойменне поселення. При цьому Кузь отримав від Яна четвертину поля в новому селі разом з тими ж свободами, «якими всі привілейовані князі насолоджуються» (без уточнення). Кузеві було дозволено звести млин на потоці Кропивник, а також корчму. Термін «волі» для села склав 8 років. В даному випадку, мова йшла про звільнення від усіх чиншів і повинностей, за винятком «жовнірщини» та робіт впродовж 6 днів на рік (нагадаємо – в інших селах толока була триденною; її мали виконувати вже після завершення «волі»). В наступному реченні зазначено, що селяни «впродовж всіх восьми років «волі» до цього [до сплати податків? виконання повинностей і робіт? – *Авт.*] не повинні бути притягнуті», тому не зрозуміло, чи були примушені жителі Кропивника до шестиденної толоки в період «волі», чи ні. Також в акті вказано, що через 8 років мешканці нового поселення мали виконувати ті ж обов'язки та роботи, які виконувалися в селі Камінь.

Далі в документі подано опис меж Кропивника (див. табл. 2). Безпосередньо перед ним уточнено, що «те згадане урочище є в сполученні шляхетських ґрунтів» (йдеться про угіддя сусіднього шляхетського села Голинь у Жидачівському повіті Львівської землі; див. Додаток № 4). Акт для Кропивника – єдиний з усіх розглянутих, де опис меж вміщений наприкінці, а не на початку основної частини документа.

В кінці грамоти зазначена інформація про засвідчення акта підписом і печаткою (короборація), вказані місце (Калуш) і дата його укладення (4 січня 1670 р.). На тій же стороні аркуша справи № 701 А. Чоловський вказав, що локаційний документ було підтверджено королем Міхалом Корибутом

Вишневецьким 12 липня 1672 року.

Повертаючись до прикордонного розташування Кропивника, зауважимо, що в 1765 р. з проханням про перегляд меж села до люстраторів зверталися власники згаданого вище Голиня та сусідніх Котятч – Ян Людвік Домбровський, а також Іван і Павло Голинські. Названі особи переконували комісарів, що частина Кропивника («вище церкви»), а також все село Кадобна насправді розташовані на ділчих голинських ґрунтах. Власники сусіднього Сваричева (в тому ж Жидачівському повіті) пішли ще далі і заявили про претензії на 12 старостинських сіл. До них брати Андрій і Петро Гуки Сваричівські (разом з двоюрідним братом Матвієм) зарахували Завій, Небилів, Берлоги, Камінь, Лдзяне, Угринів, Лукву (?), Петранку, Красне, Майдан, Сливки та Ясень. Однак, претензії власників Голиня і Сваричева були відкинуті. Всі згадані вище села залишилися у складі королівщини [AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, sygn. 56, s. 28, 51].

Тепер порівняємо зміст локаційних документів Калуського староства з іншими актами про закладення сіл на волоському праві і з наданнями князів у вже існуючих поселеннях. На думку Романа Шандри (який систематизував і узагальнив доробок дослідників, що вивчали документальну базу волоського права за опублікованими актами для сіл Перемишльської і Сяноцької земель), в таких грамотах могли міститися наступні положення:

- 1) спадкове право осадчого керувати селом волоського права в якості князя;
- 2) право звести млин, фолюш, корчму, а іноді й заснувати попівство;
- 3) право на третину від чиншів, данин та судових доходів;
- 4) володіння більшою земельною ділянкою, ніж в інших мешканців села (орієнтовно 2–3 лани або дворища) [Шандра, 2012, с. 36].

Також дослідник пише про обов'язок селян виконувати повинності на користь князя та про святкові частування для нього [Шандра, 2012, с. 37]. Як бачимо, практично всі перелічені вище положення присутні в локаційних документах для сіл Калуського староства. Є, однак, і певні особливості. Зокрема, Р. Шандра згадує про обов'язок військової служби, який локаційними грамотами для сіл на волоському праві покладался особисто на князя (на відміну від солтисів і війтів у селах на німецькому праві) [Шандра, 2012, с. 38]. В розглянутих нами актах про військовий обов'язок князів взагалі не йдеться. Причину відсутності такої важливої норми пояснити не можемо.

Не згадано в локаційних документах для сіл Калуського староства і про право князів «ловити рибу у місцевих річках, завести пасіку, проводити вільний «вруб» у ділчих або королівських лісах» [Шандра, 2012, с. 31]. Однак, майорівно, що відсутність цієї норми є свідченням заборони відповідних дій для князів.

Окрім змістових відмінностей, слід вказати й на особливості самої процедури надання локаційної грамоти. Так, Г. Явор зазначає, що відповідний документ міг бути наданий як одній, так і кільком особам, найчастіше братам [Jawor, 2000, s. 130]. В

нашому випадку, один акт могли отримати більше ніж 10 осіб, причому це не були близькі родичі (див. табл. 1):

- в Ясені реципієнтами виступили 11 осіб з різними прізвищами (цікава деталь – серед прізвищ фігурує Лешекало; в Ясені так іменувався один з лісів [ЛННБУ. ВР, ф. 144, оп. 2, спр. 23, арк. 138]);
- в Камені: 4 особи з різними прізвищами;
- в Петранці: князь Нового Угринова з трьома синами та трьома внуками;
- в Лдзяному: батько і три сини;
- в Кадобній: батько з трьома синами і братом;
- в Мислові: понад 10 осіб (не можемо вказати точне число реципієнтів; документ не уточнює числа синів Івана Фаска).

Лише в грамоті для Кропивника присутній один реципієнт – Кузь Зваривів. Однак, щодо нього в акті вжиті формулювання у множині («учтивих», «старих підданих» і т. д.; див. Додаток № 3). Очевидно, що в оригіналі грамоти було вписано більше імен. Можливо, перед нами недогляд копіїста, який вписував документ до галицьких гродських актів.

Чим була зумовлена така значна кількість реципієнтів локаційних грамот? Як зазначає Г. Явор, об'єднані у великі групи, князі ефективніше захищали себе від втрати привілейованого становища в сільській громаді та витіснення до ролі селян, що було неминучим при усуненні (навіть частковому) їх нащадків від права на спадкування князтва (дослідник вказує, що це право розповсюджувалося, головним чином, на синів від законного шлюбу і майже ніколи – на бічних родичів). Спільними зусиллями князі перешкоджали можливості придбання князтва чи його частини сторонніми особами. Ведення спільного господарства давало змогу легше пережити кризові періоди, позитивний ефект також мала консолідація фінансових ресурсів [Jawor, 2000, s. 129–131]. Як відомо, закладення нового поселення на волоському праві супроводжувалося значними витратами на придбання урочища (в Самбірській економії ця сума могла складати «кількасот, а часом і кілька тисяч злотих» [Інкін, 2004, с. 257]). Припускаємо, що калуські осадчі мали скромніші статки в порівнянні з осадчими Самбірського чи Перемишльського повітів. Тому, аби накопичити відповідну суму (яку саме, не знаємо), змушені були об'єднуватися в такі великі групи.

Що стосується присутності в одному акті осіб з різними прізвищами, то, очевидно, ми маємо справу з кланом, куди, за твердженням В. Інкіна, могло входити понад 10 сімей. Вчений зазначав, що навіть таке чисельне об'єднання князів не рятувало їх нащадків від поступової втрати прав, фінансових проблем і, як наслідок, витіснення зі своїх спадкових князтв багатими польськими шляхтичами [Інкін, 1978, с. 127, 130].

Публікація джерел. З огляду на значне число ідентичних формулювань у всіх актах, крім останнього (для с. Кропивника), в додатках до статті представлені тексти локаційних грамот для трьох сіл: Ясеня (№ 1; за її шаблоном були укладені шість наступних грамот), Петранки (№ 2; структурно

подібна до попередньої, але містить ряд змістових відмінностей) та Кропивника (№ 3; грамота структурно і змістовно відрізняється від попередніх). За винятком уніфікації уживання великої та малої літери, розставлення розділових і діакритичних знаків, опубліковані нами документи максимально точно відтворюють скопійовані А. Чоловським тексти грамот.

Висновки. Аналіз локаційних документів для поселень Калуського староства дає змогу реконструювати процес закладення сіл на волоському праві в Галицькій землі Руського воєводства з кінця XVI по кінець XVII ст. Можемо констатувати, що заснування поселень в Калуській королівщині відбувалося так само, як в добре досліджених Перемишльській і Сяноцькій землях того ж воєводства. Кожне нове село з'являлося в результаті взаємодії коронної адміністрації (яку уособлював староста) з осадчими, що набували статусу князів – очільників громад на волоському праві (засновники одного із сіл – Петранки – вже були князями в сусідньому Новому Угриневі). Осадчі купували у старост урочища-пустки (їх в Калуській королівщині залишалося чимало навіть після активної колонізації терену в середині XVI ст.). За це старости надавали їм право заснувати поселення та набути в ньому земельну ділянку (т. зв. «князтво» чи «кнезат», розміром від 2 до 5 ланів). Відповідний дозвіл оформлювався у вигляді локаційної грамоти (це спростовує тезу В. Інкіна, який називав князів Калуського староства непривілейованими).

На угоддя князів не розповсюджувалися жодні фіскальні обтяження. Жителі нових сіл отримували тимчасове звільнення від податків (на період від 2 до 16 років). Після завершення «волі», селяни (окрім сплати чиншу та ряду інших данин до замку) зобов'язувалися виконувати повинності на користь князів (зокрема, триденну толоку; в Кропивнику – шестиденну).

На підставі аналізу актів були виявлені особливі риси функціонування волоського права в Калуському старостві, не притаманні Перемишльській і Сяноцькій землям. До відмінностей належить, зокрема, повна відсутність у текстах калуських грамот згадок про обов'язок князів нести військову службу. Локаційний документ для одного села в Калуському старостві могли одночасно отримати більше ніж 10 осіб з різними прізвищами (ймовірно, це були представники одного клану). Натомість в землях на захід від Калуша йшлося, як правило, про одну особу або про рідних братів.

Таким чином, вбачаємо перспективу у подальшому виявленні та опрацюванні локаційних документів для передгірних та гірських сіл мало дослідженої в цьому відношенні Галицької землі. Це не лише доповнить наші знання про історію освоєння Українських Карпат в ранньомодерний період, а й дозволить розширити уявлення про особливості функціонування волоського права, яким регламентувалося життя низки тутешніх сільських громад.

Список використаних джерел

- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*, Lwów: Pierwsza związkowa drukarnia, 1887. T. 12. *Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435 – 1475* / [oprac. O. Pietruski, X. Liske], XIV, 552 s.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Archiwum Skarbu Koronnego (ASK), dział I, sygn. 73, 752 k.
- AGAD. Metryka Koronna (MK). Księgi Wpisów (KW), sygn. 49, 233 k.
- AGAD. MK. KW, sygn. 76, 431 k.
- AGAD. MK. KW, sygn. 105, 376 k. + 2 s.
- AGAD. MK. KW, sygn. 134, 424 k.
- AGAD. MK. Lustracje, dział XVIII, sygn. 56, 220 s.
- AGAD. MK. Lustracje, dział XVIII, sygn. 73, 416 s.
- AGAD. Tzw. Metryka Litewska, dział I. B. Księgi wpisów koronnych, sygn. 22, 1017 s.
- Barwiński, E., Birkenmajer, L., Łoś, J., 1914. *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków: Akademia Umiejętności, XXVII, 364 s.
- Bernhaut, M., 1913. Przyczynki do historii prawa niemieckiego i wołoskiego w województwie ruskiem, XXXV *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Brodach za rok szkolny 1912/1913*, s. 6–28.
- Biblioteka Narodowa w Warszawie. Archiwum Aleksandra Czołowskiego, rps 2794 III. 62 k.
- Czołowski, A., 1931. Z dziejów Chmielnickich na Podkarpaciu, *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i syna, t. 2, s. 387–400.
- Dąbkowski, P., 1919. Gospodarstwo bartne na Rusi halickiej w XV wieku, *Pasiecznik wzorowy*, Lwów, rok 2, nr 2–6 (kwiecień–czerwiec), s. 25–28.
- Dąbkowski, P., 1927. *Stosunki gospodarcze ziemi halickiej w XV wieku*, Lwów: Pierwsza związkowa drukarnia, 59 s., [1] s.
- Ehrlich, L., 1914. *Starostwa w halickim w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390 – 1501)*, Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, [2], 135, [1] s.
- Horn, M., 1975. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501 – 1648, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*, t. 13, s. 29–49.
- Jawor, G., 2000. *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 223 s., [2] k. tabl.
- Krawczuk, W., 1999. *Sumariusz Metryki Koronnej. Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628 – 1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E[nskilda] 8636*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jagellonica», 137 s.
- Lustracja województwa ruskiego 1661 – 1665*, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976. Cz. III: *ziemie halicka i chełmska* / [wyd. E. i K. Arłamowscy i W. Kaput], XII, 303 s.
- Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rps. 3746, 20 s.
- Plewczyński, M., 1996. Sieniawski Mikołaj h. Leliwa (1489 – 1569), *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa; Kraków: Polska Akademia Nauk; Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. XXXVII/1, zeszyt 152, s. 123–130.
- R[edakcja], 1903. *Starostwo kałuskie. Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Warszawa: Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jezierskiego, t. XXXIII – XXXIV [Joerg Jan Krystyan Gotfryd – Karyszew Mikołaj], s. 498–499.
- Riksarkivet. Skoklostersamlingen, manuskript- och avskriftssamlingen, in folio, enskilda 8636 (no 17), 393 k.
- Rundstein, S., 1903. *Ludność wieśniacza ziemi halickiej w wieku XV*, Lwów: Drukarnia Władysława Łozińskiego, [2], 47 s.
- Stadnicki, A., 1848. *O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat*, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 92 s.
- Sucheni-Grabowska, A., 1974. *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny. Cz. I. Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 302 s.
- Volumina legum. Prawa, konstytucje y przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincji należących na walnych seymiech koronnych od Seymu Wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone*, Petersburg, 1859. Vol. II: *Ab anno 1550 ad annum 1609 acta Reipublicae continens* / ed. J. Ohryzko, 482, XIII p.
- Габора, М., 2007. *Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): історико-етимологічний словник*, Івано-Франківськ; Снятин: ОІППО; ПрутПринт, 200 с.
- Грабовецький, В., 1997. *Історія Калуша з найдавніших часів до початку XX ст.*, Дрогобич: Відродження, 221 с.
- Грушевський, М., 1905. Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України. Серія перша (ч. 1 – 80) (1361 – 1530), *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. LXIII, кн. I, с. 1–46; т. LXIV, кн. II, с. 47–94.
- Грушевський, М., 1906. Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України. Серія друга (ч. 81 – 132) (1531 – 1574), *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. LXIX, кн. I, с. 84–166.
- Жерела до історії України-Руси*, Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1895. Т. 1: *Описи королівщин в землях руських XVI віку*. Т. 1: *Люстрації земель Галицької і Перемиської* / під ред. М. Грушевського, VIII, 312 с.
- Жерела до історії України-Руси*, Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1898. Т. 4: *Матеріяли до історії Галичини*. Т. 1: *Акти з р. 1648 – 1649* / під ред. С. Томашівського, VI, 412 с.
- Жерела до історії України-Руси*, Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1903. Т. 7: *Описи королівщин в землях руських XVI віку*. Т. 4: *Люстрація королівщин в руських землях Корони з р. 1570* / під ред. М. Грушевського, 32, 367 с.
- Інкін, В., 1978. К вопросу о происхождении и эволюции волошского института «князя» (кнеза) в галицкой деревне в XV – XVIII вв., *Славяно-волошские связи (сборник статей)*, Кишинёв: Штиинца, с. 114–148.
- Інкін, В., 1975. К вопросу о социально-политической организации галицких сёл на волошском праве (о сборах-вечах), *Карпато-Дунайские земли в средние века*, Кишинёв: Штиинца, с. 299–330.
- Інкін, В., 2004. *Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI – XVIII століттях: історичні нариси* / упоряд. та наук. ред. М. Крикун, Львів: Добра справа, I–XX, 420, XXI–CII с.
- Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (ЛННБУ). Відділ рукописів (ВР), ф. 9, оп. 1, спр. 701, 23 арк. [Online]. Доступно: https://dbs.ossolineum.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-014875 (дата звернення: 13.02.2023).
- ЛННБУ. ВР, ф. 144, оп. 2, спр. 23, 326 арк.
- ЛННБУ. ВР, ф. 145, оп. 1, спр. 19, 176 арк. (част. I); 139 арк. (част. II); 64 арк. (част. III); 32 арк. (част. IV).

- Петрушевич, А., 1874. *Сводная Галицко-Русская летопись съ 1600 по 1700 годъ*, Львовъ: Типогр. Ин-та Станиславского, т. 1, 700 с.
- Сиреджук, П., 1984. Заселення Галицької землі в XIV – XVIII ст., *Український історичний журнал*, № 6. С. 81–89.
- Сиреджук, П., 1989. *История заселения Галицкой земли в XIV – XVIII ст.*: дисс. на соиск. ученой степени канд. ист. наук, Львов, 266 с.
- Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ), ф. 5, оп. 1, спр. 252, 1022 с.
- ЦДІАУЛ, ф. 6, оп. 1, спр. 11, 514 с.
- ЦДІАУЛ, ф. 9, оп. 1, спр. 64, 1199 с.
- Шандра, Р., 2016. Економічна основа сільського самоврядування за волоським правом у Галичині в складі Польського Королівства (1349 – 1569 pp.), *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*, t. 9, s. 29–38.
- Шандра, Р., 2008. Правове регулювання сплати податків та зборів населенням сіл волоського права на західноукраїнських землях (XIII – XVIII ст.), *Часопис Київського університету права*, № 3, с. 71–78.
- Шандра Р. 2012. Сільське самоврядування за волоським правом у Галичині (XIV – XVIII ст.), *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*, t. 3, s. 31–53.

References

- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie*, Lwów: Pierwsza związkowa drukarnia, 1887. T. 12. *Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435 – 1475* / [oprac. O. Pietruski, X. Liske], XIV, 552 s. (in Latin and Polish).
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Archiwum Skarbu Koronnego (ASK), dział I, sygn. 73, 752 k. (in Latin).
- AGAD. Metryka Koronna (MK). Księgi Wpisów (KW), sygn. 49, 233 k. (in Latin).
- AGAD. MK. KW, sygn. 76, 431 k. (in Latin).
- AGAD. MK. KW, sygn. 105, 376 k. + 2 s. (in Latin).
- AGAD. MK. KW, sygn. 134, 424 k. (in Latin).
- AGAD. MK. Lustracje, dział XVIII, sygn. 56, 220 s. (in Polish).
- AGAD. MK. Lustracje, dział XVIII, sygn. 73, 416 s. (in Latin and Polish).
- AGAD. Tzw. Metryka Litewska, dział I. B. Księgi wpisów koronnych, sygn. 22, 1017 s. (in Latin and Polish).
- Barwiński, E., Birkenmajer, L., Łoś, J., 1914. *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków: Akademia Umiejętności, XXVII, 364 s. (in Polish).
- Bernhaut, M., 1913. Przyczynki do historii prawa niemieckiego i wołoskiego w województwie ruskiem, *XXXV Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Brodach za rok szkolny 1912/1913*, s. 6–28. (in Polish).
- Biblioteka Narodowa w Warszawie. Archiwum Aleksandra Czołowskiego, rps 2794 III, 62 k. (in Polish and Russian).
- Czołowski, A., 1931. Z dziejów Chmielnickich na Podkarpaciu, *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i syna, t. 2, s. 387–400. (in Polish).
- Dąbkowski, P., 1919. Gospodarstwo bartne na Rusi halickiej w XV wieku, *Pasiecznik wzorowy*, Lwów, rok 2, nr 2–6 (kwiecień–czerwiec), s. 25–28. (in Polish).
- Dąbkowski, P., 1927. *Stosunki gospodarcze ziemi halickiej w XV wieku*, Lwów: Pierwsza związkowa drukarnia, 59 s., [1] s. (in Polish).
- Ehrlich, L., 1914. *Starostwa w halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390 – 1501)*, Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, [2], 135, [1] s. (in Polish).
- Haborak, M., 2007. *Nazwy poselen Ivano-Frankivshchyny (Boikivshchyna, Hutsulshchyna ta Opillia): istoryko-etymolohichnyi slovnyk* [Names of settlements in Ivano-Frankivsk oblast (Boikivshchyna, Hutsulshchyna and Opillia): historical and etymological dictionary], Ivano-Frankivsk; Sniatyn: OIPPO; PrutPrynt, 200 s. (in Ukrainian).
- Horn, M., 1975. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501 – 1648, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*, t. 13, s. 29–49. (in Polish).
- Hrabovetskyi, V., 1997. *Istoriia Kalusha z naidavnishykh chasiv do pochatku XX st.* [The history of Kalush from the earliest times to the beginning of the 20th century], Drohobych: Vidrozhennia, 221 s. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, M., 1905. *Materiialy do istorii suspilno-politychnykh i ekonomichnykh vidnosyn Zakhidnoi Ukrainy. Serii persha (ch. 1 – 80) (1361 – 1530)* [Materials for the history of socio-political and economic relations of Western Ukraine. First series (pt. 1 – 80) (1361 – 1530)], *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, t. LXIII, kn. I, s. 1–46; t. LXIV, kn. II, s. 47–94. (in Latin and Ukrainian).
- Hrushevskyi, M., 1906. *Materiialy do istorii suspilno-politychnykh i ekonomichnykh vidnosyn Zakhidnoi Ukrainy. Serii druha (ch. 81 – 132) (1531 – 1574)* [Materials for the history of socio-political and economic relations of Western Ukraine. Second series (pt. 81 – 132) (1531 – 1574)], *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, t. LXIX, kn. I, s. 84–166. (in Latin and Ukrainian).
- Inkin, V., 1975. K voprosu o sotsialno-politicheskoi organizatsii galickikh siol na voloshskom prave (o sborah-vechah) [On the issue of the socio-political organization of Galician villages on the Wallachian law (on assemblies-veches)], *Karpato-Dunaiske zemli v srednie veka*, Kishiniov: Shtiintsa, s. 299–330. (in Russian).
- Inkin, V., 1978. K voprosu o proishozhdenii i evoliutsii voloshskogo instituta «kniiaz» (kneza) v galickoi derevne v XV – XVIII vv. [To the question of the origin and evolution of the Wallachian institute of the «kniiaz» (knez) in the Galician village in the 15th – 18th centuries], *Slaviano-voloshskie svyazi (sbornik statei)*, Kishiniov: Shtiintsa, s. 114–148. (in Russian).
- Inkin, V., 2004. *Silske suspilstvo Halytskoho Prykarpattia u XVI – XVIII stolittakh: istorychni narysy* [Rural society of Galician Subcarpathia in the 16th – 18th centuries: historical essays] / upor. ta nauk. red. M. Krykun, Lviv: Dobra sprava, I–XX, 420, XXI–CII s. (in Ukrainian).
- Jawor, G., 2000. *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 223 s., [2] k. tabl. (in Polish).
- Krawczuk, W., 1999. *Sumariusz Metryki Koronnej. Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628 – 1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E[nskilda] 8636*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jagellonica», 137 s. (in Polish).

Lustracja województwa ruskiego 1661 – 1665, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976. Cz. III: *ziemie halicka i chełmska* / [wyd. E. i K. Arłamowscy i W. Kaput], XII, 303 s. (in Polish).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylya Stefanyka (LNNBU). Viddil rukopysiv (VR). [Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. Department of Manuscripts], f. 9, op. 1, spr. 701, 22 ark. [Online]. Dostupno: https://dbs.ossolineum.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-014875 (accessed 13.02.2023). (in Latin and Polish).

LNNBU. VR, f. 144, op. 2, spr. 23, 326 ark. (in Polish).

LNNBU. VR, f. 145, op. 1, spr. 19, 176 ark. (chast. I). 139 ark. (chast. II). 64 ark. (chast. III). 32 ark. (chast. IV). (in Latin and Polish).

Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rps. 3746, 20 s. (in Latin and Polish).

Petrushevich A. *Svodnaia Galicko-Russkaia letopis s 1600 po 1700 god* [Consolidated Galician-Ruthenian chronicle from 1600 to 1700], Lvov: Tipogr. In-ta Stavropigianskogo, 1874, t. 1, 700 s. (in Old Russian and Polish).

Plewczyński, M., 1996. Sieniawski Mikołaj h. Leliwa (1489 – 1569), *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa; Kraków: Polska Akademia Nauk; Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. XXXVII/1, zeszyt 152, s. 123–130. (in Polish).

R[edakcja], 1903. Starostwo kałuskie, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Warszawa: Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jezierskiego, t. XXXIII–XXXIV [Joerg Jan Krystyan Gotfryd – Karyszew Mikołaj], s. 498–499. (in Polish).

Riksarkivet. Skoklostersamlingen, manuskript- och avskriftssamlingen, in folio, enskilda 8636 (no 17), 393 k. (in German, Latin and Polish).

Rundstein, S., 1903. *Ludność wieśniacza ziemi halickiej w wieku XV*, Lwów: Drukarnia Władysława Łozińskiego, [2], 47 s. (in Polish).

Shandra, R., 2008. Pravove rehuliuвання splaty podatkov ta zboriv naselenniam sil voloskoho prava na zachidnoukraińskikh zemliakh (XIII – XVIII st.) [Legal regulation of the payment of taxes and fees by the population of Wallachian villages in Western Ukrainian lands (13th – 18th centuries)], *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 3, s. 71–78. (in Ukrainian).

Shandra, R., 2012. Silske samovriaduvannya za voloskym pravom u Halychyni (XIV – XVIII st.) [Rural self-government by Walachian law in Galicia (14th – 18th centuries)], *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*, t. 3, s. 31–53. (in Polish and Ukrainian).

Shandra, R., 2016. Ekonomichna osnova silskoho samovriaduvannya za voloskym pravom u Halychyni v skladі Polskoho Korolivstva (1349 – 1569 rr.) [The economic basis of rural self-government under Wallachian law in Galicia within the Kingdom of Poland (1349 – 1569)], *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*, t. 9, s. 29–38. (in Ukrainian).

Siredzhuk, P., 1984. Zaselennia Halyskoi zemli v XIV – XVIII st. [Settlement of the Halych land in the 14th – 18th centuries], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, no 6, s. 81–89. (in Ukrainian).

Siredzhuk, P., 1989. *Istoriia zaseleniia Galichskoi zemli v XIV – XVIII st.* [The history of the settlement of the Halych land in the 14th – 18th centuries]: diss. na soisk. uchionoi stepeni kand. ist. nauk, Lvov, 266 s. (in Russian).

Stadnicki, A., 1848. *O wsiach tak zwanych woloskich na północnym stoku Karpat*, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 92 s. (in Latin and Polish).

Sucheni-Grabowska, A., 1974. *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*. Cz. I. *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 302 s. (in Polish).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (TsDIAUL) [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv], f. 5, op. 1, spr. 252, 1022 s. (in Latin and Polish).

TsDIAUL, f. 6, op. 1, spr. 11, 514 s. (in Latin).

TsDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 64, 1199 s. (in Latin and Polish).

Volumina legum. Prawa, konstytucje y przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych seymiech koronnych od Seymu Wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone, Petersburg, 1859. Vol. II: *Ab anno 1550 ad annum 1609 acta Reipublicae continens* / ed. J. Ohryzko, 482, XIII p. (in Latin and Polish).

Zherela do istoryi Ukrainy-Rusy [Sources on the history of Ukraine-Ruthenia], Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, 1895. T. 1: *Opysy korolivshchyn v zemliakh ruskykh XVI viku* [Audits of royal estates in the Ruthenian lands of the 16th century]. T. 1: *Liustratsii zemel Halyskoi i Peremyskoi* [Audits of the Halych and Przemyśl lands] / pid red. M. Hrushevskoho, VIII, 312 s. (in Polish and Ukrainian).

Zherela do istorii Ukrainy-Rusy [Sources on the history of Ukraine-Ruthenia], Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, 1898. T. 4: *Materyialy do istoryi Halychyny* [Materials for the history of Galicia]. T. 1: *Akty z r. 1648 – 1649* [Deeds from 1648 – 1649] / pid red. S. Tomashivskoho, VI, 412 s. (in Latin, Polish and Ukrainian).

Zherela do istoryi Ukrainy-Rusy [Sources on the history of Ukraine-Ruthenia], Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, 1903. T. 7: *Opysy korolivshchyn v zemliakh ruskykh XVI viku* [Audits of royal estates in the Ruthenian lands of the 16th century]. T. 4: *Liustratsia korolivshchyn v ruskykh zemliakh Korony z 1570 r.* [Audit of crown domains in the Ruthenian lands of the Crown in 1570] / pid red. M. Hrushevskoho, 32, 367 p. (in Polish and Ukrainian).

ДОДАТКИ

Додаток № 1. Локаційна грамота для села Ясеня

[// арк. 14а]

Przywilej lokacyjny wsi Jasienia 1597 r.

Stanisław Żółkiewski, kasztelan lwowski, hetman polny koronny, hrubieszowski, kałuski etc. starosta. Oznajmujemy wszem wobec, komu o tym wiedzieć należy, iż ja, chcąc przysporzyć pożytków skarbowi J[ego] K[rólewskiej] M[o]ści w dzierżawie natenczas [згорі дописано: mej – *Авт.*] Kałusza, uczyniłem pewne postanowienie z opatrznemi Piotrem Kosem, Ignacym Koflem, Irzym Pawliszakiem, Jacentym Jasekało, Bazylem Leszekało, Senicz Laser [sic], Irzym Andruszakiem, Gabryełem Gielatiem, Matyaszem Mateszko, Michałem Gronczoło, Janem Irzego [sic] Onyszczykiem, strony wolnego i swobodnego osadzenia wsi na surowym korzeniu, na gruncie [sic] króla J[ego] M[o]ści, w tejsze dzierżawy mej kałuskiej, na uroczysku rzeczonym Jasień. Której to wsi sadzenia granica: z dołu od Łomnicy po Gniły potok i Waturowe [знак питання над словом – *Авт.*], od wschodu słońca ku porochowskiej granicy, i po rzeczkę ciągnie się Czownowiec, ztąd po Kłym i po rzeczkę Babskę, powyżej Hryńkow, i po Czarny las, i powyżej rzeki Szumleczej zwane, i powyżej [wyżej закреслено – *Авт.*] Zapłatę, powyżej Jałę zwane, na górę Ichrowiszcz, powyżej rzeczki Krzimeczica [sic], ciągnie się powyżej rzeczki Burełki i Łopuszny zwana [sic], do połoniny węgierskiej, a ztamtąd po rzeczkę Bystra zwanej, i po Hrobek, a od Hrobka po Szatry, i na koniec Kieputki, ku granicy węgierskiej, a ztamtąd ciągnie się powyżej Kieputki i po Lacheruzwor [sic], aż do rzeki Darowy, od Darowy po rzykę Łukiew [ukiew закреслено, зверху написано: omnicę – *Авт.*] ku granicy perehinskiej. Żeby się tym prędzej to uroczysko zasadzało poddanemi, którzy tam osiadać będą, pozwoliłem ulg [ulg закреслено, зверху написано: wolności – *Авт.*] albo slobody od wszelkich podatków do lat trzech od daty listu tego, a po wysiedzeniu listu slobody czyli wolności taka powinność ich będzie: każdy, który na półanku zasiądzie, każdego roku winien będzie dawać dań po dwie grzywien [sic], żołnierszczyzny po groszy dwadzieścia, barana dwudziestego, wieprza dziesiątego, kiedy żyr zrodzi, i dziesięcinę pszczelną. Pozwoliłem też kniaziom względem pracy ich trzy łany wolne osadzić ku ich własnemu pożytkowi, na których im wolno będzie osadzić popa, karczmę, młyn, folusze, browar, także i rzemieślnika wszelkiego wolno im będzie na tych łanach swych dzierżeć. Poddani, których oni tam osadzą, po wysiedzeniu slobody będą winni tym kniaziom robić trzy dni na rok, dzień orać, dzień żąć, kosić, kołędę na Boże Narodzenie i kołacze na Wielkanoc winni im będą dawać, a oni ich za to mają częstować. W naprawianiu gaci do ich młyna winni ich będą ratować. Winy wszelkiej trzeci grosz na kniazie przychodzić będzie. Od ludzi tych, którzy przechodzić będą, wolno im będzie brać z każdego, który na [// арк. 14а зв.] półanku osiadać będzie, po pół złotego, wszakże na to mają się oglądać, aby raczej te wyciąganie [te wyciąganie виправлено на: w wyciąganiu – *Авт.*] pieniędzy takowych nie było przyczyną do rozbieżenia się ludzi, aniżeli do osadzenia prętkiego. Na której rzeczy świadectwo list ten ręką swą podpisałem i pieczęć swą do niego przycisnął [sic]. Dan w Kałuszu dwudziestego septembra roku Pańskiego tysięcznego pięćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego. Stanisław Żółkiewski [sic], kasztelan lwowski, hetman polny manu propria.

Przywilej powyższy w całej osnowie potwierdził król Zygmunt III w Krakowie dnia 2 marca 1603 r.

Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. відділ рукописів, ф. 9 (Колекція окремих надходжень), оп. 1, спр. 701 (Земельні привілеї на села (Підгірки, Хотинь, Ясень, Камінь, Нова Бережниця, Кадлубне, Мислів, Кропивник; містечка: Прокопів, Калуш), 1408 – 1672 pp.), арк. 14а–14а зв. Копія першої половини XX ст.

Додаток № 2. Локаційна грамота для села Петранки

[// арк. 16]

Przywilej lokacyjny wsi Petranki

[дописано олівцем: czyli Nowa Bereznica – *Авт.*] 1603 r.

Stanisław Żółkiewski, kasztelan lwowski, hetman polny koronny, rohatyński, kamionacki, kałuski etc. starosta. Wszem wobec, komu to wiedzieć należy, wiadomo czynię, iż chcąc przyczynić pożytku królowi J[ego] M[o]ści w dzierżawie natenczas mojej kałuskiej, uczyniłem pewne postanowienie z Joskiem kniazem hryniowskim [sic], z jego syny Prokopem, Piotrem, Sawką, uchryniowskimi też kniaziami [виправлено на: uchryniowskim też kniazem – *Авт.*], i jego syny Skaczakiem, Iwanem, Hryckiem, strony wolnego i swobodnego osadzenia wsi na surowym korzeniu w lesie, na gruncie króla J[ego] M[o]ści, do tejsze dzierżawy mojej kałuskiej należącym, którą to wieś osadzać mają kniaziowie w lesie, powyżej wsi Uhrynowa Nowego, osady tychże kniazioów, przy wierzchowinie rzeki Bereznice, z przezwiskiem tegoż miejsca Bereznica. Oznaczenie granic takie ma być: wzdłuż od Uhrynowa Nowego, wzięwszy do potoka Jaruga, od potoka do nowej wierzchowiny potoka Słonecz, od Słońca podle nowickiej bani; minąwszy banię nowicką Przysłupem, wierzchem Strzelica [sic], między potokami ku wierzchowinie Bereznicy, do samego potoka Krasne, przy tym i z potokiem przerzeczoną Petranka. Ażeby się tym rychlej mogła ta wieś osadzać, pozwoliłem im wolnego i swobodnego osadzania do lat szesnastu, a po wyściu [sic] tej wolności i swobody ze wszystkich poddanych tam osiadłych takowa powinność ma i być [слово być закреслено – *Авт.*] będzie miała iść, to jest każdy z nich, który

by na półlanku siedziałby, będzie im powinien dawać czynszu po dwie grzywnie [виправлено на: grzywny – *Авт.*] na rok, barana dwudziestego, wieprza dziesiątego, winy. A gdy się trafi dziewczkę oddać za męża do inszej wsi, powinni będą dać kopę, a gdy do tejże wsi, tedy złoty, czego ci kniaziowie mają trzecią część brać mianowanych podatków. Których [виправлено на: Którym – *Авт.*] względem pracy ich pozwalam ku ich własnej osadzie pięć łanów, krom tych, które mają pięć ciż osadźcy w Uhrynowie Nowym, z których nie powinni nic dawać, z potomkami swemi tego zażywając. Tymże kniaziom wolno będzie dalej w tej pomienionej wsi karczmy, browary, młyny, folusze budować i używać, a ci zaś powinni z przerzeczonej wsi Bereźnice [sic], wysiedziawszy wolę, będą powinni raz w rok robić, także kosić, żąć i gromadzić, i onymże powinni będą kołacze, kołędę na Boże Narodzenie i na Wielkanoc jajec po piętnastu, a oni ich za to mają częstować. Ciż poddani, którzy będą przejmować dworzyszczę, osadczyny z łanu po złotemu jednemu z surowego korzenia będą im powinni dawać. A dla lepszej wiary i pewności ten list ręką własną podpisałem i pieczęć swą do niego przycisnąć rozkazałem. Działo się w Kałuszu dnia czternastego czerwca roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego trzeciego. Stanisław Żółkiewski, kasztelan lwowski, hetman polny koronny m[anu] p[ropria].

Przywilej powyższy «super fundationem seu locationem villae novae Bereźnica dictae» potwierdził [згори дописано: król – *Авт.*] Zygmunt III w całej osnowie w Warszawie 13 lutego 1609 r. z poprzedniem dla kniaziów zastrzeżeniem.

ЛННБУ імені В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 16. Копія першої половини XX ст.

Додаток № 3. Локаційна грамота для села Кропивника

[// арк. 20]

Przywilej lokacyjny wsi Kropiwnika 1670 r.

Jan na Złoczowie i Zółkwi Sobieski, marszałek i hetman wielki koronny, jaworowski, stryjski, kałuski, gniewski, barski etc. starosta. Wszystkim wobec i każdemu z osobna, komuby o tym wiedzieć należało, osobliwie gromadom i poddanym starostwa mego kałuskiego, niniejszym pisanem moim do wiadomości donoszę, iż starostwo kałuskie w mocy mojej natenczas mając i possesyi, w którym chcąc jako najwięcej intrat i prowentów J[eg]o Kr[ó]lewskiej M[oj]ści przyczynić przez osadzenie de nova radice wsiów (cale [в галицьких гродських актах вжито: ale – *Авт.*] po temu miejsca sposobne et sufficientiam gruntów widzę), zażyłem tedy do osadzenia wsi na uroczyszczu zdawna «Kropiwnik» nazwanym, uczściwych [sic] Kuzia Zwaryszowego, starynnych poddanych [sic] pomienionego starostwa mego kałuskiego, nadawszy onym samym i potomkom ich [sic] w nagrodę takowej szczeroci i pracy ich [слово их закреслено – *Авт.*] wiecznymi czasy po czetwertynie pola w tejże wsi nowo osadzonej, i w takowych onych chcąc mieć wolnościami, jakowych wszyscy kniaziowie sprzywilejowani zażywają. Nad to, aby młyn na potoku w tejże wsi przy brzegu, jako najnsadniejszym, swoim własnym kosztem, także i karczmy według [слово według закреслено – *Авт.*] na miejscu sposobnym zbudowali, i onego, to jest młyna i karczmy, według niżej wyrażonej libertacyej, tej wsi danej, bez wszelkiej przeszkody zażywali. Ktoby zaś na tej slobodzie z ludzi zasztych osiadać miał, takowym wszystkim, przy wyświadczeniu łaski mojej pańskiej, swobody na lat osim [sic] daję, uwalniając ich od wszelkich podatków, powinności i robocizn, krom sześć dni podług zwyczaju dawnego, także i żołnierszczyzny. Przez całe lat osim swobody do czego nie mają być pociągani, a po expiracyi tych lat osim takowe powinności i roboty odbywać będą, jakowe Kamień wieś, do tegoż starostwa należąca, odbywa; także młyn i karczma do mojej dyspozycyi będą należeli. Że przy tym te pomienione uroczyszcze jest in contiugitate [sic; має бути: in contiguitate] gruntów slacheckich [sic], tak tedy dla dyskwiżycyi wszelkich na potym, chcę mieć ograniczone: od stoknia [sic; в галицьких гродських актах вжито: Hołynia – *Авт.*] począwszy, od dworu pana Rymowskiego po Jabłoń, od Jabłoni po Wysoki Brzeg, ztamtąd po gaj Żakiel nazwany, od Żakiela zaś po potok Krzywiec nazwany, od tego potoku po Skącki Las, po Złoty Wywóz, od Wywozu prosto w las, do potoku Mieloniowego po Siny Wir. W czym i powtóre [sic] łaską moją, utwierdziwszy każdego, ręką się własną przy zwykłej pieczęci podpisuję. Dattum [sic] w Kałuszu die 4 januarii anno Domini 1670. Jan Sobieski m[anu] p[ropria].

Przywilej powyższy potwierdził w całej jego osnowie król Michał Korybut we [sic] Warszawie XII julii 1672.

ЛННБУ імені В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 9, оп. 1, спр. 701, арк. 20. Копія першої половини XX ст.

Додаток № 4. Карта Калуського староства у Галицькій землі Руського воєводства

Bohdan Smereka

Candidate of History, Researcher at the Lviv Branch of the Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv

DEEDS ON FOUNDATION OF VILLAGES UNDER WALLACHIAN LAW IN KALUSH STAROSTY OF HALYCH LAND

The objective of the work is to study the process of settlement of the Subcarpathia in the early modern period through the prism of the analysis of documents on the foundation of settlements in the Halych land of the Ruthenian Voivodeship in the 16th – 17th centuries. It is about seven foundation deeds for the villages under Wallachian law in Kalush starosty (Yasen, Kamin, Petranka or Nova Berezhnytsia, Ldziane, Kadobna, Mysliv, and Kropyvnyk), the texts of which have not been published anywhere before. The documents were processed based on copies stored in the Manuscripts Department of the Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. The article is accompanied by the publication of three deeds (for Yasen, Petranka, and Kropyvnyk). The analysis of the texts of the foundation documents makes it possible to assert that the process of foundation of the villages under Wallachian law in the Kalush starosty from the end of the 16th to the end of the 17th century, in general, did not differ from similar processes in the well-researched Przemyśl and Sanok lands. The foundation deed was a documented permission of the starost to found a village for «osadcys» (settlers), who had previously purchased land in uninhabited places. Each document records their names. In new settlements, osadcys became «kniazs», or heads of village communities under Wallachian law. Deeds contain a list of peasants' tributes to the castle and their obligations to kniazs. The payment of the former and the performance of the latter were to begin after the end of the «tax freedom» period, which in different villages lasted from 2 to 16 years. The kniazs themselves received land plots in new settlements from the starosts (from 2 to 5 lans), the right to collect «osadczyzna» (fees for settling in a new village) and a third of the fines. In contrast to other villages under Wallachian law, there are no mentions of the obligation of kniazs to perform military service in the deeds of the Kalush starosty. More than ten people with different surnames could receive permission to found a village here at the same time (in the Przemyśl and Sanok lands, deeds were generally granted to one person or brothers).

Keywords: Kalush, Halych land, Ruthenian Voivodeship, Stanisław Żółkiewski, Łukasz Żółkiewski, Jan Sobieski, locatio (foundation), Wallachian law.

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПОШУКІВ

Юрій Ісак

старший викладач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: yurii.isak@uzhnu.edu.ua

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3160393/yurii-isak/>

<https://orcid.org/0000-0002-7078-1100>

Олег Сліпецький

старший викладач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: oleg.slipetskyu@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0007-5157-1961>

У пропонованій статті здійснено спробу висвітлення особливостей понятійного апарату історичної науки в Україні у світлі сучасних методологічних пошуків, одним з найважливіших аспектів яких є питання про специфіку і потенціал наукового пізнання. Висвітлено зокрема зусилля і здобутки українських вчених у вивченні й осмисленні процесу становлення понятійного апарату історичної науки в Україні. Ними було охарактеризовано як «слабкі місця», так і здобутки в науковій діяльності вітчизняних вчених-істориків в галузі розробки терміносистеми їх студій, простежено причини відсутності єдності серед них щодо низки актуальних питань, насамперед специфіки історичного пізнання, а також окреслено нагальність і перспективні шляхи подолання цих проблем на різних теоретико-методологічних рівнях. Авторами статті обґрунтовується думка про те, що не лише визначення вузлових понять історичної науки, але і їх належне переосмислення, узгодження, уніфікація та перевизначення згідно потреб часу та розвитку світової науки є засадничими для історика-професіонала. Водночас показано, що історична наука не лише на теренах України, але і в світі загалом значною мірою не сприйняла здобутків наукознавства у сфері логіки й оновлення засад пізнавальної діяльності, сприйняття світу як системи тощо. Розкрито необхідність потреби переосмислення сучасною історичною наукою своїх основ у зв'язку з революційними змінами в розвитку сучасної науки і техніки, що формує передумови для чергового пізнавального повороту. У цьому контексті потребує переосмислення вченими-істориками України насамперед визначення центрального для вчених-істориків поняття «історія», а також пов'язаних з ним понять «історичний факт», «історична закономірність», «методологічний канон» та ін.

Ключові слова: понятійний апарат, наука, історична наука, методологія, історичні знання, конструювання історії, методологічний канон, історіографія, Україна.

Постановка проблеми. В умовах сучасного теоретико-методологічного плюралізму в гуманітарних науках, їх бурхливого розвитку в контексті посилення міждисциплінарного синтезу знань і вдосконалення методів їх продукування, стрімкого зростання об'єму наукової інформації тощо вкрай необхідним є вивчення специфіки появи, подальшого функціонування і перевизначення найважливіших понять історичної науки.

Так, побудова моделей історичного й історіографічного процесів, спроби їх періодизації, вироблення критеріїв оцінки історичних явищ, подій та процесів тощо значною мірою залежать від розмежування і визначення відповідних понять. Знана одеська дослідниця Т. М. Попова слушно підкреслює, що теоретичні основи науки проявляють себе передусім у понятійному апараті [Попова, 2000, с. 317].

Необхідним для розвитку історичної науки в сучасній Україні є написання праць, які на засадах новітніх наукознавчих підходів, з використанням наукового стилю і наукової термінології «вписують»

історію міста, села, народу, країни тощо у більш загальний історичний контекст, не ізолюючи штучно їх історію від магістральних шляхів розвитку світу в цілому, а також не витворюючи нових міфів (нехай і в боротьбі зі старими) і наукоподібних чи навіть псевдонаукових понять. В такому разі, понятійний апарат історичних студій в Україні буде відповідати сучасним потребам розвитку нашої держави, історичної науки на її теренах, слугуючи надійним каркасом, а не жорсткими рамками останньої.

Звернемо увагу також на міркування відомого українського фахівця в галузі мовознавства І. Огієнка (митрополита Іларіона), який ще на початку ХХ ст. слушно підкреслював значення наукового понятійного апарату. На його думку, «єдність наукової термінології є однією з рушійних сил розвитку науки, що, в свою чергу, сприяє розвитку культури і єдності народу» [Огієнко, 1994].

Проте сьогодні усе частіше лунають думки науковців (про кризовий стан у науковому стилі та культурі наукового мовлення. З'явилося навіть поняття «науковий жаргон». Від наукового стилю він

відрізняється низкою ознак: неясністю думки, заплутаністю викладу, ускладненим синтаксисом, небажанням чи невмінням висловити думку лаконічно, наявністю великої кількості тавтологій тощо. Однією з причин виникнення наукоподібного стилю, на думку мовознавців, є прагнення авторів за складним термінологічним апаратом та ускладненою синтаксичною будовою висловлювань сховати відсутність оригінальності чи новизни (можливою є також мета просування певних ідеологічних наративів, маніпулювання свідомістю тощо – *Авт.*) [Нечипоренко, 2019].

У світлі нових методологічних підходів і пошуків у сучасній науці потребує переосмислення понятійний апарат в багатьох галузях історичної науки (теорія і методологія історії, історіографія, джерелознавство, архівознавство та ін.).

Метою дослідження є висвітлення особливостей понятійного апарату історичної науки в незалежній Україні у світлі сучасних методологічних пошуків. Дослідницька робота в цьому напрямі є однією з підстав та необхідних умов успішного розвитку вітчизняних історичних студій.

Очевидно, що в рамках обсягу наукової статті неможливо рівномірно охопити всі аспекти досліджуваного в ній питання; багато з них потребують окремого вивчення (про це мова йтиме нижче).

Принагідно наголосимо, що ми визначаємо «*поняття*» як слово, що має одне або декілька значень, «*термін*» – як різновид поняття, що має лише одне значення (мова йде також про наукові терміни). Слово «*категорія*» ми розуміємо як поняття, що стосується засад науки. В сучасному термінознавстві відсутні єдині визначення цих слів, про співвідношення термінів і професійної лексики (до прикладу, чи варто їх ототожнювати) триває дискусія [Васенко, 2008, с. 75–76].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим етапом у розвитку історичних студій в сучасній Україні стала поява низки довідників і словників, в яких йдеться про найбільш важливі поняття історичної науки [Джерелознавство, 1998; Історіографічний, 2004; Спеціальні, 2008; Стародубцев, 1996; Українська, 2008; Довідник, 2002; Хоптяр, 2008; Гуржій, 2009; Словник, 2011; Базова, 2014, Історична, 2014, Короткий, 2017; Методична, 2018; Возна М., 2022 та ін.], а також десяти томної «Енциклопедії історії України» (2003–2019) [Енциклопедія, 2003–2019] й «Енциклопедії сучасної України» (онлайн-версія: з 2014 р. і донині; також друкований варіант в 23 томах, починаючи з 2001 р.) [Жуковський, 2011 та ін.]. Все ж, на жаль, у вітчизняних енциклопедіях і понятійних довідниках та словниках далеко не завжди наявний матеріал про функціонування в історичній науці України тих чи інших важливих фахових понять.

Не останню роль відіграли також поява інших колективних видань, а також монографій і статей методологічного й конкретно-історичного спрямування, проведення наукових конференцій і круглих столів теоретико-методологічного спрямування, в рамках яких знані українські вчені розкривали свої

дослідницькі підходи, аналізували розвиток історичної науки в Україні і закордоном, зокрема еволюцію понятійного апарату вітчизняних історичних студій (див.: [Ясь, 1995; Зашкільняк, 2005; Яковенко, 2005, Зашкільняк, 2015; Круглий, 2019 та ін.]).

Окреслена проблема була і залишається предметом пильної уваги дослідників історії історичної науки в Україні та закордоном, насамперед відомих вітчизняних фахівців у галузі історіографії, теорії і методології історичної науки (Л. О. Зашкільняк, Я. С. Калакура, І. І. Колесник, Т. М. Попова, С. П. Стельмах, О. В. Ясь та ін.). Їх погляди в розрізі даної проблематики більш детально охарактеризовано нижче. Вони також зробили власний внесок у визначення і перевизначення багатьох важливих понять історичної науки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуване в статті питання є складовою більш широкої проблеми розвитку історичної науки в сучасній Україні та світі загалом, яка, в свою чергу, є невід'ємним аспектом історії науки як системи знань про дійсність.

Нині наявною є широка палітра оцінок як досягнень, так і недоліків у розвитку історичної науки в незалежній Україні та закордоном, пропозиції їх подолання. В цьому контексті заслуговують на першочергову увагу думки її найбільш знаних представників (зокрема й стосовно використання тих чи інших наукових понять). Вони були висловлені в різні роки, проте багато в чому зберігають свою актуальність.

Тому для початку звернемо увагу на деякі історіографічні аспекти згаданого розвитку. Це дозволить окреслити умови становлення та понятійного апарату вітчизняних історичних студій, більш широко розглянути його історіографічні й методологічні аспекти.

Відомий сучасний київський фахівець С. П. Стельмах в 2000 р. простежив зміни у теоретичних основах світової історичної науки на зламі тисячоліть, що стали наслідком міжнародної дискусії, яка проходить під знаком «постмодерністських історичних дискурсів» (в контексті т.зв. виклику Постмодернізму – *Авт.*). Важливими наслідками дискусії він справедливо визначає розширення полів дослідження і пошук нових джерел, інтернаціоналізацію історичної науки після довгого періоду гомогенного розвитку [Стельмах, 2000, с. 203].

Дослідник В. А. Потульніцький (м. Київ) в 2002 р. звернув увагу й на «больові точки» пізнавальної діяльності вчених-істориків. Зокрема він обґрунтовано пише про період суперкритицизму та міфологізації, «інтелектуального шоку» в умовах кризи ірраціональної парадигми Гегеля-Маркса-Гроха як світоглядної основи історичної науки і неспроможності подолання етапу «перманентної революції». В цьому контексті він був змушений констатувати: «досі в Україні не вирішено проблему інтеграції національної історії в світову» на основі раціональних наукових досліджень і унеможливлення повернення до догматичної ірраціональної теорії [Потульніцький, 2002, с. 53, 58–59].

В історичній науці незалежної України неодно-

разово слушно вказувалося на тривале збереження вже традиційних «слабких місць» вітчизняної історіографічної практики: дрібнотем'я [Марцінюк, 1995, с. 143], кумулятивізм (перш за все ідеалізація наукової творчості) [Пікалов, 1995, с. 74–75], ідеологізація історії, згідно з Г. В. Касьяновим (м. Київ) [Касьянов, 2005, с. 36] та ін.), що в контексті тривалої теоретико-методологічної кризи історичної науки в Україні та світі загалом може призводити не тільки до «сповзання» на методологічні позиції минулого, про небезпеку чого було застережено ще в середині 1990-х рр. харківськими вченими Б. П. Зайцевим і С. М. Куделко [Зайцев, 1995, с. 176], побутування різного роду наукових стереотипів, зокрема уявлення про дихотомію історіографічного процесу (досить штучного і спрощеного поділу останнього на світовий (переважно європоцентричний) і вітчизняний) [Вирський, 2006, с. 225], але часом і до некритичних запозичень оціночних суджень чи навіть фактологічних помилок.

Знаний львівський вчений Л. О. Зашкільняк зауважив у 2004 р., що у науковій рефлексії настав час «методологічного хаосу» і, водночас, теоретичного «вакууму» [Зашкільняк, 2004а, с. 44]. Дослідник підкреслював, що в історичній науці в Україні має місце консервація позитивістських (і навіть романтичних) підходів, характерних для XIX ст. [Зашкільняк, 2004а, с. 47], а серед недоліків сучасної історичної науки в незалежній Україні (а також ще раніше – в СРСР) є також нерозвиненість досліджень з всесвітньої історії та історіографії [Зашкільняк, 2004а, с. 51], штучне обмеження історичного процесу національними рамками [Зашкільняк, 2004, с. 400]. Подібно до Л. О. Зашкільняка, відомий львівський науковець Я. Й. Грицак пов'язав відставання сучасної української історіографії з тим, що взірцями для наукової молоді пропонуються позитивістські взірці історіописання, поширені у XIX ст. [Сухий, 2004, с. 97]. Знана дослідниця Н. М. Яковенко (м. Київ), в свою чергу, була змушена констатувати існування виклику методологічного плюралізму й кризи ідентичності історика як вченого-професіонала [Яковенко, 2005, с. 56–57].

З точки зору Л. О. Зашкільняка, поки що ключовою рисою продукування і поширення історичного знання в Україні залишається величезний ідеологічний тиск радянсько-російської історичної спадщини, без подолання якої майбутнє української нації і державності виглядає дуже невизначеним, щоб не сказати сумним. Такий стан справ вчений цілком справедливо пов'язує насамперед з відсутністю української національної гуманітарної політики, а також мінімальною присутністю української історіографії та історії в світовій історичній думці. З іншого боку, Л. О. Зашкільняк критикує курс на «націоналізацію» минулого. Не заперечуючи потреби вивчення історії з нових методологічних та ідеологічних позицій, які б легітимізували нових суб'єктів міжнародного життя – українську націю і державність, він вказує на два моменти. По-перше, в пошуках схеми і концепції національної історії не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського і В. Липинського – істориків початку XX ст., що жили і

діяли у відмінних суспільних та інтелектуальних умовах. По-друге, запропонована і, зрештою, нині реалізована версія «нормативної» історії України, або її «канон» (нижче ми детальніше розглянемо особливості функціонування цього поняття в історичній науці в нашій державі – Авт.), мало чим відрізняється від «марксистсько-ленінського» погляду на минуле України та українців; їй властиві всі провідні риси лінійності, телеологізму, функціоналізму, закономірностей історичного процесу в тому вигляді, який ми знаходимо і у Гегеля, і у Маркса, і у радянській історіографії [Зашкільняк, 2009, с. 14].

Інший вітчизняний фахівець В. В. Бондар в 2014 р. запропонував більш оптимістичну оцінку розвитку історичної науки в Україні. Підтримуючи фактично тезу Н. М. Яковенко про те, що кризи української історіографії немає, (натомість можна говорити про кризу окремого історика), він стверджує, що український історичний канон поступово позбавляється неоромантичних рис і більше звертається до фахового аналізу на основі опрацювання історичних документів й теоретико-методологічного плюралізму (Бондар, 2014, с. 95–97). Видається, що це занадто оптимістичний погляд, принаймні у його першій частині, адже криза пізнавальних засад нині має місце не лише в історичній науці (в Україні та закордоном), але й в науці загалом. Нижче ми детальніше аргументуємо наші міркування щодо кризових моментів в розвитку історичної науки в Україні.

Представниками історичної науки в Україні в різні роки також пропонувалися й пропонуються шляхи подолання згаданих «слабких місць» у її розвитку.

Так, В. А. Потульніцький ще в 2002 р. загострив увагу на край важливий проблеми побудови першої української (і, водночас, об'єктивної, наскільки це можливо) схеми всесвітньої історії з особливим поглядом на українську історію, потреби у створенні взаємообумовленої схеми та періодизації як світової історії, так і історії України [Потульніцький, 2002, с. 53, 58–59].

Відомий український дослідник С. В. Віднянський (м. Київ) в 2010 р. не випадково підкреслив значущість завдання історичної науки в Україні стосовно вивчення актуальних проблем всесвітньої історії, зокрема, європейської, особливо з врахуванням офіційно проголошеного нашою державою «європейського вибору» та євроінтеграційного курсу [Віднянський, 2010, с. 56]. Тут прихована ще одна важлива проблема, адже багато українських науковців зосереджують свою увагу лише на науковій проблематиці, пов'язаній з їх дисертаційними дослідженнями.

Роздуми вченого Л. О. Зашкільняка над потребами і завданнями історичної науки в Україні зумовили його справедливий висновок про необхідність деконструкції постійного підживлюваного міфологізованого образу українського минулого (мова йде насамперед про радянську міфологічну версію Другої світової війни) [Зашкільняк, 2015, с. 30]. Події сучасної російсько-української війни підтверджують значну актуальність цих міркувань (зокрема в контексті тривалого й активного використання російською шовіністичною пропагандою цієї версії).

Загалом, можна говорити й про наявність елементів т.зв. «кризи зростання» в історичній науці в Україні (подібно до «кризи зростання» як перехідного етапу в розвитку історичної науки в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. [див.: Ісак, 2010, с. 210]). Подолання цієї кризи, переосмислення пізнавальних орієнтирів історичної науки, зокрема і в Україні – цілком посилене завдання, хоча й залежить від зусиль науковців, їх пізнавальних пошуків. Оновлення понятійного апарату слугуватиме одним з важливих кроків на цьому шляху.

Нині очевидними й значні здобутки вчених-істориків незалежної України у галузі розробки багатьох важливих наукових питань, розширення проблематики та фактографічної основи історичних досліджень, вдосконалення їх методології і методики, понятійного апарату, посилення кооперації з зарубіжними фахівцями тощо (див., напр.: Таран, 1998; Таран, 2009; Віднянський, 2007; Таран, 2009; Віднянський, 2010; Віднянський, 2010а, Віднянський, 2017; Віднянський, 2017а та ін.).

Необхідно тепер проаналізувати історіографічні аспекти безпосередньо процесу становлення понятійного апарату історичних досліджень в Україні.

Чи не першою спробою осмислити в окремій публікації проблеми термінології історичної науки в історичній науці України стали міркування, які висловив київський науковець О. В. Ясь у середині 1990-х рр. в статті «Понятійний апарат історичної науки і українська історіографія: сучасний стан та перспективи розробки». Він зокрема зауважив, що досвід 90-х рр. засвідчив те, що висунення й обґрунтування наукових концепцій з національної історії потребують не лише пояснення, витлумачення низки подій, явищ та процесів, заповнення «білих плям» і «білих полів» вірогідними фактографічними відомостями, а й їх формалізації в процесі концептуалізації, тобто розробки певної термінології та понятійного апарату [Ясь, 1995, с. 96]). Водночас вчений підкреслював, що одночасно з подальшою інтернаціоналізацією історичної науки існує ще одна небезпека – некритичне сприйняття (українськими вченими – Авт.) здобутків сучасної західної історичної думки, починаючи з не завжди коректного, а інколи й кон'юнктурного запозичення наукоподібної, іноді – навіть псевдонаукової термінології [Ясь, 1995, с. 94]). С. П. Стельмах, у свою чергу, обґрунтовано вбачає одним із можливих шляхів подолання цієї небезпеки безумовне оволодіння цими здобутками паралельно з виваженням переосмисленням власної історіографічної спадщини, хоча б тому, що саморефлексія є необхідним атрибутом розвитку будь-якої науки [Стельмах, 2000, с. 203].

Між тим, ужгородські фахівці в галузі історіографії, теорії та методології історії О. С. Мазурок і Г. В. Павленко ще в 1996 р. наголосили на важливій потребі у розробці та впровадженні в науковий обіг нових понять та категорій (вдосконаленні мови історика), формуванні нового типу історика-професіонала [Мазурок, 1996, с. 11, 14].

Уваги заслуговують також вагомні студії відомої дослідниці в галузі історіографії і методології історичної науки І. І. Колесник. Так, в підручнику для

вузів «Українська історіографія» (К., 2000) авторка веде мову зокрема про визначення вузлових понять історіографії як галузі знань історичної науки [Колесник, 2000]. І. І. Колесник підкреслила значення удосконалення мови науки, понятійного апарату історії для оновлення стилю мислення сучасного українського історика в напрямку переходу від етичного ідеалу конфронтації та боротьби до ідеалу ідейного компромісу й інтелектуальної співпраці (на той час вона оптимістично оцінювала перебіг цього процесу). Вказуючи на вторинний, «маргінальний» характер мови української історичної науки, вона водночас констатувала недостатній рівень її розвинутої у термінологічному й семантичному аспектах [Колесник, 2000, с. 13].

Розглядаючи в 2013 р. розвиток української історіографії під кутом т.зв. історії понять з врахуванням суспільних умов розвитку науки в Україні, дослідниця була навіть змушена наголосити, що нині в сфері соціально-гуманітарних наук відбувається процес заміни марксистської термінології новою лексикою, переповненою численними архаїзмами, полонізмами, діалектизмами, що були законсервовані у середовищі української діаспори (Колесник, 2013, с. 5).

Одну із порівняно нещодавніх своїх робіт вона присвятила т.зв. «глобальній історії» як одному з напрямів сучасної світової історіографії. І. І. Колесник проаналізувала співвідношення «глобальної історії» з такими спорідненими поняттями, як «всесвітня», «універсальна», «загальна», «світова» тощо [Колесник, 2019, с. 2, 128–176 та ін.].

Вітчизняний фахівець О. П. Крижанівський у своєму підручнику з історії Стародавнього Сходу (2000 – 2002 – 2006) дійшов висновку, що досі зберігає свою слухність: історик нині доводиться здійснювати нелегкий вибір – «втискувати живу історію в прокрустове ложе недосконалих соціологічних схем чи жертвувати концептуальною чіткістю» при висвітленні історичних фактів, явищ і процесів? Дослідник вважає другим шлях меншим злом [Крижанівський, 2002, с. 13–14]. Не сприяє історичним дослідженням, на його думку, і недосконалість понятійного апарату. Він вказує в цьому контексті на відсутність єдності у визначенні багатьох понять на прикладі історії Стародавнього Сходу (східнодеспотична держава, власність та ін.), ставлячи, наприклад, питання, як можна точно встановити масштаби використання рабської праці в старосхідних суспільствах, якщо не існує єдиного визначення самого поняття «раб»? [Крижанівський, 2002, с. 15]. Підтекстом цих міркувань є потреба в оновленні періодизаційних підходів, наявних в історичній науці України, відході від нормативного радянського варіанту періодизації історії на засадах стадіально-формаційної парадигми.

Історик А. В. Портнов простежив в 2010 р. шляхи вирішення українськими істориками в незалежній Україні питання оновлення понятійного апарату своїх робіт, звернувши увагу насамперед на те, який характер мала рецепція ними нових ідей і термінів. Він досліджує поширення в українській історіографії таких категорій, як «ментальність/цивілізація»,

«націоналізм/національна ідея», «модернізація/міф», «постмодернізм» та «тоталітаризм/геноцид/пам'ять». На його думку, українська пострадянська історіографія загалом сприйняла нові «західні» слова. Деякі з ключових стратегій, що стоять за їх «одомашненням», – це перейменування, яке ототожнюється зі зміною суті, а також декоративне слововживання та накладання слів із західного понятійного словника на локальному емпіричному матеріалі без глибокої рефлексії на контекстуальність цих запозичених категорій. Історик відзначає значну роль в цьому оновленні понятійного апарату здійснення перекладів на українську мову творів іноземних вчених [Портнов, 2010, с. 181–183].

А. В. Портнов вважає, що відхід абсолютної більшості істориків від радянського різновиду марксизму супроводжувало засвоєння комплексу текстів й історичних уявлень, які, на його думку, можна узагальнено назвати «українським національним наративом»: саме зміну стилістики класової боротьби на мову «національного відродження» і сприйняли більшість істориків як зміну методології. Дослідник окреслив загалом як коло ідей, що входили до інтелектуального простору історичної науки в Україні упродовж перших двадцяти років її незалежності, так і зміну суспільного статусу вітчизняних істориків в умовах поступово перетворення їх з «володарів думок» доби перебудови на експертів із вузьких ділянок знання з обмеженим правом голосу в суспільно важливих справах. Він вказав на наявність й інших моделей чи стратегій поведінки істориків: зосередження на фактографії, переконаність на передчасності методологічних дискусій, вже згадане вище декоративне використання поодиноких термінів світової науки, доволі екзотичне збереження вірності одному з модернізованих варіантів марксизму, нечисленні спроби осмислення та використання здобутків західних епістемологічних дискусій [Портнов, 2010, с. 154, 180–181]. На наш погляд, варто доповнити ці висновки міркуваннями про понятійні хаос та плутанину, викликані різними, у т.ч. і вище згаданими факторами. Часом засвоєння тих чи інших термінів було даниною часу чи навіть справою випадку, надто в умовах дефіциту нової наукової і навчальної літератури: наприклад, історик міг використовувати нові для нього поняття, які він «запозичив» в результаті прочитання тієї чи іншої публікації, що за різних обставин потрапила йому в руки.

Звернемо увагу на думки знаної одеської дослідниці Т. М. Попової, висловлені у статті «Персональна історія VS інтелектуальна біографія, біоісторіографія: підходи та поняття» (2012 р.). Ми вважаємо ці міркування актуальними й для історичної науки в цілому. Розглядаючи історіографію як спеціальну рефлексивну історичну дисципліну, дослідниця відзначила, що історіографія пережила за останні десятиліття різні «повороти» – соціальний, антропологічний, культурологічний, лінгвістичний, естетичний, матеріальний і т.п. Кожен із них – пошук нового орієнтуру в оптимізації пізнавального процесу, якийсь епістемологічно-інструментальний ідеал, на який з певним ступенем періодичності

спрямовується фокус дослідницького інтересу (і надії!) вчених. Примітно, що вчена пропонує в якості виходу з цього «зачарованого кола» «біографічний поворот» як такий, що постійно зберігає свою актуальність. Т. М. Попова зосередила свою увагу на проблемі співвідношення понять і провідних напрямів сучасних біографічних досліджень, – персональної історії та інтелектуальної біографії – у контексті «сенсонасичення категоріальних новацій» та можливості застосування їх у вивченні процесу історичного пізнання [Попова, 2012, с. 540]. Заслужує уваги в цьому контексті також думка відомого англійського історика А. Дж. П. Тейлора про те, що найбільші наукові досягнення були результатами «поєднання біографії та історії» [Тейлор, 2003, с. 4].

Все ж, Т. М. Попова через деякий час зауважила про те, що категоріальний апарат сучасних біографічних досліджень є «конгломератом термінів», попри наявність багатьох досліджень, покликаних вирішити цю проблему [Попова, 2014–2015, с. 17]. Відзначаючи, що структура і архітектоніка конкретного біографічного наративу може варіюватися відповідно до авторської програми, Т. М. Попова пропонує історіографічну модель типу «запитальників», орієнтовану на аналіз біографії і творчості вчених-істориків у системі університетів Російської імперії XIX – початку XX ст., відображаючи певною мірою соціокультурну темпорально-регіональну специфіку. З-поміж складових цієї моделі звернемо увагу на *категоріальний профіль (науковий) і категоріальний профіль (світоглядний)* (курсив наш – Авт.) [Попова, 2014–2015, с. 26–31]. Їх врахування дозволяє розкрити особистий внесок в науку постаті вченого та основи його історичної свідомості. З іншого боку, в такому разі історична біографістика напряму перетинається з історіографією як історією історичної науки.

Черкаський дослідник К. В. Івангородський в 2016 р. був змушений констатувати, що «най-проблемнішим сегментом української національної історіографії» залишається дотепер теоретично-методологічна (в тому числі й термінологічно-поняттєва) оснащеність новітніх історичних досліджень [Івангородський, 2016, с. 29].

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує, з нашої точки зору, галузь вивчення епохи Новітньої історії. З огляду на гостроту багатьох її питань, визначення відповідних понять набуває не тільки наукового, але часто й фундаментального, принципового значення для життя не лише окремої людини, груп людей, але й народів, країн, людської цивілізації в цілому. Так, дійсно екзистенційне значення не лише для України (це вже можна назвати аксіомою навіть для української історіографії (див.: [Киридон, 2022, с. 183]), але вже і для світу в цілому має визначення й переосмислення вузлових понять історії конфлікту між Росією та Україною з 2014 р., починаючи з питання формулювання його назви (інші назви, які використовуються знаними фахівцями з даної проблематики, а також у дипломатичних документах, ЗМІ та ін.: «гібридна/неоголошена війна» РФ проти України, «сучасна російсько-українська війна», «конфлікт на Донбасі», «конфлікт в Україні»,

«російська агресія» та ін. (див., напр.: [Смолій, 2022, с. 3 та ін.]).

Ретроспективно звернемо увагу на те, що Л.О. Зашкільняк в 2013 р. вказав на факт, який, на нашу думку, є досить показовий щодо тогочасного стану розвитку історичної науки в Україні, його відповідності суспільним потребам: попри накопичення істориками України і світу значної кількості фактографічного матеріалу, який заперечує радянську версію «Великої вітчизняної війни», фактично вперше в українській історіографії терміни «Друга світова війна» і «німецько-радянська війна» було обгрунтовано лише в 2011 р. у двотомному виданні Інституту історії України НАН України історичних нарисів «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття» [Зашкільняк, 2015, с. 29].

Процес становлення і функціонування понятійного апарату в історичній науці має свої методологічні аспекти.

Загалом, історична наука оперує кількома видами понять: загальнонауковими («процес», «явище», «прогрес»), міждисциплінарними («конфлікт», «етногенез», «культура», «соціум»), конкретно-науковими («революція», «влада», «класи», «державна», «війна»). Відомий український вчений О. П. Реєнт в 2000 р. заважив, що за винятком понять, які становлять перший вид, всі інші тією чи іншою мірою мають тенденцію втрати первинного змісту, девальвації [Реєнт, 2000, с. 35]. Все ж, на нашу думку, всі наукові поняття так чи інакше зазнають своєрідної «ерозії» змісту в процесі розвитку науки і з врахуванням мінливості реальності, яку досліджують вчені.

С. П. Стельмах у 2005 р. охарактеризував завдання й об'єкт *історії понять* як історичної дисципліни, що вивчає притаманні для тієї чи іншої доби значення загальних політичних і соціальних понять («громадянин», «державна», «стан», «клас», «революція» тощо). Це, на його думку, дає змогу зрозуміти справжній зміст історичних джерел, в яких ці поняття наявні, а також реконструювати ті чи інші глобальні історичні зміни, повніше «розархівувати» минулий людський досвід. При цьому вчений робить нагальне застереження (очевидно в контексті ідей т.зв. Лінгвістичного повороту у філософії 20-х – 50-х рр. ХХ ст. та Постмодернізму), що історія понять, в рамках якої застосовуються методи мовознавства, не зводиться до історії мови [Стельмах, 2005а, с. 620].

С. П. Стельмах також подає класифікацію соціальних і політичних понять, з якими має справу згадана вище наукова дисципліна, виділяючи 3 групи: 1) поняття, що сформувалися в античні часи й є прийнятними для сучасників; 2) поняття, що з моменту їх виникнення і до сьогодні докорінно змінили свій зміст; 3) поняття, що виявляються в ході мовної фіксації новизни певних соціальних та політичних явищ і відносин [Стельмах, 2005]. Така класифікація, на наш погляд, цілком узгоджується із засадничим для сучасного вченого-історика теоретико-методологічним принципом історизму.

І. І. Колесник у свою чергу, пише про те, що історія понять не є історією окремих понять, вона вивчає взаємозв'язок понять з історичною дійсністю та між собою. Цим міркуванням, на нашу думку,

фактично підкреслюється об'єктивний зв'язок історіографічного дослідження з перебігом історіографічного й історичного процесів. На переконання І. І. Колесник, історія понять у вузькому тлумаченні є методом вивчення історіографії як когнітивної дисципліни, а в широкому сенсі – засадами формування мовної поведінки сучасного історика [Колесник, 2013, с. 394].

Роль понятійного апарату історичної науки на сучасному етапі була окреслена черкаським дослідником В. В. Гоцуляком в ґрунтовному навчальному посібнику «Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни» (2016 р., 732 с.) Він слушно підкреслює, що історична термінологія, поняття, визначення та інші складові формують науковий апарат історика. Відповідно, сучасний науковий апарат містить у собі три групи категорій: а) традиційні; б) новітні; в) специфічні щодо історії, історіографії, джерелознавства, архівознавства, музеєзнавства і бібліографії та інших дисциплін; г) найновіші стосовно історіографії. Усе це, наголошує він, спонукає уважніше, цілеспрямованіше й пильніше придивитися до критеріїв визначення дефініцій, предмету, завдань історії та її складових частин [Гоцуляк, 2016, с. 63–64]. Нижче ми окремо звертаємо увагу на питання, пов'язані з цим дуже важливим комплексом проблем пізнавальної діяльності в історичній науці.

Знаний український вчений Я. С. Калакура правомірно звернув особливу увагу на потребу узгодження та уніфікації історичних понять. Йому належить також характеристика *«концептуальної історії»* (подібно І. І. Колесник це поняття він вживає як синонімічний до терміну «історія понять») як спеціальної історичної дисципліни, сформованої в 1960 – 1970-х рр. у рамках Кембриджської наукової школи. Я. С. Калакура розкриває методологічне значення концептуальної історії щодо розуміння становлення наукових понять як носіїв певних знань не лише в науці й освіті, але й суспільстві в цілому (вчений вживає зокрема поняття *«історико-понятійна свідомість суспільства»*, яку на наш погляд, варто розглядати як тип історичної свідомості суспільства загалом). Він виправдано розглядає *концептуалізацію* історичної науки як відповідь на виклики сучасності, насамперед на Лінгвістичний поворот і глобалізацію історії, на Постмодернізм та парадигму нової історичної науки [Калакура, 2018, с. 192].

Я. С. Калакура умовно виокремлює джерела, які живлять категоріально-понятійний апарат історичної науки: 1) терміни і поняття історичних джерел, зафіксовані в писемному, зображальному та електронному варіантах, включаючи пам'ятки класичних мов; 2) терміни і поняття, породжені практикою соціокультурного розвитку українського та інших народів, у т.ч. слова іноземного походження; 3) терміни і поняття, сформовані в процесі історіографічної практики; 4) терміни і поняття, які складаються у контексті міжнародного співробітництва істориків та інтеграційних процесів у сучасній гуманітаристиці [Калакура, 2014, с. 387–388]. Звернемо увагу на останній пункт, в якому відображено насамперед процеси інтернаціоналізації історичної

науки в сучасну епоху.

Загалом, у вітчизняній науковій та педагогічній літературі нема єдиного підходу до класифікації історичних понять (див. зокрема щодо використання цих понять в загальноосвітніх школах України [Терно, 2009, с. 50–58]).

В контексті сучасних методологічних пошуків в світовій науці одним з найважливіших є питання про наукове пізнання. В історичній науці на перший план в цьому аспекті виступає проблема специфіки історичного пізнання.

Найголовнішим поняттям для історичної науки в сучасній Україні та світі загалом є, звісно, слово «історія». Зрозуміло, що визначення історії як науки так чи інакше пов'язане з усім комплексом питань пізнавальної діяльності істориків. Знаменитий український вчений Б. Є. Патон справедливо зазначав, що комплексність закладена в самій системі сучасної науки, і практично будь-яка серйозна наукова проблема – комплексна [Слово, 1976, с. 64].

Ще в 1996 р. Л. О. Зашкільняком в роботі «Вступ до методології історії» було окреслено розмаїття тлумачень цього поняття. Він наголосив, що серед широких кіл громадськості склались плутані уявлення про історію, у яких часто змішують зовсім різні поняття: історію як події, що відбувались в минулому, історію як сучасні уявлення про минуле (знання), історію як наукову дисципліну (пізнання). Л. О. Зашкільняк слушно зауважив, що насправді перше відображає явища реальності, а друге і третє – свідомості. Крім того, останнє уявлення про історію далеко не тотожне науковому пізнанню [Зашкільняк, 1996, с. 3].

У виданні «Історична наука: термінологічний і понятійний довідник» (К., 2002) В. І. Гусевим подане визначення історії як науки, що вивчає розвиток окремих держав і народів, а також людства в цілому в усій його конкретності й різноманітності, яке пізнається з метою розуміння його минулого, сучасного стану і перспектив у майбутньому. З іншого боку, він справедливо наголошує, що вона є однією із суспільних наук, яка відображає важливу сторону людського колективу, його потребу в самоусвідомленні; є однією з форм самоусвідомлення людства [Історична, 2002, с. 186].

С. П. Стельмах в 2005 р. подав визначення історичної науки як «динамічної системи знань про минулий людський досвід» [Стельмах, 2005, с. 562]. Це визначення є досить влучним, пориваючи з традиційним («кумулятивним») уявленням про наукове пізнання як постійне нагромадження нових знань, адже поняття «динамічне» може стосуватися і регресу чи стагнації в розвитку науки. Водночас зміни в цій системі знань залежать і від змін в об'єкті її дослідження (тобто в людському досвіді).

За схожою схемою часто конструюються і визначення історіографії як історії історичної науки. Так, дослідниця О. О. Драч наголошує, що у вузькому розумінні зміст роботи історіографа полягає у вивченні досвіду колег, пошуку найбільш типового й виразного (основними категоріями, якими оперують історіографи для вирішення поставлених дослідницьких завдань, вона визначає поняття «течія»,

«напрямок» і «школа») [Драч, 2015, с. 15].

Цікаво, що Л. О. Зашкільняк вважає вченого-історика вільним у намірах реконструкції минулого і, водночас, не вільним в можливостях його інтерпретації та репрезентації, оскільки історик спирається тільки на минулий досвід, тобто, нагромаджений до нього і не ним (ми не зовсім погоджуємося з тим фактом, що цей досвід нагромаджений лише іншими, адже історик теж є учасником історичного та історіографічного процесів, – Авт.) [Зашкільняк Л.О., 2018, с. 366]. Втім, це знову ж таки специфіка роботи вченого в будь-якій галузі наукових знань.

У цій своїй публікації ми окремо не розглядаємо величезний комплекс питань, пов'язаних з поняттям «історіографія», зокрема з огляду на складність і наявність різних, часто суперечливих його визначень. Окрім того, цієї проблематики торкалися в своїх статтях, монографіях, навчальних виданнях та ін. провідні представники історичної науки в Україні – Л. О. Зашкільняк, Я. С. Калакура, І. І. Колесник, Т. М. Попова та ін. [Колесник, 2000; Сухий, О., 2004; Зашкільняк, 2007; Попова, 2007; Таран Л. В., 2009; Кондратюк, 2010; Калакура, 2012; Колесник, 2013; Попова, 2014/2015; Калакура, 2016; Ясь, 2019 та ін.]. Втім, висловлені міркування про поняття «історія» мають відношення і до історіографічної проблематики.

«Антропоцентричні» визначення історії як науки чи процесів, які вона вивчає, є досить «практичними». До прикладу, якщо на інших планетах було/існує високоорганізоване розумне життя, то в тамтешніх його форм була/є своя історія в сенсі процесу розвитку.

На жаль, не лише серед широкого загалу, але і серед фахівців-істориків досі побутує згадані вище плутанина чи навіть змішування тлумачень поняття «історія». Це може викликати байдужість, а то й відразу до теоретико-методологічних питань історичної науки, зневіру до її пізнавальних можливостей (не кажучи вже про наукову само-рефлексію) та до можливості дотримання принципу об'єктивності в наукових студіях.

Проілюструємо це на конкретному прикладі. Так, говорячи про специфіку новітніх досліджень історичного процесу в Україні у вступній статті «Парадокси історичного пізнання (замість передмови)» до книги «Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.», згадані вище В. Смолій та Ю. Левенець змушені були відверто зауважити: «Фундаментальні зміни, які сталися в XX ст., зумовили те, що політична історія України стала тереном гри для інтелектуалів, а не дослідження фактажу, ... На сьогодні вкрай складно інтерпретувати політичні факти в термінах якої-небудь духовної або моральної теорії» (курсив наш – Авт.), [Смолій, 2007, с. 11–12]. Йдеться про те, що історичні сюжети дуже часто подаються для обґрунтування різних поглядів на державний лад: додатковим аргументом для існування парламентської республіки постулюється козацький демократизм, а відповідно князівський інститут та його історія слугують аргументами для існування сильної

президентської влади.

Між тим, В. Смолій та Ю. Левенець справедливо відзначають, що в процесі конкретно-історичного дослідження вчений-історик мусить аналізувати механізм свого мислення, проблеми методологічних підстав для свого пошуку, а засадою науковості конкретно-історичного аналізу має стати власне «методологічна достатність» [Смолій, 2007, с. 11].

В цьому контексті безсумнівним є те, що вченому-історикам вкрай необхідно виробляти в собі навички самоаналізу (або ж: саморефлексії): себе як історика, своїх праць і т.д. Такі своєрідні «чесність» і відповідальність вченого перед самим собою також дають певні підстави для характеристики доробку своїх колег у вивченні тієї чи іншої наукової проблематики. В такому разі визначення вузлових наукових понять, їх належне переосмислення згідно потреб часу та здобутків наукознавства є засадничими для історика-професіонала.

Український дослідник С. О. Терно звернув увагу на формування в українській історіографії в середині 90-х рр. XX ст. групи знаних істориків Я. Й. Грицака, В. В. Підгаєцького, О. П. Толочка, Н. М. Яковенко та ін., які зокрема критикують ідею пізнаваності історії. На його думку, вони представляють течію в філософії історії, яку називають «філософією постмодернізму» або «ситуацією постмодернізму» у філософії [Терно, 2009, с. 18]. Він погоджується з думкою науковця В. Пономарьова, про те, що відомий дослідник Н. М. Яковенко (м. Київ) належить чи не перше українське формулювання (в 1996 р. – *Авт.*) проблеми епістемологічної безвиході в історичній: «історик ніколи не дано пізнати об'єктивно те, що він вивчає», «що все, що історик говорить, – це тільки те, що виникає у нього тут і не є фактографією об'єктивної дійсності» [Терно, 2009, с. 45–46]. С. О. Терно дещо категорично вважає, що така позиція означає, що історія – не наука, а мистецтво, в якому «правих чи неправих не буває» (сам він скептично оцінює такий підхід). Ми не погоджуємося з думкою, що у мистецтві «правих чи неправих немає», адже воно, як і міф, філософія, наука, мораль, право та ін. є однією з форм людського досвіду, що спрямовані насамперед на сприяння виживанню й адаптації людини у навколишньому середовищі. Мистецтво може використовуватися як інструмент у досягненні певних цілей і вже в цьому сенсі набувати ціннісного відтінку в категоріях добра і зла. Водночас, на його думку (недостатньо обґрунтовану, з нашої точки зору, – *Авт.*), у представників гуманітарних наук поки що нема адекватної мови для опису соціальних явищ [Терно, 2009, с. 20].

На наш погляд, така історіографічна ситуація – існування проблеми «епістемологічної безвиході» в історичній науці України і, ширше, теоретико-методологічна криза в сучасній світовій історичній науці – зумовлені значною мірою тією обставиною, що попри свої значні здобутки, наявність теоретико-методологічного плюралізму тощо історична наука не лише на теренах України, але і в світі загалом значною мірою не сприйняла здобутків наукознавства у сфері логіки й оновлення засад пізнавальної діяльності, осмислення світу як системи, часто не

враховуються здобутки наукознавства стосовно вирішення вузлових питань пізнавальної діяльності, співвідношення теорії і практики, критеріїв істини тощо.

Не дивно, що запропонована наприкінці XX ст. нова концепція «універсальної історії» як поля міждисциплінарного синтезу, що орієнтована на подолання бар'єрів між гуманітарним і природничим знанням, не посіла центрального місця в площині макроісторичного аналізу. Натомість постали менш амбітні варіанти «глобальної», «світової», «міжнаціональної» історії, поява яких була викликана зокрема намаганням дослідників подолати обмежену практику національно-державної історії [Киридон, 2018, с. 179].

Л. В. Таран в 2009 р. висловила думку про складання нової теоретико-методологічної течії – Постпостмодернізму, вважаючи, що у світовій історіографії вже пройдені етапи і Модернізму, і Постмодернізму, «щоб залишитися з сучасниками у кращій своїй частині. При цьому вона звертає увагу на дуже важливий аспект такого переходу: появу археологічної революції, якою був подоланий «розрив між писемністю, наявністю письмових джерел та історією»: історики взяли до уваги джерела, які аналізуються зором і при цьому дають дослідникові безліч різноманітної інформації [Таран, 2009, с. 165]. Вбачається, що окрім вдосконалення методики і методології опрацювання писемних джерел у майбутньому все більше уваги дослідників привертатимуть й неписемні джерела.

Зазначене підтверджують існування попередніх та водночас поява нових підходів до вивчення і розуміння історичного процесу (нова історична наука, усна народна історія, історія повсякденності, психоісторія та ін.) [Гоцуляк, 2016, с. 76].

Водночас Л. В. Таран звертає увагу на непрості моменти в розвитку історичної науки в Україні, на потребу засвоєння нових методологічних підходів до історії, нових понять історії, у світлі чого постає проблема пошуку критеріїв історичного синтезу інформації [Таран, 2009, с. 168–169].

Дослідник О. А. Удод (м. Київ) вважає, що найсуттєвішим для сучасних дискусій про сенс історії як науки є наступні два питання. Чи існує єдине минуле, про яке історик повинен говорити правду, чи воно розпадається на нескінченну множинність «історій», що підлягають тлумаченню і вивченню? Чи має дослідник можливість досягнути справжній сенс минулого і сказати правду про нього? В цьому контексті він слушно звертає увагу на те, що ці питання стосуються кардинальної проблеми соціального призначення історії і її «користі» для суспільства [Удод, 2010, с. 9].

Звернемо увагу в цьому контексті на думки запорізького дослідника В. Г. Космини, який зазначає, що перед історичною наукою стоїть нагальне завдання розширити свої пізнавальні можливості, зокрема, в напрямку цілісного, системного вивчення всесвітньої історії, і зупинити подальшу «втечу» від макроісторичних студій [Космина, 2011, с. 11]. Водночас він критикує спроби прихильників т.зв. теорії інформації (сформульована ще наприкінці 1940-х рр.) «сполучити» інформацію різноманітних

джерел, щоб виявити інтегральне об'єктивне (достовірне) інформаційне підмур'я когерентного (фактично пов'язаного зв'язністю фактів – *Авт.*) історичного процесу, не апелюючи до позаджерельного знання, зокрема, філософсько-історичних теорій [Космина, 2011, с. 87].

З іншого боку, недарма Л. О. Зашкільняк ще в 1999 р. окреслив одним із завдань методології історії вибудувати певну систему понять, категорій і принципів, які повинні допомогти історика свідомо рухатися від джерел до наукових історичних знань [Зашкільняк, 1999, с. 7]. Саме в напрямі узгодження, систематизації, перевизначення понять на основі запропонованих й узгоджених серед вчених параметрів, будівництва на цій основі інформаційних систем ґрунтуються як новітня теорія інформації, так і сучасна світова наука в цілому. В разі відповідної успішної роботи вже на основі отриманих наукових історичних знань можна буде будувати більш обґрунтовані й внутрішньо несуперечливі теорії чи принаймні концепції історичного процесу. Отже, вкрай необхідною є відповідна робота щодо узгодження принаймні вузлових понять історичної науки не лише в Україні, але і в світі загалом.

Ужгородський дослідник С. І. Устич в 2010 р. справедливо звернув увагу на пізнавальний потенціал методології системного дослідження суспільства (системної методології), формування якої відбулось у другій половині ХХ ст. На прикладі взаємозалежності тріади «кордон, мир, війна» він ставить надзвичайно актуальне нині питання: чи можливо уникнути насильницької зміни кордонів, зокрема війни. Він вбачає потребу у застосуванні не лише лінійного, але й інтегрального аналізу цих явищ і понять, що їх позначають, щоб від дослідження їх окремих сторін перейти до пізнання цілісних образів [Устич, 2010, с. 22–23].

Окремо торкнемося питання про тлумачення в історичній науці України категорії «історичний факт». Так, Н. М. Яковенко закликає, послуговуючись цим поняттям, завжди пам'ятати про його відносний, сконструйований самим істориком зміст. На її думку, оскільки в історика нема змоги особисто спостерігати перебігу описуваного ним факту, то сам цей факт постає лише як витвір пізнавальної діяльності історика. Все ж вона визнає існування «твердих фактів» (як одиничних подій, по суті – *Авт.*). Але їх вибір та тлумачення в системі інших фактів – вже справа історика (тут дослідниця підтримує позицію відомого польського історика Є. Топольського) [Яковенко, 2007, с. 33–34].

У дещо схожому визначенні Я. С. Калакури *історичний факт* – це реальна або науково доведена дійсна подія, явище, які мали чи мають місце в історії, і характеризуються наступними ознаками: локалізація у часі та просторі; об'єктивність; суб'єктивність; невичерпність. Історична наука має справу з простими (власне історичними) і складними (науково-історичними або історіографічними) фактами. Перші (власне історичні факти) охоплюють безпосередні події, а другі – відображають знання про них, їх трактування, наукову інтерпретацію. Науково-історичні факти здебільшого суб'єктивні, оскільки

відбивають світоглядну позицію вченого, рівень його кваліфікації, освіченості, відповідальності [Калакура, 2014, с. 982–983]. На наш погляд, таке визначення певною мірою більш оптимістичне й цілісне в контексті перспектив історичного пізнання.

Я. С. Калакура справедливо вказує на двоїстість природи історичних фактів (по суті, прихованим підтекстом є те, що вони об'єктивні, бо відображають явища дійсності, з іншого боку, їх формулювання – справа людини з її суб'єктивними цінностями і переконаннями).

Проте ситуація тут загалом непроста для розуміння, оскільки постає питання про межу між цими простими і складними фактами, місце історичних фактів в системі наукових понять загалом. Також ми свідомі специфіки пізнання в історичній науці, значення історичного джерела як посередника між істориком та минулим, яке є основним об'єктом його уваги.

Відомий британський філософ, історик і методолог науки ХХ ст. Р. Дж. Колінгвуд (1889 – 1943) вважав, що історичні факти є здобутком дослідницької діяльності істориків. Ми звертаємо увагу на погляди британського вченого зокрема тому, що окремі з них (зокрема саме його розуміння природи історичних фактів) зберігають популярність серед фахівців в галузі історіографії, теорії і методології історії (див., напр.: [Колесник, 2000, с. 38]. Проте справжнє значення і пізнавальний потенціал ідей Р. Дж. Колінгвуда для сучасної історичної науки зрозумілі при розгляді його поглядів як системи.

Критикуючи представників Позитивізму за їх уявлення про історичний факт, як щось дане у сприйнятті, Р. Дж. Колінгвуд вважає, що в науці факт завжди можна відтворити в себе на очах: в науці факти є емпіричними фактами, що сприймаються, коли вони відбуваються [Колінгвуд, 1996, с. 96–197]. Р. Дж. Колінгвуд писав, що натомість до факту в історії приходять через висновки, з допомогою інтерпретації даних згідно із складною системою правил та припущень. Відмежовуючи історію насамперед від природничих наук, він вважав в якомусь сенсі історію все таки наукою, бо вона в цілому спрямована на пошук істини, розуміння тощо. Але по суті, історію як процес Р. Дж. Колінгвуд подібно до знаменитого німецького філософа Г. Гегеля зводив до історії думки, зовнішніми (тобто видимими) проявами якої є емпіричні події [Колінгвуд, 1996, с. 180]. Фактично Р. Дж. Колінгвуд підтримував і позицію Г. Гегеля (запозичену, в свою чергу, від німецького поета, філософа й історика Ф. Шіллера) про те, що історія повинна завершуватися сучасністю, а її метою є пояснення останньої [Колінгвуд, 1996, с. 173, 175]. Водночас мова фактично йде про інтегроване розуміння історії як процесу і водночас знання про нього.

В останні десятиліття увагу багатьох вітчизняних істориків привернули ідеї та концепції згаданого польського історика Єжи Топольського (1928 – 1998 рр.), з якими дехто з українських фахівців мав нагоду познайомитися ще в радянські часи. В книзі «Як ми пишемо і розуміємо історію? Таємниці

історичної нарації», яка є підсумком багатьох його студій, він обґрунтовував за доцільне керуватися принципом релятивності джерела (як історичного, так і історіографічного). На його думку, джерела відповідають лише на поставлені перед ними дослідником запитання (але ж частина інформації отримується і як побічний продукт – без запитань з боку спостерігача (суб'єкта, дослідника тощо), навіть у простій взаємодії з джерелом на емпіричному рівні; зрештою все, що оточує нас і ми також – це реальність, яка є глобальним об'єктом вивчення і одночасно джерелом інформації; тексту як такого може навіть не бути; вище ми наводили важливі і в цьому контексті міркування Л. В. Таран щодо археологічної революції – *Авт.*). Це є прикладом релятивності (відносності) джерела стосовно знань історика та правил умовиводів, які він використовує. З огляду на тісні зв'язки між джерелами, істориком та його нарацією, *не існує можливості вийти за межі кола інтерпретацій* (курсив наш – Авт.) [Топольський, 2012, с. 335]. Автори вважають, що такі тези дещо нівелюють сам характер наукового пізнання загалом (а не лише в історичній науці), замикаючи вченого в межах його дослідницького канону. Нам видається спрощеним таке розуміння взаємодії історика та джерела, яке ігнорує можливості соціального прогнозування, характер науки як діяльності щодо продукування нових знань і практику як критерій істини, інтернаціоналізацію науки, її значною мірою колективний характер в сучасну епоху, певним чином спрощує розуміння еволюції поглядів та методологічних установок вченого (наприклад, в останньому випадку може мати місце конфронтація філософського й історико-епістемологічного розуміння історичного процесу з історичними фактами, взятими з аналізу джерельних даних (див.: Ісак, 2011, с. 274)). Це також може вести до крайнього пізнавального релятивізму.

Втім, вкажемо на слушність думки Є. Топольського про зворотну дію інформації, наявної в джерелі, на дослідника, що використовує його: історик сприймає джерела крізь призму своїх знань та цінностей, але водночас бере ці знання із джерел, спираючись на які він певною мірою формує власну систему цінностей [Топольський, 2012, с. 335].

Також він говорить, що джерельні відомості є відносно солідною основою для історичної нарації лише в ситуаціях встановлення окремих (зазвичай дуже простих) історичних фактів, про які достовірні джерела повідомляють однозначно й безпосередньо. Але все ж вчений визнає, що історична нарація є встановлення фактів також на підставі опосередкованих відомостей і творення наративних цілостей [Топольський, 2012, с. 335]. Ця теза Є. Топольського має величезне методологічне значення. В цьому плані концепція польського дослідника є суттєвим кроком вперед у порівнянні з ідеями Р.Дж. Колінгвуда, про які мова вже йшла вище.

Водночас теоретичне пізнання в *будь-якій науці* є процесом опосередкованого отримання нового знання і передбачає перетворення фактів з допомогою логічних операцій. Результатом є логічні конструкції, що дають змогу простежувати істотні зв'язки у

взаємодії між різними сторонами історичної дійсності, що в кінцевому підсумку дозволяє формулювати історичні закономірності [Куделко, 1998, с. 13].

Сучасна наука вважає нині науковими фактами і те, що не може бути безпосередньо сприйняте емпірично, якщо факт існування відповідних певних явищ чи закономірностей підтверджується комплексом обставин чи «непрямими» доказами в рамках певної теорії. Найбільш класичним в цьому випадку тривалий час вважався факт існування т.зв. темної матерії у Всесвіті (її існування нещодавно вже доведено й прямими доказами). Фізики з Каліфорнійського університету в Ріверсайді навіть припускають, що в структурі простору-часу (континуумі) є додатковий вимір (5-D-простір), в якому й варто шукати темну матерію [Chaffey, 2021, р. 1].

Окрім того, логічним буде спостереження того, що частина фактів і закономірностей, пов'язаних з ними, які колись фіксувалися в минулому, нині вже не мають підтвердження свого існування. До, прикладу, в рамках сучасної фізики існують поважні концепції про те, що сучасних фізичних законів на початку існування Всесвіту не було (про це йдеться нижче).

В рамках моделі «гарячого» Всесвіту, обґрунтованої відомим радянським й американським фізиком українського походження Дж. Гамовим, було передбачене існування т.зв. реліктового випромінювання. Останнє дає вченим важливу інформацію про астрономічні об'єкти та процеси, які вже не існують в реальності [Реліктове, 2003, с. 399]. Отже, існування в минулому цих об'єктів і процесів є науковим фактом, оскільки має згадане підтвердження. Чи перестане цей факт визнаватися вченими у випадку припинення існування реліктового випромінювання? Відповідь видається очевидною. В такому разі зростає і роль історії науки, що має перетин з історичною наукою.

Привертає увагу ще один аспект – вчені можуть робити припущення і про властивості об'єктів (насамперед в певній системі), існування яких поки що, як вже було сказано вище, не підтверджене емпірично, але впливає з комплексу обставин і причинно-наслідкових міркувань. Часто підтвердження існування цих об'єктів – лише справа часу (відповідне відкриття може навіть додати головний елемент, якого подібно пазлу не вистачало у концепції чи загальній теорії). Припущення можуть робитися і стосовно тих об'єктів, які ще навіть не існують у природі (вони можуть бути і створеними штучно – наприклад, нові матеріали для потреб науки і техніки, які в природі поки що не існують, але їх властивості можуть бути прогнозовані).

Такі міркування зокрема наводять на думку про необхідність переосмислення розуміння поняття «історичний факт», а також потенціалу і меж прогностичної функції історичної науки. Адже в останні десятиліття звучать заклики «вперед у минуле», зокрема вимоги вживання у духовний світ людини минулого [Гоцуляк, 2016, с. 23]. Це дійсно важливе завдання, але, на наш погляд, глобалізація сучасного світу дедалі більше розвертатиме зорієнтованість вчених, зокрема істориків у майбутнє. Сприяють цьому насамперед глобальні проблеми

сучасності, посилення конфліктності на міжнародній арені тощо.

У передмові 2003 року до своєї книги «Наративна логіка: семантичний аналіз мови істориків» (1983 р.) представник сучасної наративістської філософії історії Ф. Анкерсміт (Нідерланди) в досить радикальному дусі (під впливом ідей відомого британського й австрійського філософа К. Поппера) закликав істориків бути сміливими – створювати навіть найбільш неймовірну чи неправдоподібну розповідь («репрезентацію») про минуле, що правда із застереженням, що вона не повинна бути заперечена попередньою чи майбутньою історичною розповіддю. Історик повинен завжди пам'ятати про необхідність «обдуманого ризику». Як зразок такого вдалого ризику Ф. Анкерсміт вважає теорію відносності А. Ейнштейна. Варто уточнити ці ідеї, на наш погляд, міркуваннями про те, що в даному випадку такий підхід може мати й характер «доведення від протилежного».

Окрім того, умовні оціночні лінії достовірності й істинності інформації, наявної в текстах істориків, продовжуються і до горизонту сучасності та майбутнього суспільної практики, перевіряючись таким чином й останньою, щонайменше на рівні фіксування наявності чи/ї прогнозування тих чи інших подій і явищ. Адже спекуляції, фальсифікації, помилкові чи/ї навіть зумовлені соціальним замовленням концепції історичного процесу можуть побутовувати дуже тривалий час.

До того ж, минуле, яке ближче в часі до дослідника, наприклад XX століття для вченого з XXI ст., є майбутнім часом стосовно, до прикладу, до XIX ст. В такому разі перевірка істинності зазвичай значно полегшується (зокрема і з практичних міркувань; у протилежному випадку частина джерел сучасного часу має обмеження доступу до користування ними).

У 2007 р. Л.О. Зашкільняк наголосив, що *історичні знання* є продуктом свідомої інтелектуальної діяльності людей, вони створюються за певними моделями-взірцями, які називають парадигмами (існують й інші визначення цього поняття – *Авт.*). Він вважає, що суб'єктивний характер історичних знань, попри застосування істориком наукових методів і теорій, завжди залишається значним [Зашкільняк, 2007, с. 3, 9]. Однак зауважимо, що він тут фактично не абсолютизує цю суб'єктивність, зберігаючи місце для визнання і об'єктивності історичних знань, їх пов'язаності з дійсністю.

З іншого боку, торкаючись питання про співвідношення історичних знань з історичною свідомістю, Л. О. Зашкільняк у 2013 р. визначав їх як сукупність ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об'єктивної дійсності і які можуть бути науковими, освітніми, побутовими та іншими. [Зашкільняк, 2015, с. 17–18]. Поняття «ідеальні образи» очевидно пов'язане тут з ідеалізацією як розумовим доведенням до своєї межі властивостей об'єкту, який досліджується. Проте постає питання, яким чином історичні знання в такому разі відрізняються від історичних уявлень, які зокрема відображаються поняттями (до того ж, в

такому разі мова очевидно йде лише про абстрактні поняття)?

Ретроспективно звернемо увагу на слушну думку дослідника В. Воронова, що будь-яке знання ідеальне, тому воно потребує об'єктивізації, яка реалізується в продуктах праці (матеріальних і духовних), технології, соціальних інститутах, пам'ятках культури та ін. При цьому знання об'єктивізуються знаково-символічними засобами природних і штучних мов [Воронов, 2004, с. 79–80].

Я. С. Калакура у довіднику «Історична наука в термінах і поняттях» (К., 2014 р.) більш цілісно визначив історичні знання як сукупність ідеальних образів, що відображають історичні явища, події та процеси об'єктивної дійсності, *перевірені суспільно-історичною практикою, а також засвідчені логікою результати процесу пізнання історичної дійсності, їх адекватне відображення у свідомості людей у вигляді відповідних уявлень, суджень, узагальнень і теорій* (курсив наш – *Авт.*). Він також вкрай слушно відзначив, що приведені в систему історичне знання є історичною наукою, а системність історичної науки виступає визначальним чинником, що надає їй статусу наукового знання. Таким чином, історичне знання функціонує як підсистема всієї системи знань, виробленої людством, а його концентрованим вираженням і носієм є історична наука [Калакура, 2014а, с. 334–335].

Цікаво також, що знаменитий німецький фізик А. Ейнштейн вважав, що наука є не колекцією законів, а творінням людського розуму з його вільно винайденими ідеями і поняттями [Слово, 1976, с. 67–68]. Якщо щодо першої частини цього речення в нас нема заперечень, то щодо другої можна висунути застереження про пов'язаність виникнення цих ідей та понять з реальністю. Мова йде насамперед про історичні умови цієї появи.

Загалом, міркування про значною мірою суб'єктивний характер знань, ідей та понять тощо стосується й інших наук, тим більше, що абсолютної істини (в розумінні цілковито достовірного, точного знання) не може досягнути жодна з них. Формулювання навіть наукових категорій – це умисне спрощення й «огрублення» реальності в силу неможливості пізнати реальність у всій її багатоманітності й мінливості. Проте потреби виживання й адаптації людини у навколишньому середовищі зумовлюють необхідність такого спрощення, а практика показує пов'язаність наукових понять з процесами і явищами дійсності.

У пошуках істини варто звернутися до досвіду світової науки.

Знаний німецький вчений-фізик В. Гейзенберг (1901 – 1976 рр.) обґрунтував в XX ст. принцип «квантової невизначеності» і поняття «*ефекту спостерігача*», значення яких вийшли далеко за межі квантової фізики й стали набутокм світового наукознання (див. детальніше: [Ахутин, 1989, с. 361–394]). Так, принцип «квантової невизначеності» (неможливість одночасно вимірювати/фіксувати з певною точністю найважливіші характеристики, зокрема координати та імпульси квантового об'єкта, насамперед з огляду на неконтрольовану

взаємодію між об'єктом і суб'єктом дослідження) [Джеммер, 1985, с. 321] вказує на неможливість пізнання світу у всій його мінливості.

Відомий ізраїльський фізик, методолог й історик науки М. Джеммер охарактеризував філософське значення ідей В. Гейзенберга (вперше вони були висловлені ще в 1920-х рр.), вказавши на їх ключове питання: якою є природа невизначеності – онтологічна (тобто причиною може бути відсутність певного положення чи швидкості в частинки; сам В. Гейзенберг схилився саме до такого тлумачення; по суті, мова йде про об'єкт дослідження – *Авт.*) чи епістемологічна – невизначеності зумовлені грубістю (тобто недосконалістю – *Авт.*) процесу вимірювання чи, в крайньому випадку, невизначеності існують тільки у нашій свідомості [Джеммер, 1985, с. 321]. Центральною в даному разі, на думку М. Джеммера, є теза В. Гейзенберга про те, що у твердженні: «якщо точно знати сьогодні, то можна передбачити майбутнє», помилковою є передумова, а не висновок (з огляду на те, що дізнатися про сучасність у всіх деталях є неможливим) [Джеммер, 1985, с. 319].

Нині ці ідеї В. Гейзенберга, розвинуті в роботах науковців ХХ – початку ХХІ ст., отримали продовження у формулюванні т.зв. принципів квантової суперпозиції і квантової заплутаності [Остапов, 2021], водночас привертаючи увагу не лише вчених, але навіть і представників релігійних конфесій (в контексті розуміння релігії як форми суспільного досвіду – *Авт.*). Так, тибетський релігійний лідер Далай-лама проводить аналогії між буддистськими вченнями тисячолітньої чи навіть двохтисячолітньої давності й сучасною світською наукою (насамперед щодо даних квантової фізики про особливості поведінки найдрібніших частинок та сприйняття, про залежність об'єкта спостереження від позиції спостерігача тощо) [Зв'язок між квантовою...].

Нині можна сміливо говорити про т.зв. виклик квантової фізики та початок відповідного пізнавального повороту в контексті наявності суперечностей між основними науковими моделями появи і розвитку світу («реальності», «буття», «Всесвіту» тощо) – теорією Великого вибуху, Стандартною моделлю й низкою концепцій в рамках квантової фізики (мова вже йде навіть про т.зв. квантову філософію). Так, в рамках згаданих концепцій визнається імовірнісний характер усіх законів фізики, припускається вірогідність того, що при зародженні Всесвіту дії таких законів у їх сучасному формулюванні взагалі не було, а в можливих паралельних світах або значно віддалених від нас галактиках діють інші закони, визнається вплив (мова про згаданий вище «ефект спостерігача») суб'єкта спостереження на поведінку об'єкта його уваги навіть на рівні квантових частинок, наприклад під час наукового експерименту – до того ж, навіть незалежно від того, чи експериментатор безпосередньо бере участь у спостереженні (вимірювання показників стану об'єкта чи ін.) або ж за його відсутності це роблять технічні прилади (див., напр.: [Bell, 2004, р. 170 та ін.]). Зрозуміло, що мова зазвичай не йде про минуле цього об'єкта (хоча відповідні експерименти щодо переміщення цих частинок в

минуле з певною успішністю все ж проводяться, але майбутнє таких зусиль поки що виглядає неясним).

Загалом, з нашого погляду, теоретико-методологічна криза в сучасній історичній науці пов'язана не тільки з викликом Постмодернізму і значним неврахуванням здобутків сучасного наукознавства, але й певним чином з теоретико-пізнавальною кризою в сучасній науці загалом (подібно впливу релятивістських підходів на розвиток світової науки на початку ХХ ст.).

Відзначимо також, що Постмодернізм подібно неокантіанству (на зламі ХІХ – ХХ ст.) ставить під сумнів можливість існування суто *історичних законів* і закономірностей (звідси ставляться під сумнів й статус історії як науки, її пізнавальні можливості) (див. детальніше: [Ісак, 2011, с. 274]).

Як слушно зауважив ще в 1996 р. Л.О. Зашкільняк, сучасна наука вже визнала, що закон як повна повторюваність явищ не має місця ні в природі, ні в суспільстві (так, найбільш беззаперечним в сучасній фізиці вважається Другий закон термодинаміки, проте від початку його обґрунтування в ХІХ ст. він вважається суто імовірнісним законом [Ball, 2022]), натомість вона допускає існування т.зв. «історичних закономірностей» на рівні окремих соціальних спільнот [Зашкільняк, 1996, с. 38–39] – тобто сталих тенденцій повторення явищ і процесів.

Вінницький дослідник А. Зінченко цілком справедливо наголосив, що з того, що закономірності, «виділені в марксистській науці», були сформульовані без достатньої глибини аналізу й не підтверджувалися наукою, аж ніяк не виходить, що взагалі слід відмовитися від пошуку закономірностей як таких. Завдання наукового аналізу, на його думку, якраз і полягає в тому, щоб виділити основні сили природних і суспільних явищ й з'ясувати такі закономірності й тенденції, відкинувши другорядні факти й несуттєві відхилення від загальних правил, глибше й неупереджено аналізувати історичні явища. Вченим було проведено обґрунтований аналіз зокрема закономірності застосування сили у міжнародних відносинах на прикладі перебігу російсько-української війни в 2014 р. [Зінченко, 2014, с. 47–48].

Загалом, міркування більшості провідних вітчизняних фахівців про історію як науку та інші фахові поняття, з якими вона пов'язана в цьому контексті, є все ж таки швидше оптимістичними в контексті пізнавальних можливостей історичної науки. Водночас, проаналізовані визначення згаданих вчених наближають до розуміння історії не лише як науки (в колі інших наук), але і як окремої форми суспільного досвіду.

Безсумнівно, що нові пізнавальні підходи в світовій науці ще спричинять справжній пізнавальний поворот і в гуманітарних науках. Ці міркування є також вкрай важливими в контексті т.зв. виклику Постмодернізму, про який вже йшла мова вище.

Однією з важливих ідей Постмодернізму є уявлення про множинність образів реальності. У сфері пізнання історичного процесу це спричинило твердження про те, що історик *конструює* історію («образ») в своїй голові (Л. О. Зашкільняк говорить в цьому контексті про спроби віднесення історії до

сфери образного, духовно-емоційного опанування світу, тобто до літератури і мистецтва [Зашкільняк, 2007, с. 5]), а не *реконструює*, якою вона дійсно була. В кінці XIX – на початку XX ст. схожа криза була через виклик неокантіанства та в умовах поширення релятивізму в науці, але в ході «боїв за історію» провідні представники історичної науки все ж змогли відстояти її фаховий статус [Ісак, 2022, с. 328].

Ця теза прямо опонує традиційному уявленню про те, що дослідник реконструює реальність такою, як вона є в дійсності. В такому випадку ми можемо говорити про відображення як філософську проблему: історик конструює (у психології свідомість – це відображення у психіці навколишнього світу або його фрагменту) чи реконструює (якою вона є дійсно) історію (історичний процес, історичну реальність)? На наш погляд, насправді це дві сторони однієї медалі. До того ж, історик бере участь у формуванні реальності (тією чи іншою мірою): і як вчений зокрема, і як дійова особа, суб'єкт історичного процесу в цілому. Це можуть робити і поети, письменники, художники та ін. (своїми засобами) і навіть звичайні люди – у цьому сенсі «кожен з нас – історик», але фаховий історик «озброєний» науковою методологією, здатний «творити» історичну реальність, впливаючи з допомогою раціональних міркувань насамперед на свідомість інших людей.

Зрештою, не дарма британський історик Д. Х. Пламб в 1969 р. зазначав, що з-поміж іншого, мета історика – поглибити розуміння людини і суспільства не тільки задля них самих, а у сподіванні, що глибинне знання і глибинне незнання допоможуть сформулювати гуманістичну свідомість і гуманістичну поведінку: знання і розуміння повинні закінчуватися не розмовами, а діями [Уриков, 2012, с. 17].

Зрозуміло, що при цьому зростає важливість різнобічної підготовки історика (зокрема в умовах сучасної України, а тим більше – слаборозвинених країн Латинської Америки, Азії та Африки) не лише як історика-універсала і, глибше, історика-просвітника (на рівні історії як форми мислення та форми суспільного досвіду), але і як вченого, що має певні знання та досвід і в інших науках та сферах людського життя в цілому (в т.ч. на практиці – в інших професіях).

Небезпечним є один з передбачуваних результатів згаданої вище кризової ситуації в історичній науці – часто історик як вчений і суспільна постать не може (а подекуди і не хоче) довести важливість історії як науки і окремої форми суспільного досвіду, показати її можливості як у вивченні минулого, так і в аналізі сучасності й передбаченні/прогнозуванні майбутнього на рівнях одиничного, особливого і загального у історичному розвитку. Логічно в даному випадку, що часом доходить справа навіть до заперечення виховної функції історії як науки і форми досвіду та до історичного нігілізму в цілому.

На жаль, в кризові моменти для розвитку суспільства, країни, держави, світу в цілому це може спричинити руйнівні наслідки будь-якого масштабу. Адже не завжди керманічі держав, лідери міжнародних організацій та ін., відповідальні за мирне, безпечне життя громадян, можуть у своєму

мисленні, фундаментальних діях та рішеннях вийти за рамки поточної для них ситуації, поглянути глибше на її перебіг, зрозуміти причини її виникнення і передбачити розвиток подій. Навіть фахівці, визнані головними експертами у певних наукових і суспільних галузях (часто вони є радниками у політичних лідерів або опосередковано впливають на їх рішення!), схильні робити серйозні помилки чи упущення. На жаль, лакуни у такому разі з радістю заповнюють різного роду аматори, псевдонауковці, співробітники «жовтих» ЗМІ, пропагандистський апарат країни-противника і т.д.

Існує також зворотна небезпека радикального сцієнтизму, коли наявність пізнавальних можливостей визнається тільки щодо науки (чи якоїсь конкретної науки – історії, фізики та ін.). Здобутки інших форм суспільного досвіду (філософія, мистецтво, мораль, право та ін.) в такому разі ігноруються чи ставляться під сумнів.

В розрізі окресленої проблематики відзначимо також, що в сучасній історичній науці в Україні вже традиційним є використання термінів на кшталт: «українська національна історична наука» [Колесник, 2000, с. 204; Темірова, 2019, с. 97 та ін.], «українська національна медієвістика» [Матях, 1996, с. 44 та ін.], «українська національна історіографія» і т.п.

Київський дослідник І. Б. Гирич, говорячи про закладання міфу в якості наріжного каменю національної ідеї, слушно писав, що кожна національна варіація міфу лягла в основу національної ідеї, а науковим виразом національної ідеї ставали національні історіографії. При цьому він зробив суттєве зауваження, що національні варіації міфи мала свої певні відмінності й особливості і не завжди набували войовничих рис [Гирич, 2000, с. 49].

Л. О. Зашкільняк в декількох своїх працях вживає дещо видозмінені словосполучення: «національна наукова історіографія» [Зашкільняк, 2008, с. 79], «сучасна українська наукова історіографія» [Зашкільняк, 2009, с. 13]. На наш погляд, можна впевнено тлумачити це як спробу уточнення дослідником таких важливих понять історичної науки.

Однак, відома дослідниця в галузі історіографії Л. В. Таран зауважувала (розглядаючи специфіку національних історіографічних процесів у Франції і Росії 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст.), що наука не поділяється на буржуазну і пролетарську: «її фундаментальні основи визначаються історизмом історичної свідомості епохи» [Таран, 1995, с. 85]. У свою чергу, чернівецький дослідник Є. Сахновський на зламі XX – XXI ст. відзначав, що національної (української) історичної науки не може бути (наука інтернаціональна і міжнародна – не знає кордонів), так само як і класової чи релігійної. Натомість, на його думку, вираз «історична наука в Україні» цілком зрозумілий і логічно узгоджений з історичною наукою за її межами [Сахновський, 2000, с. 131].

Очевидно, що в даному випадку існує певна понятійна плутанина з огляду на існуючий плюралізм у визначенні поняття «наука» й тривале ототожнення історіографії з власне історичною наукою (досі в новітніх фахових історичних студіях зустрічається таке розуміння історіографії – в цьому контексті

О. В. Ясь взагалі вважає поняття «історіографія» найменш точним «за адресною спрямованістю» в історичній науці [Ясь, 2005, с. 584]), а також стрімкий розвиток світової науки загалом. На наш погляд, найбільш виправданим на сьогодні є розуміння науки насамперед як системи раціональних, якомога «деперсоналізованих», тобто знеособлених щодо постаті їх творця, достовірних, перевірених практикою *знань*, що мають універсальний характер. Універсальність – одна із базових якостей наукових знань, надто в сучасну глобальну інформаційну добу; без неї неможливий розвиток новітніх науки і техніки, теорії інформації, систем штучного інтелекту.

Принцип об'єктивності є одним із засадничих для сучасного вченого, в т.ч. історика. Немає французької національної фізичної науки як системи знань, до прикладу. При втручанні «національного» в творення і тлумачення універсального історичного знання може бути наближення історії до політики: про це як про можливий, часом навіть бажаний в конкретних історичних умовах, але «слизький» шлях застерігали ще в XIX ст. фахівці в галузі історіографії, професори Харківського університету М. Н. Петров і В. П. Бузескул (останній – на прикладі діяльності німецьких істориків Л. фон Ранке, Г. фон Зібеля та ін.) (див.: детальніше: Ісак, 2011, с. 267–268, 272). В сучасну епоху глобалізованого світу це навіть може сприяти екзистенційним помилкам у сферах державного планування і стратегічних оцінок, національної оборони (наприклад щодо недооцінки чи переоцінки потенційного супротивника), зовнішньої політики та ін.

З іншого боку, національні погляди і патріотизм вченого-історика є важливими з огляду на потребу його самоідентифікації як людини і громадянина, реалізації ним суспільних функцій науки.

Як компромісний варіант можливе інтегроване визначення *науки як системи знань та інфраструктури*, що забезпечує їх продукування.

Дійсно у випадку розуміння *науки як соціальної інституції* є підстава говорити про «національне» у розвитку відповідної наукової та освітньої інфраструктури окремих країн, в контексті зосередження уваги дослідників на проблемах, найбільш актуальних в контексті розвитку їх власної батьківщини. Такий підхід також узгоджується з новітнім уявленням про постнекласичну науку, як таку, що визнає певний вплив суб'єкта дослідження і його ціннісних установок на відповідні результати пізнання [Ваховський, 2019, с. 160]. Втім, нині дедалі зростає значення феномену глобальної міжнародної наукової співпраці та відповідних дослідницьких проєктів, тому інтернаціоналізація науки набуватиме ще більшого значення, що потребуватиме подальшого уточнення й узгодження існуючих визначень науки.

В сучасній науці, в т.ч. в Україні, існують свого роду «антропоцентричні» визначення науки як сфери людської діяльності щодо отримання, інтерпретації та систематизації знань про дійсність (див., напр.: [Попова, 2019, с. 20]).

Згаданий вище британський вчений Р.Дж. Колінгвуд ще в 1924 р. умовно розмежував мистецтво, релігію, науку, історію та філософію як «форми

досвіду» і саме в такому «філософському» розумінні розглядав їх як універсальні й необхідні форми, аспекти чи складові людського досвіду і діяльності [Колінгвуд, 1996, с. 31, 529–530]. Втім, стрімкий розвиток систем штучного інтелекту в останні роки обіцяє змінити винятково «антропоцентричну» спрямованість навіть таких вже традиційних тлумачень (відповідні системи нині здатні конструювати власні когнітивні підходи і процедури, а творці цих систем часто бачать лише початкові точки та результати пізнавальної діяльності останніх, але далеко не завжди в змозі досягнути весь хід міркувань штучного інтелекту; сьогодні відомо про участь штучного інтелекту в створенні ліків нового покоління, творів мистецтва, здійсненні військового стратегічного планування й вироблення відповідних прогнозів, про його суперництво з людиною в інтелектуальних та комп'ютерних іграх з надзвичайно великою і навіть безкінечною кількістю варіантів розвитку подій та ін.) (див., напр.: [WIPO, 2019, р. 6 та ін.])

Очевидно, що поняття на зразок: «*українські історики*» (чи вчені), «*українська новістика*» тощо теж є конвенційними, будучи виправданими, з нашого погляду, насамперед в контексті наукової спадковості й позначення умовних територіальних рамок у розвитку історичної науки. Наукові здобутки цих вчених – це наукове і духовне надбання не тільки українського народу, але і всього людства в контексті розвитку світової науки. Вважаємо, що в такому розумінні застосування поняття «історична наука в Україні» є найбільш доцільним і виправданим. Показово, що у фахових понятійних довідниках й енциклопедіях останніх десятиліть часто використовується саме цей термін (див., напр.: [Стельмах, 2005, с. 562; Реєнт, 2005, с. 566]).

Нині «українська історіографія», «українські історики» – досить усталені поняття. Проте єдиного їх тлумачення нема. Особисто автори віддають перевагу більш «нейтральним» словосполученням «*історіографія України*», «*історики України*». Однак через співзвучність та можливі аналогії з словосполученнями «історіографія історії України», «дослідники історії України» автори вживають переважно поняття, названі на початку даного абзацу.

В останні десятиліття широко вживаються (часто у якості синонімічних) споріднені поняття «*історіографічний канон*», «*методологічний канон*», «*історіографічна традиція*», «*нормативний канон історіографії*» (див., напр.: [Яковенко, 2005, с. 56, 64; Івангородський, 2016, с. 37 та ін.]). В цьому контексті звернемо увагу на специфіку їх функціонування в розрізі історіографічної ситуації в сучасній Україні.

На сьогодні в Україні нема загальноприйнятого тлумачення поняття «*канон*» стосовно сфери наукової діяльності істориків. Наприклад, у довіднику «Історична наука в термінах і поняттях» (К., 2014 р.) його тлумачення подано переважно лише в релігійному аспекті. Ось яке визначення подає авторка відповідної статті І. Заболотна: «Канон (грец. κανών – тростина, правило, мірило, норма)...», «...в переносному значенні – перетворення якого-небудь правила на обов'язкове» [Заболотна, 2014 р., с. 421,

427].

Нині часто має місце змішування понять, коли під поняттям «канон» стосовно науки (методологічний, академічний та ін.) дослідники мають на увазі не традиційне його тлумачення – офіційна схема (ідеологічна, теоретико-методологічна тощо) чи набір певних ustalених правил і принципів наукового дослідження та ін., які сформульовані на основі однієї чи більше парадигм, а одну з цих парадигм (сприяє цьому і наявність різних визначень цього поняття). Так, дослідниця Т. М. Попова пише про загальноприйняті канони наукових досліджень (парадигми) – дисциплінарно-наукові зразки, ідеали та норми [Попова, 2019, с. 250].

Водночас може існувати певна кількість науковців, які критикують офіційну схему, її норми й відповідні взірці історіописання, або так чи інакше відходять від неї. До прикладу, дехто з українських вчених (Л. О. Зашкільняк, Г. В. Касьянов та ін.) критикує т.зв. «нормативний канон історіографії», що панує в історичній науці України з 1990-х рр., звертаючи увагу на його етноцентризм і міфологізованість (див. детальніше: [Івангородський, 2016, с. 36–37]; Касьянов, 2005]. У такому випадку можна говорити й про конкуренцію історіографічних канонів або версій в рамках одного з них (а також відповідних «канонів історичної пам'яті» [Яковенко (б.д.)]).

На думку Л. О. Зашкільняка, кроки щодо виходу на світовий рівень гуманітарних досліджень спричиняють «розмивання» зсередини офіційного нормативного канону в українському історіографічному просторі, вихід останнього за межі суто «націоналізованої» історії [Зашкільняк, 2004, с. 73]. Мова справедливо йде про рух від «націоцентризму», «українізації» історичного минулого і всієї історичної спадщини відповідно у напрямку своєрідної «розгерметизації» історії. Природно, що Л. О. Зашкільняк вживає поняття «неканонічна історія» щодо однієї з гілок української історіографії, котра зорієнтована на сучасні західні дослідження і намагається працювати в річищі сучасних методологій соціальної та антропологічної історії: доробком істориків, які гуртуються навколо цих та інших подібних центрів, є, на його думку, «неканонічна версія» історії України авторства Н. Яковенко і Я. Грицака [Зашкільняк, 2009, с. 22–23].

Дослідниця Н. М. Яковенко слушно відзначає необхідність подолання методологічного канону і оновлення, таким чином, методологічних підходів, потребу у виробленні вміння орієнтації в «генеалогії ідей», тобто вміння відрізнити концепцію-першотвір (проводити «експлікацію») від її «шлейфу», себто тиражування інтерпретаторами, публіцистами, популяризаторами, аматорами тощо [Яковенко, 2005, с. 70].

В контексті питань розвитку історіографічних студій сучасна київська вчена А. М. Киридон підкреслює, що аналіз будь-якої наукової праці неможливий без врахування особливостей постаті дослідника (особи): цілі й цінності вченого не лише визначають вибір суттєвого й несуттєвого, детермінують професійні зацікавлення, ситуації

вибору й рішень, а й впливають на формування понятійного й категоріального каркасів, смислових конструкцій і побудову інтерпретацій тощо. Вона справедливо відзначає, що в теоретико-методологічному аспекті стиль мислення виступає як система регулятивних засобів дослідження; та чи інша точка зору на предмет дослідження окреслює власний історіографічний канон (курсив наш – Авт.) дослідника – поле можливостей, методологію дослідження, межі релевантності концепцій [Киридон, 2012, с. 648].

Т. М. Попова в ґрунтовній роботі «Дисциплінарний образ науки: підходи і поняття» (2019 р.), що стала продовженням і своєрідним підсумком її попередніх праць (див. напр.: [Попова, 2007], окреслила в якості канонів класичної науки систематизацію, генералізацію та упорядкування, стрункність викладу і співмірності частин тексту. Дослідниця показала відхилення від них на прикладі студій П. М. Біциллі, відомого одеського вченого початку ХХ ст., що посилався при цьому на специфіку джерела. Таке відхилення порушувало «лінійність» тексту і ставало зразком «нелінійного» письма (курсив Т. М. Попової – Авт.) [Попова, 2019, с. 61]. Такий аналіз Т. М. Попової уточнює розуміння проявів історичних типів наукової раціональності в історичній науці. Дослідниця звертає увагу насамперед на питання про те, яким чином відбувається трансляція ідеалів, цінностей, норм і процедур дослідницького пошуку в «канон дисциплінарного знання» [Попова, 2019, с. 157]. В рамках пропонованої Т. М. Поповою дисциплінарної моделі науки і на прикладі розвитку системи вищої освіти у Російській імперії на початку ХХ ст. вона пише також про «дисциплінарний канон підготовки істориків» та «професійний канон» (наприклад, традицію викладачів починати лекційний курс з характеристики джерел та наукової літератури з предмету) [Попова, 2019, с. 269–270]. Примітно, що поняття «канон», «канонічний» і т.п. зустрічаються 27 разів в основному тексті цієї роботи Т. М. Попової.

Загалом, вкрай актуальним залишається врахування сучасними вченими-істориками механізмів наукової спадкоємності в контексті потреби належного осмислення й переосмислення пізнавальних здобутків попередніх поколінь науковців, створення термінологічної системи історичної науки, зокрема на засадах наукового консенсусу.

Висновки. Зусиллями багатьох знаних представників історичної науки в Україні (Л. О. Зашкільняк, Я. С. Калакура, І. І. Колесник, Т. М. Попова, О. В. Ясь та ін.) зроблені вагомі кроки у вивчення досліджуваного нами питання. Ними було охарактеризовано як «слабкі» місця, так і здобутки в науковій діяльності вітчизняних вчених-істориків, у т.ч. особливості понятійного апарату їх студій, а також окреслено перспективні шляхи і нагаляють подолання цих проблем на різних теоретико-методологічних рівнях. Також ними було зроблено суттєвий власний внесок у визначення важливих понять історичної науки.

Результатом згаданої історіографічної та методологічної рефлексії стало осмислення становлення

понятійного апарату історичних студій в незалежній Україні, яке відбувалося різними шляхами, серед яких згадані вище фахівці виділяли: 1) збереження частиною вчених використання низки понять, успадкованих від історичної науки в СРСР з огляду на неспроможність чи/і небажання сприйняти здобутки світової історичної науки як у вивченні її теоретико-методологічних питань, насамперед проблем пізнавальної діяльності, так і в дослідженні фактографічного матеріалу; часто має місце ігнорування чи навіть відраза до питань теоретичної рефлексії в умовах тривалої теоретико-методологічної кризи історичної науки в Україні та в світі загалом і зрозумілої відсутності загальноприйнятих пізнавальних орієнтирів; 2) намагання іншої частини істориків запровадити в історичній науці України нові для неї поняття і підходи (зокрема міждисциплінарні) до вивчення історії, а також не допустити сповзання в історичних дослідженнях на методологічні позиції минулого, продовження існування міфологізованої версії історії України і недосконалих нормативних канонів історіописання.

Варто доповнити ці міркування думками про те, що багато вітчизняних вчених взагалі абстрагуються від роздумів над понятійним апаратом (і ширше – над теоретико-методологічними основами) як своїх власних досліджень, так й історичної науки в Україні та світі загалом. Все ж, наявними є і успіхи вчених-істориків України у вивченні багатьох наукових питань, вдосконаленні методів і методики своєї дослідницької роботи, оновлення понятійного апарату їх студій з огляду на здобутки сучасної історичної науки тощо.

Водночас здобутки світової науки останніх десятиліть, пов'язані з новим тлумаченням взаємодії об'єкта і суб'єкта дослідження, впливу останнього на формування реальності, новими міждисциплінарними підходами поки що не освоєні в достатній мірі українськими та зарубіжними істориками, що сприяє зокрема понятійній плутанині і невизначеності, сумнівам у пізнавальних можливостях історичної науки тощо. Вкрай неоднозначним виявився вплив ідей Постмодернізму про множинність образів реальності, що ускладнюється плюралізмом у визначенні центрального для вчених-істориків поняття «історія». Навіть у працях фахівців з теоретичних питань, які визнають наявність в історичної науки пізнавального потенціалу, звучать нотки сумніву щодо потреби конструювання схем і концепцій історичного процесу, в можливостях логічного обґрунтування будь-яких з них.

В світлі сказаного вище видається необхідною активізація проведення в Україні (з дотриманням правил безпеки в сучасній нелегкій ситуації війни) термінологічних і теоретико-методологічних конференцій, симпозіумів, семінарів, відкритих дискусій як

за участі провідних фахівців (вітчизняних і зарубіжних), так і з присутністю широкої аудиторії, можливою трансляцією на регіональних і центральних телеканалах країни онлайн в мережі Інтернет, (включаючи спілкування в режимі чату) тощо з подальшим втіленням результатів цієї діяльності в наукових роботах і навчальних виданнях. Нагальною є також потреба подальшої роботи над укладанням термінологічних словників і довідників, в яких з-поміж іншого фіксується поточний стан і підводяться підсумки дослідницької роботи вчених. Незайвим, на нашу думку було б створення й періодичне оновлення електронної Національної бази даних понять історичної науки, відповідні тексти яких були б оформлені за правилами публікації наукових робіт. На жаль, у статтях термінологічних словників, енциклопедій тощо часом відсутні вказівки на наукову літературу про поняття, що є об'єктом уваги, не кажучи вже про посилання на конкретні сторінки праць, використаних при написанні відповідних статей. Це, з-поміж іншого, ускладнює встановлення авторства тих чи інших міркувань, наявних у них. Створення таких баз на наукових засадах сприятиме також ідентифікації й недопущенню потрапляння до розгляду псевдонаукових понять.

Використання дослідником тих чи інших наукових понять є одним з важливих маркерів його пізнавальних підходів і засад. Хоча дослідження історичного процесу засобами історичної науки має свою специфіку (це стосується і всієї сфери соціогуманітарного знання) і відповідний фаховий понятійний апарат, проте воно підпадає під дію загальних принципів і закономірностей пізнавальної діяльності у науці в цілому. «Інфляція», «ерозія» змісту чи «зістарення» одних термінів або навіть їх зникнення, перевизначення чи принаймні уточнення їх змісту, наявність понятійної плутанини чи невизначеності актуалізують потребу узгодження вузлових понять історичної науки, пов'язаних перш за все з її об'єктом і предметом дослідження, специфікою, потенціалом, науковим і суспільним значенням її пізнавальної діяльності, постійної історіографічної та методологічної рефлексії щодо цього комплексу питань. З іншого боку, революційні зміни в сучасній науці і техніці віщують черговий масштабний поворот у пізнавальній діяльності вчених в різних галузях знань, потребуючи подекуди відходу чи навіть розриву (часом вимушеного і болісного) з попередніми історіографічними й теоретико-методологічними підходами та практиками. Зрештою, цього потребує історична наука як в світі загалом, так і в Україні зокрема з точки зору необхідності збереження її гідного дисциплінарного статусу в колі й у взаємодії з іншими науками, а також виконання її суспільних функцій.

Список використаних джерел

- Ball, P., 2022. Physicists Rewrite the Fundamental Law That Leads to Disorder, *Quantamagazine*, May 26. [Online]. Доступно: <https://www.quantamagazine.org/physicists-trace-the-rise-in-entropy-to-quantum-information-20220526> (дата звернення: 21.10.2022).
- Bell, J., 2004. *Speakable and Unspeakable in Quantum Mechanics: Collected Papers on Quantum Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 248 p.

- Chaffey, I., Fichet, S., Tanedo, Ph., 2021. Continuum-mediated self-interacting dark matter, *Journal of High Energy Physics*, Issue 6, p. 1–44.
- WIPO Technology Trends 2019 – Artificial Intelligence, 2019, World Intellectual Property Organization, 158 p.
- Анкерсмит, Ф., 2003. *Нарративная логика: Семантический анализ языка историков*, М.: Идея-Пресс, 360 с.
- Ахутин, А. В., 1989. Вернер Гейзенберг и философия, *Гейзенберг В. М., 1989. Физика и философия. Часть и целое*, М.: Наука, с. 361–394.
- Базова термінологія з історії Гетьманщини в сучасній польській та російській історіографії, *Історіографічні дослідження в Україні*, 2014, вип. 25, с. 321–340.
- Бойченко, І., 2002. Категорії історичної науки, *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб.* – К.: Вища шк., с. 186–187.
- Бондар, В. В., 2014. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики, *Історіографічні дослідження в Україні*, вип. 25, с. 95–113.
- Васенко, Л. А., Дубічинський, В. В., Кримець, О. М., 2008. *Фахова українська мова: навчальний посібник*, К.: Центр учбової літератури, 272 с.
- Ваховський, Л. Ц., 2019. Постнекласична наука й перспективи розвитку університетської освіти, *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*, № 6 (329), жовтень, Ч. 2, с. 158–165.
- Вирський, Д., 2006. Ранньомодерна історіографія України: проблеми репрезентації, *Ейдос*, К., вип. 2, Ч. 1, с. 225–234.
- Віднянський, С. В., 2007. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу», *УІЖ*, № 6, с. 166–180.
- Віднянський, С. В., 2010. Регіональний підхід до всесвітньої історії на прикладі вивчення новітньої історії Центрально-Східної Європи, *Україна крізь віки, Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля*, К.: Інститут історії України НАН України, 2010, с. 56–64.
- Віднянський, С. В., 2010а. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні, *УІЖ*, № 5, с. 166–179.
- Віднянський, С. В., 2017. З досвіду інтеграції вітчизняної історії у світову: проблеми всесвітньої історії в багатотомній «Енциклопедії історії України», *Проблеми всесвітньої історії*, № 1 (3), с. 9–29.
- Віднянський, С. В., Мартинов, А. Ю., 2017а. Дослідження з проблем всесвітньої історії як важливий фактор розвитку вітчизняної історичної науки (за матеріалами УІЖ), *УІЖ*, № 6, с. 163–175.
- Возна, М., Славова, Л., 2022. Етнокультурна специфіка історичної термінології: зіставний та перекладознавчий аспекти (на матеріалі історичних термінів античності та давньоруського періоду), *Мовні і концептуальні картини світу*, 2022, вип. (1)71, с. 115–131.
- Воронов, В. І., 2004. Історичне знання, *Історіографічний словник / За ред. С. І. Посохова, Х.: ХНУ ім. В. Каразіна*, с. 79–82.
- Гирич, І., 2000. Чи суперечить національний міф історичній правді?, *Українська історична дидактика. Міжнародний діалог, (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*, К.: Генеза, 2000, с. 47–54.
- Гломозда, К. Ю., 2006 – 2007. Сучасні погляди на проблему переосмислення історичного минулого, *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр.*, вип. 15 / відп. ред. М. Крикун, Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, с. 842–854.
- Гоцуляк, В. В., 2016. *Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни: навчальний посібник*, Черкаси: видавець Третяков О. М., 732 с.
- Гуржій, О., Пилявець Р., 2009. Сучасна воєнно-історична та воєнна термінологія: проблемні питання, *Сторінки воєнної історії України*, вип. 12, № 12, с. 19–24.
- Гусев, В. І., 2002. Історія, *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник*, К.: Вища шк., с. 186–187.
- Джеммер, М., 1985. *Еволюція понять квантової механіки*, М.: Наука, 384 с.
- Джерелознавство історії України, 1998: довідник*, К.: КУ ім. Т. Шевченка, ІУАД ім. М. Грушевського, 212 с.
- Довідник з історії України (А-Я)*, 2002: посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка; заг. ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуста; упоряд. І. З. Підкова, вид. 2-ге, доопрац. і допов., Київ: Генеза, 2002, 1135 с.
- Драч, О. О., 2015. *Зарубіжна історіографія всесвітньої історії: навчальний посібник*, Черкаси: вид. Чабаненко Ю. А., 164 с.
- Енциклопедія історії України, 2003 – 2019: [у 10 т.] / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України*, Київ: Наукова думка. [Online]. Доступно: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21SRW=nz&S21FMT=brief_elib&C21COM=S&S21P03=PRJ=&S21STR=%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9A%D0%9B%D0%9E%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%86%D0%AF%20%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%87%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98%20%28%D0%95%D0%86%D0%A3%29 (дата звернення: 15.05.2022).
- Жуковський, А. І., 2011. Історія, *Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, т. 11. [Online]. Доступно: <https://esu.com.ua/article-12823> (дата звернення: 28.10.2022).
- Зайцев, Б. П., Куделко, С. М., 1995. Про нову хвилю романтизму у вітчизняній історіографії, *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Х., ХДУ, с. 176–179.
- Зашкільняк, Л. О., 1996. *Вступ до методології історії*, Л.: ЛОНМІО, 96 с.
- Зашкільняк, Л. О., 1999. *Методологія історії від давнини до сучасності*, Львів: Львівський державний університет ім. Івана Франка, 226 с.
- Зашкільняк, Л. О., 2004. Заключення, *Українська історіографія на зламі XX і XX століть: здобутки і проблеми [За ред. Л. Зашкільняка]*, Л.: ЛНУ ім. І. Франка, с. 398–401.
- Зашкільняк, Л. О., 2004а. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука, *Українська історіографія на зламі XX і XX століть: здобутки і проблеми [За ред. Л. Зашкільняка]*, Л.: ЛНУ ім. І. Франка, с. 24–57.
- Зашкільняк, Л. О., 2007. *Сучасна світова історіографія*, Л.: ПАІС, 312 с.

Зашкільняк, Л. О., 2008. Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії), *Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Український інститут національної пам'яті*, К.: [б.в.], с. 64–81.

Зашкільняк, Л. О., 2009. Замітки про сучасну українську історіографію, *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*, вип. 15(1), с. 13–29.

Зашкільняк, Л. О., 2018. Теоретичні проблеми сучасної історичної політики в Україні, *RES HISTORICA*, вип. 46, с. 365–381.

Зашкільняк, Л. О., 2015. Радянські історичні міфи в сучасній українській історіографії: «старе вино в нових міхах», *Світло й тіні українського радянського історіописання: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смолія*, К.: Інститут історії України НАН України, с. 17–30.

Зв'язок між квантовою фізикою і духовністю згідно Далай-лами. [Online]. Доступно: <https://ua.sainte-anastasie.org/articles/cultura/la-conexin-entre-la-fisica-cuntica-y-la-espiritualidad-segn-el-dalai-lama.html> (дата звернення: 17.05.2023).

Зінченко, А. Л., 2014. *Історія. Вступ до спеціальності: навч. посібник для студ. вишів спец. «Історія»*, Вінниця, ТОВ «Меркюрі-Поділля, 236 с.

Ісак, Ю. І., 2010. Становлення новістики як галузі наукового дослідження в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: історіографія проблеми, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, вип. 24, с. 207–222.

Ісак, Ю. І., 2011. Проблема предмету історичної науки у теоретико-методологічних конструкціях істориків-новістів України другої половини XIX – початку XX ст., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, вип. 26, с. 264–279.

Ісак, Ю. І., 2022. Найновіше історико-краєзнавче дослідження Закарпаття. Рецензія на монографію: Офіцинський Роман. Закарпаття віддавна. Історичні есе. Ужгород: РІК-У, 2022. 380 с., *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]*, Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», вип. 54, т. 2, с. 327–328. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-50>

Історична наука в термінах і поняттях: довідник, 2014 [В. Ф. Колесник та ін.; за заг. ред. Т. В. Орлової], Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 730 с.

Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посібн., 2002, К.: Вища школа, 281 с.

Історіографічний словник, 2004. / За ред. С. І. Посохова, Х.: ХНУ ім. В. Каразіна, 320 с.

Калакура, Я. С., 2012. *Українська історіографія: курс лекцій*, К.: Генеза, вид. 2-е, доп., 512 с.

Калакура, Я. С., 2014. Історичної науки категорії, *Історична наука в термінах і поняттях: довідник [В.Ф. Колесник та ін.; за заг. ред. Т. В. Орлової]*, Вишгород: ПП Сергійчук М. І., с. 386–388.

Калакура, Я. С., 2014а. Історичні знання, *Історична наука в термінах і поняттях: довідник, [В.Ф. Колесник та ін.; за заг. ред. Т. В. Орлової]*, Вишгород: ПП Сергійчук М.І., с. 333–335.

Калакура, Я. С., 2016. *Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібн.*, К.: ВПЦ «Київський університет», 319 с.

Калакура, Я. С., 2018. Методологічні підходи до концептуалізації історичної науки, *Україна–Європа–Світ*, вип. 21, с. 184–193.

Касьянов, Г., 2005. Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки), *Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.)*, К.: Інститут історії України НАН України, с. 36–44.

Киридон, А., 2011. Дослідження з історії церкви: концептуалізація історіографічного дискурсу, *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвцев*, вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується, Тернопіль, с. 283–292.

Киридон, А., 2012. Державно-церковні відносини в Україні: теоретико-методологічна рефлексія, *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, вип. 23, с. 640–655.

Киридон, А., Троян, С., 2022. Чи можна Російсько-українську війну 2014 – 2022 рр. вважати екзистенційною війною?, *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулих. Діалоги з істориками: двох кн. [Відпов. ред. В. Смолій; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, К.: НАН України. Ін-т історії України]*, кн. 1, с. 182–183.

Киридон, А. М., 2010. Історик та політика пам'яті: «розщеплена ідентичність», *Чорноморський літопис*, вип. 2, с. 116–121.

Киридон, А. М., 2018. Глобальна історія як напрям історичних досліджень ХХІ ст., *Україна–Європа–Світ*, серія: Історія, міжнародні відносини, вип. 21, с. 177–183.

Колесник, І. І., 2000. *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)*, К.: Генеза, 256 с.

Колесник, І. І., 2013. *Українська історіографія: концептуальна історія*, К.: Інститут історії України НАН України, 566 с.

Колесник, І. І., 2019. *Глобальна історія. Історія понять*, К.: НАН України; Інститут історії України, 348 с.

Колінгвуд, Р. Дж., 1996. *Ідея історії* / Пер. з англ. О. Мокровольського, К.: Основи, 615 с.

Кондратюк, К., Сухий, О., 2010. *Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2009 рр.): навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка*, 261 с.

Короткий українсько-англійський словник історико-культурологічної термінології з курсу «Історія України та української культури», 2017 / упор.: І.Ю. Робак, В. А. Альков, Харків: ХНМУ, 14 с.

Космина, В. Г., 2011. *Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу*, Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011, 310 с.

Круглий стіл «Українська історична термінологія», 2019. [Online]. Доступно: <https://clio.lnu.edu.ua/news/kruhlyy-stil-ukrains-ka-istorychna-terminolohiia> (дата звернення: 27.10.22).

Куделко, С. М., Посохов, С. І., 1998. Абстрактные понятия в историческом исследовании (Некоторые замечания к методологическим исканиям конца XX в.), *Харківський історіографічний збірник, вип. 3. Проблеми історії та методології історичної науки*, Харків: Бізнес Інформ, с. 15–22.

Мазурок, О. С., Павленко, Г. В., 1996. Українська історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки і перспективи, *Проблеми української історіографії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Мукачево: Елара, с. 5–29.

- Марцинюк, І., 1995. Проблеми сучасної української історіографії в контексті концепції світової історії Арнольда Тойнбі, *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Х.: ХДУ, с. 143–148.
- Матях, В. М., 1996. *Медієвістика в Україні другої половини XX – початку XX століття: криза чи прогрес?*, К.: Ін-т історії України НАН України, 58 с.
- Методична розробка для організації самостійної роботи студентів «Короткий термінологічний словник з Історії України» для студентів усіх форм навчання*, 2018 / Укл. Потіха О. Б., Тернопіль, 46 с.
- Нечипоренко, А. Ф., 2019. *Науковий жаргон: основні ознаки та причини появи*. URL: <http://kumlk.kpi.ua/node/1728> (дата звернення: 21.02.2022).
- Огієнко, І. І., 1994. *Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / Факсимільне видання*, К.: АТ «Обереги», 72 с. [Online]. Доступно: <https://web.archive.org/web/20220506092658/http://194.44.152.155/elib/local/hr655.doc>. (дата звернення: 28.10.2022).
- Остапов, С. Е., Добровольський, Ю. Г., 2021. *Квантова інформатика та квантові обчислення*, Чернівці: ЧНУ, 99 с.
- Пікалов, В. Г., Посохов, С. І., 1995. Історіографія як наукознавча дисципліна, *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Х., ХДУ, с. 74–75.
- Попова, Т. Н., 2019. *Дисциплінарний образ науки: підходи і поняття*, Одеса: Бондаренко М. А., 392 с.
- Попова, Т. Н., 2000. Проблеми категоріального апарата історико-регіональних досліджень в сучасній російській історіографії, *Записки історичного факультету Одеського державного університету*, вип. 10, с. 22–30.
- Попова, Т. Н., 2007. *Історіографія в лицах, проблемах, дисциплінах: Из истории Новороссийского университета*, Одесса: Астропринт, 2007, 536 с.
- Попова, Т. Н., 2014/2015. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций: теория, методология, практика, *Ейдос*, вип. 8, с. 26–31.
- Попова, Т. Н., 2012. Персональная история VS интеллектуальная биография, биоисториография: подходы и понятия, *Человек в истории и культуре / отв. ред.: А. А. Пригарин; НАН Украины, Ин-т археологии [та ін.]*, вип. 2: Мемориальный сборник материалов и исследований в память Владимира Никифоровича Станко, Одесса: Смил, с. 540–563.
- Портнов, А. В., 2009. *Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій*, К.: НІСД, 160 с.
- Портнов, А. В., 2010. «Західні» категорії в українській пострадянській історіографії: мовні зміни в епоху перекладів, *Україна Модерна*, № 5, с. 153–182.
- Потульницький, В. А., 2002. *Україна і всесвітня історія : історіософія світової та української історії XVII – XX століть*, К.: Либідь, 480 с.
- Реснт, О., 2000. Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної науки в Україні, *Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття»*. Чернівці 16-18 травня 2000 р. Доповіді і повідомлення, Чернівці, т. 1, с. 34–37.
- Реснт, О. П., 2005. Історична наука в Україні в 19 столітті, *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», с. 566–568.
- Реліктове випромінювання, 2003. *Астрономічний енциклопедичний словник / за заг. ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь*, Львів: Голов. астроном. обсерваторія НАН України: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, с. 399.
- Сахновський, Є. В., 2000. Українська історіографія: логіко-гносеологічний аналіз поняття, *Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття»*. Чернівці, 16–18 травня 2000 р.: доповіді і повідомлення, Чернівці, т. 1, с. 128–132.
- Словник історичних термінів і понять, 2011 / [І. С. Мартинова], Х.: Прапор, 288 с.
- Смолій, В. А., Левенець, Ю. А., 2007. Парадокси історичного пізнання (замість передмови), *Україна: політична історія: XX – початок XXI ст. [Ред. рада В. М. Литвин (голова) та ін. Ред. кол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови та ін.)]*, К.: Парламентське вид-во, с. 11–14.
- Смолій, В. А., Ясь, О. В., 2022. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму, *Вісник НАН України*, № 6, с. 3–16.
- Спеціальні історичні дисципліни: довідник*, 2008 / [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]], К.: Либідь, 520 с.
- Стародубцев, Н. Н., 1996. *Иллюстрированный словарь по геральдике* (на русском, украинском, английском, эсперанто, французском, немецком и латинском языках): 1005 терминов, Донецк: [Б. в.], 345 с., 1005 ил.
- Стельмах, С. П., 2000. Участь істориків України у міжнародній методологічній дискусії наприкінці XIX – на початку XX ст., *Український історичний збірник*, № 3, с. 203–219.
- Стельмах, С. П., 2005. Історична наука, *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», с. 562–566.
- Стельмах, С. П., 2005а. Історія понять, *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», с. 620.
- Сухий, О., 2004. Історіографічні дослідження, *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / [за ред. Л. Зашкільняка]*, Л.: ЛНУ ім. І. Франка, с. 95–106.
- Сухов, А. Д., 1983. *Прогресс и история*, М.: Мысль, 111 с.
- Таран, Л. В., 2009. *Французька, російська і українська історіографія (70-ті рр. XIX – поч. XX ст.)*, видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, Ніжин, 247 с.
- Таран, Л. В., 1995. Об эволюции методологических основ французской, русской и украинской историографии (70-е гг. XIX – нач. 30-х гг. XX в.), *Література та культура Полісся*, вип. 6. Ніжинська вища школа і проблеми розвитку освіти, науки, літератури, Ніжин: НДПІ, с. 84–89.
- Таран, Л. В., 1998. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки, *УІЖ*, № 5, с. 30–39.
- Тейлор, А. Д. П., 2003. Історик як біограф, *Харківський історіографічний збірник*, Харків, вип. 6. *Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень*, с. 76–84.

- Темірова, Н. Р., 2019. *Історія історичного знання: від зародження до статусу науки*, Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 132 с.
- Терно, С. О., 2009. *Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти*, Запоріжжя: Просвіта, 268 с.
- Топольський, С., 2012. *Як ми пишемо і розуміємо історію. Тасмичні історичної нарації* / Пер. з польськ. Н. Гончаренко, наук. ред. Ю. Волошина, К.: «К.І.С.», 400 с.
- Удод, О. А., 2012. Історія історичної науки в Україні: проблеми дисциплінарної структури та предметної області досліджень, *Академічні та доакадемічні образи української історіографії* / Відп. ред. та керівник авт. колективу О. А. Удод, К.: НАН України. Ін-т історії України, с. 7–26.
- Українська архівна енциклопедія*, 2008. / Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (голова), І. Н. Войцехівська, Л. А. Дубровіна [та ін.]; ред.: С. С. Артамонова, А. М. Катренко, Київ, 882 с.
- Уривок з книги Д. Х. Плама «Смерть минулого» про мету історичних досліджень (1969), 2012, *Копилов С. А. Світова історіографія новітньої доби: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету*, Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І. Огієнка, 2012, с. 16–17.
- Устич, С. І., 2010. *Кордон, війна та мир в долі сучасного світу: Тріада життя чи колапс?* Ужгород: Карпати, 2010, 326 с.
- Хоптяр, Ю. А., 2008. *Історична термінологія: Курс лекцій*, Кам'янець-Подільський: Аксіома, 448 с.
- Яковенко, Н. М. [б.д.]. *Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України*. [Online]. Доступно: <https://maidan.org.ua/arch/hist/1204203602.html> (дата звернення: 21.03.2022).
- Яковенко, Н. М., 2005. Ранньомодерна українська історія: спірні поняття опису й методології, *Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.)*, К.: Інститут історії України НАН України, с. 56–85.
- Яковенко, Н. М., 2007. *Вступ до історії*, К.: Критика, 374 с.
- Ясь, О. В., 1995. Понятійний апарат історичної науки і українська історіографія: сучасний стан та перспективи розробки, *Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Х.: ХДУ, с. 92–97.
- Ясь, О. В., 2005. Історіографія, як термін, *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України*, К.: В-во «Наукова думка», с. 584–591.
- Ясь, О. В., 2019. Історіографія, *Енциклопедія історії України: Україна-Українці, Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України*, К.: В-во «Наукова думка», с. 36–51.

References

- Ahutin, A.V., 1989. Verner Gejzenberg i filosofija [Werner Heisenberg and Philosophy], *Gejzenberg V.M., 1989. Fizika i filosofija. Chast' i celoe*, M.: Nauka, s. 361–394. (in Russian).
- Ankersmit, F., 2003. *Narrativnaja logika: Semanticheskij analiz jazyka istorikov* [Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Language of Historians], M.: Ideja-Press, 360 s. (in Russian).
- Ball, P., 2022. Physicists Rewrite the Fundamental Law That Leads to Disorder, *Quantamagazine*, May 26. URL: <https://www.quantamagazine.org/physicists-trace-the-rise-in-entropy-to-quantum-information-20220526> (дата звернення: 21.02.2022). (in English).
- Bazova terminolohiia z istorii Hetmanshchyny v suchasni polskii ta rosiiskii istoriografii [Basic terminology from the history of the Hetmanate in modern Polish and Russian historiography], *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 2014, vyp. 25, s. 321–340. (in Ukrainian).
- Bell, J., 2004. *Speakable and Unspeakable in Quantum Mechanics: Collected Papers on Quantum Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 248 p. (in English).
- Boichenko, I., 2002. *Katehorii istorychnoi nauky* [Categories of historical science], *Istorychna nauka: terminolohichni i poniatiiinyi dovidnyk: Navch. posib.*, K.: Vyshcha shk., s. 186–187. (in Ukrainian).
- Bondar, V.V., 2014. Suchasna ukrainska istoriografii: pidsumky i vyklyky [Modern Ukrainian historiography: results and challenges], *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, vyp. 25, s. 95–113. (in Ukrainian).
- Chaffey, I., Fichet, S., Tanedo, Ph., 2021. *Continuum-mediated self-interacting dark matter*, *Journal of High Energy Physics*, Issue 6, p. 1–44.
- Dovidnyk z istorii Ukrainy (A-Ya)* [Handbook of the history of Ukraine (A-Z)], 2002: posib. dlia sered. zahalnoosvit. navch. zakl. / In-t ist. doslidzh. Lviv. nats. un-tu im. Ivana Franka; zah. red.: I. Z. Pidkova, R. M. Shusta; uporiad. I. Z. Pidkova, dyd. 2-he, dooprats. i dopov., Kyiv: Heneza, 2002, 1135 s. (in Ukrainian).
- Drach, O. O., 2015. *Zarubizhna istoriografiiia vsesvitnoi istorii: navchalnyi posibnyk* [Foreign historiography of world history], Cherkasy: vyd. Chabanenko Yu. A., 164 s. (in Ukrainian).
- Dzhemmer, M., 1985. *Jevoljucija ponjatij kvantovoi mehaniki* [Evolution of the concepts of quantum mechanics], M.: Nauka, 1985, 384 s. (in Russian).
- Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: dovidnyk* [Source studies of the history of Ukraine: reference book], K.: KU im. T. Shevchenka, IUAD im. M. Hrushevskoho, 1998, 212 s. (in Ukrainian).
- Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine], 2003–2019 [: [u 10 t.] / redkol.: V. A. Smolii (holova) [ta in.]; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, Kyiv: Naukova dumka. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21SRW=nz&S21FMT=brief_elib&C21COM=S&2_S21P03=PRJ=&2_S21STR=%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9A%D0%9B%D0%9E%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%86%D0%AF%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%87%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98%D0%20%28%D0%95%D0%86%D0%A3%29 (data zvernennia: 15.05.2022) (in Ukrainian).
- Hlomoza, K. Iu., 2006 – 2007. Suchasni pohliady na problemu pereosmyslennia istorychnoho mynuloho [Modern views on the problem of rethinking the historical past], *Confraternitas. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yaroslava Isaievycha, Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*: zb. nauk. pr., vyp. 15 / vidp. red. M. Krykun, L.: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU, s. 842–854. (in Ukrainian).

- Hotsuliak, V. V., 2016. *Istoriia, yii metodolohiia i istoriografiia yak naukovy ta navchalni dystsypliny* [History, its methodology and historiography as scientific and educational disciplines]: navchalnyi posibnyk, Cherkasy: vydavets Tretiakov O. M., 732 s. (in Ukrainian).
- Hurzhi, O., Pyliavets, R., 2009. *Suchasna voienno-istorychna ta voienno terminolohiia: problemni pyttannia* [Modern military-historical and military terminology: problematic issues], *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, vyp. 12, № 12, s. 19–24.
- Husiev, V., 2002. *Istoriia* [History], *Istorychna nauka: terminolohichni i poniattiiniy dovidnyk*, K.: Vyshcha shk, s. 186–187. (in Ukrainian).
- Hyrych, I., 2000. Chy superechyt natsionalnyi mif istorychnii pravdy? [Does the national myth contradict the historical truth?], *Ukrainska istorychna dydaktyka. Mizhnarodnyi dialoh, (fakhivtsi riznykh krain pro suchasni ukrainski pidruchnyky z istorii)*, K.: Heneza, 2000, s. 47–54. (in Ukrainian).
- Isak, Yu. I., 2010. Stanovlennia novistyky yak haluzi naukovoho doslidzhennia v Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: istoriografiia problemy [The formation of the study of Modern history as a field of scientific research in Ukraine in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries: historiography of the problem], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, vyp. 24, s. 207–222. (in Ukrainian).
- Isak, Yu. I., 2011. Problema predmetu istorychnoi nauky u teoretyko-metodolohichnykh konstrukttsiakh istorykiv-novistiv Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [The problem of the subject of historical science in the theoretical and methodological constructions of Ukrainian historians-novists of the second half of the 19th – early 20th centuries], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, vyp. 26, s. 264–279. (in Ukrainian).
- Isak, Yu. I., 2022. Nainovishe istoryko-kraieznavche doslidzhennia Zakarpattia. Retsenziia na monografiu: Ofitsynskiy Roman. Zakarpattia viddavna. Istorychni ese. Uzhhorod: RIK-U, 2022. 380 s. [The latest historical and regional study of Transcarpathia. Monograph review: Ofitsynskiy Roman. Transcarpathia down the ages. Historical essay. Uzhhorod: RIK-U, 2022. 380 pp.], *Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers* / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya], Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2022, Issue 54, Volume 2, s. 327–328. (in Ukrainian).
- Istoriografichnyi slovnyk* [Historiographic dictionary], 2004. / Za red. S. I. Posokhova, Kh.: KhNU im. V. Karazina, 320 s. (in Ukrainian).
- Istorychna nauka v terminakh i poniattiakh: dovidnyk* [Historical science in terms and concepts: a guide], 2014 [V. F. Kolesnyk ta in.; za zah. red. T. V. Orlovoi], Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I., 730 s. (in Ukrainian).
- Istorychna nauka: terminolohichni i poniattiiniy dovidnyk: navch. posibn.* [Historical science: terminological and conceptual guide: academic. manual], 2002, K.: Vyshcha shkola, 281 s. (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. S., 2012. *Ukrainska istoriografiia: kurs lektsii* [Ukrainian historiography: a course of lectures], K.: Heneza, vyd. 2-e, dop., 512 s. (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. S., 2014. Istorychnoi nauky katehorii [Categories of Historical Science], *Istorychna nauka v terminakh i poniattiakh: dovidnyk* [V. F. Kolesnyk ta in.; za zah. red. T. V. Orlovoi], Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I., s. 386–388. (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. S., 2014a. Istorychni znannia [Historical knowledge], *Istorychna nauka v terminakh i poniattiakh: dovidnyk*, [V. F. Kolesnyk ta in.; za zah. red. T. V. Orlovoi], Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I., s. 333–335. (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. S., 2016. *Metodolohiia istoriografichnoho doslidzhennia: nauково-методичний посібник* [Methodology of historiographical research: scientific and methodological manual], K.: VPTs «Kyivskiy universytet», 319 s. (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. S., 2018. Metodolohichni pidkhody do kontseptualizatsii istorychnoi nauky [Methodological approaches to the conceptualization of historical science], *Ukraina–Ievropa–Svit*, vyp. 21, s. 184–193. (in Ukrainian).
- Kasianov, H., 2005. Natsionalizatsiia istorii: metodolohichni ta terminolohichni problemy (postradianskyi prostir, 1990-ti roky) [Nationalization of history: methodological and terminological problems (post-Soviet space, 1990s)], *Suchasna ukrainska istoriografiia: problemy metodolohii ta terminolohii: materialy Vseukrainskoho nauково-методолічного семінару* (Kyiv, 17 chervnia 2004 r.), K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 36–44. (in Ukrainian).
- Khoptiar, Yu. A., 2008. *Istorychna terminolohiia* [Historical terminology]: Kurs lektsii, Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 448 s. (in Ukrainian).
- Kolesnyk, I., 2000. *Ukrainska istoriografiia (XVIII – pochatok XX stolittia)* [Ukrainian historiography (XVIII – beginning of XX century)], K.: Geneza, 256 s. (in Ukrainian).
- Kolesnyk, I., 2013. *Ukrainska istoriografiia: kontseptualna istoriia* [Ukrainian historiography: conceptual history], K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 566 s. (in Ukrainian).
- Kolesnyk, I. I., 2019. *Hlobalna istoriia. Istoriia poniat* [Global history. History of Concepts], K.: NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy, 348 s. (in Ukrainian).
- Kolinhvud, R.Dzh., 1996. *Ideia istorii* [The idea of history] / Per. Z. anhl. O. Mokrovolskoho, K.: Osnovy, 615 s. (in Ukrainian).
- Kondratiuk, K., Sukhyi, O., 2010. *Suchasna natsionalna istoriografiia novitnoi istorii Ukrainy (1914 – 2009 rr.): navch. posib.* [Modern national historiography of modern history of Ukraine (1914 – 2009): education. manual] / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 261 c. (in Ukrainian).
- Korotkyi ukrainsko-anhliiskyi slovnyk istoryko-kulturolohichnoi terminolohii z kursu «Istoriia Ukrainy ta ukrainskoi kultury»* [A short Ukrainian-English dictionary of historical and cultural terminology from the course «History of Ukraine and Ukrainian Culture»], 2017 / upor.: I. Iu. Robak, V. A. Alkov, Kharkiv: KhNMU, 14 s. (in Ukrainian).
- Kosmyna, V. H., 2011. *Problemy metodolohii tsyvilizatsiinoho analizu istorychnoho protsesu* [Problems of the methodology of civilizational analysis of the historical process], Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2011, 310 s. (in Ukrainian).
- Kruhlyi stil «Ukrainska istorychna terminolohiia»* [Round table «Ukrainian historical terminology»], 2019. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/news/krulyi-stil-ukrainska-istorychna-terminolohiia> (data zvernennia: 27.10.22). (in Ukrainian).
- Kudelko, S. M., Posohov, S. I., 1998. Abstraktnye ponjatija v istoricheskom issledovanii (Nekotorye zamechanija k metodologicheskim iskanijam konca XX v.) [Abstract Concepts in Historical Research (Some Remarks on Methodological Searches of the End of the 20th Century)], *Kharkivs'kij istoriografichnij zbirnik*, vip. 3. Problemi istorii ta metodologii istorichnoi nauki, Kharkiv: Biznes Inform, s. 15–22. (in Russian).

- Kyrydon, A. M., 2012. Derzhavno-tserkovni vidnosyny v Ukraini: teoretyko-metodolohichna refleksiiia [State-church relations in Ukraine: theoretical and methodological reflection], *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii*, vyp. 23, s. 640–655. (in Ukrainian).
- Kyrydon, A., 2011. Doslidzhennia z istorii tserkvy: kontseptualizatsiia istoriohrafichnoho dyskursu [Church history research: conceptualization of historiographical discourse], *Ukraina–Yevropa–Svit*, Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny / Hol. red. L.M. Aleksiievets, vyp. 6–7: 20-y richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy prysviachuetsia, Ternopil, s. 283–292. (in Ukrainian).
- Kyrydon, A., Troian, S., 2022. Chy mozha Rosiisko-ukrainsku viinu 2014–2022 rr. vvazhaty ekzystentsiinoiu viinoiu? [Can the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 be considered an existential war?], *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy. U dvokh knykhakh*. [Vidpov. red. Valerii Smolii; uporiad.: Hennadii Boriak, Oleksii Yas. Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy], knyha 1, s. 182–183. (in Ukrainian).
- Kyrydon, A. M., 2010. Istoryk ta polityka pamiaty: «rozshcheplena identychnist» [The historian and the politics of memory: «split identity»], *Chornomorskyi litopys*, vyp. 2, s. 116–121. (in Ukrainian).
- Kyrydon, A. M., 2018. Hlobalna istoriia yak napriam istorychnykh doslidzhen XXI st. [Global history as a direction of historical research of the 21st century], *Ukraina–Yevropa–Svit*, seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny, vyp. 21, s. 177–183. (in Ukrainian).
- Martsyniuk, I., 1995. Problemy suchasnoi ukrainskoi istoriohrafii v konteksti kontseptsii svitovoi istorii Arnolda Toynbi [Problems of modern Ukrainian historiography in the context of Arnold Toynbee's concept of world history], *Istorychna nauka na porozii XXI stolittia: pidsumky ta perspektyvy: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, Kh.: KhDU, s. 143–148. (in Ukrainian).
- Matiakh, V. M., 1996. *Mediievistyka v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia: kryza chy prohres?* [Medieval studies in Ukraine in the second half of the 19th – beginning of the 20th century: crisis or progress?], K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 58 s. (in Ukrainian).
- Mazurok, O. S., Pavlenko, H. V., 1996. Ukrainska istorychna nauka na porozii XXI stolittia: pidsumky i perspektyvy [Ukrainian historical science on the threshold of the 21st century: results and perspectives], *Problemy ukrainskoi istoriohrafii: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, Mukachevo: Elara, s. 5–29. (in Ukrainian).
- Metodychna rozrobka dlia orhanizatsii samostiinoï roboty studentiv «Korotkyi terminolohichnyi slovnyk z Istorii Ukrainy» dlia studentiv usikh form navchannia [Methodical development for the organization of students' independent work «Short Terminological Dictionary of the History of Ukraine»], 2018 / Ukl. Potikha O. B, Ternopil, 46 s. (in Ukrainian).
- Nechyporenko, A. F., 2019. *Naukovyi zharhon: osnovni oznaky ta prychny poiavy* [Scientific jargon: main signs and reasons for its appearance]. URL: <http://kumlk.kpi.ua/node/1728> (data zvernennia: 21.02.2022) (in Ukrainian).
- Ohienko, I. I., 1994. *Nauka pro ridnomovni oboviazky: Ridnomovnyi Katekhyzys dlia vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyroko hromadianstva* [The Science of Native Language Responsibilities]. / Faksymilne vydannia, K.: AT «Oberehy», 72 s. URL: <https://web.archive.org/web/20220506092658/http://194.44.152.155/elib/local/hr655.doc>. (data zvernennia: 28.10.2022). (in Ukrainian).
- Ostapov, S. E., Dobrovolskyi, Yu. H., 2021. *Kvantova informatyka ta kvantovi obchyslennia* [Quantum informatics and quantum computing], Chernivtsi: ChNU, 99 s. (in Ukrainian).
- Pikalov, V., Posokhov, S., 1995. Istoriografia yak naukoznavcha dystsyplina [Historiography as a scientific discipline], *Istorychna nauka na porozii XXI stolittia: pidsumky ta perspektyvy. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, Kh., KhDU, s. 74–75. (in Ukrainian).
- Popova, T. N., 2000. Problemy kategorial'nogo apparata istoriko-regional'nykh issledovaniy v sovremennoy rossijskoy istoriografii [Problems of the categorical apparatus of historical and regional research in modern Russian historiography], *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho derzhavnoho universytetu*, vyp. 10, s. 22–30. (in Russian).
- Popova, T. N., 2014/2015. Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsiy: teoriya, metodologiya, praktika [Biography of a scientist-historian at the crossroads of historiographical traditions: theory, methodology, practice], *Ejdos*, vip. 8, s. 26–31. (in Russian).
- Popova, T. N., 2019. *Disciplinarnyj obraz nauki: podhody i ponjatija* [Disciplinary image of science: approaches and concepts], Odesa: Bondarenko M. A., 392 s. (in Russian).
- Popova, T. N., 2007. *Istoriografija v lichah, problemah, disciplinah* [Historiography in Persons, Problems, Disciplines: From the History of Novorossiysk University], Iz istorii Novorossiyskogo universiteta, Odesa: Astroprint, 2007, 536 s. (in Russian).
- Popova, T. N., 2012. Personal'naja istorija VS intellektual'naja biografija, bioistoriografija: podhody i ponjatija [Personal history VS intellectual biography, biohistoriography: approaches and concepts], *Chelovek v istorii i kul'ture* / otv. red.: A.A. Prigarin; NAN Ukrainy, In-t arheologii [ta in.], vyp. 2: Memorial'nyj sbornik materialov i issledovaniy v pamjat' Vladimira Nikiforovicha Stanko, Odesa: Smil, s. 540–563. (in Russian).
- Portnov, A. V., 2009. Mizh «Tsentralnoiu Yevropoiu» ta «Russkym myrom»: Suchasna Ukraina u prostori mizhnarodnykh intelektualnykh diskusii Between «Central Europe» and «Russian Peace»: Modern Ukraine in the space of international intellectual discussions], K.: NISD, 160 s. (in Ukrainian).
- Portnov, A. V., 2010. «Zakhidni» katehorii v ukrainskii postradianskii istoriohrafii: movni zminy v epokhu perekladiv [«Western» categories in Ukrainian post-Soviet historiography: language changes in the era of translations], *Ukraina Moderna*, № 5, s. 153–182. (in Ukrainian).
- Potulnytskyi, V. A., 2002. *Ukraina i vsesvitnia istoriia: istoriosofiia svitovoi ta ukrainskoi istorii KhVII – KhKh stolit* [Ukraine and world history: historiosophy of world and Ukrainian history of the 17th – 20th centuries], K.: Lybid, 480 s. (in Ukrainian).
- Reient, O., 2000. Kontseptualni problemy rozvytku suchasnoi istorychnoi nauky v Ukraini [Conceptual problems of the development of modern historical science in Ukraine], *Mizhnarodnyi naukovyi konhres «Ukrainska istorychna nauka na porozii XXI stolittia»*. Chernivtsi 16–18 travnia 2000 r. *Dopovidi i povidomlennia*, Chernivtsi, t. 1, s. 34–37. (in Ukrainian).
- Reient, O., 2005. Istorychna nauka v Ukraini v 19 stolitti [Historical science in Ukraine in the 19th century], *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy*, K.: V-vo «Naukova dumka», s. 566–568. (in Ukrainian).
- Reliktove vyprominiuvannia [Relic radiation], 2003. *Astronomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* / za zah. red. I. A. Klymyshyna ta A.O. Korsun, Lviv: Holov. astronom. observatoriia NAN Ukrainy: Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, s. 399. (in Ukrainian).

- Sakhnovskiy, Ye. V., 2000. Ukrainska istoriografiia: lohiko-hnoseolohichniy analiz poniattia [Ukrainian historiography: logical and epistemological analysis of the concept], *Mizhnarodnyi naukovyi konhres «Ukrainska istorichna nauka na porozhi XXI stolittia». Chernivtsi, 16–18 travnia 2000 r.: dopovidi i povidomlennia*, Chernivtsi, t. 1, s. 128–132. (in Ukrainian).
- Slovnnyk istorichnykh terminiv i poniat [Dictionary of historical terms and concepts], 2011 / [I. S. Martynova], Kh.: Prapor, 288 s. (in Ukrainian).
- Smolii, V., 2007. Paradoksy istorichnoho piznannia (zamiest peredmovy) [Paradoxes of historical knowledge (instead of a preface)], *Ukraine: political history: XX – beginning of the XXI century*, *Ukraina: politychna istoriia: XX – pochatok XXI st.* / V. A. Smolii, Yu. A. Levenets, [Red. rada V. M. Lytvyn (holova) ta in. Red. kol.: V. A. Smolii, Yu. A. Levenets (spivholovy ta in.)], K.: Parlamentske vyd-vo, s. 11–14. (in Ukrainian).
- Smolii, V. A., Yas, O. V., 2022. Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli postkolonializmu [The modern Russian-Ukrainian war in the light of postcolonialism], *Visnyk NAN Ukrainy*, № 6, s. 3–16. (in Ukrainian).
- Spetsialni istorichni dysypliny: dovidnyk*, 2008 [Special historical disciplines: dovidnyk] / [navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.; I. N. Voitsekhivska (ker. avt. kol.), V. V. Tomazov, M. F. Dmytrienko [ta in.], K.: Lybid, 520 s. (in Ukrainian).
- Starodubcev, N. N., 1996. *Illjustrirovannyi slovar' po gerald'ike (na russkom, ukrainskom, anglijskom, jesperanto, francuzskom, nemeckom i latinskom jazykah): 1005 terminov* [Illustrated dictionary of heraldry (in Russian, Ukrainian, English, Esperanto, French, German and Latin): 1005 terms], Doneck: [B. v.], 345 s., 1005 il. (in Russian etc.).
- Stelmakh, S. P., 2000. Uchast istorykiv Ukrainy u mizhnarodnii metodolohichnii dyskusii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The participation of Ukrainian historians in the international methodological discussion at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries], *Ukrainskyi istorichnyi zbirnyk*, № 3, s. 203–219. (in Ukrainian).
- Stelmakh, S. P., 2005a. Istoriia poniat [History of concepts], *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*, K.: V-vo «Naukova dumka», s. 620. (in Ukrainian).
- Stelmakh, S. P., 2005. Istorychna nauka [Historical science], *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*, K.: V-vo «Naukova dumka», s. 562–566. (in Ukrainian).
- Sukhyi, O., 2004. Istoriografichni doslidzhennia [Historiographical research], *Ukrainska istoriografiia na zlami XX i XXI stolit: zdobutky i problemy* / [za red. L. Zashkilniaka], L.: LNU im. I. Franka, s. 95–106. (in Ukrainian).
- Taran, L. V., 1995. Ob jevoljucii metodologicheskikh osnov francuzskoj, russkoj i ukrainskoj istoriografii (70-e gg. XIX – nach. 30-h gg. XX v.) [On the evolution of the methodological foundations of French, Russian and Ukrainian historiography (70s of the XIX – early 30s of the XX century)], *Literatura ta kultura Polissia*, vyp. 6. Nizhynska vyshcha shkola i problemy rozvytku osvity, nauky, literatury, Nizhyn: NDPI, s. 84–89. (in Russian).
- Taran, L. V., 1998. Providni tendentsii svitovoi istoriografii v XX st. ta problemy kryzy suchasnoi ukrainskoj istorichnoi nauky [Leading trends of world historiography in the 20th century. and problems of the crisis of modern Ukrainian historical science], *UIZh*, № 5, s. 30–39. (in Ukrainian).
- Taran, L. V., 2009. *Frantsuzka, rosiiska i ukrainska istoriografiia (70-ti rr. XIX – poch. XXI st.)* [French, Russian and Ukrainian historiography (1970s – beginning of the 20th century)], vydavnytstvo NDU imeni Mykoly Hoholia, Nizhyn, 247 s. (in Ukrainian).
- Teilor, A. D. P., 2003. Istoryk yak biohraf [Historian as a biographer], *Kharkivskyi istoriografichnyi zbirnyk*, Kharkiv, 2003, vyp. 6. Biohrafistyka v konteksti suchasnykh istorichnykh ta istoriografichnykh doslidzhen, s. 76–84.
- Temirova, N. R., 2019. *Istoriia istorichnoho znannia: vid zarodzhennia do statusu nauky* [History of historical knowledge: from birth to the status of a science], Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa, 132 s. (in Ukrainian).
- Terno, S. O., 2009. *Krytychne myslennia — suchasnyi vymir suspilstvoznavchoi osvity* [Critical thinking — modern dimension of social science education], Zaporizhzhia: Prosvita, 268 s. (in Ukrainian).
- Topolskyi, Ye., 2012. *Yak my pysheмо i rozumiiemo istoriiu. Taiemnyi istorichnoi naratsii* [How we write and understand history. Secrets of historical narrative] / Per. z polsk. N. Honcharenko, nauk. red. Yu. Voloshyna, K.: «K.I.S.», 400 s. (in Ukrainian).
- Udod, O. A., 2012. Istoriia istorichnoi nauky v Ukraini: problemy dysyplinarnoi struktury ta predmetnoi oblasti doslidzhen [History of historical science in Ukraine: problems of disciplinary structure and subject area of research], *Akademichni ta doakademichni obrazy ukrainskoj istoriografii* / Vidp. red. ta kerivnyk avt. kolektyvu O. A. Udod, K.: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, s. 7–26. (in Ukrainian).
- Ukrainska arkhivna entsyklopediia* [Ukrainian archive encyclopedia], 2008. / Derzhkomarkhiv Ukrainy, UNDIASD; redkol.: I. B. Matiash (holova), I. N. Voitsekhivska, L. A. Dubrovina [ta in.]; red.: S. S. Artamonova, A. M. Katrenko, Kyiv, 882 s. (in Ukrainian).
- Uryvok z knyhy D. Kh. Plamba «Smert mynuloho» pro metu istorichnykh doslidzhen (1969) [Excerpt from the book by D. Kh. Plamba «The Death of the Past» on the purpose of historical research (1969)], 2012, *Kopylov S. A. Svitova istoriografiia novitnoi doby: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv istorichnoho fakultetu, Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi un-t im. I. Ohienka*, 2012, s. 16–17. (in Ukrainian).
- Ustych, S. I., 2010. *Kordon, viina ta myr v doli suchasnoho svitu: Triada zhyttia chy kolapsu?* [Border, war and peace in the fate of the modern world: Triad of life or collapse?], Uzhhorod: Karpaty, 2010, 326 s. (in Ukrainian).
- Vakhovskiy, L. Ts., 2019. Postneklasychna nauka y perspektyvy rozvytku universytetskoj osvity [Post-classical science and prospects for the development of university education], *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky*, № 6 (329), zhovten, Ch. 2, s. 158–165. (in Ukrainian).
- Vasenko, L. A., Dubichynskiy, V. V., Krymets, O. M., 2008. *Fakhova ukrainska mova* [Professional Ukrainian language: navchalnyi posibnyk], K.: Tsentr uchbovoi literatury, 272 s. (in Ukrainian).
- Vidnianskyi, S. V., 2007. Retseptsii vsesvitnoi istorii na storinkakh «Ukrainskoho istorichnoho zhurnalu» [Receptions of world history on the pages of the «Ukrainian Historical Journal»], *UIZh*, № 6, s. 166–180. (in Ukrainian).
- Vidnianskyi, S. V., 2010. Rehionalnyi pidkhid do vsesvitnoi istorii na prykladi vyvchennia novitnoi istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy, Ukraina kriz viky [A regional approach to world history on the example of the study of the modern history of Central-Eastern Europe], *Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valerii Smolii*, K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010, s. 56–64. (in Ukrainian).
- Vidnianskyi, S. V., 2010a. Stan, problemy ta perspektyvy doslidzhen zi vsesvitnoi istorii v Ukraini [The state, problems and prospects of world history research in Ukraine], *UIZh*, № 5, s. 166–179. (in Ukrainian).

- Vidnianskyi, S. V., 2017. Z dosvidu intehratsii vitchyznianoï istorii u svitovu: problemy vsesvitnoi istorii v bahatotomnii «Entsyklopedii istorii Ukrainy» [From the experience of integrating national history into world history: problems of world history in the multi-volume Encyclopedia of the History of Ukraine], *Problemy vsesvitnoi istorii*, № 1 (3), s. 9–29. (in Ukrainian).
- Vidnianskyi, S. V., Martynov A. Yu., 2017a. Doslidzhennia z problem vsesvitnoi istorii yak vazhlyvyi faktor rozvytku vitchyznianoï istorichnoï nauky (za materialamy UIZh) [Research on the problems of world history as an important factor in the development of domestic historical science (based on the materials of the UIZh)], *UIZh*, № 6, s. 163–175. (in Ukrainian).
- Voronov, V. I., 2004. Istorychne znannia [Historical knowledge], *Istoriografichni slovnyk / Za red. S. I. Posokhova, Kh.: KhNU im. V. Karazina*, s. 79–82. (in Ukrainian).
- Vozna, M., Slavova, L., 2022. Etnokulturna spetsyfika istorichnoi terminolohii: zistavnyi ta perekladoznavchyi aspekty (na materialy istorichnykh terminiv antychnosti ta davnoruskoho periodu) [Ethnocultural specificity of historical terminology: comparative and translational aspects (on the material of historical terms of antiquity and the Old Russian period)], *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 2022, vyp. (1)71, s. 115–131. (in Ukrainian).
- Vyrskyi, D., 2006. Rannomoderna istoriografiia Ukrainy: problemy reprezentatsii [Early modern historiography of Ukraine: problems of representation], *Eidos*, vyp. 2, Ch. 1, s. 225–234. (in Ukrainian).
- WIPO *Technology Trends 2019 – Artificial Intelligence*, 2019, World Intellectual Property Organization, 158 p. (in English).
- Yakovenko, N. M. *Nova doba – novi pidruchnyky. Pro potrebu dyskusii nad pidruchnykamy z istorii Ukrainy* [New era – new textbooks. On the need for a discussion on textbooks on the history of Ukraine] [b.d.]. URL: <https://maidan.org.ua/arch/hist/1204203602.html> (data zvernennia: 21.03.2022). (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. M., 2005. Rannomoderna ukrainska istoriia: spirni poniattia opysu y metodolohii [Early modern Ukrainian history: controversial concepts of description and methodology], *Suchasna ukrainska istoriografiia : problemy metodolohii ta terminolohii: materialy Vseukrainskoho naukovo-metodolohichnoho seminaru (Kyiv, 17 chervnia 2004 r.)*, K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 56–85. (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. M., 2007. *Vstup do istorii* [Introduction to history], K.: Krytyka, 374 s. (in Ukrainian).
- Yas, O. V., 1995. Poniatiinyi aparat istorichnoi nauky i ukrainska istoriografiia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozrobky [Conceptual apparatus of historical science and Ukrainian historiography: current state and development prospects], *Istorychna nauka na porozii XXI stolittia: pidsumky ta perspektyvy: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, Kh.: KhDU, s. 92–97. (in Ukrainian).
- Yas, O. V., 2005. Istoriografiia, yak termin [Historiography as a term], *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 3: E–Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, K.: V–vo «Naukova dumka», s. 584–591. (in Ukrainian).
- Yas, O. V., 2019. Istoriografiia [Historiography], *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina–Ukrainsi. – Kn. 2 / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, K.: V–vo «Naukova dumka*, s. 36–51. (in Ukrainian).
- Zaitsev, B. P., Kudelko S. M., 1995. Pro novu khvyliu romantyzmu u vitchyzniani istoriografii [About the new wave of romanticism in national historiography], *Istorychna nauka na porozii XXI stolittia: pidsumky ta perspektyvy: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, Kh., KhDU, s. 176–179. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 1996. *Vstup do metodolohii istorii* [Introduction to the methodology of history], L.: LONMIO, 96 s. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 1999. *Metodolohiia istorii vid davnyny do suchasnosti* [Methodology of history from ancient times to modern times], Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet im. Iv. Franka, 226 s. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2004. Zakliuchennia [Conclusion], *Ukrainska istoriografiia na zlami XX i XX stolit: zdobutky i problemy* [Za red. L. Zashkilniaka], L.: LNU im. I. Franka, s. 398–401. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2004. Zakliuchennia [Conclusion], *Ukrainska istoriografiia na zlami XX i XX stolit: zdobutky i problemy* [Za red. L. Zashkilniaka], L.: LNU im. I. Franka, s. 398–401. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2004a. Metodolohichni aspekty svitovoho istoriografichnoho protsesu i suchasna ukrainska istorichna nauka [Methodological aspects of the world historiographical process and modern Ukrainian historical science], *Ukrainska istoriografiia na zlami XX i XXI stolit: zdobutky i problemy* [Za red. L. Zashkilniaka], L.: LNU im. I. Franka, s. 24–57. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2007. *Suchasna svitova istoriografiia* [Modern world historiography], L.: PAIS, 312 s. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2008. Istoriia i sotsialne zamovlennia (na prykladi shkilnykh pidruchnykiv z istorii) [History and social order (on the example of school textbooks on history)], *Shkilna istoriia ochyma istorykiv-naukovtsiv: materialy Robochoi narady z monitoryngu shkilnykh pidruchnykiv istorii Ukrainy / Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*, K.: [b.v.], s. 64–81. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2009. Zamitky pro suchasnu ukrainsku istoriografiu [Notes on modern Ukrainian historiography], *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*, vyp. 15(1), s. 13–29. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2015. Radianski istorichni mify v suchasni ukrainskii istoriografii: «stare vyno v novykh mikhakh» [Soviet historical myths in modern Ukrainian historiography: «old wine in new wineskins»], *Svitlo y tini ukrainskoho radianskoho istoriopyssannia: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, Ukraina, 22–23 travnia 2013 r.) / za red. V. A. Smolii*, K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 17–30. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. O., 2018. *Teoretychni problemy suchasnoi istorichnoi polityky v Ukraini* [Theoretical problems of modern historical politics in Ukraine], *RES HISTORICA*, vyp. 46, s. 365–381. (in Ukrainian).
- Zhukovskiy, A. I., 2011. Istoriia [History], *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: entsyklopediia [elektronna versiia] / red.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy*, t. 11. URL: <https://esu.com.ua/article-12823> (data zvernennia: 28.10.2022). (in Ukrainian).
- Zinchenko, A. L., 2014. *Istoriia. Vstup do spetsialnosti: navch. posibnyk dlia stud. vyshiv spets. «Istoriia»* [History. Introduction to the specialty: education. study guide graduated from special «History»], Vinnytsia, TOV «Merkiuri-Podillia, 236 s. (in Ukrainian).
- Zviazok mizh kvantovoiu fizykoïu i dukhovnistiu zghidno Dalai-lamy [The connection between quantum physics and spirituality according to the Dalai Lama]. URL: <https://ua.sainte-anastasiie.org/articles/cultura/la-conexin-entre-la-fsica-cuntica-y-la-espiritualidad-segn-el-dalai-lama.html> (data zvernennia: 17.05.2023). (in Ukrainian).

Yurii Isak

senior lecturer of the Department of modern history of Ukraine and foreign countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Oleg Slipetskyy

senior lecturer of the Department of Antiquity, Middle Ages and History of Premodern Ukraine,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

CONCEPTUAL APPARATUS OF HISTORICAL SCIENCE IN UKRAINE IN THE LIGHT OF MODERN METHODOLOGICAL RESEARCH

In the proposed article, an attempt was made to highlight the features of the conceptual apparatus of historical science in Ukraine in the light of modern methodological searches, one of the essential aspects of which is the question of the specificity and potential of scientific knowledge. In particular, the efforts and achievements of Ukrainian scientists in the study and understanding of the process of formation of the conceptual apparatus of historical science in Ukraine are highlighted. They characterized both «weaknesses» and achievements in the scientific activity of domestic historians-scientists in the field of developing the terminology system of their studies, traced the reasons for the lack of unity among them regarding several topical issues, first of all, the specifics of historical knowledge, as well as outlined the urgency and promising ways overcoming these problems at different theoretical and methodological levels. The opinion is substantiated that the definition of key concepts of historical science and their proper rethinking, coordination, unification, and redefinition according to the needs of time and the development of world science is essential for a professional historian. At the same time, it is shown that historical science, not only on the territory of Ukraine but also in the world in general, largely did not accept the achievements of science in the field of logic and renewal of the foundations of cognitive activity, perception of the world as a system, etc. The necessity of rethinking its foundations by modern historical science is revealed in connection with revolutionary changes in modern science and technology development, which forms the prerequisites for another cognitive turn. In this context, the definition of the concept of «history,» which is central for historians, as well as the related concepts of «historical fact,» «historical regularity,» «methodological canon,» etc., needs to be rethought by Ukrainian historians.

Keywords: conceptual apparatus, science, historical science, methodology, historical knowledge, history of concepts, methodological canon, historiography, Ukraine.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- **постановка проблеми** у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання **мети, цілей статті** (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Назви окремих елементів статті виділяються **жирним шрифтом**.

2. Мова написання рукопису: українська, англійська.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції jurij.danilec@uzhnu.edu.ua у форматі «Автор – Назва статті. doc».

4. Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді, повинна бути ретельно вчитана автором (співавторами) щодо відсутності граматичних і стилістичних помилок та оформлена відповідно до встановлених редакційною колегією вимог. Не допускається виклад матеріалу у публіцистичному стилі. Виклад матеріалу статті повинен бути послідовним, логічно завершеним, із чіткими формулюваннями, що виключають подвійне тлумачення або неправильне розуміння інформації, мова тексту – виразною, лаконічною, такою, що відповідає літературним нормам і науковому стилю.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає **редколегія та незалежні рецензенти**. Стаття проходить анонімне рецензування.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису** – від **12 до 24 сторінок** (як виняток, не більше **30 сторінок**), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows**;
- **формат аркуша** – **A4 (210x297)**, орієнтації сторінки – «книжна»; інтервал між рядками – 1 пт; 14-м кеглем, стилем Times New Roman. У тексті не повинно бути переносів і макросів.
- **поля** (параметри) сторінки наступні: поля – усі 2 см, абзац – 1 см.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **назва статті**; - не використовувати Caps Lock для набору назви статті.
- **ім'я та прізвище автора** (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень українською та англійською мовою); **e-mail; профілі: ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID**.
- **анотація** українською та англійською мовами, **кожна обсягом не менш як 1800 знаків**.
- **Фрази, рекомендовані для написання анотації до наукової статті**: У даній статті розглядається проблема ...; Обґрунтовується ідея про те, що ...; Простежується ...; У статті порушується тема ...; Дається порівняння ...; Стаття присвячена комплексному дослідженню ...; Метою статті є аналіз вивчення ...; Стаття присвячена феномену ...; У статті розкриваються проблеми ...; Особливу увагу приділено ...; У статті аналізується ...; Автор приходить до висновку, що ...; Основна увага в роботі автор акцентує на ...; Виділяються і описуються характерні особливості ...; У статті з'ясовано особливості ...; На основі вивчення ... встановлено ...; На підставі аналізу ..., а також залучення ... встановлюється, що ...; Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі ...; Дана проблема мало вивчена і вимагає подальших досліджень; У статті узагальнено новий матеріал з досліджуваної теми, вводяться в науковий обіг; Автором запропоновані ...; Робота має міждисциплінарний характер, написана на стику ...; Основний зміст дослідження становить аналіз ...; Такий погляд буде цікавий фахівцям в області ...; У статті йдеться про ...; Стаття присвячена детальному аналізу ...; Значна увага приділяється ...; На закінчення розкривається ...; Стаття розкриває зміст поняття ...; Автор простежує становлення ...; Узагальнюється практичний досвід ...; У статті досліджуються характерні ознаки ...; У статті розглядаються ключові етапи ...; У статті розкриваються процеси ...; Стаття підводить деякі підсумки вивчення ...; Автор дає узагальнену характеристику ...; Даний напрямок доповнюється також розглядом ...; Обґрунтовується думка про те, що ...; У статті проаналізовано концепції ...; В якості ключового доказу ... використовується ...; статті наведено аналіз поглядів дослідників ...; Дискусійним продовжує залишатися питання про ...; У даній статті зроблена спроба розкрити основні причини ...; У статті викладаються погляди на ...; Автор прагне простежити процес ...; У статті подано аналіз наукових досліджень...
- **ключові слова** українською та англійською мовами;
- **текст статті**.

Список використаних джерел. Наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style**. На початку списку подаються праці іноземною мовою в латинському шрифті. Слід також наводити ідентифікатор DOI.

Приклади оформлення:

- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 2, оп. 2, спр. 91, на 202 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 9, спр. 237, на 18 арк.
- Конквест, Р., 1993. *Жнива Скорботи. Радянська колективізація і голодомор*, Київ: Либідь, 540 с.
- Тарасенко, О. Ф., 2008. Чернігівський архієпископ Пахомій (Кедров) (1876 – 1937), *Сіверянський літопис*, № 3, с. 43–51.
- Чому перейшов єромонах Серафим Яросевич на католицизм? 1928, *Діло*, 14 жовтня, с. 5.
- Скељчик, С., 2014. Перший кандидат і його вірні діти: як висували в депутати в повоєнному Києві. [Online]. Доступно: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchik-pershyy-kandydat-i-ioho-vmni-dity-yak-vysuvaly-v-deputaty-v-povoiennomu-kyievi> (дата візиту: 24.09.2022).

– **References.** Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після транслітерованої назви праці зазначається **переклад англійською мовою у квадратних дужках**. Іноземні література і джерела залишаються без змін. Переклад на англійську мову праць на латинському шрифті не потрібний. Після кожного посилання необхідно в дужках указати мову оригіналу джерела, наприклад: (in Ukrainian), (in English), (in Latin), (in Hungarian) і т.д. Якщо всі праці в **списку** на латинському шрифті, тоді **References не потрібно подавати взагалі**.

Зразок:

- Derzhavnyy arkhiv Zakarpats'koyi oblasti (DAZO), f. 2, op. 2, spr. 91, na 202 ark. (in Czech).
- DAZO, f. 117, op. 1, spr. 128, na 2 ark. (in Czech).
- Konkvest, R., 1993. *Zhnyva mskorboty. Radianska kolektyvizatsiia i holodomor*. [Harvest of Sorrows. Soviet collectivization and famine], Kyiv: Lybid, 540 s. (in Ukrainian).
- Tarasenko, O. F., 2008. Chernihivskiy arhiiepyskop Pakhomii (Kedrov) (1876 – 1937) [Chernihiv Archbishop Pahomii (Kedrov) (1876 – 1937)], *Siverianskyi litopys*, № 3, s. 43–51. (in Ukrainian).
- Chomu pereishov yeromonakh Serafym Yarosevych na katolytstvo? [Why did Hieromonk Seraphim Yarosevych convert to Catholicism?], 1928, *Dilo*, 14 zhovtnia, s. 5. (in Ukrainian).
- Yekel'chik, S., 2014. Pershyy kandydat i yoho vmni dity: yak vysuvaly v deputaty v povoyennomu Kyievi [The first candidate and his loyal children: how they were nominated for deputies in post-war Kyiv], URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchik-pershyy-kandydat-i-ioho-vmni-dity-yak-vysuvaly-v-deputaty-v-povoiennomu-kyievi> (24.09.2022). (in Ukrainian).

Література подається у транслітерації (для публікацій українською, російською або іншою кириличною мовою). Необхідно застосовувати тільки рекомендовані транслітератори (після транслітераторів необхідно вручну відкорегувати пунктуацію):

- ДЛЯ УКРАЇНОМОВНИХ ТЕКСТІВ (обирає вкладку "паспортна") - <http://www.slovyk.ua/translit.php>
- ДЛЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ТЕКСТІВ - <http://translit-online.ru/pasport.html>

Для транслітерації прізвищ та імен ОБОВ'ЯЗКОВО використовувати сервіси за посиланнями:

<https://dmsu.gov.ua/services/transliteration.html> (укр.)
<http://translit-online.ru/pasport.html> (рос.)

8. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком: [Антонович, 1900, с. 15], інтернет джерела: [Виховання]; [Соловейчик]. Архівні джерела у тексті розкриваються повністю: [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 1, арк. 10].

9. Додаткові вимоги до тексту статті:

- між словами ставити тільки один пробіл;
- не відділяти від попередньої цифри знак градуса, секунди, процента (25°; 30"; 77%);
- відділяти нерозривним пробілом знаки і літери на означення томів, частин, параграфів, пунктів, номерів сторінок тощо від наступної цифри (т. 7; ч. 23; § 5; № 3-4; с. 28–30); загальноприйняті позначення одиниць виміру від попередньої цифри (45 пуд.; 150 грн; 32 км; 6 млн; 45 тис.);
- відділяти нерозривним пробілом ініціали та прізвище (В. М. Іванов); скорочення після переліків (типу і т. п., і т. д.), перед іменами та прізвищами (ім. В. Винниченка), перед географічними назвами (м. Ужгород, с. Ракошино, р. Латориця);
- скорочення типу 80-ті, 2-го друкувати через нерозривний дефіс;
- використовувати парні лапки («»);
- апостроф має виглядати так – ' ;
- дати подавати через тире з пробілами. Перед скороченнями р., рр., ст. ставити нерозривний пробіл. У сполученнях на означення десятиліть між датами ставити тире з пробілами: 1932 – 1933 рр., 40-х – 50-х рр.,

1940-х – 60-х рр. Роки, що не збігаються з календарними, подавати через похилу риску (1997/98 навчальний рік; 2012/13 бюджетний рік);

– часові та числові інтервали оформляти через тире без пробілів (1–2 липня, липень–серпень; 36–44);

– у цифрових даних, що включають більше чотирьох цифр, ставити нерозривний пробіл (13 255; 457 357; 46 532,5 кг.);

– у тексті не повинно бути згадки на автора/авторів. Якщо йде примітка, то у дужках вказується курсивом Авт. Наприклад: (авторська примітка. – Авт.); у тексті повинні бути відсутні словосполучення: «автором досліджено», «автором зроблено» і т.ін.; з тексту роботи рецензент не повинен довідатися про особистість автора, що вимагається політикою сліпого рецензування.

10. Рукопис статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації (наукового керівника) або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

11. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

12. Сканований матеріал не приймається. Фотографії для ілюстрацій потрібно надсилати окремими файлами в одному з форматів графічних файлів (наприклад, *.jpg).

13. Сторінки статті не нумеруються.

14. Публікація здійснюється **на платній основі**. Оплата проводиться лише після отримання від редколегії підтвердження про прийняття статті до друку.

15. Відомості про автора (авторів): контактний телефон, відділення Нової пошти.

SUBMISSION REQUIREMENTS AND FORMATTING GUIDE

1. The scientific article should contain the following essential elements:

- **Definition of the problem** in general terms and its connection with important scientific or practical tasks;
 - **analysis of recent studies and publications** which contributed to this subject research and informed the author; statement of previously unresearched or under-researched parts of the general problem to which this article is devoted;
 - formulation of **the tasks of the research** (the tasks statement);
 - **an outline of the main research material** with a full substantiation of the scientific results obtained;
 - **conclusion** from this study and prospects for further research.
- Titles of structural elements of the article are highlighted in bold.

2. The language of the manuscript: Ukrainian, Russian, English.

3. The paper manuscript is submitted to the editorial office in the form of: a manuscript file sent to the e-mail address of the editorial office: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua in the format "**Author – Article title.doc**".

4. The scientific article is submitted to the editorial board in the completed form, must be carefully proofread by the author (co-authors) regarding the absence of grammatical and stylistic mistakes and formatted in accordance with the requirements established by the editorial board. Journalistic style is not accepted. The presentation of the article material should be consistent, logically completed, with clear wording that excludes double interpretation or misunderstanding of information; the language of the text should be expressive, concise, consistent with literary norms and scientific style.

5. The editorial board and independent reviewers will take decision as to the article publication. The article is double blind peer reviewed.

6. General requirements for the manuscript of the article:

- volume of the manuscript – **from 12 to 24 pages** (exception, not more than 30 pages), including drawings and tables;
- the article should be prepared using Microsoft Word for Windows;
- a page size is A4 (210x297), "book" orientation of the page; 1 line spacing; font 14 Times New Roman. The text should not contain hyphens and macros.
- the margins (parameters) of the page are as follows: margin – 2 cm, paragraph – 1 cm).

7. Location of the structural elements of the article:

- UDC index;
- the title of the article
- name, patronymic, surname of the author (authors);
- academic degree, academic rank; position and affiliation (to be given without abbreviations in Ukrainian and English); e-mail; Profiles: ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID.
- an abstract **in Ukrainian and English, each with a volume of not less than 1800 characters.**
- **Phrases recommended for writing an abstract to a scientific article:** This article addresses the problem ...; The idea is based on the fact that ...; Traced ...; The article breaks the topic ...; A comparison is given ...; The article is devoted to a comprehensive study ...; The purpose of the article is to analyze the study ...; The article is devoted to the phenomenon ...; The article reveals the problems ...; Particular attention is paid ...; The article analyzes ...; The author comes to the conclusion that ...; The focus of the work focuses on ...; Stand out and describe the characteristic features ...; The article clarifies the features ...; Based on the study ... installed ...; The article is devoted to a thorough analysis ...; On the basis of analysis ..., as well as involvement ... it is established that ...; The article is devoted to the current problem ...; This problem is little studied and requires further research; The article summarizes the new material on the topic under study, introduces it into scientific circulation; The author proposed ...; The work has an interdisciplinary character, written at the junction ...; The main content of the study is an analysis ...; Such a view will be of interest to specialists in the field ...; The article is about ...; The article is devoted to detailed analysis ...; Considerable attention is paid ...; In the end it is revealed ...; The article reveals the meaning of the concept ...; The author traces the formation ...; Generalized practical experience ...; The article deals with the characteristic features ...; The article considers the key stages ...; The article reveals the processes ...; The article summarizes some of the study results ...; The author gives a generalized description ...; This direction is supplemented by consideration ...; The argument is based on the fact that ...; The article analyzes the concepts ...; As a key proof ... used ...; The article provides an analysis of the views of researchers ...; The question of ... remains debatable; This article attempts to reveal the main causes ...; The article looks at ...; The author strives to trace the process ...; The article presents the analysis of scientific research ...
- **keywords** in Ukrainian (Russian) and English;
- **the text of the article.**
- **References.** References are given at the end of the article in alphabetical order in the original language, according to Harvard Referencing style. Foreign publications are given at the beginning of the list. The DOI identifier should also be provided.

Examples:

- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 2, оп. 2, спр. 91, на 202 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 9, спр. 237, на 18 арк.

- Конквест, Р., 1993. *Жнива Скорботи. Радянська колективізація і голодомор*, Київ: Либідь, 540 с.
- Тарасенко, О. Ф., 2008. Чернігівський архієпископ Пахомій (Кедров) (1876 – 1937), *Сіверянський літопис*, № 3, с. 43–51.
- Чому перейшов єромонах Серафим Яросевич на католицтво? 1928, *Діло*, 14 жовтня, с. 5.
- Єкельчик, С., 2014. Перший кандидат і його вірні діти: як висували в депутати в повоєнному Києві. [Online]. Доступно: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchik-pershyy-kandydat-i-ioho-virni-dity-yak-vysuvaly-v-deputyaty-v-povoiennomu-kyievi> (дата візиту: 24.09.2022).

– **References.** References are transliterated in Latin letters (References). If the scientific work is written in a language using the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. The title of the paper in Latin letters is followed by its translation into English in brackets. After each reference, in the parentheses the source language should be indicated, for example: (in Ukrainian), (in English), (in Latin), (in Hungarian). If all works in the list are in Latin script, then References do not need to be submitted at all.

Examples:

- Derzhavnyy arkhiv Zakarpats'koyi oblasti (DAZO), f. 2, op. 2, spr. 91, na 202 ark. (in Czech).
- DAZO, f. 117, op. 1, spr. 128, na 2 ark. (in Czech).
- Konkvest, R., 1993. *Zhnyva mskorboty. Radianska kolektyvizatsiia i holodomor*. [Harvest of Sorrows. Soviet collectivization and famine.], Kyiv: Lybid, 540 s. (in Ukrainian).
- Tarasenko, O. F., 2008. Chernihivskiy arhiiepyskop Pakhomii (Kedrov) (1876 – 1937) [Chernihiv Archbishop Pahomii (Kedrov) (1876 – 1937)], *Siverianskyi litopys*, № 3, s. 43–51. (in Ukrainian).
- Chomu pereishov yeromonakh Serafym Yarosevych na katolytstvo? [Why did Hieromonk Seraphim Yarosevych convert to Catholicism?], 1928, *Dilo*, 14 zhovtnia, s. 5. (in Ukrainian).
- Yekel'chik, S., 2014. Pershyy kandydat i yoho virni dity: yak vysuvaly v deputaty v povoyennomu Kyievi [The first candidate and his loyal children: how they were nominated for deputies in post-war Kyiv], URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchik-pershyy-kandydat-i-ioho-virni-dity-yak-vysuvaly-v-deputyaty-v-povoiennomu-kyievi> (24.09.2022). (in Ukrainian).

References should be transliterated (for publications in Ukrainian, Russian or other Cyrillic languages). It is necessary to use the recommended transliterators:

<http://www.slovyk.ua/translit.php> - FOR UKRAINIAN TEXT (passport regime)

<http://translit-online.ru/pasport.html> - FOR RUSSIAN TEXT

8. The references to the sources in the text are presented in the following way: [Антонович, 1900, с. 15], Internet source: [Виховання]; [Соловейчик]. The archival sources in the text are fully described: [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 1, арк. 10].

9. Additional requirements to the text of the article:

- one space between the words;
- do not separate the mark of degree from the previous digit, minute, second, percent (25°; 5'; 30'; 77%);
- for quotes use inverted commas: («»);
- dates are written with a dash with spaces: (1861, 1945 – 1947, (1945 – 1947), XV – XVIII centuries); a slash is used (1997/98 academic year; 2012/13 budget year);
- time and numerical intervals are written through a dash without spaces (July–August 1–2; July–August; 36–44);
- put an inseparable space in numerical data containing more than five digits after each three digits (13 255; 457 357; 46 532,5 kg.).

10. The manuscript of the article, the authors of which have no scientific degree, are accompanied by an external review of the candidate or doctor of sciences on the specialism of publication (scientific supervisor) or extract from the minutes of the department meeting recommending the article for publication. A review or extract from the minutes is submitted scanned by e-mail.

11. The authors of the materials are responsible for the content, accuracy of the submitted facts, quotations, numbers and last names. The editorial office reserves the right to minor edits and shortenings, as well as proofreading the article (preserving the main conclusions and style of the author). The editorial board may not share the authors' ideological beliefs.

12. The scanned material is not accepted. Photographs for illustrations should be sent as individual files in one of the graphic file formats (for example, * jpg).

13. The article pages are not numbered.

14. Information about the author (authors): contact phone, Nova Poshta office number.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Історія
Виходить двічі на рік

Випуск 1 (48)

Верстка та макетування – Тополянський С. І.

Дизайн обкладинки – Кустрьо М. Д.

Статті подані в авторській редакції

У-33 Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2023. Вип. 1 (48). 160 с.

УДК 001:94 (100) + 94 (477)
У 33

Формат 60 x 84/8. Умов. друк. арк. 18,3. Зам. № 19. Наклад 100 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла», м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
e-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua.

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції –*

Серія 3т № 32

